ПОД ИГОТО

ИВАН ВАЗОВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ
ПОД ИГОТО

Прокуден от България в 1887 година, прекарах около една година в Одеса. Много скръб, много мъки изпитвах там по изгубеното отечество. Умът ми, сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша тоя роман и аз задишах пак въздуха на България. Хиляди спомени оживяха, хиляди картини, ярки и хубави, плениха моя умствен поглед, картини от бурния живот на отечеството през Априлското въстание. О, видения, как услаждахте душата ми! О, съдбоносни дни, какви трепети пробуждахте в нея! Аз забравих мъките на изгнанието. Аз бях честит, къпейки се във вълните на скъпите и незабравими спомени: те ме въодушевяваха, те ми дадоха нов полет и нова младост на музата ми — и от бедната стаичка в отстранената одеска улица книгата ми обиколи цяла България, мина границите и профуча из Европа. И аз благославям сега това изгнание.

Иван Вазов

19 окт. 1920 г.
София

ЧАСТ ПЪРВА

I. ГОСТ

Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко, гологлав, по халат, вечеряше с челядта си на двора.

Господарската трапеза беше сложена, както по обикновение, под лозата, между бистрия и студен чучур на барата, който като лястовичка пееше, деня и нощя, и между високите бухлати чемшири, що се тъмнееха край зида, зиме и лете все зелени. Фенерът светеше, окачен на клончето на едно люлеково дръвче, което приятелски надвисваше миризливите си люлеки над главите на челядта.

А тя беше многобройна.

До бай Марка, до старата му майка и до стопанката му седяха около трапезата рояк деца — големи и малки, които, въоръжени с ножове и вилици, опустошаваха мигновено хлябове и блюда. Те напълно оправдаваха турската дума: сомун душманларъ.

Бащата хвърляше от час на час добродушни погледи на тия запъхтели работници с остри зъби и несъкрушими воденици, усмихваше се и казваше весело:

— Яжте, татовата, да порастете! Пено, налей паницата пак!

Слугинята отиваше при чучурчето, дето изстиваше руйното вино, наливаше и донасяше дълбока фарфорова паница. Бай Марко я поднасяше на децата, като казваше благоразположено:

— Пийте бре, маскари!

И паницата изреждаше всичкия народ. Очите на народа светваха, бузите се зачервяваха и той си облизваше с наслаждение устните. Тогава Марко се обърна към жена си, която се понавъси неодобрително, и каза строго:

— Нека да пият при мене — да не са жедни за вино. Аз не ги ща да станат пияници, като пораснат.

Марко имаше свой практически възглед за възпитанието. Човек малообразован, от прежното време, той със своя естествен здрав смисъл разбираше добре човешката природа и знаеше, че онова, което се запрещава, по-силно се желае. По тая причина, за да ги заварди от наклонност към кражба, той поверяваше на децата си ключа от ковчега с парите.

— Гочо, иди отвори севлевия сандък и ми донеси кесията с минцовете!

Друг път поръчаше на другиго:

— На, татовата, иди ми отчети от панерчето с жълтиците двайсет рубета, та да ми ги дадеш, като се върна. — И излизаше.

Въпреки обичая на повечето бащи по онова време, додето обядват, да държат прави децата си, уж да ги научат на почит към старите, Марко винаги туряше своите на софрата. Също и кога имаше гости, той викаше синовете си да присъстват.

— Нека да добият господарски нрави — обясняваше той, — а не да се дивят и гушат пред хората като Анко Разпопчето.

Анко Разпопчето се спряпаше от срам, колчем срещнеше човек в панталони от черно сукно.

Като беше постоянно слисан с търговските си работи, Марко само на трапезата виждаше народа си вкуп и тогава допълняше възпитанието му по доста своеобразен начин:

— Димитре, не пресягай пред баба си на софрата, не бъди такъв фармасонин.

— Илия, не дръж ножа като касапин, не коли, ами режи човешки хляба.

— Гочо, що си се разкопчал като ахиевски читак? Па хвърляй феса, кога сядаш на софра. Косата ти е пак порасла като на тутраканец; иди при Ганка да ти я остриже — казашки.

— Василе, сбери си дългите мотовили, да се сместят и други хора. Кога идем на полето, там се разтягай.

— Авраме, ти ставаш от софра, без да се прекръстиш, протестантино!

Но само когато беше разположен Марко, наставленията му имаха такъв тон; сърдит ли беше нещо, на трапезата царуваше гробно мълчание.

Дълбоко набожен и благочестив, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне у синовете си религиозно чувство. Вечер, доде изчетеше повечерката си пред иконостаса, големите бяха длъжни да присъствуват на молитвата. Дойдеше ли неделя и празник, всички трябваше да идат на черква. Това беше закон неотменим. Нарушението му донасяше буря на къщата. През едни велики пости той поръча на Кира да иде да се изповяда, понеже на сутринта щеше да се комка. Киро се върна скоро-скоро от черква.

Той не беше нито помирисал попа.

— Изповедà ли се? — попита баща му недоверчиво.

— Изповядах се — отговори синът.

— При кой поп?

Киро се смути, но отговори самоуверено:

— При поп Еня.

Той излъга; защото поп Еню беше млад поп и не изповядваше.

Марко усети тозчас лъжата, скокна сърдито, улови сина си за ухото и го изведе така на улицата. После го потири до черквата, дето го предаде на изповедника, поп Ставря, с думите: „Отче духовниче, изповядай това магаре!“ И сам чака в един трон, дор трая изповедта.

Още по-строго се отнасяше към ония, които изоставяха училището. Сам остал прост, Марко обичаше учението и учените. Той беше от реда на ония родолюбци, жъдни ревнители на новото умствено движение, с грижите на които, в късо време, България биде засеяна с училища. Той имаше доста мъгляво понятие за практическата облага, която можеше знанието да донесе на тоя народ от земледелци, занаятчии и търговци. Марко гледаше угрижено как животът не даваше ни работа, ни хляб на ония, които излазяха от училище. Но той чувствуваше, със сърцето разбираше, че в науката се крие някаква тайнствена сила, която ще промени света.

Той вярваше в науката, както вярваше в бога, без разсъждение. Затова и залягаше да ѝ бъде полезен, по силите си. Той имаше едно славолюбие — да бъде избран училищен настоятел в градеца си — Бяла черкова[1]. И всякога беше избиран, понеже се ползуваше с обща почет и доверие. На тая скромна обществена длъжност Марко не щадеше ни труд, ни време, но бягаше от всички други, често съпрежени с власт и облага, а особено — от конака.

Когато се дигна трапезата, Марко стана. Той беше човек около петдесетгодишен, с висок исполински ръст, леко приведен, но строен още. Лицето му, червендалесто, но опалено и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по кърища и по панаири, имаше сериозно и студено изражение, даже и когато се усмихваше. Големите му надвиснали, над сините му очи, вежди усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваше уважение.

Марко седна пак на постланото с червен китеник одърче, загнездено между високия чемшир, и запуши чибука си. Домочадието му се разположи по-свободно на чергата до шумящата баричка, а слугинята донесе кафето.

Тая вечер Марко беше в добро настроение на духа. Той с любопитство следеше боричкането на ситите, с розови бузички деца, които цепеха въздуха със звънливите си смехове. На всеки миг те образуваха живописна група, из която шумно излазяха звънливи крясъчета, весели кискания, сърдити гласета: те приличаха на рояк птичета, що играят из клоните. Но тая невинна радостна игра сдоби изведнъж по-

войнствен характер: ръчичките замахаха по-живо, разменяха се малки юмручета, чуха се застрашителни крикчета и се дигна писък и врява — птичият концерт се обърна на сражение. Победители и победени — всички се затекоха към баща си да се тъжат или оправят. Един сочеше баба си за защитник, друг назначаваше майка си за прокурор. Сега, от безпристрастен зрител, Марко се обърна на съдия. По право и по длъжност той трябваше да гледа съдбата. Но съдията, въпреки съдебната практика, не щя да чуе ни обвинение, ни защита, а издаде присъда: някои погали по главичките, други потегли за ушите, а най-малките — сиреч обидените — той целуна по бузките.

И народът се умири.

Сега най-малкото човече, което спеше на ръцете на баба Иваница, разбудено от шума, изплака.

— Спи, бабината, спи, че турците ще дойдат да те грабнат — казваше му баба Иваница, като го люшкаше на коленете си.

Марко се навъси.

— Мале — каза той, — стига си плашила с тия турци децата! Ще им оживей страхът на сърцето.

— Ех, така зная аз — отговори баба Иваница, — и нази са с турци плашили… та и не са ли за плашене, да ги порази господ! Седемдесетгодишна жена съм и ще умра, дето го рекли, с отворени очи: нема да дойде благочестивото!

— Бабо, аз, кога пораста, и бачо Васил, и бачо Георги, ще вземем нашата калъчка и ще изколим всички турци — извика Петърчо.

— Оставете баре един жив, бабината!

— Как е Асен? — попита Марко жена си, която се задаваше от къщи.

— Огънят му мина — спи сега — отговори тя.

— Що му е трябвало да гледа тия работи? — каза безпокойно баба Иваница. — Сега ей го болно.

Марко се понамръщи, но не отговори нищо. Трябва да забележим, че Асенча го беше втресло днес, защото из прозорците на училището беше видял трупа на обезглавеното дете на Генча Бояджията, що бяха докарали от полето в черковния двор. Марко прибърза да промени разговора и се обърна към децата:

— Сега мирувайте, да чуем бачо ви какво ще ни разкаже. После всички ще изпейте една песен. Василе, я разправи, днес какво ви предава учителят?

— Урок от всеобща история.

— Добре, разкажи ни от историята; кое беше?

— Война за наследството на испанския престол.

— За шпаньолците ли? Остави ги, те не ни влизат в работа. Кажи нещо за Русия.

— Кое? — попита Васил.

— Например за Ивана Грозния, за Бонапарта, кога запалил Москва.

Марко не довърши думата си. Изрухтя нещо в тъмното дъно на двора; керемиди паднаха с трясък от стряхата на зида. Кокошките и пилците изкукудечиха уплашени и се разхвърчаха насам с настръхнал перушиняк. Слугинята, която събираше там простирените ризи, изпищя и завика: „Хайдути! Хайдути!“

В двора настана страшна смутня. Жените се изпокриха из стаите, децата се не чуха, не видяха, а Марко, който беше храбър, прав, след като надникна в тъмното място, отдето дойде шумът, изчезна в една врата. Подир малко излезе из друга, при обора. Той държеше два пищова.

Това действие, колкото решително, толкоз и неблагоразумие, се извърши така бързо, щото Марковица нема време да се сети и да задържи мъжа си. Когато той изскочи из прага, чу се само премалелият й глас, с който се смешаше грозното джавкане на кучето, спряно уплашено при чучура.

Действително, чужди човек имаше там в сянката, между кокошарника я обора, но тъмнината беше тъй гъста, че нищо не личеше там. Тя ставаше още по-

непроницаема за Марка, по причина на бързото му преминуване от светлината на фенера в мрака на нощта.

Марко влезе на пръсти в обора, като погали коня по задницата, да се не плаши, и погледна през дървените пречки на прозорчето. Било, че окото му привикна на мрака, било, че тъй му се стори, той видя в ъгъла, до самото прозорче, нещо изправено като човек и съвършено неподвижно.

Марко насочи пищова, сниши се и извика страшно:

— Давранма!

Той почака един миг с пръст на запънката.

— Бай Марко — прошушна един глас.

— Кой е тука? — попита Марко по български.

— Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм! — И неизвестният се изпречи на прозорчето. Марко ясно видя сянката на непознатия.

— Кой си ти? — попита сепнато я недоверчиво Марко, като отдръпна пищова си.

— Иван, на дяда Манола Краличът син, от Видин.

— Не те познавам тука… що чиниш тука?

— Ще ти разкажа, бай Марко — отговори гостът, като си снишаваше гласа.

— Аз не мога да те видя… отдека идеш?

— Ще ви разкажа, бай Марко… отдалеч.

— Откъде отдалеч?

— От много далеч, бай Марко — пошушна ниско гостът.

— Откъде?

— От Диарбекир.

Тая дума като един проблеск огря паметта на Марка. Той си спомни, че дядо Манол има син в Диарбекир, на заточение. Дядо Манол му беше стар приятел по търговски сношения и по голяма услуга.

Тогава излезе из обора, приближи се в мрака до нощния гостенин, хвана го за ръка и го въведе през обора в сламеника.

— Иванчо, ти ли си бе? Аз те помня момченце… Ти ще нощуваш тука, утре ще видим — каза му Марко тихо.

— Благодаря ви, бай Марко… освен вас другиго не познавах тука. — прошушна Краличът.

— Дума ли иска? Баща ти от мене няма по-добър приятел. Ти си у дома си. Видя ли те някой?

— Не; мисля, когато влязох, никого нямаше на улицата.

— Влезе? Та тъй влазя ли се бе, синко? През покрива, на юрюш! Не вреди, дядовия Манолев син ми е добър гостенин всякога, най-вече когато ми иде от толкова далеко място. Гладен ли си, Иванчо?

— Благодаря, бай Марко, не съм гладен.

— Не, ти трябва да хапнеш. Аз ще ида да умиря домашните, па пак ще дойда, да си побъбрим и да я нагласим. Хай, бог да те поживи, какво щях да направя — казваше Марко, като сваляше полека чакмака на пищова си.

— Прощавай, бай Марко, глупост страшна направих.

— Трай, доде се върна. — И Марко излезе и затвори вратата на обора.

Той завари жена си и майка си премалели от страх; а като го видяха жив и здрав, те извикаха и го уловиха за ръцете, като че се боеха да не излезе пак. Марко се престори спокоен и ги сметна: той ги увери, че нищо не намерил на двора, че вероятно някоя котка или куче е бутнало тухлите, а глупавата Пена надала врява.

— Само разбудихме махалата — каза той, като увираше пищовите в кобурите, що висяха на стената. Домашните се успокоиха. Баба Иваница извика слугинята:

— Пено мари, да ти опустеят зъркалите — уплаши ни. Скоро изведи децата да идат да пикаят на син камък.

В тоя час вратнята се похлопа яката. Марко излезе на двора и попита:

— Кой хлопа?

— Чорбаджи, отвори! — извикаха по турски.

— Онбашият — прошушна си Марко безпокойно; — трябва да го скрием на друго място. — И без да обръща внимание на новото хлопане на вратнята, затече се в обора.

— Иванчо! — викна той в сламеника.

Отговор нямаше.

— Заспал е. Иванчо! — викна по-силно.

Никой не се обади.

— Ах, ще е бегал, завалията — каза Марко, като забележи едвам сега, че той завари вратата отворена на обора. После прибави угрижено: — Какво ще стане с това момче сега?

На всеки случай той го извика пак няколко пъти и като не доби отговор, Марко се върна към вратнята, която се хлопаше силно, до строшване.

---

[1] Сопот. *Бяла черква* е превод на турско название на тая местност: *„Акча клисе“*. (Бележка от издателя). ↑

II. БУРЯТА

Наистина, при първото потропване на портата, и без да помни и знае как, Иван Краличът се прехвърли обратно през зида и падна на улицата. Няколко мига той стоя зашеметен. После се озърна внимателно наоколо си, но видя само непроницаема тъмнина. Черни бурни облаци затуляха небето вече; вечерният хлад се бе преобърнал на студен ветрец, който шумеше жаловито из пустите улици. Краличът улови първата, която му се случи, и тръгна бързешката, като пипаше зидовете, за да се оправи, и се спряпаше в барите. Всички врати, кепенци, прозорци бяха затворени и глухи. Никаква светлинка през резките, никакъв признак на живот. Градецът беше мъртъв — такива са всички провинциални градове, далеко преди полунощ. Доста време той се скита напосоки, като мислеше да излезе някъде на края. Изведнъж той се сепна и спря под една широка стряха на пътя. Окото му разпозна някакви тъмни фигури. Краличът остана на мястото си и се облегна предпазливо до вратнята, при която се случи. Едно изръмжаване, последвано със сърдит лай, го направи да отскочи. Той разбуди дворското куче, заспало извътре до вратнята. Движението му и лаят го издадоха. Нощната стража мръдна, оръжията задрънкаха и едно „стой“ се извика по турски. В минути на неминуема опасност разсъдъкът коварно напуща човека и само един сляп инстинкт за самосъхранение замества всичките му други нравствени сили. Тогава той няма, така да се каже, глава; има само ръце за съпротивление и крака — за бягане. На Краличът стигаше да се повърне, и мракът завчас щеше да тури непробиваема преграда между него и стражата. Но той фукна право към нея, мина като вихър между самите сеймени и отбягна напред. Стражата го спогна и улицата заехтя от стъпки и викове. Между другите крясъци чуваше се и дрългливият глас на пандурина българин: „Стой бре, момче! Ще хвърляме!“ Но Краличът бягаше, без да се обърне назад. Няколко пушки изпращяха подире му, но го не закачиха, тъмнината го спаси. Види се, че бягът му не спореше, защото скоро усети, че някой го улови за ръкава. Той се напъна напред, изсули се из дрехата си и я остави в ръцете на гонителя си. Две пушки още гръмнаха отзаде му. Краличът продължаваше да бяга напред, без да знае накъде; той едвам поимаше: от заморяване краката му се преплитаха. На всяка стъпка искаше да падне и там да остане.

Ненадейно една заслепителна светкавица осветли мрака и Краличът видя, че се намира вече на къра, негонен от никого. Тогава се тръшна капнал до един орех, за да прибере душа. Планинският вятър духаше вече доста свеж и силен, шумотевицата в листата се сливаше с бученето му и с глухото боботене на гръмотевицата. Скоро тя наближи застрашително, изтрещя над главата на бежанеца и потъна някъде в безпределното пространство. Кратката почивка и свежият въздух повърнаха силите на Краличът. Той видя, че ще вали, и тръгна бързо нататък, за да намери някакъв подслон от бурята. Дърветата около него шумяха плачевно, високите брястове се прегъваха от силата на вятъра, тревите и бурените съскаха, цялата природа беше нащрек и фучеше страховито. Едри капки дъжд закапаха рядко и тупаха като куршуми в земята. Светкавицата пак излъкатуши по гърба на Балкана и тозчас подир нея гръмотевицата с гороломна сила заскача и затрещя на небето, като че ще го провали. Силен дъжд рукна, блъскан от бясната виелица; молниите браздяха облаци и тъмнини и синият им бледен светлик придаваше фантастичен образ на дърветата и планината. Тия мигновени вълшебни картини, сменявани тутакси с дълбок мрак, приличаха на феерия чудна и страховита. Имаше някаква дивна прелест в тая борба на стихиите, в тоя разговор на хоризонтите, в тая адска илюминация на бездните — величествено представление, в което чудовищното сблъскване на безграничното с

тайнственото се слива в една неземна, демонична хармония. В бурята природата достига мотивите на най-високата поезия.

Макар вир-вода, заслепяван от светкавиците, заглушаван от трескавиците, Краличът вървеше напосока измежду шубръки, дървета и бостани, които му не даваха никакъв подслон. Най-после едно бухтене на вода, която пада отвисоко, проби другите шумотевици и достигна до слуха му. Това беше воденичен улей. Веднага блясъкът на една нова модния откри пред него покрива на самата воденица, сгушена между клонести върби. Краличът притърча и се спря под стрешината й. Побутна вратата — тя се отвори. Той влезе. Воденицата беше тъмна и глуха. Навън бурята утихна: дъждът мигновено се пресече заедно с веявицата и месецът позлати краищата на разкъсаните облаци. Нощта се изясни. Такива бързи атмосферни промени са свойствени само на май месец.

Скоро стъпки приближиха отвън и Краличът бързо се свря в едно тясно място между хамбара и зида.

— Виж, вятърът е отворил вратата — каза някой груб глас в тъмнината и тозчас се запали газова ламбица.

Краличът, скрит в дупката си, надникна и видя воденичаря, едър, сух селянин, а до него едно момиче в късо мораво сукманче и босо — вероятно дъщеря му, — което затваряше вратата и се силеше да й тури ключалката. То имаше около тринайсет-четиринайсет години, но се носеше още като дете и черните му очи с дълги клепачи поглеждаха незлобливо. Под небрежната му външност личеше стройна снага на бъдеща хубавелка. Както се види, те идеха от някоя ближна воденица, защото бяха сухи. Воденичарят подзе:

— Добре, че запънахме колелото, а то тоя порой щеше да го строши. Дядовите Станчеви приказки не се свършват; добре, че не е влязъл някой да ни обере. — Той се озърна наоколо си. — Ти, Марийке, върви си лягай. И защо ли те прати майка ти тук? Да ти бера страхът — прибави воденичарят, като зачукваше отпраната дъска на фунията и тананикаше някаква песен.

Марийка, без да чака повече, отиде в дъното на воденицата, постла за себе си и за баща си, стори няколко метани, търколи се на козечето и заспа завчас, като всяка безгрижна душа.

Краличът гледаше на тая проста сцена с трепетно любопитство. Загрубавялото, но добродушно лице на воденчаря му вдъхваше доверие. Не беше възможно тая честна физиономия да крие предателска душа. Той реши да излезе пред него и да му иска съвет и помощ. Но в тоя същи миг воденчарят прекъсна тананикането си, изправи се и се ослуша в някакви гласове отвън.

Вратата се удари силно.

— Воденчарю, отвори! — извикаха по турски. Той пристъпи към вратата, натисна хубаво ключалката и се обърна пребледнял.

Вратата се блъснаха пак и нов вик се чу, последван от кучешко джавкане.

— Авджии — продума си воденчарят, който позна, че лае хрътка.

— Какво ще правят тия проклетници! Тук е Емексиз Пехливан.

Емексиз Пехливан, най-лютият пладнешки и нощен злодеец, беше разпространил ужас по околността. Преди две недели беше изсякъл цялата челяд на Ганча Даалият, в село Иваново. За него също казваха, и не нахалост, че отрязал главата на детето, което вчера докараха на кола в града.

Вратата трещеше от ударите.

Воденчарят постоя малко замислен, хвана си главата, като че се чудеше какво решение да вземе. Едър пот поби по челото му. Веднага той се наведе под прашната лавица, извади една брадва и се изправи с нея до вратата, която пукаше от натиск. Но тая мигновена решителност го остави, щом погледна дъщеря си. Страшна безнадеждност, мъка, страдание се изписаха по лицето му. Бащинското чувство надви над възмутената му съвест. Той си науми българската пословица „Преклонена глава сабя не я сече“ и реши, вместо да се опира, да проси милост — от

немилостивите. Бързо остави брадвата зад хамбара, дето беше скрит Краличът, зави хубаво Марийка и отвори вратата.

На прага се изправиха двама въоръжени турци, с ловджийски вулии на гърбовете. Единият държеше за синджир хрътка. Първият от тях, който беше действително кръвожадният Емексиз Пехливан, изгледа изпитателно вътрешността и тогава влезе. Той беше висок, камбурест, мършав постал и кьосе, физиономията му не беше страшна, както името му и делата му. Само малките му сиви безцветни очи играеха лукаво и злобно, като на маймуната. Другарят му, нисък, мускулест, хром и със скотоподобно лице, по което личеха най-животински инстинкти и жестокост, влезна след него с хрътката и притвори вратата.

Емексиз Пехливан погледна сърдито воденчаря.

И двамата снеха мокрите си ямурлуци.

— Защо не отваряш, воденчарино? — попита той. Воденчарят избъбли някакво смутено извинение, като се наведе покорно до земята и хвърли безпокоен поглед към дъното на воденицата, дето спеше Марийка.

— Ти сам ли си тука? — И Емексизът се обърна.

— Самичък — отговори бързо Воденчарят, па като помисли, че лъжата е безполезна, притури: — и детето спи там.

В тоя миг Марийка се отви и обърна лицето си насам. Бледното сияние на ламбицата играеше по бялата й излъчена гушка. Турците впиха жадни погледи в заспалата девойка. Студен пот обля челото на воденчаря. Емексизът се обърна с притворно добродушен вид към него:

— Чорбаджи, стори труд и иди ни купи едно стъкло ракия.

— Пехливан ага, сега е среднощ и всички кръчми са затворени в града — отговори воденчарят, разтреперан от страшната мисъл да остави Марийка сама с тия хора.

Куцият възрази:

— Иди, иди, за наша чест все ще се найде някъде открит дюкян. Ние искаме да ни почерпиш тука, приятелство тъй се завързва.

Куцият каза тия думи на подигравка, уверен в несъмнена победа. Той нито искаше да прикрие замисъла си от нещастния баща.

Емексизът впиваше очи в момичето, легнало в безгрижно-страстно положение. Като забележи, че воденчарят още стои, той се намуси, но пак се престори кротък и рече добродушно:

— Чорбаджи, ти си имал лепа девойка, машала. Разгеле да почерпи гостите. Хайде, иди за ракия, а ние ще пазим воденицата. — После прибави заплашително: — Ти познаваш Емексиз Пехливана кой е.

Воденчарят разбра още от пръв път мръсното намерение, което скриваше тая плитко скроена измама. Неговата проста, честна душа се възмути. Но той беше в примка: един срещу двама въоръжени злодейци. Да се бори беше безумно и безполезно: смъртта му, която сега нищо не беше за него, нямаше да спаси щерка му. Той опита пак с молба да умилостиви душманите.

— Агалар, смилете се за един болнав със стари кокали човек. Капнал съм от работа днес. Оставете ме да си легна, не ми зачерняйте лицето. Той говореше на глухи. Куцият изрънча:

— Хайде, хайде, челеби, че сме жъдни. Много дрънкаш, нали живееш на воденица? Върви за ракия! — И той го тикна към вратата.

— Аз по това време не излазям никъде от воденицата си, оставете ме! — каза воденчарят глухо.

Двамата турци хвърлиха тогава маската на кротостта и техните диви погледи се впиха като стрели във воденчаря.

— Вай, ханзър ериф! Зъби се! Видиш ли? — каза Емексизът и изтегли ятагана си. Очите му се напълниха с кръв.

— Пребийте ме, аз не оставям детето си само! — продума воденчарят покорно, но с решителен вид. Емексизът стана прав.

— Топал Хасан, изтласкай това куче навън — да не мърся ножа си.

Куцият се спусна въз воденчаря, блъсна го и строполи го при вратата. После го зарита с крака, за да го изтика навън. Воденчарят се изправи и стремително влезе навътре, като викаше:

— Милост! Милост!

Марийка се разбуди от глъчката и уплашена стана. Когато видя голия нож у Емексиза, тя изписна и се затече при тейка си.

— Аман! Смилете се, агалар! — викаше злополучният баща, като прегръщаше за главата дъщеря си.

По един знак на Емексиза силният Топал Хасан се хвърли отзад на воденчаря като тигър, хвана му ръцете и ги изви.

— Така, Топал Хасан, дай да го вържем тоя стар воденчарски плъх; като иска, нека остане тук, за да гледа сеир, на такъв будала тъй се пада. Той ще стои вързан и когато дадем огън на воденицата, та да погледаме и ние сеир.

И двамата разбойници, без да обръщат внимание на виковете му, блъснаха воденчаря до един стълп и взеха да го привързват с въже.

Воденчарят, обезумял от страх при мисълта какво го очакваше сега да види, ревеше като звяр за помощ, която не очакваше в това пусто място.

Марийка отвори вратата и завика плачешката. Но само ековете отговаряха.

— Ти стой навътре, воденчарко! Ти сега ще ни по трябаш — викна Емексизът и я отведе навътре, за да не бяга, па тръгна към Топал Хасана.

— Аман — крещеше отчаяно воденчарят, — помогнете, хора! Няма ли кой? Марийке, ела мари! — викаше той отчаяно и безсъзнателно просеше помощ от слабото дете.

Краличът следеше досега неподвижен сцената, която се разиграваше отпреде му, краката му трепереха неестествено, косата му настръхваше и студени тръпки пъплеха под кожата му.

Всичко това, що изпита и видя тая вечер, от Марковата къща дотука, беше така неочаквано и страшно, щото му се струваше, че е сън. Писъкът на куршумите по-напред и после трясъкът на гръмотевицата и сега ечеха в ушите му. Мислите му се замъглиха. От най-напред той помисли, че турците идеха за него и че съдбата му е решена. Убеждението за пълната си безпомощност уби всичката му енергия, остана му само толкова, колкото да се предаде в ръцете на турците, за да избави воденчаря от отговорност. Но когато се видя, че ще бъде зрител на много по-ужасно нещо, и когато чу, че воденчарят викаше Марийка на помощ, луд гняв и отчаяние запали кръвта му. Той досега не беше видял кръв, но турците му се видяха като мухи. Умора, слабост, колебание, всичко го остави. Ръката му машинално пресегна и взе брадвата; той машинално излезе из дупката си, машинално мина, като се сниши зад чувалите с жито; изправи се побледнял като мъртвец, спусна се въз Емексиза, който стоеше гърбом, и заби брадвата в тила му. Всичко това той извърши като насън. Турчинът грухна на земята, без да гъкне.

Пред тоя ненадеен и опасен враг Топал Хасан пусна въжето, с което увиваше воденчаря, измъкна пищова си и го изпразни срещу Кралича. Воденицата се изпълни с дим; от действието на гърмежа ламбицата загасни и всички се намериха в пълна тъмнота. Тогава в тоя мрак се захвана бясна борба с ръце, с нокти, с крака, със зъби. Борците, най-напред двама, а след малко трима, се заваляха из нощта с дивашки викове, с пъхтене и тежко охкане, които се смешаха с яростното лаене на псето. Топал Хасан, силен като бик, отчаяно се съпротивляваше на двамата си противници, които трябваше що-пощо да победят — инак беше гибел за тях.

Кога светна пак ламбицата, Топал Хасан се гърчеше в предсмъртна агония. Краличът, в борбата, беше случайно докопал ножа му и го мушнал в гърлото му. Двата трупа лежаха в локви кръв.

Сега воденчарят се изправи и погледна учудено непознатия, който му дойде на помощ от невиделица. Пред него стоеше висок, смъртнобледен момък, мургав, с черни вглъбнати пронизителни очи, с дълга рошава коса, покрита с прах; сетрето му окъсано, омацано с кал и мокро, жилетка без копчета, разгърната, отдето се видеше, че той няма риза, панталони оръфани и кундури продънени. С една реч, човек, който е избягал от тъмница или ще иде в нея. За такъв го взе и воденчарят. Но той го гледаше състрадателно и му каза трогнато:

— Господине, не те зная кой си и как си тука. Но додето съм жив, не ще мога да ти се отплатя. Ти ме избави от смъртта, ама и от още по-лошо нещо: дето не осрамотиха детето ми и моите старини. Бог да те благослови и да те награди. И народът целия ще каже сполай. Знаеш ли ти тоя кой е? (Той посочи Емексиза.) Той е, дето разплака дете в майка. Сега се отърва светът от тоя звяр. Да си жив, синко!

Краличът изслуша тия простодушни и искрени слова с просълзени очи, па каза, още силно запъхтян:

— Не направих много, дядо; ние убихме двама, а такива зверове са хиляди и хиляди. Българският народ само тогава ще се отърве и види свободен, когато цял грабне топорите и изтреби тия душмани. Но ти кажи ми, дядо, къде да заровим тия два трупа; не трябва да останат дири.

— Имам готов гроб за поганците, помогни ми само да ги извлечем — каза старецът.

Тогава тия двама хора, които тая кървава нощ свърза навеки, извлякоха труповете до една вета яма в бъзуняка зад воденицата и ги натъпкаха вътре, като ги засипаха хубаво с пръст, за да не личи нищо. Като се завърнаха към вратата с търнокопа и лопатата, нещо бяло се прехвърли около тях.

— Ах, хрътката! — извика Краличът. — Тя ще обикаля тука и ще ни издаде.

И той я издебна и цапна в главата; тя се повлече по корем, като квичеше жаловно край водата. Краличът я бутна с търнокопа в улея и тя потъна там.

— Трябваше да заровим това псе при другите — забележи воденчарят.

Те очистиха кръвта от дрехите си, а по земята я засипаха с пръст.

— Бре, какво тече от тебе? — каза воденчарят, като видя, че от ръката на Краличът блика кръв.

— Нищо, ухапа ме поразеникът, когато го стисках за гърлото.

— Дай да ти я увия по-скоро — каза воденчарят и го превърза с една сваляна кърпа. После, като му отпусна ръката, погледна го в очите и го попита: — Прощавай, синко, ами ти отдека идеш? — И той пак хвърли учудено поглед на странника.

— Ще ти разкажа после, дядо; но сега ще кажа само, че аз съм българин, и добър българин. Не се усъмнявай в мене.

— Боже, опази! Та не видя ли аз? Ти си народен човек, господине, и за такива братя аз душата си давам.

— Дека сега, дядо, да намеря дрехи да се преоблека и да пренощувам?

— Ела да идем в манастиря, при дякона Викентия.

Рода ми е. Колко добрини е правил той на такива човеци. И той е права българска вяра, господине. Хайде, там ще нощуваме всички. Добре, че никой не видя.

Дядо Стоян се лъжеше: до дънера на ореха, отстрана, сега месеца огряваше една висока човешка фигура — тя беше остала неподвижна зрителка при погребението на двамата турци. Но нашите хора не забележиха нищо.

След малко водeничарят, Краличът и Марийка, която във време на борбата беше избягала под един бряст и хленчеше уплашено, отиваха към манастира, чиито високи стени, огрени от месечината, белееха се между тъмните клонове на орехите и тополите. Подир тях тръгна към манастира и непознатата фигура.

III. МАНАСТИРЪТ

Те изминаха една поляна, просеяна с големи камънаци, под клоновете на столетни орехи с изкърмушени от старост дънери, и пред тях се изпречиха ясно високите зидове на манастира. Той, при тайнственото лунно осветление, приличаше на готически замък с фантастически очертани върхове.

Преди няколко години тая стара ограда се гордееше с исполински бор, който със своята рунтава шапка, дето пееха хиляди птичи гнезда, заслоняваше старовремската черкова. Но бурята катури бора, а игуменът — черковата и съгради нова. Сега тя, със своя висок, по новото зодчество издигнат купол, странно противоречи с осталите стари постройки, паметници на миналото, и даже грози като къс нова хартия, залепена на стар пергамент. Старата черкова и старият бор паднаха под ударите на съдбата и оттогава манастирът затъмня, не весели вече окото с гигантското дърво до облаците; не възвишават благочестиво душата зографисаните по стените образи на светци, архангели, преподобни отци и мъченици с изчовъркани очи от кърджалии и делибашии.

Троицата наши познайници завиха зад манастира и се спряха пред задната стена, по-лесно за пристъп и по-близко до килията на дякона Викентия. Оттука нямаше нито манастирските псета да се разбудят, нито ратаите да ги усетят.

Планинските водопади гърмяха наблизо и пълнеха цялата околност с диво ехтене.

Трябваше да се прехвърли някой през зида, за да вземе отвътре стълбата и да я подаде отсам за другите. Естествено, това изпълни Краличът, който беше

захванал тая нощ с щурмуване. Скоро и троицата се прехвърлиха през зида с опасност да бъдат изпушкани от войнствения игумен, ако случайно ги зърнеше от прозореца си. Найдоха се в малкото задно дворче, което се съобщава с големия двор чрез врата, заключена отвътре. Дяконовата килийка, която беше на долния кат, гледаше именно към това дворче. Те пристъпиха под прозореца, дето още светеше.

— Викентий си още чете — каза воденчарят, като се подигна на пръсти и погледна. Той почука на прозорчето. То се отвори и някой попита:

— Калеко Стояне, ти ли си? Какво дириш тука?

— Дай ми, дяконе, ключа на портата, па ще ти разправя. Сам ли си?

— Сам, всички спят. Вземи!

Воденчарят се изгуби в сянката и след две-три минути се завърна и въведе Кралича и дъщеря си във вътрешния двор, като заключи пак вратата.

Големият двор, дето влязоха, беше тих. Чучурчето монотонно и дремливо шуртеше в мълчанието. Шумът му приличаше на ектения за умрелите. Мрачни редове чардаци, глухи и безжизнени, заграждаха отвръст двора. Черните кипариси тайнствено привеждаха върховете си като исполински привидения. Килията на дякона се отвори и нощните, гости влязоха вътре.

Дяконът, момче младо, с живо лице, с черни умни очи и с девствена още брадичка, посрещна приятелски Кралича, когото вече познаваше по кратките разяснения на калека си. Той погледна с удивление и с почит тоя герой, който утрепа като пилци двамата злодеи и спаси стареца и дъщеря му. Честното сърце на дякона угади в госта един човек тъй благороден, както и юнак. Дядо Стоян набързо и развълнувано разказваше случката във воденицата и благославяше избавителя си. Викентий забележи голямото му изнурение и бледност и му предложи да го заведе в килията, в която ще

пренощува. Тръгнаха. Дяконът, с връзка дрехи и вечеря под мишница, мина напред през заспалия двор, дойдоха до стълбите на отсрещния трикатен чардак и се качиха по тях. Минаха през прустове и по други стълби до горния кат. Макар че ходеха тихо, подът кънтеше цял под стъпките им, както се случва с всяко пусто дървено здание. Викентий пална свещица и осветли килията, в която влязоха. Тя беше гола и скръбна на вид — само с една постелка на сламено дюшече и стомна вода. Това прибежище приличаше повече на тъмница; но Краличът не можеше сега да желае по-добро. Като погълчаха малко време за приключението във воденицата, Викентий се приготви да му каже лека нощ.

— Вие сте съсипани и трябва да си починете по-скоро. Затова няма да ви моря с никакви запитвания. Та па и не е нужно. Геройството, що извършихте тая нощ, всичко ми каза. Утре ще се срещнем и още отсега ви казвам: не се безпокойте за нищо, дякон Викентий е цял на ваше разположение. Лека нощ!

И той си подаде ръката да се прости.

Краличът я хвана, без да я пусне.

— Не — каза той, — вие ми дадохте гостоприемство слепешката и се излагахте на опасност за мене. Трябва да знаете поне кой съм. Мене ме викат Иван Краличът.

— Иван Краличът, заточеникът? Кога те пуснаха? — попита учудено дяконът.

— Пуснаха ме? Аз избягах из Диарбекирската крепост! Бежанец съм.

Викентий му стисна ръката и го здрависа.

— Добре дошли, бай Краличев, вие сте ми сега още по-любезен гостенин и брат. България има нужда от добрите си синове. Сега има много работа, много работа. Тиранията на турците е нетърпима и народното негодуване ще дойде до върха си. Трябва да се готвим. Останете у нас, г-н Краличев, вас никой не ще ви познае

тук; да работим щете ли? — приказваше живо разпаленото дяконче.

— С това намерение съм и аз, отче Викентие.

— Утре ще се разговорим надлъжко. Тук сте в пълна безопасност. В тази килия съм крил и Левски. Тук не иде никой, има страх повече от привидения, нежели от човеци. Лека нощ! — завърши шеговито дяконът, като излизаше.

— Ваша полека, отче — каза Краличът и заметна вратата след него.

Той бързо се преоблече и вечеря. После легна, духна свещта, но дълго време се въртя на леглото си, без да се допре сън до клепачите му. Тревожни спомени смущаваха душата му. През ума му минуваха всичките потресни сцени и образи на тая нощ, с отвратителна и жестока ясност. Това мъчително състояние трая дълго време. Най-после природата преодоля: изчерпаните му до крайност физически и нравствени сили се поддадоха на неотразимата нужда на съня. Той заспа. По едно време се сепна и отвори очи в тъмнината. Чу, че някой ходи по пруста, тежко, бавно. После се раздаде пеене, което приличаше на виене. Стъпките наближаваха насам и странното пеене се усилваше. То приличаше ту на опело, ту на плачевно стенание. Краличът помисли, че тия звукове идеха отдругаде, но глухотата на мястото ги предаваше близко и обезобразени. Но не, стъпките тропаха много ясно по пруста. Изведнъж на прозореца се изправи една тъмна фигура и надничаше вътре. Краличът, изтръпнал, вкова очи в сянката и о ужас забележи, че тя прави криви и безобразни знакове с ръцете, като че го викаше. Всичко това беше ясно в нощната виделина. Краличът не сваляше очи от прозореца. Хвана да му се струва, че тайнствената фигура има очертанията на Емексиз Пехливана — убития. Той помисли, че сънува, и си потърка очите. Пак

погледна, а сянката все седеше на прозореца и гледаше вътре.

Краличът не беше суеверен, но това пусто здание с мъртвешката си глухота и гробовна тишина вдъхваше неволен трепет. Дойде му на ума тогава шутливото загатване на дякона за привиденията и нему му стана неловко и необяснимо страшно тука. Но веднага се засрами сам от себе си. Той пипнешком намери револвера си, стана, тихо отвори вратата и излезе бос на пруста. Тайнствената висока фигура пак ходеше и пееше странно. Краличът я приближи смело. Пеещият призрак, вместо да стане невидим, както в приказките, изрева уплашено, защото и Краличът още повече приличаше на призрак с белите си долни дрехи, които му даде дяконът.

— Кой си ти? — попита новият призрак по-стария, като го улови за предницата.

На нещастния страхът скова устата. Той само се кръстеше и се пулеше, и въртеше глава като идиот. Краличът разбра, че има работа с такъв. И го заряза.

Викентий беше забравил да предупреди госта си за нощните привички на кроткия идиот Мунча, който живееше от години в манастира. Тоя същият беше непознатият човек, който видя закопването на турците…

IV. ПАК У МАРКОВИ

Когато Марко отвори снощи вратнята, след избягването на Кралича, той се срещна на прага с онбашият и заптиетата му, които предпазливо нахълтаха вътре.

— Какво има тука, Марко чорбаджи? — попита онбашият.

Марко спокойно обясни, че нищо нямало, а само тъй се престорило на плашливата слугиня. Онбашият прибърза да се удовлетвори от такава лека развръзка и си излезе благодарен, че избягна неприятни случайности.

Току-що Марко затваряше, зададе се съседът му.

— Гечмиш ола, бай Марко!

— О, Иванчо, влез де, да пием по едно кафе.

— Добър вечер, бай Марко. Асенчо по-добре ли е? — обади се един висок момък от средната улица, като приближи тичешком.

— Докторе, ела, ела.

И Марко ги въведе в стаята, която тозчас се осветли хубаво от две спермацетови свещи, закрепени на лъскави пиринчеви свещници.

Тая стая, назначена за гости, беше малка, весела и спокойна. Тя беше постлана и украсена по тогавашния нехитър и оригинален вкус, който и днес мирно царува в някои провинциални градове. Подът беше покрит с шарени черги, а двата миндера с червени килими, все домашна работа. До едната стена желязна соба, която се палеше зиме, а се не махваше и лете, защото служеше за къщно украшение. Срещу нея, в куностаса, дето светеше кандилце, стояха изправени икони, зад които се показваха светогорски щамби, благочестив подарък от поклонници. Иконите бяха много стари зографии и затова се виждаха още по-ценни на баба Иваница, както старите оръжия за любителите. Едната от тях, много стара антика, се радваше на особено благоговейно почитание от баба Иваница. Тя гордо разказваше, че тая чудесна зография била изписана от прадядя й, отца Хаджи Арсения, с крак — уверение, което никой не мислеше да опровергава — тъй беше убедителното. Над куностаса имаше втъкната осветена босилкова китка и върбово клонче от цветната неделя. Тяхното присъствие в къщата

носеше здраве и благодат. На околовръст по стените — полици с фарфорови блюда, обезателно украшение за всяка къща, която се почита, а в ъглите — триъгълни полички с цветарник отгоре. Времето отдавна беше изтикало старата мода с чибуците, които също украсяваха стените, с жълти кехлибареви смукални и с варакладосани лули. Марко в угода на традицията беше задържал само един чибук за свое лично употребление. Стената, що беше срещу прозорците, играеше важната роля на картинна галерия. Тя беше „ермитажът“ на бай Марковата къща. Той съдържаше всичко шест, с позлатени кръжила, литографически картини, донесени от Влашко. Странният им избор свидетелствуваше за лесния художествен вкус на онова време. Някои представляваха сцени от домашния бит на немците; една — султан Абдул Меджида на кон, със свитата му. Останалите бяха епизоди от Кримската война: боят при Алма, боят при Евпатория, вдигането обсадата на Силистра в 1852 г. Това изображение носеше неверен влашки надпис „Resboiul Silistriei“ (боят при Силистра), а някоя мъдра десница беше го превела отдолу на български: „Разбоят при Силистріа“! Най-крайната картина представляваше образите на руските пълководци през нея война, всичките изписани до колената само. За това, дето поп Ставри уверяваше, че гюллетата на ингилизите им откъснали краката, баба Иваница ги наричаше „мученици“. „Кой е пипал пак мучениците?“ — обръщаше се сърдито към децата. Над „мученишката“ картина стоеше голям стенен часовник с махало, чиито синджири и топузи падаха до самите възглавници на миндера. Тоя многогодишен часовник отдавна беше изслужил службата си: машините се бяха изтъркали, пружините разслабили, белия глеч на часопоказателя изпопукан, както и стрелите — изкривени и халтави. Той приличаше на жива развалина. Но Марко му продължаваше живота с големи старания и изкуство. Той сам го поправяше, разглобяваше, навиваше, чистеше с перце, натопено в дървено масло, запазваше оста на колелцата с книжки и така му вдъхваше душа за няколко време, додето пак запреше. Марко на смях го наричаше „моят охтикалия“; но той и домашните му тъй се бяха свикнали с тоя болен, щото, когато пулсът му, сиреч махалото, спираше, къщата ставаше шута и глуха. Когато Марко хващаше синджирите да го навива, то тоя мъченик издаваше из гърдите си гръмливи и сърдити хъркания, щото котката бягаше.

Две семейни фотографии на същата стена довършаха съкровищата на тая картинна галерия, която антиката часовник правеше и музей.

Доктор Соколов беше млад човек, на двайсет и осем години, левент, с лъскава руса коса, синеок, с открито простодушно лице; с нрав буен, чудак и лекомислен. Той беше служил като фелдшер в един турски табор на черногорската граница, беше усвоил добре езика и привичките на турците, пиеше ракия и братуваше с онбашият вечер, а нощя пушкаше из комина, за да го тревожи, и възпитаваше една мечка. Криво гледан от чорбаджиите, които се доверяваха на Янелият хекимин, той беше твърде обичан от младежите за своя весел, откровен нрав и разпален патриотизъм. Той беше винаги пръв в дружески увеселения и комитетски съзаклятия и на тия две занятия посвещаваше всичкото си време. Той не беше излязъл из никое медицинско училище, но младежите, за да го турят по-високо от гърка хекимин, кичеха го с титлата „доктор“, а той не намираше за нужно да протестира против тая клевета. Колкото за лечението на болните си, той ги оставяше на двата си предани помощника: здравия климат на тоя балкански край и природата. По тая причина той рядко прибягваше до фармакопеята си, на която и не разбираше латинските, и всичката му аптека се сбираше на една поличка. Не е чудно, че по тоя начин той скоро успя „да подлее вода“ на противника си.

Соколов беше домашен лекар на Марка и идеше да навиди Асенча.

Другият гост беше Иванчо Йотата[1]. Той, като добър съсед, идеше да поразговори и успокои бай Марка, Няколко минути разговорът се въртеше все върху тазвечершното приключение и Иванчо твърде красноречиво описваше своите впечатления и безпокойства.

— Та ви казвам — продължаваше Йотата, — че тъкмо кога наша Лала дигна трапезата и прочия, аз зачух крамолическа пропаганда у вас, бай Марко. Кучето и то лаеше удивително. Уплаших се, сиреч, не се уплаших, ами рекох на Лала: „Лало мари, що става у бай Марка? Я погледни от чардака в техния двор!“ Но после си помислих: това не е женска работа. И аз дръзновено се покачих на чардака и гледам: във вашия двор тъмно. Защо беше тая пропаганда? — рекох си умствено, сиреч, изразбуди се махалата. А Лала стои зад мене, държи ме за

сетрето. „Къде? — казва. — Да не скочиш у бай Маркови?“. „Няма нищо, мари — казвам й, — заключи комшулука откъм бай Марка.“

— Нямаше нужда, Иванчо — нищо нямало — забележи усмихнато Марко.

— Тогава — продължи Йотата — рекох си умствено: трябва да обадим на конака; господин бай Марко е съсед и не можем да го оставим в безопасност. Й тозчас дръпнах се из стълбите надолу, а Лала все крамолически вика след мене. „Мълчи мари!“ — казах й мужествено. Излязох на портата и гледам на улицата — всемирна тишина.

— Асенчо спи ли сега, бай Марко? — попита докторът, за да прекрати Иванчовите ораторствувания. Но Иванчо прибърза и продължи:

— Като виждам всемирната тишина по улицата, рекох си: от това трябва да те е страх, Иванчо; па се повърнах, та минах през задната порта, сиреч, та излязох в сляпата улица, от сляпата улица през бай Недковата врачка, та през Махмудкини, та през купището на Генка чичов, та право в конака. Влизам, гледам и тозчас обаждам дръзновено на онбашият, че у вас има разбойници и кокошките хвърчат из двора.

— Та казвам ти, нямаше никой — нафиле си се трудил, Иванчо.

В това време бурята с всичката си сила свирепееше навън.

— Ах, бай Марко, забравих да те питам — каза докторът внезапно, — намира ли те тая вечер някакъв момък?

— Какъв момък?

— Един странен момък, доста лошо облечен. Но ми се видя интелигентен, доколкото го забележих. Питаше де е вашата къща.

— Де го видя? Не ме е намирал никой — отговори бай Марко с видимо смущение, което гостите му нямаха причина да забележат.

Докторът продължи спокойно:

— Един момък ме застигна по мръкнало при Хаджи Павловия гюл. Попита ме учтиво: „Господине, можете ли ми обади далеко ли стои Марко Иванов? Искам да го намеря, каже, за пръв път ида тука.“ На мене случайно пътят ми беше насам и му предложих да върви с мене. Из пътя гледах го, гледах го, той беше, сиромахът, почти гол. Тъничко скъсано сетре, доколкото видях в тъмнината. Сух, слаб и едвам се държеше на крака, а поизстина времето. Не смеех да го питам отдека е и защо е

такъв, но ми стана мило за нещастния и така тежко. Погледнах гарибалдейката си — ожулена, взела-дала, вика се. „Няма ли да се сърдите, господине, ако ви дам моята дреха? Тъй ще простинете!“ Каже: „Благодаря!“ — и я взе. Така дойдохме до вас и аз го оставих. Та щях да ви питам кой беше негова милост.

— Казах ви, че не ме е търсил никой.

— Чудно нещо — каза докторът.

— Дали не е тоз човек разбойникът, който се е катерил на стряхата ви, бай Марко? — попита Иванчо. — Пропагандата не е била на всуета.

— Не е възможно тоя младеж да беше разбойник. Такива хора се познават по физиономията — забележи докторът.

Разговорът доби неприятен тон и Марко, за да го промени, обърна се към Соколова:

— Докторе, чете ли вестника? Херцеговското въстание как отива?

— Бере душа, бай Марко. Тоя геройски народ направи чудеса, но какво може против такава сила?

— Майки, шепа народ, а колко време се държа. Ние де можем изкашля такова нещо! — каза Марко.

— Та опитахме ли се? — забележи докторът. — Ние сме пет пъти по-многобройни от херцеговците, но още не знаем силата си.

— Такова нещо нито го хортувай, докторе — каза Марко. — Херцеговците са друго, а ние сме друго: ние се намираме во чрево адово; само да мръднем, и ще ни изколят като овци. Отникъде помощ няма да ти доде.

— Аз питам: опитахме ли се? — повтори запалено докторът. — Нас ни колят и секат и без да правим нещо. Колкото по се вовчоваме, толкоз по ни бият. Какво им бе направило невинното Ганчово детенце, което вчера донесоха без глава? Нас заплашват с въжа, щом поискаме да протестираме тиранията, а на емексизпехливановци е позволено безнаказано да злодействуват. Каква е тая правда? Може ли това тегло да изтърпи и най-бездушният? И решето сърце има — казват нашите.

Влезе баба Иваница.

— Вие знайте ли — каза тя. — Пена одеве чула, преди дъжда, пушки че се хвърляли. Какво ще е това… Света Богородице, пак някоя християнска душа са погубили…

Марко се сепна, лицето му се промени. Някакво предчувствие му каза, че се е случило нещо с Кралича. Сърцето го заболя от скръб, която не можа да скрие.

— Бай Марко, какво ви е? — каза докторът, като се взираше в страдаещото му лице.

Дъждът бе престанал. Гостите наставаха, да си идат. Новината ги посмути.

— Ба, кюпенци са били, слугинята се е пак измамила… не се бойте, дързновено! — храбреше се Иванчо Йотата. — Бабо Иваница, вашето комшулуче?

И когато Марко изпращаше доктора из вратнята, Иванчо бягаше из комшулука, който му отвори жена му.

---

[1] Това лице, както и Хаджи Смион, Мичо Бейзадето, господин Фратю, поп Ставри и Мунчо, които ще се срещнат по-нататък в романа, авторът е вече леко екипирал в повестта си Чичовци, написана на 1884 год. Действието и в двете произведения се разиграва в същата местност на Южна България — Бяла черква. ↑

V. ПРОДЪЛЖЕНИЕ ОТ НОЩТА

Доктор Соколов чукна на своята вратня. Една стара жена му отвори и той влезна, като попита бързешком:

— Клеопатра какво прави?

— Пита за тебе — отговори бабата усмихната. Докторът премина дългия двор и влезе в стаята си. Тази стая, която му служеше за работа, за аптека и за спалня, беше гола, широка, с долапи в стените и с дълбока камина. На едната поличка стояха наредени всичките му лекарства; на масичката — хаванче, няколко медицински книги, разхвърляни, и револвер. Над леглото му висеше двуцевна пушка с чантичката. Само една картина украсяваше стаята: образът на черногорския княз Никола, а под нея — фотографията на някаква артистка. Всичко показваше, че тук е жилище на един разсеян ерген: неприбрано, тихо, волно. В ъгъла зееше полуотворена врачка на килерчето.

Там преди три години нощуваше покойният Левски. Докторът хвърли феса и сетрето си небрежно, приближи се до врачката, изпляска с ръце и извика:

— Клеопатро! Клеопатро! Никой не отговори.

— Клеопатро, излез, гълъбице!

Из килерчето се раздаде някакъв глас.

Докторът седна на един стол сред стаята и извика:

— Тук, Клеопатро!

Една мечка излезе.

По-право — едно мече — самка.

То приближи, като влечеше широките си лапи по пода и ръмжеше радостно. Па се повдигна и опря предните крака на коленете на доктора, като отваряше големи уста с бели остри зъби. То се галеше като кученце. Докторът го помилва по пуховата козина на главата, даде си ръката да я полиже. То я облиза цяла, па я лапна.

Тоя звяр, хванат в Средня гора още паленце, беше подарък от един селянинловец, комуто Соколов излекува сина от опасна болест. Докторът се привърза твърде силно към това животно и посвети много грижи да му даде добра отхрана. Клеопатра нарастваше благополучно под това нежно опекунство, приемаше лесно уроците по гимнастика и привързаността към господаря й растеше всекидневно.

Клеопатра вече играеше мечешка полка, подаваше шапката на доктора, слугуваше и пазеше стаята му като куче. Това беше истинска „мечешка услуга“, защото присъствието й в къщата на доктора оттласкваше болните оттам. Но докторът малко го беше еня.

Когато дойдеше в разгара на полката си, Клеопатра ревеше ужасно и цялата махала знаеше, че Клеопатра танцува. Тогава и веселият Соколов танцуваше с нея.

Тая вечер той беше особено разположен към деликатната Клеопатра. Той извади къшей месо и й го даде от ръка.

— Яж, моя гълъбице; „гладна мечка хоро не играе“, казват стари хора, а аз искам сега да ми поиграеш като принцеса.

Мечката разбра тия думи и изрева. Това значеше: готова съм. Докторът заблъска една тава и запя весело:

Димитре ле, русокосо момиче,
я кажи на майка си, Димитро,
да не ражда друго чедо като теб…

Клеопатра се изправи на два крака и заигра с въодушевление, като ревеше. Изведнъж тя се затече към прозореца и зарева яростно. Докторът, слисан, видя, че имаше хора на двора.

Той грабна револвера.

— Кои са там? — извика той, като бутна Клеопатра да мълчи.

— Докторе, заповядайте на конака.

— Ти ли си. Шериф ага? За какъв дявол ме викате сега? Кой е болен?

— Запри по-напред мечето.

Докторът направи знак на Клеопатра и тя влезе в килера, като ръмжеше недоволна. Той притвори врачката.

— Имаме заповед да те закараме в конака. Арестуван си — издума строго онбашият.

— Защо арестуван? Кой ме арестува?

— Ще узнаеш това там. Хайде, заповядай!

И подкараха доктора смутен и стреснат. Той предчувствуваше беда.

Когато излизаше из вратнята, той чу сърцераздирателния рев на Клеопатра, който приличаше на истински плач.

В конака беше смутни. Въведоха доктора при бея.

Той седеше на обикновеното си място, в къта. До него Кириак Стефчов четеше някакви книжа, над които надничаше и Нечо Пиронков, аазата. Беят, шейсетгодишен старец, прие навъсено доктора, но го покани да седне. У турците съществуваше тая тактика към обвиняемите, с цел да ги разположат към самопризнание.

Освен това докторът беше домашен лекар на бея, който го обичаше.

Докторът се озърташе смутено и с учудване видя на миндера връхната си дреха, подарена снощи на Кралича. Това откритие озари съмненията му.

— Докторе, тая дреха твоя ли е? — попита беят. Докторът не мислеше, нито можеше да отказва една очевидност. Той отговори утвърдително.

— А защо не е у тебе?

— Снощи я харизах на един сиромах.

— Дека това?

— В Хаджи Шадовата улица.

— По кое време?

— Тъкмо по два часа (по турски).

— Познаваш ли го?

— Не, но го съжалих, защото беше гол и окъсан.

— Как лъже сиромахът — каза Нечо презрително.

— Какво, Нечо. Който се дави в морето, и за сламка се хваща — пришъпна му съседът.

И беят се усмихна лукаво, като че улови някаква плитка лъжа. Той наздраве беше убеден, че дрехата беше смъкната от гърба на самия доктор. Това уверяваше и караулът.

— Кириак ефенди, дай книгите. А тия книги познаваш ли ги?

Докторът видя един вестник „Независимост“ и една бунтовническа прокламация, печатана. Той отказа.

— Кой ти ги тури тогава в джоба?

— Казах ви, че дрехата харизах другиму, може да са негови.

Беят се пак ухили. Докторът чувствуваше, че тая работа взимаше лоша посока за него: изкарваха го най-малко в сношение с бунтовник.

Значи, снощният непознат е бил такъв! Камо да знаеше, той би предпазил и него, и себе си от беда.

— Повикайте ранения Османа! — заповеда беят. Яви се заптие с превързана от лакътя нагоре ръка. Той същият беше, дето смъкна дрехата от плещите на Кралича, в който случай биде ударен от куршума на другаря си. Той беше уверен, умишлено или по заблуждение, че гоненият комита го е ранил. Осман пристъпи към доктора:

— Този беше, ефендим.
— От него ли смъкна ти дрехата? Познаваш ли добре?
— Същият, той ме и рани с куршума в Петканчовата улица.
Докторът го изгледа смаяно. Той пламна от негодувание при такава тежка клевета.
— Това заптие лъже безсъвестно! — извика той.
— Излез си, Осман ага… Челеби — подзе пак беят със сериозен вид, — ти отказваш ли всичко това?
— Това е клевета и лъжа. Аз и не нося револвер с мене си, а снощи нито съм минувал из Петканчовата улица.
Онбашията се приближи до свещта, прегледа докторовия револвер, взет от масата му, и каза знаменателно:
— Четирите куршума стоят, един е изпразнен. Беят климна знаменателно.
— И тук грешка имате: тази вечер револвер не съм носил.
— Челеби, снощи по три часа, когато ставаше тая работа, ти дека беше?
Това нечаяно питане падна като гръм за Соколова. Той се силно изчерви от смущение, но отговори самоуверено:
— По три часа бях у Марко Иванов — детето му е болно.
— У чорбаджи Марка ти когато влезе, часът беше без малко четири; ние тогава излизахме — възрази онбашият, който беше срещнал доктора, когато отиваше у Маркови.
Докторът мълчеше попарен. Обстоятелствата се бяха сложили против него. Той виждаше, че се уплита.
— Или, кажи ни по-добре, откогато даде дрехата си в Хаджи Шадовата улица, додето отиде у Марка чорбаджи, дека беше? — обърна хитро въпроса беят.
Такъв ясен въпрос непобедимо изискваше и ясен отговор. Но доктор Соколов го не даде. По откритото му лице се четеше силна вътрешна борба, нравствено страдание.
Това смущение и това мълчание бяха по-ясни от изповед. Те допълняха другите доказателства. Беят виждаше пред себе си виновника, но попита за последен път:
— Кажи, дека беше по него време, челеби?
— Не мога да кажа — отговори тихо и решително докторът.
Този отговор порази всички. Нечо аазата смигна иронически на Стефчова, като че му казваше: улови се, клетият, в примката.
— Казвай, челеби! Де си бил по това време?
— Това не мога да кажа по никой начин… то е тайна, която моята докторска и човешка чест ми не позволяват да явя. Но в Петканчовата улица не съм бил!
Беят настояваше да каже, като му посочваше лошите последствия от това мълчание. Но докторът гледаше вече спокойно, като човек, който е казал всичко, каквото е имал да каже.
— Няма ли да кажеш нещо?
— Всичко казах.
— Тогава, челеби, ти ще ни бъдеш тая нощ гостенин. Заведете челебият в затвора! — каза беят строго.
Слисаният доктор излезе зашеметен от тоя куп обвинения, които не беше в състояние да обори; защото, както той сам каза, по никой начин не можеше да обади де е бил снощи по три часа.

VI. ПИСМОТО

Марко спа лошо. Нощешните случки му отнеха душевния покой. Той излезе по-рано от обикновено, да си пие кафето в Ганковото кафене. Кафеджият току-що беше отворил заведението си и наклал огъня. Марко беше първият посетител.

Кафеджиите са словоохотливи хора и Ганко, подир няколкото обезателни смехории, които избъбра, като подаваше кафето на Марка, прибърза да му съобщи приключението на доктора в Петканчовата улица с последствията, като подсоли разказа си с куп диви и безсмислени басни. Ганко разправи това с голямо въодушевление.

Въобще, нещастията на другите необходимо събуждат в дребните души три чувства: първо — удивление; второ — вътрешно задоволство, че бедата не е на твоя глава; и трето — скрито злорадство. Такива тъмни инстинкти крие в дълбочините си човешката природа. Колкото за Ганка, той имаше и по-важна причина да зложелателствува на доктора: той му беше отбил дванайсет кафета от сметката като цена на една визита. Това нечувано нещо Ганко не можеше да му прости.

Марко не можеше да се съвземе от удивление. Снощи той приказва с доктора, но ни от лицето му, ни от разговора му можеше да разбере такова извънредно нещо. После, докторът не би скрил от него такава работа.

Появлението на онбашият, който влезе в кафенето, даде възможност на Марка тозчас да се осветли. Той видя, че докторът е жертва на едно страшно заблуждение на полицията, както и това, че Краличът е

избягал от ноктите й. Вътрешна радост озари лицето му. Той се обърна към онбашият:

— Аз главата си отрязвам, че докторът е невинен.

— Дай боже — каза онбашият, — но не знам как ще може да се оправи.

— Той ще може, но дотогава ще го разсипят. Кога ще дойде беят на конака?

— Подир един час — той рано иде.

— Вие доктора трябва да пуснете, аз ще стана поръчител за него: ще си заложа къщата и децата. Той е невинен.

Онбашият го погледна учудено.

— Няма нужда от поръчител, него го откараха вече.

— Кога? Къде? — извика Марко.

— Още тая нощ го изпратихме пеша за К., със заптиетата.

Марко пламна от негодуване, което не можа да скрие.

Онбашият, който го почиташе, каза му с дружелюбно-внушителен тон:

— Марко чорбаджи, по-добре ще сторите да се не месите в тая вонеща работа. Що ви трябва? В тия времена никой никого не познава.

Онбашият изпи кафето си и каза:

— И аз подир половин час ще тръгна с писмото на бея, дето са притворени и бунтовните книжа на доктора. Ако питаш, те са само важни и те ще го съсипят. Защото другото, Османовото нараняване като че не е от доктора, а е станало грешка от нас. Това от раната му се позна. Па там началството да види. Ганко, дай ми някоя непотребна хартия да завия писмото, да се не мачка.

И той извади из пазвата си голям плик с червен печат, който уви с листа, що му даде кафеджията. Подир като изпуши още една цигара, онбашият здрависа Марка и си излезе.

Марко остана на мястото си умислен. Кафеджията гърбом към него умиваше вече главата на Петка Бъзуняка. Марко стана и излезе.

— Добър час, бай Марко! Че що бягаш тъй скоро? — викаше берберинът, като натъркваше силно главата на пациента с бели вълни от сапунева пяна. — Или ще береш ти на доктора грижата? Кой каквато я дробил, такава ще я яде. Защо не дойдат да грабнат бай Петка Бъзунякът? Бъзуняк, какво казваш ти?

Главата избърбука нещо в пяната, но не се разбра какво. Скоро берберинът окъпа Бъзуняка, избриса му главата и лицето с пешкир от съмнителна чистота, подаде му пукнатото огледало и му каза: „Наздраве!“

Когато излазяше да лисне помията на пътя, Ганко срещна на прага бай Марка.

— Забравих си табакерата — каза той и бързо отиде към миндера, дето беше остала.

Бъзунякът в това време остави грошче на огледалото и си излезе. Ганко се върна.

— А бе, Ганко, я, дор има време, кажи ми сметката, да ти платя. На края на месеца аз плащам — каза Марко.

Ганко показа с пръст на тавана, дето имаше много тебеширеви резки:

— Ето ти тефтеря, прочети и плащай.

— Че тук няма мое име забележено?

— Аз тъй я карам, алафранга.

— Ти с такава катастима скоро ще хвърлиш топа, Ганко — шегуваше се Марко, като вадеше кесията. — Бре, я виж, оня си оставил писмото — прибави той, като показа поличката.

— Ах, писмото на онбашията! — извика Ганко учуден и погледна въпросително Марка, като че искаше мнението му.

— Прати му го, прати му го по-скоро. — каза Марко намръщено: — На, двайсет и осем гроша и руб, съблече ме, холан!

Ганко изгледа смаян и си пошушна: „Чуден човек е тоя бай Марко. Залага си къщата за оня мечкарин, а не ще да хвърли това писмо в огъня. В един миг — беше и няма го.“

В това време влязоха нови посетители и скоро кафенето се напълни с облаци дим и с разговори върху докторовото нещастие.

VII. ГЕРОЙСТВО

Слънцето беше излязло високо и прекарваше зарите си през зелените лози, които висяха над манастирския двор. Тоя двор колкото беше мрачен и грозен нощя, дето всякой предмет добиваше образ на привидение, толкоз сега беше спокойно весел, тих и светъл. Птиченцата го оглашаваха с радостни цвърквания; прозрачните струи на кладенчето чучуркаха приятно и весело; стройните кипариси и тополи шумяха сладостно от утринния горски ветрец. Всичко беше тука ясно и празнично. Даже и околните чардаци с намръщените си килии гледаха по-приветливо и звънтяха от гласетата на ластовичките, които обикаляха своите гнезда.

Сред двора, под лозите, пристъпваше величествен старец, гологлав, с бяла брада до пояс, в дълга морава антерия. Той беше осемдесет и пет годишният дядо Йеротей, величава останка от миналия век, почти развалина, но развалина могъща и почитаема. Той доживяваше последните дни на дълголетния си живот тихо, просто. Всяка заран той правеше тука разходка и гълташе свежия планински въздух и се радваше като дете на слънцето и небето, към което беше на път.

Недалеко, до един стълп на лозата, като контраст на тоя паметник на миналото, стоеше дякон Викентий, с книга в ръка. (Той се готвеше да постъпи в руска семинария.) Младост и надежда вееше от юношеското лице на дякона; сила и живот блещяха в неговия мечтателен поглед. Тоя момък беше бъдещето и гледаше в него със същото доверие, с каквото старецът гледаше във вечността.

Само безбурната манастирска ограда може да настроява душата така съзерцателно.

На каменните стъпала на черквата пък седеше кълбообразният отец Гедеон, дълбоко занят: той наблюдаваше внимателно пуйките, които се разхождаха из двора с разперени на търкала опашки, като евантайл. Той ги сравняваше с гордия фарисей на евангелието, а курканeто им му наумяваше премъдрия цар Соломон, който разбирал езика на пилците. Потънал в такива благочестиви размишления, отец Гедеон спокойно очакваше благословения звон на обяда, чиято сладост предвкушаваше с гълтане приятен дъх, що излизаше из магерницата.

На прага й седеше на припек кривоокият манастирски идиот, другар на Мунча. Той с не по-малко философско дълбокомислие гледаше домашния живот на пуйките. Думата „гледаше на пуйките“ надали е тук на мястото си; защото зрението на идиота обнимаше не само челядта на пуйките, но и целия хоризонт, тъй като едното му око гледаше на възток, другото — на запад.

До него, прав, Мунчо кълчеше ръце, въртеше глава и поглеждаше плахо към най-горния чардак. Той знаеше защо.

Като прибавим още игумена, който отсъствуваше, и няколко още ратаи, имаме всичкото население на манастира.

Ненадейно игуменът изтопурка с коня си, отседна го, подаде го на кривоокия и каза начумерено на Викентия:

— Ида от града и лоши вести нося. И той разказа всичките подробности на Соколовото нещастие.

— Клетият Соколов, клетият Соколов — завърши той, като въздъхна.

Игуменът Натанаил беше барачест, едър, силен човек, с мъжествено лице и пъргави движения. Като извадим калугерското му расо, твърде малко калугерско остаяше в него. Стените на килията му бяха накачени с пушки, той беше изкусен стрелец, псуваше юнашки, умееше да цери рани от оръжие и да ги дава. Той случайно беше попаднал игумен в манастир вместо войвода в Балкана, Впрочем, мълвеше се, че бил и такъв някога, а сега е на покаяние.

— Де е отец Гедеон? — попита игуменът, като се озърташе.

— Ето ме — извика с един писклив глас отец Гедеон, като се зададе от магерницата. Той беше отишъл да види скоро ли ще е готов обядът.

— Ти пак се вмъкна в магерницата, отче Гедеоне, чревоугодното е смъртен грях, нали знаеш? — И той му поръча да тури дисагите на магарето и да тръгне за село Войнягово, да обиколи косачите, що косяха манастирските ливади.

Отец Гедеон беше тумбест, тумчест, валчест, блажен като пълен шарлаганев мях. Малкото движение, което беше направил, изкара обилен страдалчески пот по лицето му.

— Отче игумене — продума с умолителен и задъхнат глас и с ръце на корема отец Гедеон, комуто по никой начин се не щеше това пътешествие по грешния мир, — отче игумене, не е ли по-добре да се отмени тая горчива чаша от вашия покорен брат? — И му се поклони ниско.

— Че каква горчива чаша? Мигар те пращам пеша да идеш? Ти ще си на магарето и всичкия ти труд по селата е с едната ръка да държиш поводника му, а с другата да благославяш.

Игуменът го изгледа ухилено.

— Отче Натанаиле, не е за труда: за труд и за живот подвижнически се нахождаме в тая света обител, но времето е лошо.

— Че това време лошо ли е? През мая разходка да направиш, на здравето ще ти помогне.

— Времената, отче, времената! — издума живо отец Гедеон. — Вижте, доктора го вързали и може християнинът на погибел да иде. Агарянци род немилостивия. Пази боже, ако ме набедят, че бунтувам народа, тогава и манастирът ще пострада! Опасност великая.

Игуменът се изкикоти гръмогласно.

— Ха, ха, ха. — следваше той да се смее неудържимо, с ръце на хълбоците, като гледаше тумчестото тяло на отца Гедеона. — Нема на тебе ще хвърлят съмнение турците? Отец Гедеон — политически апостол! Ха, ха, ха! Нали рекли: „Накарай мързеливия на работа, ум да те научи!“ Грях ти на душата, направи ме да се смея, когато сърце не щеше. Дяконе Викентие! Дяконе Викентие! Ела да чуеш какво казва Гедеон. Мунчо, иди извикай Викентия, че ще се удуша от смях.

И действително бурният смях на игумена събуди ековете на всичките околни чардаци.

Мунчо, като чу заповедта, завъртя глава още по-страшно, с широко изпулени очи, дето се изражаваше тъп страх.

— Руссиян! — извика той разтреперан и сочеше чардака, дето беше отишъл дяконът. Па за да не го принудят пак, той закрачи бързо към противоположната страна.

— Руссиян! Какво е туй нещо Руссиян?

— Таласъм, ваше преподобие — добави отец Гедеон.

— Откога Мунчо е станал тъй плашлив? Той живееше като бухал из пущинаците.

— Воистина, отче Натанаиле, дух нощни ходи по чардака. Нощеска Мунчо дойде, та ме намери. Той беше помръзнал от страх. Той видял таласъм в бели дрехи, че излязъл из джамлията килия. Разправя ми и други неща, но господ да му отбере. Трябва да светим вода в горния чардак.

Мунчо беше се спрял далеко и гледаше уплашено към чардака.

— Че какво е видял! Ела, отче, да обиколим. — каза игуменът, комуто хрумна, че крадци може да са влазяли там.

— Сохрани, боже! — каза Гедеон, като се кръстеше. Игуменът тръгна сам към чардака. Наистина, когато игуменът повика дякона, Викентий беше влязъл при Кралича.

— Какво има ново, отче? — попита той, като видя безпокойствието на лицето му.

— Нищо опасно. — прибърза да каже дяконът. — По известието, което ни донесе игуменът, е твърде неприятно. Тая нощ запрели Соколова и го закарали в К.

— Кой е този Соколов?

— Доктор в града, добър момък. Намерили му е дрехата бунтовни книжа, кой знае? Аз го знам, че той е разпален патриот — каза дяконът угрижен, па продължи след малко: — Като го гонел караулът сноши… той гръмнал с пищов и наранил заптието, което му смъкнало връхната дреха. Ще пропадне клетия доктор. Слава богу, че вий се изтървахте и нищо се не чуе за вас из града.

Когато дяконът свърши, тоя видя учуден, че Краличът беше си взел главата в двете си ръце и се щураме като луд из стаята и пъхтеше болезнено. Пред тия знакове на безпределно отчайване дяконът остана треснат, без да може да разбере нещо.

— Какво правиш, джанъм? Няма нищо, слава богу — извика Викентий.

Краличът се спря пред него с изкривено от нравствено страдание лице и извика почти яростно:

— Няма нищо, няма нищо, а? Лесно се казва това! — И се удари по челото. — Та какво гледаш, Викентие! Не разбираш ли? Ах, боже мой, аз забравих тая заран да ти кажа, че тая връхна дреха беше на мене. Снощи, край града, един любезен момък, който ми показа къщата на бай Марка, види се, тоя Соколов, ми я подари, че бях окъсан, и после тая дреха остана в ръцете на заптието. В джеба ѝ аз бях преместил от съдрания джоб на сетрето си вестник „Независимост“ и една прокламация, които ми дадоха в една троянска колиба, дето пренощувах. Не стига това, ами са го набедили, че гърмял срещу заптието, когато аз нито пипнах револвера си! Ах, проклетниците! Сега видиш ли? Тоя човек става жертва за мене. Аз съм проклет от съдбата да нося беди на ония, които ми правят добро.

— Голямо нещастие — прошушна Викентий горестно. — Още по-жалко е, че не е възможно да му се помогне, така е дошла работата.

Краличът се обърна с пламнало лице.

— Как не може да му се помогне? Нема аз ще оставя такъв великодушен човек и, както го казваш, добър патриот да пропадне за мене? Това е подлост!

Дяконът го гледаше в изумление.

— Не, аз ще го изтръгна от тая беда, макар че ще оставя главата си!

— Какво може да стане? Кажи! Аз съм готов на всичко — извика Викентий.

— Аз сам ще го избавя него!

— Ти?

— Да, аз ще го избавя. Аз съм само длъжен и в състояние да го избавя — викаше в изстъпление Краличът, като тичаше из килията, с изражение на страшна решителност и дързост.

— Мигар да нападнем затвора!

Викентий го гледаше зачуден и даже поуплашен: той помисли дали не е Краличът в полуда. Той му викна:

— Г-н Краличев, как мислиш да отървеш доктора?

— Не сещаш ли се?

— Как?

— Ще ида да се предам.

— Как? Да се предадеш? Сам?

— Искаш да моля някого? Отче Викентие, слушай. Аз съм честен човек, та не искам да изкупвам живота си с хорските страдания. Аз не ида от шестстотин сахата далеч, за да направя една подлост. Ако не мога да жертвувам живота си славно, то мога да го жертвувам честно. Ти разбираш?… Ако аз не се представя още днес пред турската власт и кажа: тоз човек е невинен и че нямам с него сношения, пардесюто

от моя гръб го свалиха, книжата са мои, аз съм опасният, аз съм виновният, даже — аз гърмях въз заптието, правете каквото щете с мене, то доктор Соколов е изгубен, особено като не можал или не искал да се оправдае. Има ли друго средство, кажи!

Дяконът мълчеше. Той съзнаваше в дълбочината на честната си душа, че Краличът имаше право. Това самопожертвувание му се налагаше от чувството на справедливост и човещина и той не чака да му напомнят други това. Тоя човек му се видя сега още по-висок и с още по-ново обаяние въз него. Образът му се осия от оная благородна, тиха, небесна светлина, която само великите пламвания на доблестта хвърлят въз човешката физиономия. Тия прави, буйни, прочувствувани слова на Кралича гърмяха на душата му сладко и тържествено. Нему се искаше той да бъде на негово място, той да ги каже и той да ги изпълни. Очите му се премрежиха от трогателни сълзи.

— Насочи ми пътя за К. — каза Краличът. Ненадейно на прозореца се мярна голямата космата глава на игумена, чиито стъпки по чардака всред разпалений си разговор те не бяха чули. Краличът се сепна и погледна въпросително дякона.

Дяконът изскокна тичешком навън, отведе игумена до пармаклъците на чардака и му гълча дълго с твърде разпален вид, със силни ръкомахания и с чести поглеждания към килията, дето чакаше Краличът, нетърпелив и развълнуван. Когато вратата пак се отвори и влязоха Викентий и Натанаил, той посрещна игумена и му поиска ръката, да я целуне.

— Чакай, аз не съм достоен да ми целунеш ръка — извика просълзен игуменът и като обви с двете си ръце врата му, целува го горещо по устата, както баща целува своя отдавна невиден син.

VIII. У ЧОРБАДЖИ ЮРДАНА

У стария чорбаджи Юрдана, по случай на отвратки, ставаше гощавка него ден. Бяха калесани роднини и приятели на челядта и на партията му.

Юрдан Диамандиев, на години човек вече, болнав, намръщен и нервен, беше от ония български чорбаджии, които направиха грозно това име. Неговото богатство растеше, многобройната му челяд добруваше, думата му се тачеше, но никой го не обичаше. Стари неправди и грабителства над сиромашта, братувания с турците бяха го направили омразен и сега, когато не правеше или не можеше да направи зло. Той беше целокупен човек на миналото.

При всичката намръщеност на Юрдана обедът беше весел. Кака Гинка, женената му дъщеря, хубавелка още, приказлива, хлевоуста и лудичка, и която биеше, когато трябва, смирения си мъж, забавляваше гостите с шеги и подигравки, които неуморимият ѝ език ръсеше наляво и надясно. Най-много се кискаха трите калугерици. Едната от тях, госпожа Хаджи Ровоама, Юрданова сестра, която беше куца, злъчна и сплетница, влазяше в тона на кака Гинка и пущаше сегиз-тогиз язвителни присмивки за отсъствующите. Хаджи Смион, зет на домовладиката, се смееше яката със залък в уста. Хаджи Павли, сватът, залисан от смях също, ядеше с вилката на Михалакя Алафрангата, който, поразсърден от това невнимание, гледаше навъсено около си.

Михалаки носеше прозвището „Алафранга“ твърде заслужено: той пръв беше обул панталони преди трийсет години в града и продумал френски. Но той си беше замръзнал там. Палтото му и днес беше от епохата на Кримската война, а няколкословният му френски речник не се умножи нито с една дума.

Но славата му на учен човек остана и днес заедно с ласкателния прякор. Михалаки съзнаваше това и се надуваше; държеше се тежко, говореше важно и никому не позволяваше да му каже „бай Михал“, защото имаше и Михал Пандуринът, с когото не щеше да се смеся. И наистина, в отношение на титлата Михалаки беше твърде придирлив. Той беше имал дългогодишна омраза със съседа си Иванчо Йотата, защото Йотата дваж бе нарекъл в едно събрание Михалакя Алафрангата — Михалаки Малафранзата, като мислеше, че е все едно.

Срещу Алафрангата седеше Дамянчо Григорът, човек петдесетгодишен, дълголик, сух, чер, с лукав, дяволит поглед, с подвижни иронически устни, но с важна сериозност, разля на по лицето му. Той беше многоглаголив, сладкодумен разказвач, неизчерпаем с приказки, дълбок като кладенец и с фантазия, богата като съкровищата в Халима: от капката изкарваше море, от шушката — планина, а когато нямаше шушка, той минуваше и без нея. Главното е, че той сам си вярваше — единственият способ да увериш другите. Инак, Дамянчо беше един от първите търговци, родолюбец и човек с полезни съвети.

Какиният Гинкин мъж ядеше пред себе си смирено, защото, колчем си позволеше да каже нещо или да се изсмее яката, тя му хвърляше свиреп поглед, за да не смее да се отпуща пред нея. Малохарактерен и слаб, той се беше съвсем заличил и вместо тя да се казва Гинка Генкова, той се наричаше Генко Гинкин.

До него Нечо Пиронков, аазата, час по час пошушваше важно на Кириака Стефчов, контешки облечен, който му клюмаше, без да го слуша, и хвърляше усмихнати погледи към Юрдановата дъщеря Лалка. Той биде наказан за това невнимание, защото на Неча му скимна да се чука с него, но чашата с виното се изля на белите Стефчови панталони.

Тоя момък, когото видяхме вече при бея — и който ще играе роля и занапред в разказа ни, — с дух и отбрана чорбаджийски, беше син на един чорбаджия от калъпа на Юрдан Диамандиев. Млад човек, но с ръждиви понятия, той остаяше недостъпен

за новото великодушно веяние на свободолюбивите идеи. Може би затова беше гледан с добро око от турците — нещо, което оттикваше от него младежите, които го считаха за турско ухо. На това още повече спомагаха горделивият му характер, злобната му и завистлива душа и поквареното му сърце. Но въпреки това, или за това, чорбаджи Юрдан имаше слабост към Стефчова и не криеше нийде доброто си мнение и разположение към него. Затова мълвата, криво или право, готвеше Стефчова за бъдещи зет на Юрдана.

Трапезата се дигна и кафето се поднесе от едно високо, румено, черноoко момиче, облечено в черно, което не обърна ничие внимание. Разговорите, захванати на трапезата, се продължиха и след нея, защото пъргавата кака Гинка умееше да ги подгрява с неизчерпаемата си многоглаголивост. Скоро дойдоха неусетно на злобата на деня: приключението на Соколова. Тоя предмет изведнъж прибра всичките внимания и даде ново и приятно оживление на послеобедната разтуха.

— Ами сега докторицата какво ли прави? — смееше се госпожа Серафима.

— Коя докторица? — попита свахата.

— Мари, Клеопатра, свахо.

— Трябва да отидем да я разговорим и да я подмислим да му пише писмо, че и той сега може да милее за госпожата си — каза кака Гинка.

— Михалаке — обърна се свахата към Алафрангата, — ами Клеопатра каква е дума? Баба Куна не може да я каже, ами вика калевра.

Михалаки се навъси, дълбокомислено премълча и продума протегнато:

— Клеопатра е еленска, сиреч греческа дума; Клеопатра значи: плаче за, плаче за.

— Плаче за доктора, кажи го просто — каза Хаджи Смион ухилен, като бръкна без нужда в джобовете на сетрето си.

— Ех, та то името й турено — каза госпожа Хаджи Ровоама; — но един друг още повече ще плаче за доктора. — И като се наведе на ухото на Хаджи Смионовица и на друга една булка, пришушна им нещо. И трите се усмихнаха лукаво. Тоя смях зарази и другите гости.

— Не думай, Гино! Нима същата беювица? — питаше учудено Мачовица.

— Гледай си работата, вълкът яде и броено — каза кака Гинка.

И пак изсмиване.

— Кириако! Какви книжа бяха у Соколова? — попита Юрдан, който не можеше да разбере кисканията на гостите.

— Бунтовнически, от първия ред до последния. Беят ме повика посред нощ да му ги преведа. Те бяха, бай Юрданчо, такива помии и дивотии, каквито само изкуфели глави могат да измислят. Прокламацията пък на букурещкия комитет канеше да направим прах и пепел всичко, ама да се освободим.

— Всички измрете да се освободим — забележи Нечо Пиронков иронически.

— Тия чапкъни горят и правят прах и пепел, ама кое?

— Чуждото. Те нямат кол побит тука. Прах и пепел, лесно то! Маскари с маскари! — каза сърдито чорбаджи Юрдан.

— Харсъзи цели — продума Хаджи Смион. Дамянчо Григорът, който досега диреше нетърпеливо случай, тема, за някой дълъг масал, улови се за последните думи на Хаджи Смиона и рече:

— Кажеш, хаджи, харсъзи, та ми дойде на ума, ама има харсъзи и харсъзи. Аз едно време ми се случи да ида в Щип — то беше на 1863 год. — пак през май месец, на 22, по три часа през нощта, събота и облачно.

Тогава бай Дамянчо разказа една предълга история за разбойници, в която освен тях играе роля и щипския ханджия, двама паши, един гръцки капитанин и сестрата на влашкия княз Куза.

Всичките слушаха с пълно внимание, ако не и с пълна вяра, увлекателния разказ на Дамянча, като сърбаха с голямо благодарение кафето си.

— Мари, като искат да горят, и метоха щат ли да запалят? — попита госпожа Серафима.

— Да ги запали огън небесний! — избъбра госпожа Хаджи Ровоама.

— Представете си — продължи Стефчов, — цял разврат е разпространението на такива безобразия! А това погубва добрите чувства у младежите и ги прави безделници или ги завежда на бесилка. Вижте Соколова, много жално!

— Много жално, да — потвърди Хаджи Смион.

Михалаки Алафрангата се обади:

— Още вчера, по един разговор с доктора, познах го на кой ум слугува. Той плачеше, че нямало у нас Любобратичи!

— А ти що му отговори?

— Отговорих му, че има пък бесилници, ако няма Любобратичи.

— Право си му отговорил — каза Юрдан.

— Мари какви са тия Любобратичи? — попита любопитната сваха.

Генко Гинкин, който четеше редовно вестник „Право“ и беше в течението на политиката, зина да отговори, но кака Гинка го устрели с поглед и отговори тя:

— Войвода на херцеговците, бабо Доне. Хе, да имаме един Любобратич, аз му ставам байрактарка, па ще ходим да сечем зелките.

— Хе, да имаше Любобратич, то друга работа тогава и аз минувам под неговата команда — каза Хаджи Смион.

Юрдан ги изгледа строго:

— Такива работи, Гино, и на шега не бива да се приказват. Хаджи, ти приказваш на дъжд и на лапавица. — Па като се обърна към Алафрангата, попита: — Сега докторът какво ще стане?

— Според законите — отговори Стефчов — за посягане въз царски човек има смърт или Диарбекир до живот.

И той изгледа победоносно.

— Пада му се — избъбра Хаджи Ровоама, — какво му прави метохът да го гори?

— Търсил си го е — каза Нечо аазата; — снощната трескавица не беше като тъй на вятър.

— Каже Нечо трескавица, та ми дойде на ума, а, пази боже, в Кримската война аз и Иван Бошнаков отивахме за Босна, помня като днес: беше ден или два до Никулден; над Пирот замръкнахме, когато избухна една страшна буря, ала каква буря!

И Григорът разказа как мълния гръмнала над главите им, запалила един орех, утрепала петдесет овци и откъснала опашката на дорестия му кон, който продал после с убита цена.

Григорът разказа всичко това с такава добросъвестност и красноречие, щото публиката го слуша до края с непрекъснато внимание. Стефчов и Нечо аазата се спогледнаха усмихнато. Михалаки стоеше все важно наведен, а Хаджи Смион зяпаше, поразен от съкрушителната сила на Дамянчевата светкавица през зима.

Докато Дамянчо още разказваше, кака Гинка беше се озърнала да дири Лалка.

— Къде се дяна Лалка, Радо? Я иди я повикай — обърна се Хаджи Ровоама повелително към младата мома в черно.

Лалка, подир думите на Стефчова, изказани с такова жестоко хладнокръвие, беше се оттеглила полека и беше влязла в една стая; там се бе тръшнала на миндера, с глава надолу, и заплакала с глас. Порой сълзи се изляха из очите ѝ, като че дълго време бяха събирани на едно място. Горкото момиче хълцаше от плач и не можеше да поема. Люта жалост и мъка се четяха по лицето ѝ. Тия хора, които така грозно се гавреха с бедата на доктора, възмущаваха душата ѝ. Това усилваше страданията ѝ. Боже мой, боже мой, как нямат милост!

Сълзите облекчават даже и безнадеждните горести.

А докторовата съдба беше още неизвестна и имаше място за надежда.

Лалка стана, отри хубавото си бяло лице и седна при отворения прозорец, за да изветреят по-скоро дирите от сълзите ѝ. Тя гледаше разсеяно, без да види

минувачите по улицата, които вървяха безгрижно и равнодушно. Тоя жесток свят не съществуваше за нея, тя не искаше да види, нито да чуе някого, защото цяла беше пълна от едного.

Веднага бързо конско топуркане привлече вниманието ѝ. Тя погледна и остана прехласната. Доктор Соколов, яхнал на бял кон, се връщаше весело. Той я поздрави учтиво и отмина нататък. В радостта си тя нито се сети да му отговори на поклона, а като тикната от неодолима сила, припна при гостите и извика развълнувано:

— Доктор Соколов се върна!

Неприятно учудване се изобрази по повечето лица. Стефчов побледня, па проговори уж небрежно:

— Трябва да го водят за нов изпит. Той няма лесно да избегне Диарбекир или въжето.

В тоя миг срещна презрителния поглед на Рада, който го уязви жестоко, и внезапен пламък от гняв обля лицето му.

— Не думай, Кириако! Дано се отърве, горкият; мило ми е за младостта му — каза с чувство кака Гинка.

Първите подигравки въз доктора паднаха от езика; те не идеха от сърцето. Светлата искра в човешката душа винаги е готова да светне под удара на страданието, стига да я има там.

За честта на Хаджи Смиона трябва да кажем, че и той се искрено зарадва, но не смея да изрази това пред Юрдана, както пернатата му дъщеря кака Гинка.

IX. РАЗЯСНЕНИЯ

Щом докторът пристигна дома си, той излезе, мина бързо покрай Ганковото кафене, отдето мнозина го поздравиха с „гечмиш ола“, а най-усърдно самият кафеджия, и отиде къде Маркови. Кога да влезе там, той съпикаса Стефчова, че минуваше, излязъл от Юрданови.

— Кланям ви се, господин терджуманино — извика докторът с презрителна усмивка.

Марко, обядвал вече, седеше на одърчето между чемширите и си пиеше кафето.

Той посрещна с възторг доктора. Подир, като отговори весело и на поздравленията на домашните, Соколов каза:

— Ще ти разкажа сега комедии, бай Марко.

— Каква беше тая работа, джанъм?

— Та и аз сам си се чудя. Това ми се види като една приказка, а не нещо за вярване. Взимат ме нощеска от къщи, току-що се върнах от вас, и ме закарват на конака. Ти си чул вече какво ме изпитваха там и бедиха. Кой ти мислил, че моята ожулена гарибалдейка щяла да вдигне такива истории! Затварят ме. Мина не мина един час, влазят двама заптиета: „Докторе, стягай се!“ „Какво?“ — питам. „Ще вървиш за К. Беят заповяда.“ „Много добре.“ — Излазяме, тръгваме — един пред мене, друг зад мене, с пушките. В К. стигаме по дрезгаво. Затварят ме и там, защото бе още рано и съдилището не бе отворено. Престоях така затворен четири часа, които ми се сториха години. Най-после изваждат ме пред съдията. Там няколко аази и първенци прочитат някакъв протокол, от който не разбрах нищо. И там запитвания, и там глупости с нещастната гарибалдейка. Тя стои на зелената маса и ме гледа жално. Кадията

разтвори едно писмо, види се, от нашия забитин, извади книжата и ме пита: „Твои ли са тия книги?“ „Не ги познавам.“ „А как са в твоя джеб?“ „Моя ръка не ги е туряла.“ Той продължава да чете писмото. Бай Тинко Балтоолу взима вестника и го разгръща. „Ефендим — казва ниско на съдника, — в тоя вестник няма нищо противно, той се типосва в Цариград.“ И ме поглежда усмихнато. Аз положително не разбирам нищо, стоя като дърво. Кадията пита, не е ли това комитаджийският вестник от Влашко? „Не, ефендим — отговаря Балтоолу, — тоя вестник не приказва за политика — той пише само за вярата, протестантски вестник“! Тогава гледам, бай Марко, и не вярвам очите си: „Зорница“! Тинко Балтоолу взема възванието, чете, погледва ме и се смее пак. „Ефендим, и това не е противна книга на държавата. Това е обявление!“ И чете с глас: „Практически лечебник от доктора Ивана Богорова“. Кадията гледа захласнат, всичките се смеят, разсмя се и кадията, смея се и аз. Какво да правя? Можеш ли да се не смееш? Ами главното е как е станало това чудотворно превръщане на книжата! Както и да е. Подир кратко съвещание с първенците кадията ми казва: „Докторе, тук имало погрешка; ти прощавай за труда.“ Труд нарича той търкалянето ми из затворите и влаченето ми нощя от конак на конак. „Дай един поръчител, па си иди жив и здрав!“ Аз стоя като замаян.

— Ами за раненото заптие не дигаха ли въпрос?

— За него нито ме питаха. Според както разбрах, нашият бей, подмислил ли го някой, сам ли се е сетил, но разузнал по-добре работата, та притурил в писмото си, че в нараняването на заптието не ме счита виновен. Види се, то само да се е признало, че лъже.

На Марка светна лицето от задоволство. Той вярваше, че дядовият Манолов син е гърмял, и се безпокоеше за последствията.

— Сега, слава богу, ти си свободен.

— Както видиш. Но чакай, едно по-чудно нещо още — каза докторът, когато се озърна и видя, че няма никой от домашните. — Дава ми бай Николчо коня си, да се върна — същият ми стана и поръчител. Излазям из К. и току-що дойдох при чифутските гробища, гледам, откъде Балкана идат двама души, единът дякон Викентий, и ме вика да спра. „Къде така, господин Соколов?“ — пита слисан и той, като ме вижда свободен. „Отивам си. Няма нищо.“ Той отваря такива очи ей. Разказвам му работата и той ми се хвърля на врата и ме целува, и ме стиска. „Какво е това, джанъм, отче Викентие?“ „Да ви запозная с господина. Бойча Огнянов“ — и ми показа другаря си. Чак тогава се взрях в него. Бре! Познах го! Той беше същия, на когото дадох гарибалдейката си снощи!

— Как? Дядовият Манолов син? — извика неволно Марко.

— Как? Познаваш ли го? — попита учудено докторът.

Марко се съвзе.

— Следвай да видим — каза той развълнуван.

— Ръкувахме се, запознахме се. Той ми благодари за дрехата и с отчаян глас иска извинение. — Нищо, господин Огнянов, аз никога се не кая, кога сторя малко добро някому. А вие къде отивате — питам. „Господин Огнянов идеше да търси вас тука“ — отговори Викентий. — Мене? „Да, искаше да ви избави.“ — Да ме избави? „Да, като се предаде на властта и признае себе виноват във всичко.“ — Нима за това идехте тука? Ах, господин Огнянов, какво щяхте да направите? — извиках аз поразен. „Длъжността си“, отговаря той просто. Аз не можах да се удържа, просълзих се и насред пътя го прегърнах като роден брат. А? Каква душа благородна, бай Марко! Какво рицарство! Такива хора трябват на България.

Марко не отговори нищо. Две дълги сълзи бяха се проточили по бузите му. Той се гордееше за дяда Манола.

Докторът помълча малко, па продължи:

— Ние се разделихме, те удариха пак през кръра, а аз право насам, но аз още съм смутен от тая среща, а още повече от променението на книгите. Аз ти казвам, че тука с очите си видях вестник „Независимост“ и прокламация действителна. Там излазят „Зорница“ и Богоровото обявление! Как са променени? Кой ги е променил? Грешка ли е това на бея? — Всякак си блъскам ума и не отгаждам. Кажи ми ти твоето мнение, бай Марко.

И докторът скръсти ръце и чака отговор. Марко смукна чибука си важно и с една неуловима усмивка на устните каза:

— Ти не разбираш ли, че някой приятел е направил това? Каква грешка? Де ще се намерят у бея протестантски вестници и Богорови новини?

— Но кой ще е тоя неизвестен благодетел, който спаси мене от опасност, а Огнянова от непременна гибел; помогни ми и ти да се сетя. Аз трябва да му благодаря, да му целувам ръцете и краката.

Марко се наведе към доктора и му каза ниско:

— Докторе, слушай. Това, което ще ти кажа, трябва да го държим тайно до гроба.

— Давам честно слово.

— Книжата промених аз.

— Ти, бай Марко! — извика докторът и скокна.

— Седни и трай. Сега слушай как. Тая заран, много рано, отидох в Ганковото кафене и от кафеджията пръв чух за твоето запиране. Аз се възчудих и смаях. Не щеш ли, иде онбашият и ми разправя, че те изпратили нощеска в К., за дето сам тръгваше с беево писмо, в което били приключени опасните книжа. Аз не знаех какво да сторя! Онбашият постоя малко, па си излезе.

Тогава гледам, че забравил писмото. Ганко беше залисай да мие едного. Хрумна ми да го скрия и скъсам, но това малко щеше да ти помогне. Тебе пак щяха да те влачат, съмнението оставаше. Какво да чина? А нямаше време да мисля. Тогава ми дойде нещо в главата, което през целия си живот не бях помислил. Видиш ли ме, докторе, аз съм побелял в търговия и чуждо писмо не съм разпечатвал. Това го знаех за най-безчестно, бог да ме прости, ама аз го направих днес, за пръв път и за последен. Припкам у дома, заключвам се в писалището, разлепям полека червения восък на плика и турям вътре други вестници, каквито ми попаднаха под ръка. Турчата са пипкави, ти знаеш. После оставям писмото пак на мястото му, без да се сети кафеджият. Слава богу, че се свърши благополучно. Съвестта ме не бори толкова сега.

Докторът изслуша прехласнат, па каза трогнато:

— Бай Марко! Вечно благодаря. Ти наричаш това безчестие — то е слава, то е подвиг! Ти избави двама души от пропаст, като изложи сам себе си. Такава услуга баща на син не би направил.

Докторът не можа повече да говори от вълнение. Марко подзе пак:

— Снощи дядовият Манолов син ме намира, наистина, но мина през стряхата, та причини врявата и докара полицията.

— Бойчо Огнянов?

— Тъй ли го викате вие? Той, той. Баща му ми е голям приятел и той, клетникът, като не познавал никого, подирил у мене да се скрие. Ти си го довел. Пред Иванча не щях да ти кажа, но избяга още същия час.

— Отде идеше той? — попита докторът, цял погълнат от тоя извънреден образ.

— Той не каза ли ти? От Диарбекир бяга.

— От Диарбекир?

— По-полека. Накъде?

— Отивам за манастира, дето дяконът го крие. Аз трябва да се разговоря с него. Позволяваш ли ми само нему да обадя твоето поверение? Той трябва да знае кому дължи живота си, защото той щеше да се предаде, ако ме не бяха пуснали.

— Не, аз те заклевам, доде си жив, това да го мълчиш и да се мъчиш да го забравиш. Аз на тебе само го открих, като една изповед, колкото да ми поолекне. Поздрави само дядовия Манолов син, нека да намине къде мене, но през голямата вратня.

X. ЖЕНСКИЯТ МЕТОХ

Женският манастир в Бяла черкова беше съвсем противоположен на мъжкия, затънтен при планината и вечно глух и безлюден.

Тук, напротив, шейсет-седемдесет калугерици, стари и млади, сновяха цял ден по двора и по чардаците и оглашаваха с весела глъчка широката ограда, която ги забраняваше от суетата на грешния мир. Това движение траеше от заранта до вечерта.

Метохът имаше славата на най-деятелен разсадник на новини из града. Тука беше люлката на всичките сплетни, които обикаляха и смущаваха огнищата на грешните миряни; тук предсказваха, подготвяха годявки и разваляха венчила. Оттук тръгваха всички невинни историйки, за да обикалят целия град и да се повърнат пак живо и здраво в колосален размер, или пък обратно: влазяха тук сламки и излазяха планини. Такъв многошумен център привличаше, особено в празнични дни, купове гости миряни, които благочестивите жени нагощаваха с градски анекдоти и с вишнево сладко.

Госпожа Хаджи Ровоама, с която се запознахме у брата й Юрдана, се славеше като най-веща узнавачка на всякакви градски тайни и като изкусна сплетница. Някога игуменка, свалена после от едно въстание на републиката, тя и днес държеше нравственото главатарство в нея. За всичко се допитваха до Хаджи Ровоама. Тя заверяваше точността на верните слухове или осветяваше лъжливите; тя, по прищявката си, пущаше новини, които даваха за няколко дена умствена пища на републиката, после минуваха оградите й.

Госпожа Хаджи Ровоама беше тия дни ядосана от пущането на доктора Соколова, опасния враг на метоха. Тя злобствуваше тайно и се учудваше: кой му е помогнал? Кой я лиши от удоволствието да слуша всеки ден, а и сама да тъче нови истории по съдбата му? Та това беше цяло безобразие! От четири-пет деня тя имаше безсъница, покой не досягаше клепките й. Тя си всякак биеше ума да отгадае: защо докторът не щял да обади на бея де е бил по три часа през оная знаменита нощ, когато го запряха; и после, кой подмени вестниците? Най-после светла мисъл огря ума й и това беше, кога четеше повечерката си. Тя изпляска радостно с ръце, като Архимеда, кога открил великия си физически закон. Излезе навън и отиде при госпожа Серафима, съблечена вече, и й каза с разтреперан глас:

— Сестро, ти знаеш ли де е бил през оная нощ докторът, когато не щял да обади на бея?

Госпожа Серафима напрегна уши.

— При беювица мари!

— Мигар тъй, Хаджийке?

— Ами там, Серафимо, затова не щял да каже, луд ли е? Света Богородичке, и аз да се не усетя по-рано — казваше Хаджи Ровоама пред куностаса и се кръстеше.

— Ами ти знайш ли кой пусна доктора?

— Кой, сестро Хаджийке? — попита сестра Серафима.

— Мари оная, мари! Пак беювица.

— Що думаш, Хаджийке?

— Боже, света Богородичке! Къде ми беше пустият ум!

Като изля вълненията на душата си, госпожа Хаджи Ровоама си отиде, дочете повечерката си и легна с олекнала душа.

На заранта вече целият метох беше занят с един и същ разговор. Историята за доктора и беювица растеше и взимаше застрашителни размери.

При чуването й всяка питаше:

— Ами кой научил това?

— Мари госпожа Хаджи Ровоама.

Това име обезоръжаваше всички томовци. И всички се затекоха при Хаджи Ровоама, за по-лакоми подробности.

Подир два часа мълвата беше обиколила целия град.

Но всяка новина, и най-любопитната, в три дни остарява. Трябваше нова храна за общината, която хвана да се прозява. Появлението в града на Кралича, когото никой почти не познаваше, изново даде оживление на метоха и той зашумя. Кой е? Отде е? Защо е дошъл? Какъв е? Никой не знаеше. Спуснаха се из града най-любопитните. Но с изключение на името, сведения противоречиви донесоха.

Госпожа София казваше: дошъл бил да си поправи здравето.

Госпожа Рипсимия увери, че бил търговец на гюлово масло.

Госпожа Нимфидора разправяше, че дошъл да се хваща учител.

Госпожа Соломона и госпожа Парашкева загатваха, че нито едното, нито другото е, ами дошъл да изглежда момиче и даже кое, знаят.

Госпожа Апраксия се кълнеше, че бил руски княз, предрешен, дошъл да прегледа старото кале и да подари одежди на черковата им. Но на госпожа Апраксия по-малко вярваха, защото тя нямаше връзки с първите къщи, а черпеше новините си от стопанката на Петка Бъзуняка и от свахите на Фачка Добичето, па и понаглушаваше.

Госпожа Хаджи Ровоама слушаше всичките тия брътвения и се подсмиваше под мустак — тя ги имаше два. Тя знаеше каква е работата, но искаше да помъчи сестрите. Само късно вечерта оракулът проговори.

На заранта всичкият метох знаеше, че тоя непознат Огнянов бил турски шпионин!

Една от главните причини, а може би и единствената, задето Хаджи Ровоама пръсна такъв грозен слух за Огнянова, беше тая, че още не я почете с посещението си; това беше кървава обида за нейното славолюбие и Огнянов си спечели един опасен враг.

Тоя ден беше неделен. Наближаваше отпуск на черковата в метоха, набита с богомолки. Те се трупаха извън на двора, до черковните прозорци, под огромната клонеста круша.

Една част от тях бяха мирянки — млади булки и госпожи, накичени и натруфени в пъстри премени като кукли. Те шумяха весело и се озъртаха към портата на метоха, за да изглеждат премените на други представителки на красния пол, които постоянно прииждаха в метоха. Другата част, състояща се от калугерици, повечето млади, които не по-малко шумно от мирянките озъртаха се насам-нататък, шепнеха си и се кискаха често с глас. От час на час те се спущаха на рояк да грабнат някоя узряла позлатена круша, която капваше от дървото, и даже се посборичкваха за завладяването ѝ и пак се връщаха зачервенели при другите богомолки и се кръстеха.

Черкова пусна.

Един поток от миряни излезе из нея, пръсна се в двора и потъна в килиите.

Малката покойна, доста богато облечена килия на Хаджи Ровоама едвам побираше гостите. Калугерицата усмихнато ги приимаше и изпращаше; а Рада, в чиста черна роклица и забрадка, подаваше сладко и кафе на червено пиято. Подир един час върволякът понамаля. Хаджи Ровоама често поглеждаше из прозорците, като че очакваше някои особени гости. Влязоха пак няколко нови, между които Алафрангата, Стефчов, поп Ставри, Нечо Пиронков и едно учителче. Лицето на калугерицата светна. Види се, че тях чакаше, и тя се приятелски ръкува с новите гости, които подаваха ръка и на Рада. Стефчов даже стисна силно нейната с намигване. Това хвърли в стидлив огън младата мома и тя като божур почервеня.

— Кириако, пак ще те попитам, как стана тая работа с доктора — попита калугерката подир обикновените здрависвания; — знаеш, приказват врели и некипели.

— Какво приказват? — попита Стефчов.

— Казват, че ти нарочно си направил вестниците за бунтовски пред бея, за да наклеветиш Соколова.

Стефчов пламна:

— Който казва това, магаре и подлец е. Вестник „Независимост“, брой 30, и едно възвание бяха извадени из джеба. Ето и бай Нечо да каже.

Нечо охотно потвърди.

— Та няма нужда да питаме Неча. Какво знае Нечо? — обади се поп Ставри. — Ние си знаем стоката от по-напред. Докторът, дето ходи, носи си и въжето. Аз и завчера казвах това на Селямсъза. Бях му ходил на гости, да опитвам новата му ракия, ама знае да й туря на карар анасона. А ти, Хаджийке, добре ли си, здрава ли си?

— Както ме видиш, дядо попе, младея се и аз с младите — отговори калугерицата, па се обърна пак към Стефчова; — но ти не знаеш я, кой му подменил писмата?

Хаджи Ровоама я сърбеше езикът да каже откритието си.

— Полицията ще узнае.

— Вашата полиция не струва ни бодка. Аз да ти кажа кой е. Да ти кажа ли? — хилеше се тя, па се наклони на ухото му и му прищъпна едно име. Но тайната се каза тъй високо, щото я чуха всички. Нечо аазата подхвърли броеницата си нагоре, като се смееше към потона, учителчето се спогледа знаменателно с едного другиго, а поп Ставри избърбора:

— Сохрани, боже, от соблазън нечистивих.

Рада засрамена се скри в килерчето.

— Вижте го, вижте го — извика Стефчов, като посочи Соколова, който е още двама минуваше из двора. Единият беше Викентий, а другият — Краличът, облечен в нови френски дрехи, от сив шаяк. Всички се навалиха на прозореца.

Това даде повод на калугерицата да каже и второто си откритие:

— Знаете ли кой е този?

— Чужденецът ли? Той е някой си Бойчо Огнянов — отговори Стефчов, — но ми се види, че и той влачи *вранянско*.

Хаджи Ровоама направи отрицателен знак с глава.

— Не е? — попита Стефчов.

— Не е, друго е, дай да се хванем.

— Бунтовник е.

— Не, шпионин! — каза калугерицата натъртено.

Стефчов я изгледа смаян.

— И глухият цар го е чул, само ти не знаеш.

— Анатема! — избъбра поп Ставри.

Хаджи Ровоама следеше злобно де ще влязат.

— У госпожа Христина влязоха! — извика тя.

Госпожа Христина имаше лоша слава. Тя минуваше за патриотка и се мешаше в комитети. Еднъж Левски беше пренощувал у нея.

— Ама обичат я дяконите тая ваджийска Христина. — прибави Хаджи Ровоама със злъчна усмивка. — Ами вие знаете ли, че Викентий иска да хвърли калимявката? И добре ще направи момчето. Кой го е почернил толкова младо?

— Той добре си е сторил: или се млад ожени, или се млад покалугери — възрази поп Ставри.

— Чини ми се, че първото ще стори, дядо попе.

— Избави, боже!

— Той ще праща годежници за Орлянковото момиче. Щом приемат пръстеня, ще хвърли расото и калимявката и ще се венчее във Влашко. Но ми се чини, че няма да го огрее.

И калугерицата погледна знаменателно и покровителски учителчето, за което тя готвеше същото момиче. Учителчето се изчерви смутено.

В това време се подадоха нови гости.

— Ах, бачо иде! — извика Хаджи Ровоама, като се затече да посрещне Юрдана Диамандиев.

Гостите наставаха и излязоха по нея. Стефчов остана малко надире, улови ръката на Рада да се прости, и я цукна дръзко по зачервенялата буза. Тя го перна през лицето и отскочи.

— Не те е срам! — избъбра със задавен глас и със засълзени очи и се скри в килера.

Стефчов, колкото надут към мъжете, толкоз безочлив към жените, поправи килнатия си от плесницата фес, закани се свирепо на Рада и излезе зашеметен.

XI. РАДИНИ ВЪЛНЕНИЯ

Рада Госпожина (тъй я наричаха нея за означение, че принадлежи на госпожа Хаджи Ровоама) беше високо, стройно и хубаво момиче, с простодушен и светъл поглед и с миловидно, чисто и бяло лице, което черната забрадка отваряше още повече.

Сираче от дете, Рада от много години живееше под един покрив с Хаджи Ровоама, която я беше прибрала за храненица. После покровителката й я направи „послушница“ в метоха, сиреч, момиче, което се приготвя за монахиня, и я облече с обезателните черни дрехи.

Сега Рада служеше като учителка на девойките от първия клас, с хилядо гроша годишна заплата.

Тежка е участта на всички сирачета момичета. Рано обезнаследени от бащина любов и защита и от майчина нежна грижа, хвърлени на произвола на хорската милост или жестокосърдие, те отрастват и виреят, без да ги е огряла сладка, животворна усмивка, сред чужди тям равнодушни лица. Те са цветя, поникнали под покрив: невесели и без дъх. Пропуснете въз тях една великодушна струя светлина и техният скрит аромат умирисва въздуха.

Рада беше порасла в тая задушлива и мъртвеща атмосфера на килийния живот, под строгия несъчувствен надзор на старата сплетница. На Хаджи Ровоама нито минуваше през ума, че е възможно по-човеколюбиво отношение към тая сирота; тя не можеше да съзре колко деспотизмът й ставаше по-чувствителен и несносен за Рада, заедно с разбуждане на съзнанието й и човешката й гордост. Ето защо преди няколко време видяхме Рада, учителка вече, че шъта на чорбаджийската трапеза на Хаджи Ровоаминия брат.

Тия дни Рада беше твърде улисана в училището, защото приближаваше годишният изпит. Денят му скоро настана. Още от сутринта девическото училище хвана да се пълни с ученички, пременени, пригладени и натруфени като пеперудки от майките си. Те, с отворени книжки, бръмчаха като рой пчели и преговаряха за последен път уроците си.

Черкова пусна и народът занавлиза в училището, както е обичаят, да види годишните успехи на учениците. Прекрасни венци окичваха вратите, прозорците и катедрата; а образът на св. Кирила и Методия погледваше из великолепно кръжило от трендафили и росни цветя, и клончета от ела и чемшир. Скоро предните чинове се запълниха от ученичките, а всичкото останало място — от публиката, по-предните хора от която стояха напред, а някои даже на столове. Между тях някои наши познайници. Но остаяха още няколко стола за бъдещи отлични посетители.

Рада свенливо нареждаше ученичките на чиновете и им даваше ниско някакви наставления. Миловидното й лице, оживено от вълнение, по причина на тържествения час, и осветлено от големи влажни очи, ставаше обаятелно-прелестно. Прозрачни розови облачета, играещи по бузите й, издаваха трептението на свенливата й душа. Рада чувствуваше, че стотина любопитни погледи падат сега върху нея, и ней ставаше неловко, та губеше самообладание. Но щом главната учителка захвана речта си и привлече въз себе вниманието, Ради стана по-леко, по-ясно на душата и тя хвърли по-смел поглед около си и отпреде. Тя забележи с радост отсъствието на Кириака Стефчов. Мъжеството й се повърна. Речта се свърши при тържествена тишина (тогава още не беше въведен обичая на ръкоплясканетo). Изпитът се започна от първия клас, по програмата. Добродушното и спокойно лице на главния учител Климента и благата му реч вдъхваха самоувереност у девойчетата. Рада с напрегнато внимание следеше за отговорите им и техните случайни запинания се отзоваваха болезнено върху чертите на лицето й. Тия звънливи и ясни

гласета, тия мънички розови устца, които привличаха целувки, решаваха съдбата й. Тя ги заливаше със светлия си поглед, тя ги ободряваше с небесна усмивка и туряше цялата си душа на техните трепетни устни.

В тоя миг навалякът при вратата се разтика и даде път на двама закъснели посетители, които седнаха тихо на свободните столове. Тогава Рада погледна и ги видя. Единият, по-стария, беше настоятелят — чорбаджи Мичо, а другият — Кириак Стефчов. Неволно тънка бледност покри лицето й. Но тя се постара да не вижда тоя неприятен човек, който я смущаваше и плашеше.

Кириак Стефчов размени няколко поздравления с глава, без обаче да се здрависа със Соколова, съседа си, който го не погледна; кръстоса крака и взе да гледа намусено високомерно. Той слушаше разсеяно, а повече гледаше към купа, дето стоеше Лалка Юрданова. Веднъж или дваж само той измери от глава до крака Рада, строго и небрежително. На лицето му се изображаваше душевна сухост и жестокосърдие. Той туряше често под носа си стръкче карамфил и после пак гледаше надуто и безстрастно. Учител Климент се обърна с книжката към Михалаки Алафрангата. Михалаки отклони и каза, че изпитва по френски. Учителят се извърна надясно и повтори поканата на Стефчова. Той прие и помести стола си по-напред.

Едно глухо шушукане из тълпата. Всички устремиха поглед на Кириака. Предметът, по който изпитваха, беше българска история, кратката. Стефчов остави книгата на масата, потърка се между веждата и ухото, като да разбуди ума си, и зададе високо един въпрос. Девойчето мълчеше. Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа. То се смути и нито помнеше какъв бе въпросът. То погледна жално Рада, като че просеше помощ. Стефчов му повтори въпроса. Пак мълчеше.

— Да си иде — каза той сухо на учителката, — извикайте друга.

Излезе друго момиче. Зададе му се въпрос. То чу, но го не разбра и остана безмълвно. Безмълвна беше и цялата публика, която взе да изпитва мъчително чувство. Девойчето стоеше като заковано, но очичките му се наляха със сълзи страдалчески, които не смееха да се проронят. То се насили пак да отговори нещо, заекна се мъчително и замлъкна. Стефчов погледна ледено Рада и избъбра:

— Доста небрежно е преподавано. Повикайте друга ученичка.

Рада с глух глас произнесе друго име.

Третата ученичка отговори съвсем друго: тя не разбра питането. Като видя в погледа на Стефчова неодобрение, тя се възчуди, па се озърна безнадеждно наоколо си. Стефчов й зададе друг въпрос. Тоя път момичето нищо не отговори. Смущението затъни погледа му, без кръв останалите му устни затрепераха и то изведнъж заплака с глас и бега, та се скри при майка си. Всички чувствуваха мъка и товар на душата. Майките, чиито дъщери не бяха още изкарвани, в недоумение и уплашени гледаха напред. Всяка трепереше от страх да не чуе името на своето дете.

Рада стоеше като тресната. Капка кръв не беше останало в лицето й; мъченически тръпки подръпваха бледните й бузи; по челото й, дето одеве се четяха толкова деликатни усещания, няколко едри капки пот избиха и измокриха сколуфите й. Тя не смееше да дигне очи. Чинеше й се, че потъва в земята. Нещо я душеше гърдите, идеше й да заплаче с глас — и едвам се удържаше.

Обществото, не в сила да издържи това напрегнато състояние по-дълго, зашумя безпокойно. Зрителите, слисани, се поглеждаха, като че се питаха: каква е тая работа? Всеки искаше да излезе из това невъзможно положение. Само по тържествуващето лице на Стефчова беше изписано задоволство. Шумът, ропотът растеше. Ненадейно се възцари гробна тишина и всички погледи се устремиха напред. Из публиката излезе Бойчо Огнянов, който досега стоеше потулен, и като се обърна към Стефчова, каза твърдо:

— Господине, нямам чест да ви зная, но извинете. Вашите въпроси, неясни и отвлечени, биха затруднили и ученици от V клас. Пожалейте тия неопитни деца.

Па като се обърна към Рада, попита:

— Госпожице, позволявате ли?

И както беше прав, попроси да извикат едно от питаните вече девойчета.

Общо облекчение се почувствува. Съчувствен и одобрителен шум посрещна постъпката на Огнянова. В миг той прикова всички погледи, спечели всички симпатии. Пуснатата от Хаджи Ровоама клевета падна. Благородното му лице, обляно със страдалческа бледност и осветлено от един мъжествен и енергически поглед, подкупваше непобедимо сърцата. Лицата на зрителите се изясниха, гърдите свободно си въздъхнаха. Всеки виждаше, че Огнянов владее положението. И беше доволен.

Огнянов попита момичето простичко същото нещо, което го пита и Стефчов. То отговори сега. Майките въздъхнаха и пратиха благодарни погледи на чужденеца. Името му, ново и странно, обикаляше по всичките уста и се запечатваше в сърцата.

Повикаха другото девойче. И то отговори удовлетворително, според възрастта си.

Тогава всички тия деца, изпоплашени до подивяване одеве, устремиха приятелски погледи към Огнянова. Духът се подигна на всички; те се запрепираха коя да излезе по-напред да се разговаря с добрия тоз човек, когото вече обичаха. Рада от едно прехласване мина в друго. Учудена, трогната до сълзи, изненадана, тя гледаше с благодарност тоя великодушен човек, който ѝ дойде на помощ в такава тежка минута. Пръв път тя срещаше, и то един непознат, топло и братско участие. Тоз ли бе шпионинът! Той сега стоеше като ангел хранител неин! Той стъпка Стефчова като червей. Тя тържествуваше, тя порасте пак, тя погледна гордо и щастливо навсякъде — и навсякъде срещна съчувствени погледи. Сърцето ѝ се изпълни с признателно вълнение, а очите ѝ със сълзи…

На третото момиче Огнянов зададе такъв въпрос:

— Райно, я ми кажи, при кой български цар българите станаха християни, покръстиха се?

И той гледаше кротко и приятелски невинните очички обърнати към него и по които още стояха следи от сълзи.

Момиченцето помисли малко, помръдна си устните, па извика с гласец ясен, тънък и звънлив, като на чучулига, кога заран пее из въздуха:

— Българският цар Борис покръсти българите!

— Много хубаво, браво, Райно. Кажи ми сега, кой изнамери българската азбука?

Тоя въпрос позатрудни момичето. То попримигна, за да си докара на ума отговора, зина да каже, но се спря несамоуверено и готово да се смути.

Огнянов му помогна:

— Нашето А, Б, Райно, кой го написа?

Детският поглед светна. Райна простря голата си до лакът ръчица, без да каже нещо. Тя показваше на Кирила и Методия, които благосклонно гледаха към нея.

— Тъй, тъй, кузум, св. Кирил и Методий — извикаха няколко съюзни гласа от предните столове.

— Да си жива, Райно! Св. Кирил и Методий да ти помогнат и ти да станеш царица — избърбори поп Ставри трогнат.

— Браво, Райно, иди си — каза приветливо Огнянов.

Райна, сияеща и победоносна, припна към майка си. Тя я прегърна, стисна я до гърдите си и я обсипа с безумни целувки и сълзи. Огнянов се извърна към учителя Климента и му повърна книгата.

— Господине, попитайте и наша Събка — каза чорбаджи Мичо на Огнянова.

Едно живо, русокосо момиченце стоеше вече пред него и го гледаше кротко в очите. Огнянов помисли малко и попита:

— Събке, кажи ми сега, кой цар освободи българите от гръцко робство?

— От турско робство освободи българите… — захвана момичето погрешно.

Мичо чорбаджи извика:

— Събке, стой! Ти кажи, татовата, от гръцко робство царят, дето ги освободи, а то от турското има кой цар да ги избави.

— Което си е речено от бога, то ще стане — продума поп Ставри.

Простодушието загатване на чорбаджи Мича извика съчувствена усмивка по много лица. Шъпот и глухо кискане се разнесе из залата.

Събка извика звънливо:

— От гръцко робство избави българите цар Асен, а от турско робство ще ги избави цар Александър, от Русия!

Тя зле разбра думите на баща си.

Цялата зала утихна подир думите на ученичката.

По много лица се изобрази недоумение и безпокойство. Машинално всички хвърлиха очи на Рада, която се зарумени и наведе смутено глава. Гърдите ѝ се издигаха високо от вълнение. Някои от тия погледи бяха укоризнени, други — одобрителни. Но на всички беше неловко. Стефчов, досега потънал в земята, издигна глава пак и изгледа победоносно. Всички знаеха близките му отношения с бея и нежността му към турците и искаха да прочетат нещо на лицето му. Общото съчувствие, тъй живо допреди малко към Рада и Огнянова, сега охладя и се размеси с глухо неудоволствие. Стефчовите привърженици злорадо и с глас роптаеха, а благосклонните към учителката мълчеха. Дядо поп Ставри беше твърде слисан. Той се уплаши сега от думите си и четеше на ума си: „Помилуй мя, боже.“ Но в женската страна по-живо се проявиха лагерите. Хаджи Ровоама, особено разярена от Стефчовото засрамяване по-напред, гледаше свирепо Рада и Огнянова и шумеше високо. Тя нарече даже последния „бунтовник“, без да мисли, че преди няколко дни го разгласяваше за шпионин. Имаше други, които не по-малко дръзко се изказваха в тяхна полза. Кака Гинка даже викаше, щото я чуха наоколо:

— Па какво сте такива втрещени? Бога ли разпна момичето? Казва си правото! И аз казвам, че цар Александър ще ни избави, не друг!

— Лудетино, мълчи мари! — шушнеше майка ѝ.

Сама Събка стоеше като попарена. Тя слушаше всеки ден от баща си и гостите му тия неща и не разбираше защо става това шушукане.

Стефчов стана и се обърна към предните столове:

— Господа, тук се пръскат революционни идеи против държавата на негово величество султана. Аз не мога да остана тука и излазям.

Нечо Пиронков и трима четворица още го последваха. Но Стефчовият пример нема повече подражатели.

Подир минутно стряскане видяха, че работата не заслужава особено внимание. Едно дете, по невинност, казало няколко безместни, но прави думи… та какво от това? Тишината се пак възстанови, а заедно с нея и първото съчувствие към Огнянова, който приимаше отвсякъде приятелски погледи. Той беше героят днес имаше на своя страна всичките честни сърца и всичките майки.

Изпитът се продължи и свърши при пълно спокойствие.

Ученичките изпяха една песен и народът се заразотива доволен. Когато Огнянов приближи Рада, да се прости с нея, тя му каза развълнувано:

— Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно, за мене и за моите девойчета. Няма да забрава тая услуга. И нейният дълбок поглед страстно светеше.

— Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравлявам ви за добрите успехи на ученичките ви — каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина. Подир него Рада вече никого не виждаше от гостите, които се прощаваха с нея.

XII. БОЙЧО ОГНЯНОВ

Появлението на Бойча Огнянов (Краличът усвои името, с което Викентий неволно го назва пред Соколова, при срещата им при к…ските гробища), появление, което в късо време привлече вниманията въз него, биде решено в едно съвещание с новите му приятели: Викентий, доктор Соколов и игуменът. Отначало те не се съгласяваха, но Огнянов лесно обезоръжи страхуванията им. Той ги увери, че в далечния Видин, дето почти не идат белочерковци, освен Марко Иванов друг надали го знае, а още по-мъчно би го познал. Осемгодишното му заточение в Азия, теглилата и климатът бяха го застарили и съвсем изменили.

Изгнанието и теглилата, вместо да охладят в него жара към идеята, за която беше пострадал, връщаха го тук още по-възторжен, идеалист, смел до безумство, влюбен в България до фанатизъм и честен до самопожертвуване. Съдбоносни случаи ни го показаха на дело. Да, той идеше в България да работи за освобождението ѝ. За човек като него, избягал от заточение, живущ тук под лъжливо име, без никакви семейни и обществени връзки, всеки час изложен да бъде издаден или открит, без бъдеще, без заря в живота — само такава една велика мисъл могла би да го привлече в България, а след двете убийства, да го задържи в нея. Как щеше да работи и да бъде полезен? Каква беше тука почвата? Какво може да извърши? Постижима ли беше целта му? — Той не знаеше. Знаеше само, че има да срещне големи пречки и премеждия, които не се забавиха още в първия час да го сполетят.

Но за такива рицарски природи пречките и премеждия са стихията, с която се калят силите им. Тях съпротивлението ги укрепява, гоненията ги притеглят, опасностите ги настървяват, защото това е борба, а всяка борба възмужава и облагородява. Тя е хубава у червея, когато повдига главата да ухапе ногата, която го е настъпила; тя е геройска, когато човек я предприема за самосъхранението си; божествена — кога е за човечеството.

В първите дни пуснатият от Хаджи Ровоама слух оттласкваше от него лицата, с които приятелите му искаха да го запознаят. Великодушното му пламване на изпита, предизвикано от низостта на Стефчова, в един миг затвори устата на клеветата и му откри всички врати и сърца. Огнянов стана любезен гостенин на целия градец. Той прие драговолно поканата на Марка Иванов и Мича Бейзадето и се хвана учител, за да има повече благовидност стоението му там. Другарите му бяха: Климент Белчев, главният учител, Франгов, взаимноучителят Попов и псалтът Стефан Мердевенджиев, също и учител по турски език. Първият беше руски семинарист и като такъв — добродушен, непрактичен, възторжен и декламираше на настоятелите, колчем го посетяха, стихове от Хомякова и Державина („Бог“). Но бай Марко предпочиташе да му разказва за величието на Русия и за Бонапарта. Третият, момък буен и разпален, приятел някога на Левски, сънуваше и наяве комитети, революции и чети. Той прие с възторг новия си другар и му се привърза страстно. Само

Мердевенджиев беше противна личност, със своето благоговение към псалтикията и любов към турския език. Първото показваше ум, обвит в плесен, второто — поклонник на бича; защото, за да обичаше българинът турският език, трябваше да обича самите турци или да очаква облага от тях. Естествено бе, че това сходство на вкусовете го свързваше със Стефчова.

По приетото задължение, Огнянов даваше уроци и в девическото училище; следователно, всеки ден се виждаше с Рада. Той откриваше всеки път нови прелестни черти в душата на тая мома и една прекрасна заран той се събуди влюбен в нея. Нужно ли е да казваме, че и тя го любеше вече тайно? Още в деня, когато той така великодушно я защити, тя биде обхваната от онова силно чувство на жежка благодарност, което в първия миг е благодарност, във втория — любов. Това бедно сърце, изжъдняло за нежна милувка и за съчувствие, залюби Огнянова пламенно, чисто и безгранично. То видя в него неясния идеал на сънищата и надеждите си и под очарованието на това животворно чувство Рада взе да хубавее и цъфти като майски трендафил. Не трябваше нито много време, нито много забикалки на тия преки и честни сърца да се разберат. Всеки ден Огнянов се разделяше с нея по-пленен и по-щастлив. Тая любов зацъфтя и заблагоуха в душата му при другата любов. Едната — исполински бор, който очакваше бурните веявици, другата — нежно цвете, жъдно за слънце и за росица, а и двете порасли на същата почва, само от две разни слънца осветлявани.

Но често тъжни мисли падаха като куршум на сърцето му. Какво ще стане това невинно създание, което той привързваше към неизвестната си съдба? Де го водеше той? Де отиваха двама? Той, борецът, той, човекът на премеждията и случайностите, увличаше в своя страшен път това ясно, любещо дете, което току-що захвана да живее, сгряно от благодатните лъчи на любовта. То искаше, то очакваше от него щастливо и ясно бъдеще, дни радостни и безбурни, под новото небе, което беше си създало. Отде беше задължена тая мома да усети ударите, които съдбата готвеше само за Огнянова?

Не, той трябва да й открие всичко, да снеме булото на заслеплението й, да й обади с какъв човек се свързва. Тия мисли тежаха страшно на честната му душа и той реши да потърси облекчение в откровение, в благородна изповед.

Той тръгна към Рада.

Тя се беше преместила от метоха в една училищна стая, скромно и сиромашки наредена. Едничкото приятно украшение там беше самата й обитателка.

Огнянов бутна вратата и влезе.

Рада го посрещна с усмивка през сълзи.

— Радо, ти си плакала? За какво тия сълзи, пиленце? — И той нежно обгърна главата й, като я милваше по зарумeнелите й бузи.

Тя се оттегли, като избрисваше очите си.

— Защо това? — попита слисан Огнянов.

— Госпожа Хаджи Ровоама одеве беше тука — отговори с пресекнат глас Рада.

— Нещо те е оскърбила калугерицата? Пак те е тиранизирала? Бре, песните ми… я ги виж, някой ги е стъпкал! Радке, обясни ми!

— Ти видиш, Бойчо, госпожа Хаджи Ровоама ги стъпка, намери ги на масата. „Бунтовнически песни!“ — извика, и издума такива грозни думи за тебе. Та как да не плача?

Огнянов стана сериозен.

— Какви грозни думи може да каже за мене?

— Че какво не? Бунтовник, хайдутин, кръвник!… Боже мой, как нема жалост тая жена!

Огнянов изгледа умислено Рада и й каза:

— Слушай, Радке, ние се запознахме, но се не знаем още, или по-добре, ти ме не познаваш. Грешката е моя. Би ли ме обичала, ако бъдех такъв, какъвто ме кичат пред тебе?

— Не, Бойчо, аз те зная добре, ти си най-благороден човек; и затова те обичам. — И тя детски се обеси на врата му и го гледаше глезено в очите.

Той се усмихна горчиво, трогнат от тая простодушна доверчивост.

— И ти ме познаваш, нали? Инак ние не бихме се обичали — шепнеше Рада, като го гледаше с големите си пламенни очи.

Огнянов ги целуна любезно, па каза:

— Радке моя, дете мое, за да бъда благороден човек, както ти ме наричаш, аз трябва да ти открия работи, които ти не знаеш. Моята любов ме не допущаше да те огорчавам, но съвестта ме кара на противното. Трябва да знаеш с какъв човек се свързваш. Аз нямам право повече да мълча.

— Обади ми всичко, ти пак си тоя за мене — каза тя смутено.

Огнянов я тури да седне и той седна при нея.

— Радке, Хаджи Ровоама каза, че съм бунтовник. Тя не знае, тя нарича всеки честен младеж бунтовник.

— Така, така, Бойчо, тя е много зла жена — каза бързо Радка.

— Но аз съм наистина такъв, Радке.

Радка го погледна зачудено.

— Да, Радке, бунтовник, и не на слова, но който мисли да готви въстание.

Той помълча. Тя нищо не отговори.

— Мислим да вдигаме въстание напролет, затова съм в тоя град. Рада мълчеше.

— Това е моето бъдеще, бъдеще неизвестно, пълно с опасности.

Рада го гледаше смаяно, но нищо не каза. Огнянов видя в това студено мълчание присъдата си. При всяка негова дума предаността на това момиче се изпаряваше във въздуха. Той направи усилие над себе си и продължи изповедта си:

— Това е моето бъдеще. Сега да ти кажа моето минало.

Рада впери безпокойно очи в него.

— То е по-тъмно, Радке, ако не по-бурно. Знай, че аз бях осем години заточен в Азия, за политическа причина, и избягах от Диарбекир, Радке!

Рада стоеше попарена.

— Кажи ми, Радке, калугерицата спомена ли ти и за това?

— Не зная — отговори сухо Рада.

Огнянов постоя малко мрачно замислен, па подзе:

— Тя ме нарича кръвник и убийца. Тя и това не знае, Радке, тя преди няколко време ме наричаше шпионин. Но слушай.

Тоя път Рада почувствува, че има нещо страшно, и побледня.

— Слушай, аз убих двама души, и то неотколе.

Рада се отмести неволно.

Огнянов не смееше да я погледне; той говореше към стената. Сърцето му се късаше, като че го дърпаха железни клещи.

— Да, аз убих двама души турци; аз, който муха не бях убивал. Аз трябваше да ги убия, защото пред мене щяха да насилят едно момиче — пред мене и пред баща му, когото свързаха. Да, аз съм и кръвник, и мене пак Диарбекир ме плаши или — въжето.

— Казвай, казвай. — прошушна тя отпаднала.

— Всичко ти казах, знаеш ме вече цял — отговори с разтреперан глас Огнянов. Той чакаше да чуе страшната присъда, която четеше по лицето й.

Рада се хвърли на врата му.

— Ти си мой, ти си най-благородният човек — извика тя. — Ти си моят герой, моят хубав рицар.

И двамата млади хора се прегърнаха силно и страстно, като хълцаха от любов и щастие.

XIII. БРОШУРАТА

Тежки стъпки се раздадоха по стълбите извън. Оня, който се качуваше, вървеше тъй силно и лудешки, щото цялото дървено здание се търсеше. Това прекрати възторжените прегръщания на двамата.

Бойчо се ослуша и каза:

— Тая хала е докторът.

Рада се изправи до прозореца и си наблегна до стъклото загорещеното лице, като да скрие вълненията си. Докторът се втурна в стаята бурно, както всякога.

— Четете — каза той, като подаде една брошура на Огнянова. — Огън, огън, братко! Огън. Да полудееш! Да целуна златната ръчица, дето е написала това!

Огнянов разгърна брошурата. Тя беше издание на емиграцията в Румъния. Както повечето подобни книги, и тая беше доста посредствено произведение, натъпкано с патриотически и изтрити фрази, с блудкава риторика, с отчаяни възклицания и ругателства против турците. Но именно затова и възбуждаше ентусиазма на жъдните за ново слово души в България. По жалкото състояние на листата ѝ, оваляни, смачкани, почти изгнили от хващане, явно беше, че тя бе минала през стотини ръце и нахранила хиляди души с огнена пища.

Соколов беше като пиян от прочита ѝ. Сам Огнянов, литературно по-развит от Соколова, беше очарован и не можеше да откъсне очите си от книгата. Докторът със завист гледаше на него и нетърпеливо я грабна от ръцете му.

— Чакай, чакай аз да ти чета! — извика той и захвана да чете с висок глас, като се разпаляше повече; сечеше с лява ръка въздуха, тропаше с краката при всяка силна фраза и стреляше с мълниени погледи Бойча и Рада, в душите на които одевешните сладостни вълнения се заместиха с войнствения възторг на Соколова. Стаята и цялото училище дори гърмеше от гласа му, които достигна до октава. Когато

изчете повечето от брошурата и достигна до дългото стихотворение, което я завършваше, той престана, трепетен и залян с пот, и се обърна към Огнянова:

— Огън, огън, братко! На, ти чети това, уморих се. Не, дай сам, ти четеш песни като поп Ставри „отче наш“, ще ми изхабиш впечатлението. Вземи ти, Радке!

— Вземи, Радке, ти добре декламираш! — каза Огнянов.

Девойката зачете.

Стихотворението, както и прозата на брошурата, се отличаваше с много воден патос, възклицания и бездарност, но Радка го чете с умение и чувство. Звънливият ѝ треперлив глас придаваше на всеки стих изкуствен живот и сила.

Докторът гълташе всяка дума и силно тропаше по пода. На най-интересното място вратата се бутна, без да се потропа, и клисарката бабичка влезна.

— Викате ли ме? — попита тя.

Докторът я изгледа свирепо, тласна я в гърба, без да ѝ продума, ритна вратата силно и я заключи зад нея. Бедната бабичка, която живееше отдолу, слезна попарена и поръча долу на децата клисарски да мълчат, че даскалицата дава урок на даскала и на доктора.

Току-що излезна бабичката, вратата пак се почука или по-добре натисна силно.

— Кой дявол иде пак? — изкрещя докторът отчаяно. — Чакай да го хвърля из прозореца! — И той отвори вратата.

Влезе едно момиченце с писмо в ръката.

— Кому носиш това? — попита той грубо. Момиченцето пристъпи към Рада и ѝ даде писмото. Рада прегледа надписа, който ѝ беше непознат, позачудено отвори писмото и захвана да чете.

Бойчо се беше спрял учуден и я гледаше. Той забележи, че румени петна заиграха по лицето ѝ и най-после усмивка се изобрази по него.

— Какво е? — попита Бойчо.

— Писмо. На̀, чети!

Бойчо взе писмото.

То беше любовно писмо от Мердевенджиева.

Бойчо се изсмя яката.

— Ах, този Мердевенджиев! Сега той е мой съперник, Радо, по-страшен още. Аз се чудя тая куфа глава как е могла да изкове и такова писмо. Трябва да видим в писмовника от колко места е скърпено.

Рада съдра писмото, като се смееше.

— Защо го скъса? Отговори му! — й каза Соколов.

— Как да му отговоря?

— Пиши му: „Оооо сладкогласнейший славею! Оооо музикословеснейшая патко! Оооо нежносърдечний папуняко! Имах високата чест, днес, часа на шест“ — продължаваше Соколов, като погледна часовника, после прибави към Бойча: — Видиш ли, че тоя хаплю е страшно подло човече? Видиш ли гнусно интригантче? Шпионин, а? Моят комплимент! Чувай, ти като идеш днес на училището, хракни, та го заплюй. На твое място и плесница бих му ударил.

— Глупец, зарежи го!

— Не, не, подлеците не стига да ги презираш, трябва да ги накажеш. Ти го остави на мене! — каза докторът заканително.

— Що ти трябва! В рядка кал камък не хвърляй, ще те опръска.

— Ах! Чакай! — извика докторът и се хвана за челото, като да задържи някаква мисъл, която му хрумна.

— Какво?

— Едно нещо! Чакай! — И той се изсмя яката.

Огнянов го гледаше въпросително.

— Нищо, нищо. Сбогом. Па утре не забравяй: на Силистра йолу!

— Пак ли? Какви са тия сарданапалщини, джанъм?

— Ще се видим пак, сбогом! — И докторът излезе бързешката.

Той отиде у тях си, написа на Мердевенджиева с почерк, приличен на женски, следните думи:

„Благодаря. Писмено не намирам за добре. Очаквам Ви довечера в бабината Якимчина градина. Вратичката ще бъде отворена. — Ах! Ах!

28 септемврий 1875.

Вам известната.“

Псалтът се показа точен на любовното приглашение. Но вместо Рада него го посрещна със страшен рев Клеопатра, която Соколов беше довел и държеше вързана в един тъмен ъгъл на градината, съседна с неговото жилище.

XIV. СИЛИСТРА ЙОЛУ

Тъй се наричаше една прекрасна зелена морава и манастирския дол, обиколена с кичести върби, до самата манастирска река. Макар вече и есен, това прелестно кътче, поради своята усойност, запазваше още неприкосновена своята зеленина и свежест, като Калипския остров, дето вечна пролет владее. През кичестите клони, на север от тая щастлива морава, се виждат двата върха на Стара планина: Кривините и Остро бърдо. Между тях се разтваряше балканското гърло със стръмните си урви и увиснали скали, в дъното на които шумеше реката. Горският прохладен ветрец люшкаше нежно листата и, заедно с балканските миризми, носеше тук и глухия гръм на водопадите. Оттатък, през реката, се издигаха високите бели сипеи, страшно изрязани и изхълмени от пороите. Слънцето отиваше към пладне и неговите зари, като минуваха през листнатите дървета, сипеха въз моравката дъжд от златни, трептещи търкала. Чудна прохлада и радост царуваха в това поетическо кътче, което носеше такова прозаично и невярно название. Защото никакъв път, ни силистренски, ни други, не минуваше през тая усамотена морава, тъй приятно загнездена в полите на непристъпната тук Стара планина. Названието ѝ се дължеше не на географическото ѝ местоположение, а на друго едно обстоятелство, тъй да кажем, историческо. Нейната прикритост, прелест и прохлада няколко години наред вече бяха я направили любимо място на всичките пиршества, веселби и оргии. В тая белочерковска Капуа се бяха разсипали много леки търговци и мираз-ееджии в ерфенета и парси и после отишли на нова печалба в Силистренско, дето, благодарение на дивотата и изобилието на оня край, те намираха лесно поминък и работа, даже и забогатяване. Сполуката на най-първите Язоновци от Бяла черкова привлече и другите пропаднали братя в обетованата земя — силистренските полета.

По тоя начин днес Силистра и селата брояха многобройни пришелци от Бяла черкова, които извършваха там ролята на пионери на цивилизацията; защото, между другото, те дадоха на онова място десетина попа и двайсет и двама учители. Прочее, за белочерковци тоя беше най-правият път за Силистра.

При всичкото му фатално значение, славата на Силистра йолу цъфтеше и днес и привличаше охотниците за веселби и пиршества; а те бяха много. Защото, при другите си лошавини, игото има и една привилегия: да прави народите весели. Там, дето арената на политическа и духовна деятелност е затворена с ключ, дето апетитът за бързи забогатявания от нищо не се дразни и широките честолюбия не намират простор да се разиграят, обществото изхарчва силите си в дребни местни и лични сплетни, а разтуха и развлечение търси и намира в мъничките обикновени и лесни блага на живота. Една бъклица вино, изпита под прохладната сянка на върбите, край шумливата кристална речка, прави да забравиш робството; един гивеч, изпечен с алени патладжани, миризлив магданоз и люти пиперки и изяден на тревата под надвисналите клони, през които се гледа високото синьо небе, е едно царство, а ако има при него цигулари, то е върхът на земното щастие. Поробените народи имат своя философия, която ги примирява с живота. Един безизходно пропаднал човек често свършва с един куршум в черепа си или в клупа на едно въже. Един народ поробен, макар и безнадеждно, никога се не самоубива; той яде, пие и прави деца. Той се весели. Погледнете народната поезия, дето са се отразили тъй ярко народната душа, живот и мироглед. Там, покрай черни теглила, дълги синджири, тъмни тъмници и гнояни рани, преплитат се тлъсти печени агнета, червени руйни вина, люта ракия, тежки сватби, вити хора, зелени гори и дебели сенки, из които е избликнало цяло море от песни.

Когато Соколов и Огнянов пристигнаха, Силистра йолу шумеше вече от веселата дружина. Между другите там бяха и Николай Недкович, развит и просветен момък;

Кандов, студент от един руски университет, дошъл за поправка на здравето си, човек начетен, но краен идеолог и увлечен от утопиите на социализма; г-н Фратю; Франгов, учител, гореща глава; Попов, екзалтиран патриот; поп Димчо, тоже патриот и пияница, и Колчо Слепецът. Този подпреният, лишен съвсем от зрение, беше дребничък момък, с изпито страдалческо лице, но интелигентно. Той беше твърде вещ на флаутата, с която кръстосваше цяла България, весел разказвач и смехотворен и затова неизбежен във всички весели събрания.

Обядът беше наслаган вече въз един шарен месал на тревата. Два полвяка, един с бяло, друг с червено вино, се изстудяваха във воденичната вада, която течеше край самата морава. Циганите теглеха лъка по гъдулките си и пееха с издути гърла турски маками. Един кларнет и две дайрета, с гърмежа на тенекийките си, допълняха тоя шумен оркестър. Обядът беше твърде весел. Наздравиците заследваха една след друга, те се правеха седешката, по тогавашния обичай.

Пръв пи наздравица Илийчо Любопитният:

— Наздраве, дружино! Кой що желае, господ да му даде; който нам зло мисли, господ да го очисти! Който нас мрази, по корем да се татрази!

Чашите се гаврътнаха шумно.

— Да живее компанията! — извика Франгов.

— Аз пия за Силистра йолу и за поклонниците му — провъзгласи поп Димчо.

Попов издигна чаша и извика:

— Братя, пия за балканския лев!

Музиката, която беше млъкнала, захвана пак и пресече наздравиците; но г-н Фратю, който не беше казал още своята, махна на цигуларите да млъкнат, стана прав, озърна се и извика възторжено с чаша в ръка:

— Господа, прокламирам моя тост за българското liberte. Vivat! — И изпи чашата си.

Но дружината, която не разбра добре тоста му, държеше чашите си пълни, като мислеше, по възторжения му вид, че той има реч. Господин Фратю се позачуди, че не прие никак отзив, смути се и седна.

— Какво искате да кажете, господине? — попита студено Кандов, който стоеше срещу Фратя.

Фратю се намръщи.

— Мисля, че говорих доста ясно, господине: пих за българската свобода. — Тая дума Фратю произнесе ниско, като погледна подозрително циганите.

— Какво разбирате под свобода? — попита пак студентът.

Соколов се обърна:

— Аз мисля, че трябва да пиеш за българското робство — никаква българска свобода не съществува.

— Не съществува, но ще я сдобием, приятелю мой.

— Как ще я сдобием?

— Като пием — отзова се някой иронически.

— Не, като се бием! — отговори Фратю разпалено.

— Фратю, опитвай се: вол се връзва за рогата, а човек — за езика — каза насмешливо Илийчо Любопитният.

— Да, мечът, господа! — каза разпалено господин Фратю, като си посочи юмрука.

— Кога е така, аз пия за здравето на меча, господът на робите! — каза Огнянов, като издигна чашата.

Това наелектризира дружината.

— Агуш — извика един, — засвирете „Поискал гордий Никифор“.

Това беше тогава българската марсейлеза.

Музиката гръмна и цялата дружина подхвана песента. Когато дойдоха до стиховете: „Сечи, коли, отечество да се освободи“, въодушевлението се увеличи и ножовете и вилиците замахаха из въздуха.

Господин Фратю беше грабнал един голям нож и страшно сечеше атмосферата с него. В едно разпалено замахване той удари едно голямо стъкло с червено вино, което принасяше момчето. Виното се разля по Фратя и му вапца лятното сетре и панталони.

— Магаре! — изкрещя Фратю.

— Господин Фратю, не се сърди — каза му поп Димчо; — щом има сеч и клане, и кръвнина ще падне, то се знае.

В това време всичките гълчаха шумно, без да се чуват един други, защото музиката беше подхванала някакъв турски марш и дайрето заглушително блъскаше.

Огнянов и Кандов се бяха отделили от другите и под едно дърво разпалено се препираха за нещо си. При тях беше се приближил и Николай Недкович.

— Вие ми говорите, че е нужно да се предприеме тая борба — продължаваше Кандов начнатия разговор, — защото има за цел свободата. Свобода? Каква е тая свобода, да имаме пак княз, сиреч султанче, чиновници да ни грабят, калугери и попове да тлъстеят на наш гръб и войска да изсмуква най-жизнените сокове на народа! Това ли е вашата свобода? Аз за нея не давам капка кръв от малкия си пръст.

— Но слушайте, господин Кандов — отговаряше Недкович. — Вашите начала и аз ги уважавам, но нямат работа тука. Нам трябва преди всичко политическа свобода, сиреч сами да бъдем стопани на земята си и съдбините си.

Кандов махна с глава отрицателно.

— Но вие ей сега ми тълкувахте друго нещо. Вие си назначавате нови господари, които да заменят старите; понеже не щете шейх юл исляма, прегръщате друг, който носи име екзарх, сиреч менявате тирани с деспоти. Налагате на народа началници и унищожавате всяка идея за равенство; вие освещавате правото за експлоатация на слабия от силния, на труда от капитала. Дайте на борбата си цел по-съвременна, по-човеческа; направете я борба не само против турското иго, но и за възтържествуването на съвременните принципи; сиреч унищожението на тия глупави порядки, осветени от вековни предразсъдки, като трон, религия, право на собственост и на юмрук, които човешката дивота е въздигнала в неприкосновени принципи. Четете, господа, Герцена; Бакунина и Ласаля. Оставете се от тоя узкоживотински патриотизъм и дигнете знамето на съвременното разумно човечество и на трезвата наука. Тогава аз съм с вас.

— Идеите, които вие изказахте — възрази живо Огнянов, — доказват вашата начетеност само, но дяволски красноречиво говорят за незнанието ви българския въпрос. Под такова едно знаме само вие един ще се намерите: народът няма да го разбере. Забележете, господин Кандов, че само една цел разумна и възможна можем да поставим пред него: строшаването на турския ярем. Ние видим засега само един враг — турците, и против тях въставаме. Колкото за принципите на социализма, с които ни угощавате, те не са за нашия стомах, българският здрав смисъл ги отхвърля, и те нито сега, нито кога да е, не могат да намерят почва България. Вашите шумни принципи и знамена на „съвременното мислещо човечество и трезви науки на разума“ само хвърлят мъгла във предмета. Тук е работата да запазим огнището си, честта си, живота си от първото краставо заптие. Преди да развързваме общечовечески въпроси, или по-добре мъгляви теории, трябва да развържем себе си от веригите. Ония, на които ученията четете, нито мислят, нито знаят за нас и нашите страдания. Ние не можем да се опираме освен на народа, а в тоя народ туряме и чорбаджии, и духовенство: те са сили и ние ще ги употребим. Унищожи заптието, и народът постига своя идеал! Ако вие имате друг идеал, той не е негов.

В това време музиката беше престанала и шумът утихнал. Слепецът засвири на флаутата и чудни сладостни тонове се разляха из пространството.

— Елате тука бе, какво философствувате там? — извикаха към троицата събеседници.

Но те нито се обърнаха: разговорът беше горещ. Слепецът свири още няколко време всред тържествена тишина, щото всичките, ако и с малко или много запалени глави, се наслаждаваха от упоителната мелодия, която излазяше из черното флауто на слепеца. Изведнъж той спря да свири и каза:

— Знаете ли какво видя сега?

Всичките се усмихнаха.

— Отгадайте де! — казваше Колчо.

— Какво даваш, ако усетим? — казаха неколцина.

— Давам астрономическия си телескоп.

— Де е той сега?

— На месечината.

— Чакай, ти видиш сега червените бузи на Милка Тодоричкина — каза поп Димчо.

— Не е то. Аз тях пò мога да ги ухапя — не да ги видя.

— Виждаш господина Фратя — каза Попов, защото господин Фратю се беше изправил пред слепеца и махаше пред очите му.

— Не е: вятъра можеш ли да видиш?

— Слънцето?

— Не, вие знаете, че съм кавгалия с него, та съм се заклел, дорде съм жив, да го не видят очите ми.

— Виждаш нощта — каза докторът.

— Не е и то; аз виждам една чаша вино, която ми подават: забравихте ме бре!

Няколко души наляха тозчас и му поднесоха усмихнати.

— Наздраве, дружина! — каза той и изпи чашата си. — А аз какво печеля, дето вие не можахте да отгадаете?

— Останалите чаши, дето ти наляхме.

— Колко са?

— Свети Седмочисленици.

— Аз повече уважавам св. Четирийсет мъченици — забележи поп Димчо.

— Наздраве!

— Да живей!

— Vive la Bulgarie, vive la république des Balkans! — викна господин Фратю.

Колчо запя тропара на калугериците. Веселбата се продължи до вечерта. Дружината стана да си иде в града.

— Баювци, па утре в училището на репетиция — извика им Огнянов.

— Какво представление ще давате? — попита студентът Огнянова.

— „Геновева“.

— Отде избрахте тая антика?

— Реши се „Геновева“ по две причини: първо, че тя няма възбудителен характер — на това настояха чорбаджиите; второ, че всички са я чели и желаят нея. Трябваше да се угоди на вкуса. Целта нали е за повече доход? Трябва да купим вестници и книги за читалището и „други“ работи.

Дружината, шумна и развеселена, потегли към града. Тя скоро се изгуби в дърволяка на бостаните, връз които падаше вече вечерният полумрак. След четвърт час тя влазяше победоносно в помрачелите улици на града, като пееше из цяло гърло бунтовнически песни. Това метежно шествие извикваше на вратните купове жени и деца.

Само Огнянова нямаше там. Едно момче бе му пришъпнало нещо в ливадата и той се отдели от другарите незабелязан.

XV. НЕОЧАКВАНА СРЕЩА

Огнянов се упъти на север. Той отиваше към балканското гърло.

Свечеряваше се.

Слънцето беше залязло тихо и величествено. Последните му зари, които позлатяваха високите бърда на Стара планина, изчезнаха. Само няколко облачета, със златорумени краища към запад, се усмихваха още на слънцето от своята ефирна височина. Долината беше цяла в сянка. Белите сипеи на запад потъваха във вечерната дрезгавина, която застилаше все повече и повече манастирските ливади, скалите, брястовете и крушите, чиито очертания ставаха груби и неясни. Никой птичи глас; никое цвъртение. Крилатият народ, който веселеше денем долината, сега се гушеше мълчаливо в гнездата си, закрепени по клоновете или скрити под стрехите на манастирските зидове. Заедно с тъмнината възцаряваше се и тишината, чудна и меланхолическа, на нощта. Само гръмотът на планинските водопади изпълняше самотията. Сегиз-тогиз ветрецът донасяше дотук отдалечено дрънкане на звънци на закъснели стада, които се прибираха в града. Скоро блесна и месечината и увеличи обаянието на тоя идилически час. Златна ведрина заля и ливада, и дървета, които хвърлиха на земята чудновати сенки. Сипеят се очерта по-ясно, замязал на стена от старовремска развалина; новият купол на манастира се бялна ярко над стрехите и тополите манастирски, а зад него върховете на Стара планина се вдигаха високо, високо към небето и се потапяха във възтъмната му лазур.

Огнянов мина зад гърба на манастира, влезна в затъмнелия пуст дол и след няколкоминутно лутане из камъняците приближи една воденица.

Дядо Стоян го посрещна извън вратата.

— Какво има? — попита бързо Огнянов.

— Дошъл е приятел.

— Какъв приятел?

— Наш челяк де.

— Наш челяк?

— А бе народен челяк.

— Кой е той?

— Не го зная. Спуснал се тая вечер от планината и право при мен. Уплаших се най-напред: хайдутин, рекох си. То да му видиш каяфета само. Крака като клечки. Че то излезе наш челяк. Дадох му хляб.

— Заведи ме при госта си!

— Аз съм го турил на скришно, ела по мене. — И дядо Стоян въведе Огнянова във воденицата.

Тя беше тъмна.

Той запали газева ламбица, прекара Бойча между зида и воденичните камъни и между два хамбара и се спряха пред една врачка, увисналите и раздраните паяжини по която свидетелствуваха, че е стояла затворена дълго време.

— Как, той е тука запрян?

— Ами? Покритото мляко котки го не лочат… не е ли тъй, даскале?

И дядо Стоян почука и извика:

— Господине, излез, ваша милост!

Вратата се отвори и един човек, като се приведе, излезе из нея. Той беше дребничък, сухичък момък, рус, с твърде дребно лице, небръснато отдавна, с жив поглед и леки движения; но той порази Огнянова със страшната си мършавост и слабост. Той беше облечен в бяло хъшовско облекло, добре прилепнато на

дрългливото му тяло, напъстрено с традиционните висулки, шарила и гайтани по гърба, гърдите и коленете и изпокъсано страшно, така щото се виждаха голите меса на скитника.

Още при пръв поглед той и Огнянов изпуснаха по един зачуден вик.

— Муратлийски!

— Кралич!

И те се стиснаха за ръцете и се целунаха в устата.

— Как, ти? Откъде? — питаше Огнянов, който позна в Муратлийски един другарин от четата тяхна.

— Аз? Ами ти де беше, а де те виждам?! Ти ли си бе наистина, Кралич?

Краличът се извърна сепнато, озърна се във воденицата и към дяда Стояна, който неподвижен и зяпнал все държеше ламбата пред тях.

— Дядо Стояне, духни свещта и затвори вратата. Но не: ние да излезем навън. От гърмеж няма да се чуем.

Дядо Стоян тръгна напред със свещта и притвори вратата зад тях, като им издума:

— Хай погълчете си вие всичко, а пък аз ще си легна. Когато и вам се доспи, влезнете и легнете си, както завърнете!

Долът беше съвършено в мрак, но отсрещната урва беше добре сгряна от месечината. Огнянов и другарят му отидоха още по на тъмно, настаниха се възединголям камък, край който извиваше и тихо шумеше реката.

— Дай сега да се целунем пак, братче — каза Огнянов с чувство.

— Е, Кралич, кажи ми, какъв чорт? Аз те зная в диарбекирския рай!

— Ами ти? Добре, още ли не си минал на въжето? — изсмя се Бойчо.

Фамилиарността се въдвори между тях. Еднаквата съдба и страдания сближават и най-чужди един другиму човеци. А Бойчо и Муратлийски бяха вече братя по оръжие и по идеали.

— Е, казвай сега — подзе Муратлийски. — Ти си от по-далеч. Затова ти имаш първенство. Кога се завърна от Диарбекир?

— Искаш да кажеш, кога бегах?

— Как? Ти побягна ли?

— През май.

— И сполучи да минеш безопасно дотука? Отде си дойде?

— От Диарбекир тръгнах пеша до руска Армения, оттам през Кавказ в Русия, та в Одеса, все с руска помощ. От Одеса с парахода на Варна. Оттам, през планините, та в троянските колиби. После през Стара планина, та в Бяла черкова.

— Ами защо избра именно Бяла черкова?

— Страх ме беше да ида, дето нямам никого познат. А пък дето имах познайници, не ги знаех на кой ум са сега и не бях сигурен. Спомних си, че в Бяла черкова е най-добрият бащин ми приятел, един много благороден човек. И освен него бях уверен, че там никой друг не ме познава; та и той нямаше да ме познае, ако да не му се бих обадил.

— Ами аз как те познах изведнъж? И тука остана?

— Да. Пак тоз човек, бащиният ми приятел, ми помогна, та постъпих учител, и досега, слава богу, всичко добро.

— Та ти даскаллък ли захвана, Кралич?

— Официално-даскаллък; тайно — стария занаят.

— Апостолство?

— Да, революция.

— Е, как отива по вашия край? Ние я оцапахме.

— Засега — добре. Духовете са силно разбудени, почвата е вулканическа: Бяла черкова е била едно от гнездата на Левски.

— Е, какъв е планът?

— План нямаме още. Готвим се само теоретически, тъй да се каже, за въстание и чакаме времето да ни научи. А брожението расте всеки ден и тука, и наоколо: рано или късно въстание ще има.

— Браво бе, Кралич! Бабанка си!

— А ти разкажи своите митарства сега!

— Че знаеш вече работата. В Стара Загора се оцапахме до шия, та ни е срам да гледаме хората.

— Не, не, ти захвани от началото: откак се разби четата ни и от нашата раздяла. Осем години в Диарбекир, нищо не съм чул, ни за тебе, ни за толкова другари.

Муратлийски се изтегна цял на камъка, сключи ръцете си под главата и в това спокойно положение дълго разказва историята си. Той бил участвувал в софийското съзаклятие под Димитра Общий и в ограбването на орханийската поща. Попаднал в тъмницата, подир издайството, той избягнал Диарбекир или бесилото само по едно чудо. После отишъл във Влашко, дето година и половина се скитал и борил с глада и мизерията, а оттам с мисия минал пак в България, да се бори с опасности и страхотии, които придружават един агитатор. Тая пролет той се озовал в Стара Загора и с ентусиазъм работил за приготвянето на бунта. Подир печалния изход на движението, в който случай бил леко ранен от турците в малкото сбиване при Елхово, той уловил Стара планина, гонен от турски потери и от самите българи колибари, до които се обръщал за хлебец или за селски дрехи, за да замени хъшовските. Десетина деня се скитал така из Балкана, изложен на хиляди опасности и страдания. Страшният глад бе го принудил да слезе от планината и да попроси хляб от първия жив човек, който му се мерне, като допре револвера си до гърдите му. За щастие, той налетял на дяда Стояна. Твърде покъртен, той разказа за добрия прием, който намери у воденичаря, първия човек, който се е отнесъл братски към него, откогато се е заскитал по Стара планина.

Огнянов следеше с вълнение разказа на Муратлийски за опасностите и приключенията му. Той преживяваше сам всичките тревоги, страдания, горчиви разочарования и срама за подлите проявления в народа, които сподирват крушението на всяка революция. Той с братско участие размишляваше сега за съдбата на Муратлийски.

Муратлийски млъкна. Реката шумеше под краката им. Наоколо беше пусто и тихо. Сгрените скали отсреща немееха; само по върха им нощният ветрец люлееше самораслите люляки и други ниски дръвчета.

XVI. ГРОБЪТ ГОВОРИ

Сутринта Огнянов се упъти към града. Той измина балканското гърло и излезе при манастира. На поляната пред манастира, под големите орехи, се разхождаше игуменът, гологлав. Той се възхищаваше от утринната хубост на тия романтични места и приемаше на големи глътки свежия живителен въздух на планината. Есенната природа имаше ново обаяние с тия позлатени листове на дърветата, с тия пожълтели кадифяни гърбове на Балкана и с тая сладостно-нежна повехналост и меланхолия.

Огнянов и игуменът се здрависаха.

— Хубави места, отче — каза Огнянов, — честити сте вие, че можете да живеете по-близо до природата и да се радвате спокойно на нейните божествени прелести. Ако някога добия охота да мина във вашето звание, то ще е само от любов към тая вечно хубава природа.

— Пази се, Огнянов, от апостол да станеш монах: ще слезеш няколко стъпала по-ниско. Стой си в мир. Па освен това, аз не бих те приел в моя манастир; ти, какъвто си безбожник, ще изневериш даже и отца Йеротея — каза шеговито игуменът.

— Що за птица е тоя старец? — внезапно попита Бойчо.

— Един твърде благочестив и почтен брат, който много прилича на господа Саваота, но има един недостатък: копае си парите, та зеленясват. Колчем сме му позагатвали да даде за обща работа, все се втелява. Та сме го взели на пословица: „Втелява се като отче Йеротея“, казваме за някого си. Ами отдека идеш тъй рано?

— Преспах в дядовата Стоянова воденица.

Игуменът го изгледа малко слисан.

— Да нямате нещо страх?

— Никак, ами дошъл е там един брат.

И Огнянов му разказа накъсо срещата си с Муратлийски.

— Ами защо не дойдохте в манастира? — каза игуменът укоризнено. — Там сте спали на чувалите с жито.

— Наш брат комита знае и две, и двесте.

— Хай да ви благослови господ. А как му кръстихте името?

— Ярослав Бързобегунек, австрийски чех и фотограф в Бяла черква.

Отец Натанаил се изсмя.

— Вие, апостолите, сте май много дръзки синковци! Гледайте да се не разбие стомната на третия път…

— Гледай си кефа, има един господ и за комитаджиите, както има за хайдутите — каза и се усмихна знаменателно Бойчо. — Ба, ти си си донел и карабината? — извика той, като погледна Натанаиловата пушка, облегната до дънера на една върба.

— Скимна ми тая заран да я опитам. От много време не съм я пипал. Ти разлуди света и сега всеки ден имам музика пред манастира. Тая охота ще молепса дор и мъртвите, не мене, стар грешник.

— Не е зле да си опиташ пак ръчицата, отче игумене.

Така, като вървяха и двамата, дойдоха близо до воденицата на страшната нощ. Видът на това място извади дълбоки бръчки по челото на Огнянова.

Воденицата сега беше затворена. Стоян воденчарят още тогава я бе напуснал и наел друга, както знаем, в манастирската река.

Тъй запустяла и обрасла в бучиниш, тя приличаше на гроб в тая прекрасна местност.

В това време Мунчо се беше крадешком приближил, спрял и втренчил очи в Огнянова. По безсмисленото му идиотско лице играеше някаква странна усмивка. В тоя лишен от разум поглед се четеше и дружелюбност, и страх, и удивление, които

възбуждаше Бойчо в душата на Мунча. Преди години той беше изпсувал Мохамеда пред един онбашия, който го беше прострял мъртъв от бой. Оттогава в затъмнялото му съзнание беше оцеляло само едно чувство, само една мисъл, само един проблясък: ужасна, демонска омраза против турците. Като се улучи случаен зрител при убиването на двамата във воденицата и при погребението им в ямата, той доби непостижимо удивление и страхопочитание към Огнянова. Това чувство приличаше почти на култ. Той го наричаше „Руссиан“, неизвестно добре защо. Из най-напред се уплаши от него на чардака, нея нощ, по-после привикна на Огнянова, който посещаваше често манастира. Той се пулеше в него и не сваляше очи; считаше го свой покровител. Когато го обиждаха манастирските ратаи, той ги заплашваше с Руссиана:

„Ждъ кажа на Русссиана, и вассс да заколи!“ И търкаше пръста на гърлото си. Но никой не отбираше смисъла на думите му; и за щастие, защото той ги повтаряше и в града, когато ходеше. Игуменът и Бойчо не обърнаха внимание на Мунча, който продължаваше да върти глава и да се хили приятелски.

— Я виж, онбашият иде насам! — каза игуменът. Действително, онбашият се задаваше с пушка на рамо и с чанта на гърба. Той отиваше на лов.

Той беше 35 годишен човек, с подпухнало жълтеникаво лице, с голямо изпъкнало чело, с малки сиви очи и с поглед ленив и заспал. Види се, че той ядеше афион. След като се здрависаха и размениха няколко думи по тазгодишната ловитба, онбашият взе карабината на игумена, прегледа я внимателно като всеки страстен стрелец и каза:

— Деспот ефенди, добра карабина; накъде ще хвърляш?

— Че аз и това гледах. Шериф ага… не съм я взимал от година време, та рекох барем да я изпразня.

— Де избираш нишан? — попита онбашият и свали мартинката си от рамото с явно желание да си покаже изкуството.

— На яра — каза просто игуменът; — там оня буренец, дето прилича на шапка, близо, дето е копано глина.

Онбашият го изгледа поучудено.

— Че то е много далеч!

И той клекна до една канара, опря мартинката си на нея и мери десетина секунди.

Пушката гръмна; куршумът запраши няколко разкрача от нишана.

Лека досада се изобрази по внезапно зачервенялото чело на Шериф ага.

— Втори път! — каза той, като се заложи пак при камъка и мери близо една минута. Кога мартинката гръмна, той се изправи и се вторачи в буренеца. Но видя, че ярът още се прашеше твърде високо над бурена.

— Проклета работа! — каза той разсърден. — Деспот ефенди, такъв далек нишан никога не се избира! Хвърляй сега пък ти! Само ти казвам, че нахалост ще иде куршумът. Гледай барем яра да удариш — прибави той иронически.

Игуменът дигна пушката прав, взе нишана на око и тозчас изпразни.

Буренът се запраши.

— Слушала ме още пущината! — каза игуменът.

— Случай! — извика онбашият. — Де втори път…

Игуменът пак помери и изпразни. Куршумът намери пак бурена. Онбашият побледня. Той продума ядосан:

— Кешиш ефенди, ти имаш вярно око, ама само не вярвам баснята, че не си гърмял от година. Не е зле да даваш урок на вашите младежи, които всеки ден стрелят тъдява. — После прибави злобно: — Много са развилнеяли. Нещо ги сърби. Ама дяволът ще си скъса цървулите най-после. — Погледът на онбашият стана по-зверски и ненавистен, обърнат сега към Огнянова.

През всичкото това време Мунчо стоеше на почтено разстояние от него. Но как беше се изменил сега! Безумно уплашване и скотска ненавист бяха изкривили

чертите му до страхотия. Той беше хвърлил застрашителен поглед сега въз онбашият, със зяпнала уста и разтворени ръце, като човек, който се готви да се хвърли въз някого. Онбашият машинално се обърна към негова страна и го погледна презрително. Тогава лудият доби още по-зверски поглед, па извика, като пръскаше плюнки от ярост:

— Руссиан ждъ та заколли и тебе! — И го изпсува на майка.

Онбашият разбираше малко български, но от Мунчовите заплетени думи нищо не разбра.

— Какво реве тоя скот? — попита той игумена.

— Незлобиво, ефендим, не видиш ли го?

— Какво се е разфучал Мунчо тук? В града кога влазя, е много хрисим — забележи Бойчо.

— Не знаеш ли бе? Всеки петел на купището си пее.

В това време една великолепна хрътка, с черни петна по хълбоците и с мешинен гердан на шията, на който се влачеше връвта, тичаше насам през ливадата. Всички се обърнаха към кучето.

— Изтървала се е тая хрътка — забележи игуменът. — Трябва някои ловци тъдява да минуват.

Огнянов неволно трепна.

Хрътката дойде до воденицата, спря се, подуши вратата и взе да обикаля из треволяка, като виеше жаловито.

Огнянова попъплаха ледни тръпки.

— Ах, хрътката на Емексиз Пехливана, изгубения! — извика онбашият.

Хрътката, която Огнянов добре позна, обикаляше насам-нататък около воденицата, дращеше по прага, ровеше в буренака с крака и виеше. После издигна дългата си влажна муцуна нагоре, като че искаше да я видят, и залая сърдито. Тоя лай се отзоваваше страшно в душата на Огнянова. Игуменът и той се спогледнаха поразени. Онбашият внимаваше учуден, с голямо недоумение по лицето.

Хрътката все лаеше и виеше, като гледаше насам.

Изведнъж тя се спусна въз Огнянова. Той пребледня и се дръпна назад, защото кучето се хвърли на него като вълк, с отчаяно джавкане.

Машинално той извади камата си и захвана да се брани от разлютеното животно, което игуменът безуспешно отпъждаше с махания, понеже не намираше камък.

Онбашият мълчаливо присъствуваше на тая странна сцена. Той стреляше подозрителни и зловещи погледи на Огнянова и на камата, която светеше. Но като видя, че Огнянов в самозащитата си може да промуши псето, което избягваше ножа, за да се спусне от друга страна, той се намеси и ги разтърва. После се обърна към Огнянова, който беше цял изчервенял и разпъхтян:

— Чорбаджи, отде това куче е сърдито на тебе?

— Един ден, не помня де, го ударих с камък — отговори с пресилено хладнокръвие Огнянов.

Онбашият го погледа недоверчиво и изпитателно. Очевидно, той не беше удовлетворен от тоя отговор.

Мътно подозрение се излупи в главата му. Но той реши да помисли после. Па като се престори, че намира Огняновия отговор твърде правдоподобен, каза:

— Тая порода кучета са твърде паметозлобиви наистина.

Поздрави игумена, па тръгна към балканското гърло и скоро се изгуби.

Хрътката с подигната опашка отиваше вече през ливадата, за да стигне новия си стопан.

— Нали я убихте тая пущина? — попита зачудена игуменът.

— Аз я хвърлих полуумряла в улея, за да се удави там, но ето я пак жива, за беда! — избъбра угрижено Огнянов. — Добре казваше дядо Стоян да я заровим при другите псета. Па отде сега и този дръвник Шерифът да се улучи тука! Поразията, дето я не сееш, там никне!

— Добре ли ги убихте и тях? Да не възкръсне някой като кучето? — рече укоризнено калугерът. — Когато човек захване подобно нещо, трябва да дойде до юс, па тогава да остави. Новак си ти, Бойчо, в тоя занаят; но хай дано няма нищо. Слухът, дето пуснахме за двамата души, приспа читачата. Но аз пак ще душа.

Между това Огнянов беше впил очи в мястото, дето бяха закопани турците. Той забележи учуден, че на това място се беше набрала значителна грамада камъни. Ни той, ни Стоян воденчарят не бяха туряли тия камъни. Той изказа удивлението си на игумена. Игуменът го успокои, като му каза, че те там ще са натрупани по някой прост случай. Те не знаеха, че Мунчо всеки ден ходеше да хвърля с попръжни камъни въз гробовете на турците; така щото беше се обрал всичкият камъняк около.

Огнянов подаде ръка.

— Къде отиваш?

— Сбогом, бързам — имам куп работа с представлението. Това проклето куче ме направи да забравя цялата си роля.

— Ти какъв си?

— Графът.

— Граф? А кое ти е графството? — шегуваше се калугерът.

— Диарбекирската крепост. Харизвам го на който ще.

И Огнянов тръгна нататък.

XVII. ПРЕДСТАВЛЕНИЕТО

Драмата „Многострадална Геновева“, която щеше да се представи довечера в мъжкото училище, не е позната на повечето млади читатели. А между това тя преди трийсетина години наред с „Александрията“, „Хитрия Бертолда“ и „Михаля“ бе възпитавала вкуса и възхищавала цялото поколение тогавашно. Ето вкратце съдържанието й. Някой немски граф, Сигфрид, тръгва на война против маврите в Испания и оставя в неутешима скръб жена си, младата графиня Геновева. Току-що се отдалечава, наместникът му, Голос, се явява пред графинята с оскърбително предложение, което тя отхвърля с негодувание. Мъстителният Голос убива верния й служител Драка, нея хвърля в тъмница, а пред графа я наклопва, че я заварил с Драка. Разлютеният граф му праща заповед да погуби невярната съпруга. Но джелатите, натоварени от Голоса с тая мисия, смиляват се за графинята и я оставят в гората, в една пещера с детето й, на произвола на съдбата, а Голоса излъгват, че са я посекли. След седем години графът се връща от война, злочест, и от едно писмо, оставено от Геновева, узнава невинността й и оплаква ранната й смърт. Той сковава във вериги Голоса, който полудява от гризене на съвестта. После графът, за разтуха, отива на лов в гората и намира случайно графинята в пещерата с детето й и една сърна, която ги хранела с млякото си. Те се опознават и радостно се връщат в палата. Тая наивна и трогателна концепция беше разплаквала всичките баби и невести в града, Геновевината легенда помнеха и днес всичките, а много госпожи знаеха наизуст драмата.

Ето защо довечерашното представление вълнуваше от много дни обществото. То го очакваше нетърпеливо, като някое голямо събитие, което щеше да внесе приятно разнообразие в монотонния живот на Бяла черква. Всичко се тъкмеше да иде на театъра. Богатите госпожи приготвяха премените си, а сиромахкините продаваха на пазара преждата си и тозчас си купуваха билет, за да не би парите да идат за сол или сапун. Общият разговор беше за представлението и той задави всички други обществени и семейни сплетни. Бабите в черква се питаха: „Гено, ще идеш ли довечера на Геновева?“ И се готвеха да плачат за многострадалната графиня. В къщята с любопитство приказваха кой коя роля е взел и с благодарение узнаваха, че Огнянов ще бъде графът. Ролята на коварния, и после полуделия, Голоса взе господин Фратю, който обичаше силните усещания. (За да произведе повече впечатление в последнята роля, господин Фратю нарочно остави косата си нерязана от един месец насам.) Илия Любопитният беше слугата, Драко, и той двайсети път днес се опитва как ще умре от сабята на Голоса. Той същият беше натоварен после да лае като ловджийското куче на графа. Той и на това прави доста упражнения. За Геновева от най-напред някои предлагаха дякона Викентия, за хубавата и дългата му коса, но като узнаха, че на духовно лице се не позволява да излазя на сцена, тая роля дадоха на другиго, заедно с някаква бяла мас да си намаже мустаките. Останалите второстепенни роли се заеха тоже.

По мъчно натъкмиха декорациите, защото трябваше с малко разноски да се набави всичко. Те отидоха само за завесата, сушита от червен кумаш, и за да я украсят, поръчаха на един дебрянски зограф да изобрази лира. Излезе нещо като шестак, с който ринат сено. А за украшение на графския палат обраха всичките подобри мобили в града. От Хаджи Гюра взеха изписаните с тополи завеси на прозорците му, от Кара Гьозоолу — две анадолски седжедета, от Мича Бейзадето — изящните стъклени цветарници, от Мича Саранов — големия килим, от Николай Недкович — картините на френскопруските бойове, от Бенчоолу — старото продънено канапе — едничкото в града, от Марка Иванов — голямото огледало, донесено от Букурещ, и кадрото на „мъчениците“; от женския метох — пухови

възглавнички, от училището — картата на Австралия и небесния глобус, а от черквата — малкия полиелей, който осветляваше всичкото това всемирно изложение. Даже и конашката тъмница даде букаите си — за Голоса. Колкото за костюмите, те бяха същите, с които преди три години представляваха „Райна княгиня“. Тъй, графът навлече Светославовата багреница, Геновева — Райнината. Голос си притури още нещо като сполети и високи лъскави ботфорти. Ганчо Попов, който беше Хунс (един от джелатите), покачи дългата си кама, приготвена за въстание. Драко се натруфи със слупения цилиндър на Михалаки Алафрангата. Напразно Бойчо протестираше против тая пъстрина и несъобразност. Повечето актьори упорно настояваха да бъде по-ефектна сцената и той махна с ръка.

Още щом зайде слънцето, театърът хвана да се пълни. Предните чинове заеха първенците и беят, нарочно поканен. От едната му страна седеше Дамянчо Григорът, за да го забавлява, както той знаеше. Всичкото останало място беше напълнено от пъстър свят, който бръмчеше в очакване да се дигне завесата. Между госпожите най-голяма врява дигаше кака Гинка, която знаеше наизуст драмата и разправяше наляво и надясно кои думи най-напред ще каже графът. Хаджи Смион, на един друг чин, разказваше колко е по-голям букурещкият театър от тоя и обясняваше какво значение имаше шестакът на завесата. Оркестъра съставляваха местните цигани гъдулари, които повечето свиреха австрийския химн, види се, в чест на немската графиня.

Най-после настана тържествената минута. Австрийският химн млъкна и завесата се дигна с безобразни бърчения. Пръв се показа графът. Всичкият театър занемя, като че нямаше вътре жива душа. Графът захвана да говори, а кака Гинка му суфлираше от чиновете. А когато графът пропуснеше или променеше някоя дума, тя извикваше: „сбърка!“ Изтръбява рог и влизат пратеници от Карла Великий, чрез които го вика на война с маврите. Графът се прощава с Геновева, на която припада, и отива. Когато графинята се свестява и не намира вече графа, тя плаче. Плачът разсмива всичките. Кака Гинка вика пак: „Плачи бре! Не знаеш ли как се плаче?“ Графинята заревава по-силно и театърът ѝ отговаря с гръмогласен хохот. Най-висок е смехът на кака Гинка, която вика: „Аз да дойда там, да видиш плач и половина!“ Хаджи Смион забелязва на публиката, че плачът е голямо изкуство и че във Влашко плащат на нарочни жени да плачат над умрелите. Някой му изсъсква да мълчи и той изсъсква на другите, които го слушат. Но появлението на Голоса изменява положението. Той изкушава целомъдрието на Геновева, тя му отговаря презрително и повиква Драка, да го прати с писмо до графа. Влазя Драко и всички пак закискват на цилиндъра му; това смущава Драка. Кака Гинка му вика: „Драко, сваляй Алафранговата тенджера! Гологлав!“ И той сваля цилиндъра. Ново кикотене из публиката. Но сцената добива трагически характер. Разсърденият Голос изтегля сабята да промуши Драка; но преди да го ръгне, Драко пада като сноп, мъртъв и неподвижен. Публиката не е удовлетворена от такова глупаво умиране и някои викат на Драка да шава. Дохождат и му извличат трупа за краката, а главата му се тътрази по пода. Но Драко геройски търпи бележките и пази ролята си на умрял. Хвърлят графинята в тъмница.

Актът се свършва и австрийският химн почва пак. Залата зашумява от критики и смехове. Бабичките са недоволни от Геновева, която не игра много жаловито; напротив, Голос игра доста добре неблагородната си роля и си спечели заслужено омразата на някои баби. Една се приближи до майка му и ѝ каза:

— Мари, Тано, не са хубави работи, дето върши ваш Фратю; какво му каза булчето?

На първия чин Дамянчо Григорът разправяше по-тънко на бея хода на първото действие. Той се увлече в красноречието си и разказа една приказка за някой си френски консул, който напуснал жена си, по такава интрига. Беят го слушаше с голямо внимание и най-после разбра, че графът е френски консул, и такъв го считаше до края.

— Тоя консул е голям будала — каза той строго, — как тъй заповядa да убият жена му, преди да изпита хубаво? Аз един уличен пияница не запирам, доде го не накарам да дъхне на Миала Пандурина.
— Бей ефенди — казва Дамянчо, — то тъй е написано, за да излезе по-любопитно.
— И писачът глупец, и консулът пò глупец.
Наблизо Стефчов критикуваше графа също.
— Огнянов — казваше той надуто и авторитетно — през плет не е видял театър.
— Защо? Че той добре играе — възрази Хаджи Смион.
— Добре играе — като маймуна, не уважава публиката.
— Да, и аз виждам, не уважава. Видя ли как седеше на канапето на Бенчоолу? Гаче беше брат на княз Куза. — каза Хаджи Смион строго.
— Трябва да му се подсвирне — каза Стефчов гневно.
— Трябва, трябва — потвърди Хаджи Смион.
— Кой ще подсвирква? — извика някой от същия чин.
Двамата души се обърнаха. Те видяха Каблешков. Каблешков не беше още станал апостол. Той случайно се намираше в Бяла черква, дето бе дошъл на гости у един роднина.
Хаджи Смион се смути от огнения поглед на бъдещия апостол; той се отмахна малко, за да му даде възможност да види виновника — Стефчова.
— Аз! — отговори напрано Кириак.
— Свободни сте, господине, но трябва да излезете на улицата.
— Кой пита вас?
— Това представление се дава с благотворителна цел и играят любители. Ако можете по-хубаво, качете се там — каза живо Каблешков.
— Аз плащам тука и не ща кехая — отговори Стефчов.
Каблешков пламна. Препирнята щеше да се разгори. Мичо Бейзадето побърза да я прекрати:
— Кириак, ти си разумен човек… Тодорчо, кротувай!
В това време австрийският химн млъкна. Завесата се дигна.
Сцената тоя път представляваше тъмница, осветлена с едно кандилце. Геновева държи детето си, нарежда жални думи и плаче. Тя играе сега по-естествено. Полунощният час, мрачният затвор, въздишките на една нещастна и безпомощна майка — всичко това настроява сърцата. По много женски лица се търкулнаха сълзици. Сълзите, както и смехът, са заразителни. Плачущите се умножаваха, даже и някои мъже ронеха сълзи, когато тя пишеше писмото си до графа. Каблешков, и той даже умилен, изръкопляска на едно патетическо място. Плясъкът му се разнесе усамотен из пълната тишина и умря без отзив. Много сърдити погледи се устремиха на вироглавеца, който на най-хубавото място дигаше шум. Иван Селямсъзът, който подсмърчаше от плач, го изгледа най-кръвнишки. Откараха Геновева в гората, да я посекат. Завесата се спусна. Каблешков изпляска пак, но и тоя път остана без подражатели. Обичаят на ръкоплякането не беше въведен още в Бяла черква.
— Дженабет хора имало в тоя мемлекет — пришушна беят на Дамянча; — де е ставало това нещо?
— В Немско.
— В Немско? Аз от тия гявури не съм виждал още.
— Как, бей ефенди — имаме един немец в града.
— Да не би да е тоя, кьосето, чифтесакалият, със сините очила.
— Той, фотографинът.
— Той? Добър гявурджик. Всякога ми сваля капела, алафранга, кога ме срещне. Аз го мислех, че е французин.
— Не, немец е, хасъл от Драндабур.
Дойде третият акт. Сцената представлява пак палат. Графът се завърнал вече от война, угрижен и мрачен, че не намира Геновева. Слугинята му подава Геновевиното писмо, писано в тъмницата на предсмъртния й час. Тя му разправя, че е

жертва на Голосовата низост, че умира невинна и го прощава. Графът чете всичко това високо и хълца. Той плаче, той е отчаян, зрителите и те преживяват страданията му, и те плачат — някои с глас поимат. Плаче беят, който няма нужда вече от Григорът. Това напрегнато състояние на душите порасна още по-болезнено, когато графът заповяда да му доведат коварния Голоса — виновника на злощастията му. Голос се задава рошав, грозен, измъчен от угризения и окован в букаите на конашкия затвор. Едно враждебно бръмчене на публиката го посрещна. Погледите го устрелиха разярени. Графът му чете писмото, в което графинята и него прощава. Графът заридава пак, къса си косите, удря се в гърдите. Публиката пак захълца неудържимо. Кака Гинка, и тя рони сълзи, но иска да успокои другите.

— Не плачете мари, Геновева е жива в гората!

Няколко бабички, които не познават пиесата, се обаждат учудени:

— Гинке, жива ли била? Ами да му се каже на горкия да не плаче — каза баба Петковица, а баба Хаджи Павлювица не се удържа и извика през сълзи на графа:

— Бре, баби, не плачи — булката е жива!

Между това Голос лудува. Той гледа страшно с изпулени очи, с настръхнала чорлава коса, маха, криви се и скърца зъби отчаяно. Съвестта го гризе люто; но страданията му принасят облекчение на народа.

Люто злорадство се изобразява по лицата. „Хак му е“, думат жените. Тях даже ги е яд на Геновева, че го прощава в писмото си. Майка му, като гледа печалното състояние на господин Фратя, обременен от тежестта на веригите и на общото негодувание, се чуди какво да прави.

— Умориха момчето ми, омаскариха го! — казва тя и се готви да го извлече из сцената, но я задържат.

Тоя акт има бляскав успех. Шекспировата Офелия не е извличала в една вечер толкова сълзи.

Последният акт е в гората. Там една пещера. Из входа й се подава Геновева, облечена в зверски кожи, и детето й. Една коза, на която са дали крехки листе да зобе, за да не бяга от сцената, представлява сърната, която с млякото си ги храни в пещерата. Геновева приказва жално на детето си за баща му, но чува лай от ловджийски псета и пропълзява в пещерата с детето, като увлича за рога козата, която се опира. Лаят се усилва и публиката намира Илийча Любопитният по-изкусен в тая роля. Той показва още по-голямо усърдие, тъй че лаят му разбуди джавкането на няколко кучета отвън. Ето и графът в ловджийски дрехи се вестява със свитата си. Зрителите не дъхат: всички се вторачили да видят как ще се срещнат с Геновева. Баба Иваница се бои да не отмине и предлага да му обадят, че там е жена му. Но графът я видял. Той се навежда и вика в пещерата:

— Ти, който си тука, звяр или човек, излез!

Но вместо пещерата, обади се залата. Раздаде се едно тънко подсвиркване.

Всички се обърнаха смаяни към Стефчова. Той беше се цял изчервил.

— Кой е тоя, дето свири? — извика гневно Селямсъзът.

Театърът забръмча недоволен.

Огнянов подири с поглед подсвирквача. Като съзря Стефчова, който го гледаше безочливо, той му пришушна ниско:

— Ще ти отпоря дългите уши!

Ново изсвиркване, още по-силно. Публиката бе втрещена. В миг общо негодувание избухна.

— Хванете го тоя протестанец, дайте да го хвърлим из пенджера — изрева свирепо Ангел Йовков, гигант, два и половина метра висок. Раздадоха се още гласове:

— Навън, който свири!

— Стефчов навън!

— Не сме дошли тука да слушаме пискуни и плясканета! — викаше Селямсъзът, който одеве инак бе разбрал одобрителния знак на Каблешкова.

— Кириак, не възприемам! — извика сърдито и кака Гинка, до която стоеше Рада, обляна в сълзи. Хаджи Смион шепнеше Стефчову:

— Вярвай бога, Кириак, аз ти казах още одеве: не бива да свириш. Тука народът е прост, нали видиш?

— Защо свири челебият? — попита беят Дамянча.

Дамянчо дигна рамене. Беят пошушна нещо на едно заптие, което отиде при Стефчова.

— Кириак — каза му то полека, — беят заръча да идеш да изпушиш едно цигаро вън, като ти се стяга душата.

Стефчов излезе с горделива усмивка на устата, доволен, че развали впечатлението от Огняновата игра.

Заедно с него и смутнята мина. Играта се продължи, графът се намери с изгубената графиня. Прегръщания, вайкания, сълзи пак. Публиката се разчувствува изново. Доброто се увенча с пълно тържество над злото. Графът и графинята си разказват един другиму мъките и радостта. Баба Петковица им думаше:

— Идете си, баби, у вас, па се сговаряйте веке, не вярвайте на тия проклети Голосовци.

— Проклета си ти — изфуча зад нея господин Фратювата майка.

Същият бабин Петковичин съвет даде и беят, но по-ниско. Общо чувство на удовлетворение и радост, Графът среща навред съчувствени погледи. Развръзката сключваше песента, която графът, графинята и свитата запяха: „Сигфриде граде, радвай се сега!“

Но като изпяха първите два стиха на тая добродетелно-радостна песен, раздаде се на сцената революционната песен:

Пламни, пламна ти в нас, любов гореща,
противу турци да стоим насреща!

Това падна като гръм небесен в залата. От най-напред един я запя, после част от трупата я подхвана, после всичката, а след нея и самата публика взе да приглаша. Внезапен патриотически възторг облада всекиго. Мъжественият мотив на тая песен като невидима вълна порасте, изпълни залата, заля двора и се пръсна в нощта. Песента цепеше въздуха, разпаляше и опияняваше сърцата. Тия силни звукове удариха на една нова струна на публиката. Всички, които знаеха песента, запяха я — и мъже, и девойки; тя сбра всичките души в едно, сля сцената със залата и се издигна към небето, като молитва.

— Пейте, момчета, да сте живи! — викаше с възторг Мичо.

Но други от старите роптаеха ниско, като намираха неуместно това безумно възхищение.

Беят, и той, без да разбира нито дума, слушаше с благодарение песента. Той питаше Дамянча Григорът да му тълкува всеки един стих. Всеки други би сбъркал конците, но Дамянчо не беше от тия хора, които не могат да отговарят на трудни въпроси. При това, сега му се даде случай да изпита силите си. Той запродаде бея по най-естествен и увлекателен начин. Песента, според Дамянча, изражавала сърдечната любов на графа към графинята. Графът й казва: „Обичам те сто пъти повече сега“; а тя му казва: „Обичам те хилядо пъти“. Той казва, че ще издигне черкова, дето е била пещерата, за спомен, а тя му казва, че ще си продаде всичките ялмази, за да раздаде милостиня на сиромасите, и ще направи сто чешми от мрамор.

— Че много чешми, по-добре да направи и мостове за хаир — пресече го беят.

— Чешми, че в Немско водата е малко, та пият повече бира хората — отговори Григорът.

Беят клюмна одобрително на това решение.

— А де е Голос? — попита беят, като диреше господин Фратя между актьорите.
— Нему не се пада там да излезе.
— Добре кажеш. Тоя керата трябваше да го обесят. Ако втори път играят това, то кажи на консула да го не оставя жив. Така по-добре иде.
И наистина, господин Фратю го нямаше между другарите му. Той бе изклинчил благоразумно, още когато се запя опасната песен, като не пожела да дочака лаврите на публиката.
Песента се прекрати от трупата и завесата падна сред викове: „Браво!“ Австрийският химн пак гръмна и изпращаше публиката из залата, която скоро опустя.
Актьорите се разоблачаха зад завесата и приказваха весело с приятелите, които бяха дошли да ги поздравят.
— А бе, Каблешков, дявол те взел — каква беше тая лудост от тебе? Из един път дохождаш и се озоваваш зад гърба ми и захващаш да ревеш като бурия. Циганско сърце. — каза Огнянов, като изуваше княз Светославовите чизми.
— Не можах да се стърпя бе, брате, омръзнаха ми толкова сълзи и кокоши жалби над твоята „многострадална“. Трябваше с нещо да отрезвим тоя народ. И тогава ми скимна да дойда на сцената. Ти видя какъв бляскав ефект.
— Аз все поглеждах дали няма някое заптие да ме хване за лакътя. — смееше се Огнянов.
— Не се безпокойте. Стефчов се запиля по-рано — каза Соколов.
— Беят го изпъди. — каза учител Франгов.
— Но беят остана — каза други. — Аз го гледах как внимателно слушаше. Утре ще си имаме белица.
— Ха, за него да не ви е грижа. Нали бай Дамянчо Григорът беше при него? Той го е сметнал, та го е поразил. Ако не е сторил това, ще му вземем назад дипломата.
— Аз нарочно го поканих и турих при бея, който обича масалите. Не се грижете, това ти го кучка и отвлякла — забележи Николай Недкович, като съблачаше тънкото расо на поп Димчо, с което игра на сцената ролята на Геновевиния родител.
Той смяташе без издайството. Но на сутринта повикаха Огнянова на конака.
Той се яви пред бея, който беше навъсен.
— Консулос ефенди — каза му той, — снощи сте пели комитаджийски песни, истина ли?
Огнянов протестира.
— Но онбашият ми обажда противното.
— Той е криво известен. Вие сами бяхте там. Беят извика онбашият.
— Шериф ага, кога са пели такива песни: при мене или след мене?
— Пред вас са пели бунтовническа песен, бей ефендим; Кириак ефенди няма да лъже.
Беят го погледна строго. Самолюбието му се докачи.
— Какво ми брътвиш, Шериф ага? Кириак ли беше там или аз? Не слушах ли аз с моите уши? Дамянчо чорбаджи дума по дума не преведе ли ми песента? Аз приказвах снощи и с Марка чорбаджи, и той намерил гласа много хубав. Такива безобразия друг път не правете! — изгълча сърдито беят, па се обърна към Огнянова: — Консуле, прощавай за труда, грешка станало. Чакай, а как викаха оногова, окования?
— Голос.
— Да, Голос. Ти него да беше заръчал да го обесят, по-добре. Аз тъй бих направил. Ти не трябваше да слушаш женски ум. Ама хубаво беше пък, песента още по-хубава — каза беят, като ставаше тежко.
Огнянов го поздрави и излезе.
— Скоро ще чуеш и по-друга песен и нея ще я разбереш без помощта на бай Дамянча — шушнеше си той, като минуваше из портата.
Но той не виждаше как зловещо го гледаше в това време онбашият.

XVIII. В ГАНКОВОТО КАФЕНЕ

Няколко деня след това произшествие Ганковото кафене отрано, както винаги, пълно с посетители, гърмеше и димеше. То беше сборният пункт и на стари, и на млади и там се разискваха общинските въпроси, и възточният, и всичката вътрешна и външна политика на Европа. Един малък парламент. Но засега представлението на Геновева беше на дневен ред и даваше най-много пиша на разговорите. То щеше впрочем да ги занимава още за дълго време и впечатлението от него щеше да бъде по-дълбоко. Много се спираха и върху бунтовната песен, която пораждаше най-живи препирни. Сега, при хладнокръвно размишление, мнозина осъждаха Огнянова, комуто остана вече името „граф“, както се случва въобще с всички любители актьори, които са силно импресионирали зрителите; също и господин Фратю остана „Голос“. Даже тая заран той, учуден, срещна намръщения поглед на някои почтени старци, които не можеха да му простят поведението с Геновева. Една бабичка го спря на пътя и му каза:

— А бре, баби, защо направи така? Не беше ли те грехота от бога?

Но влизането на чорбаджи Мича Бейзадето в кафенето премести днес разговора пак в безграничната област на политиката.

Чорбаджи Мичо Бейзадето беше стар, нисък и чернолик човечец, облечен в шалвари и сукнена салтамарка. Както своите връстници, той беше малообразован и с ограничено развитие, но животът и многото изпитания го бяха направили опитен и разсъдлив. Черните му живи и подвижни очи блещяха умно на сухото му лице, набраздено с дълбоки бръчки. Една странност, която го направи пословичен между съгражданите му, беше крайното му пристрастие към политиката и непоколебимото му убеждение в скорото падане на Турция. Естествено, той беше русолюбец до nec plus ultra, до фанатизъм, до смешност. Всички помнят как той се разсърди на един изпит, когато един ученик каза, че Русия била победена на Севастопол.

— Грешка имаш, синко, Русия, не може да се победи; ти да си вземеш парите от даскала, който те е учил — каза му чорбаджи Мичо ядосан.

Но понеже учителят още там, с историята в ръце, доказа, че Русия била бита в Кримската война, Мичо се развика, че неговата история лъже, и понеже беше настоятел училищен, той не допусна да бъде условен учителят занапред.

Природно нервен и горещ човек, той се раздразнюваше изведнъж, колчем се осмеляха да противоречат на заветните му убеждения. Той тогава пламваше, крещеше и псуваше. Днес той беше весел и като сядаше още, каза с победоносен вид:

— Пак са яли бой нашите!

— Как? — извикаха радостно учудени няколко гласа.

— Любобратич и Божо Петрович изтрепали няколко хиляди турци — каза бай Мичо, който отпущаше по малко от новината, та да продължи удоволствието си.

— Браво, да са живи! — изкрещяха няколко гласа.

— И Подгорица взета — продължи бай Мичо.

Удивлението порасте до висока степен, като че е превзета не Подгорица, а Вена.

— Оръжие, доброволци, колкото щеш: идат из Аустрия!

— Истина??!

— И Босна гори пак. Сърбия мърда и готви войски. А мръдне ли Сърбия, то ще бутне и нас. Спукана му е работата на нашия.

— Взеха го дяволите!

— А Аустрия ще си наляга парцалите, защото Горчаков от Петербург ще ѝ каже: „Стой! Колят ли се, бият ли се, то си е тяхна работа там.“ Спукана, спукана е.

Всички наостриха уши и слушаха с благодарение приятните новини, които даваше чорбаджи Мичо.

— До колко души са избити? — попита Никодим.

— Турци ли? Аз ти казвам с хиляди, речи ги две, речи пет, речи ги десет, няма да сбъркаш. Ония синковци херцеговци не знаят шега.

— То добро, ако е вярно.

— Аз ти казвам, че е вярно.

— Отде научи това? — попита чорбаджи Марко.

— От вярно място, джанъм. Кир Георги Измирлият завчера се научил от спицерина в К., Янаки Дафнис, че това го е писал „Клио“, триестки вестник.

— Не вярвам херцеговците да могат да направят голяма работа. Ще се бият, ще се бият, па ще се уморят. Колко хора са?

— Шъпа народ — каза Павлаки, като потърси в погледите на другите одобрение на мнението си.

— И аз тъй казвам, Павлаке, херцеговците какво са? — Една шъпа народ. Туркия се не бои от тях — отзова се Хаджи Смион, като си поглади чорапа на левия крак.

Чорбаджи Мичо отговори загорещен:

— Ти, Павлаке, да ме прощаваш, и ти, Хаджи, си пешак. В политиката от нищо става нещо. Сам Горчаков е казал, че из Херцеговина ще изхвръкне искрата, която ще запали пожара в цялата турска царщина.

— Аз мисля, че Дерби беше казал тия думи — каза господин Фратю важно.

Чорбаджи Мичо се навъси.

— Дерби, като ингилизин, не може да каже такива противни думи за султана. Английската политика я знаем: „всичко добро в Туркия, всичко цъфти в Туркия“. Аз ти казвам, че Дерби не може да каже такива думи.

— Фратю, така, така, не е казал — потвърди Хаджи Смион.

— Камо да избухне един пожар, да изгори Цариград, та да се отървем веднъж за всякога от тия поганци — обади се Иванчо Дудото, кундураджият, който, право да си кажем, беше новак в политиката.

— Тука за други пожар се приказва, Иванчо — забележи Павлаки сериозен.

— Истинският пожар ще пламне, когато пламне България — забележи господин Фратю.

— Защо ще пламва България? Не ми трябва да пламне България. Да си налягаме дрипелите. Не видяхме ли оня ден каква каша пламна в Заара? — отговори намусено чорбаджи Димо.

— Ти, Фратю, казваш тъй — отзова се Данчо фурнаджият, — защото, когато стане това, ти ще се озовеш на Подумогушой във Влашко и ще викаш оттам: дръжте! — а пък нам тук ще трошат главите! Ти мене ми не говори. Бай ти Данчо пасе хората.

— Напротив, и аз ще бъда тук и ще давам жертви.

— А бе то ако пламне, нека пламне по-скоро. Това царщина ли е? Тя и сега гори, само не дими. Взеха ни ризите от гърба, не смееш да си покажеш носа извън града. Това царщина ли е? Боклук.

— Вие не берете грижа, това не ще иде за много — каза бай Мичо, — писано е, че Туркия ще падне скоро.

— Турция е съвсем изгнила държава, скелет, нищо повече, бутни го, ще падне! — каза един.

— И ако го не бутнем, ахмаци сме! — каза поп Димчо разпалено.

— Така е, така е — обади се поп Ставри, — замътило се е. Та ти виж, че малко и голямо все за това говорят. И женорята, и дечурлигата дор, сядат и стават все с такива разговори. И песните им слушай, няма вече „ах“ и „ох“, ами все пушки и саби звънтят: „таламбази като бият, сърцето ми играе“; „станете с турци да се бием“ и други бесотии нови. А младежите, подири ги — все в манастирската ливада; баубум, баубум, цял ден с пушките — челяк не може помина за Бозалан. Мой Ганко е събрал де да си са пищови и пушки и като пусне децата от школото, само с тях си играе. „Защо ти са бе, синко, питам го, тия вехтории?“ „Те скоро ще потрябват, тате, отговаря. Ще дойде време, когато един калпав пищов ще се купува на тегло със

златото.“ Аз, между нас да си остане, ама това барутливо време ще измъти нещо. Боже сохрани!

Простодушните и откровените думи на дяда поп Ставри бяха верни. От няколко месеца насам, кажи от появяването на Огнянова, както бе съгледал и Стефчов, забелязваше се някакво кипение на духовете, което всеки ден се усилваше, особено подир септемврийското движение в Стара Загора.

Във веселите дружини се държаха патриотически наздравици и се говореше за въстание, открито; манастирските околности цял ден ехтяха от пушечна стрелба, на която се обучаваха младежите. Бунтовните песни станаха модни и проникнаха всъду: в къщята, в седенките и оттам изскокваха на улиците; навред патриотическите мотиви изместиха лигавите любовни песни на песнопойките. Човек се възчудваше, кога чуеше момите на тлъките, че пееха:

Ах, майко, майко, жалостив!
Не плачи, майко, не жали,
че станах ази хайдутин,
хайдутин, майко, бунтовник.

Или пък почтени майки на многобройна челяд, че гласяха разпалено:

Кураж, дружина, вярна сговорна,
ний не сме веке рая покорна!

Но това бяха само платонически викове, на които турците си правеха оглушки, защото ги презираха. Ала след нещастното старозагорско движение, през септемврия, турското население се сепна и яростта му избухна в кървави злодейства над българите. На пушечните гърмежи въз голите сипеи то отговаряше с куршуми на български меса; на бунтовните песни на българките отговаряше с изнасилване сестрите им или с прерязване гърлата на братята им. Турците убиваха безоръжни пътници, палеха, пленяха и деляха със заптиетата плячките. Цяла Тракия писна кански от насилия и зверщини.

Като се съгласяваше по много въпроси с бай Мича, чорбаджи Марко беше съвсем на друго мнение по въпроса за въстание. Той наричаше безумие такава една мисъл и строго мъмреше Огнянова, когото обичаше и закриляше, за всяка опасна дума, пусната пред него.

— Аз се чудя и не на ума на ветрогонците, дето отиват да се бият с манастирския яр и бълнуват дивотии; но не мога да се начудя на побелели хора, отде и тям да бръмчи тоз бръмбар в главите. Играем си с огъня! Как, петстотингодишно царство, дето е плашило цял свят — стропаля ли се от няколко хлапаци с чекмаклии пушки? Вчера срещнах и наш Василя, че повлякъл шишането ми към манастира — и той ще да стропаля Турция! Аз го карам да заколи пиле, а той отива да моли някого от пътя, та да отреже врата: страх го е да види капка кръв. Назад, му рекох, лудетино, ти когото ще убиваш, него по-добре господ да го убие! Ние сме тука в ада. Бунт? Такова нещо, не дай боже, то ще бъде пропаст! Няма да остане камък на камък тука.

Ганко кафеджият се обади:

— Право има бай Марко. Въстанието е цяла пропаст за нас. — И той погледна потона, дето стояха вересиите му във вид на цели полкове драски от тебешир.

Марковият укор поразсърди Мича.

— Марко — каза той, — ти мъдро приказваш, но от нас има по-мъдри хора, които са предвидели, че всичко това ще се сбъдне. Турция, как-как, трябва да падне.

— Аз не вярвам на вашите пророци — каза Марко, като подразбираше с това Мартин Задека, в когото религиозно вярваше бай Мичо. — Не твоят Задек да ми го каже, ами цар Соломон да дойде тука, пак няма да му вярвам, че можем направи нещо. Детински работи не ща.

— Ама виж, Марко, ако е речено от бога? — забележи поп Ставри.

— От бога е речено да си налягаме парцалите ние, дядо попе. Ако той е решил да погуби Туркия, то няма да възложи на нас, сополковци, такава работа.

— Кой ще бъде, то се знае отсега, джанъм — каза Павлаки.

— Дядо Иван, дядо Иван! — избъбраха мнозина. По чорбаджи Мичовото лице се прочете удовлетворение; той подзе живо:

— А бе, та това на мене ли ще казвате? И аз, като казвам, разбирам, че ние ще вървим напред, а той ще върви подир нас с топуза, чак до „Света София“! Без негово питане бива ли? Нима и Любобратич щеше да ги трепе по хиляди тия кучета, ако да се не облягаше на силен гръб? Но думата ми е, че на турското царство са прочетени дните, както на един охтикалия. Това го има черно на бяло, не го изсмуквам из пръстите си. Слушайте пак, който не вярва: „Константинополь, столица султана турецкаго, взята будет без малейшаго кровопролития. Турецкое государство в конец разорят, глад и мор будет, окончажем сих бедствый, они сами от себя погибнут жалостнейшим образом!“ И на друго място пак е казано: „Мечета ваши разорени, а идоли ваши и алкоран вовсе изтреблени будут! Мохамед! Ти, восточний антихрист! Время твое миновало, гробница твоя сожжена и кости твои в пепель обращеным будут.“

В разпалението си бай Мичо беше се изправил и сечеше въздуха с ръка.

— Но това кога ще се изпълни? — попита поп Ставри.

— Казвам ви скоро, часът е ударил!

В същия миг вратата се отвори и влезе Николай Недкович; той държеше в ръка вестник „Век“, току-що приет.

— Новият ли е, Николчо? — извикаха няколко души. — Чети, чети!

— Дай да видим много ли зелки са паднали от ножа на Любобратича — казаха други нетърпеливо.

— Аз ви казвам с хиляди бе. Седни тук, Николчо! — И бай Мичо му стори място до себе си, Николай Недкович разгърна вестника.

— За Херцеговското въстание чети най-напред — заповеда бай Мичо.

Недкович зачете сред тържествена тишина. Всички напрегнаха уши, но приятната новина за победата, явена от „Клио“, не се потвърдяваше. Напротив, известията от бойното поле бяха лоши: не само Подгорица не беше взета, но и последнята чета на Любобратича беше разбита в пух и прах и той сам беше забягнал в Австрия.

Носовете на всички увиснаха. Голямо разочарование и скръб се прочете по всичките лица. Сам Недкович биде разстроен и гласът му пресипна и отслабна.

Мичо Бейзадето, облян от внезапен пот, побледнял и разтреперан от яд, извика:

— Лъжи, лъжи и лъжи! Те на кирливия ми фес да разправят бабини деветини! Любобратич ги е бил, та ги е поразил! Вие не вярвайте ни една дума от тоя вестник!

— Но, бай Мичо — забележи Недкович, — тия телеграми са взети от разни европейски вестници. Ще да има нещо истина.

— Лъжи, лъжи — турски лъжи, ковани в Цариград! Ти „Клио“ намери да четеш.

— И аз не вярвам — каза Хаджи Смион; — вестникарите лъжат като цигани. Аз в Молдовата помня, имаше един вестник, каквото кажеше — все лъжа.

— Уйдурмасиони.

— А бе аз нали ви казвам? Турските известия наопаки трябва да ги разбираш: ако пишат, че са паднали сто херцеговци, наздраво знай, че са сто *зелени*, ако кажеш хилядо, не ще да сгрешиш.

Думите на бай Мича поуспокоиха духовете. Те бяха убедителни, защото отговаряха на тайното желание на всекиго. Известията трябваше да бъдат неверни,

защото бяха лоши. И вестникът не беше за вярване. Но когато същият вестник съобщаваше за успехите на Любобратича, никому не скимна да подложи на съмнение достоверността им. При все това днешните новини разстроиха духа на гостите в Ганковото кафене. По-нататъшните разговори завехнаха, всекиму тежеше нещо на душата. На самия бай Мича беше неловко. Той беше сърдит на себе си, на вестника и на всичкия свят, задето не намери потвърждение новината от „Клио“. Затова той кипна, когато Петраки Шийков каза иронически, сред общата тишина:

— Каквото се види, бай Мичо, твоята херцеговска искра ще си остане само искра, и после нищо. Ти мене слушай — Турция ще си остане жива и здрава и тая година, и догодина, и подир сто години, а ние ще се лъжем с твоите пророчества, додето умрем.

— Шийка! — извика Мичо разярен. — Твойта куфалница не достига дотам, ти да си мълчиш! На такива говеда като тебе с даул да им блъскат, няма да разумеят нищо.

Избухна караница, но появата на Стефчова тури край и ней, и на опасните разговори за падането на Турция.

XIX. ОТЗИВИ

Тишината пак се въдвори. Стефчовото присъствие стесняваше гостите. Той седна, здрависа неколцина и хвана да слуша с тържествующ вид. Той мислеше, че прекъснатият разговор се касаеше до сатирите против Огнянова и Соколова, които бяха пръснати в множество тая нощ. Но никой не отвори дума за тях, било че не знаеха, било че ги презряха.

Бай Мичо си излезе сърдит. Подир него неколцина още оставиха кафенето. В това време влязоха нови двама. Те бяха Огнянов и Соколов. Току-що седнаха, Хаджи Смион се обърна към първия:

— Графе, няма ли да дадеш по Коледа пак някоя комедия?

— Геновева не беше комедия, а трагедия — забеляза господин Фратю; — комедия се нарича, когато е смешно представлението, а трагедия — когато има трагически сцени и жалост. Онова, дето играхме, беше трагедия, моята роля беше трагическа роля. — обясни многознайно господин Фратю.

— Зная, зная, аз колко такива съм ги виждал в Букурещ! Ех, ама как хубаво направи лудият! Да ти не са уроки, Фратю. Аз рекох: същи луд много ти помогна косата — похвали го Хаджи Смион.

Иванчо Йотата, който току-що влезе, взе участие в разговора.

— Кое, за театрото ли? — обади се той. — Аз виждах по-оная година театро и в К., когато играха, какво беше? Не помня, хъ, „Иван Хайдутинът“.

— „Иванку убиецът“ — поправи го господин Фратю.

— Така. Убиецът, ама нашето по-великодушно излезе. Наша Лала цяла нощ е бълнувала. Викаше „Голосе! Голосе!“ крамолически и трепереше от страх велик.

Господин Фратю погледна големливо, погъделичкан от тая похвала.

— Да, да, и аз затова казвам на графа да ни даде пак комедия. Вярвай бога, ще направи много добре. Само песента да е друга — каза Хаджи Смион, като хвана да, тършува из всичките си джебове, понеже направи едно косвено порицание.

— „Геновева“ не е комедия, а трагедия — забележи пак строго господин Фратю.

— Да, да, трагедия, с една реч — театър.

— Ба, комедия беше, тя произвеждаше смях — отзова се из кътa си Стефчов и се усмихна ехидно.

Огнянов прекъсна думата си със Соколова и каза:

— Страх ме е, бай Хаджи, че може пак де ме засрамят.

Стефчов не вдигна очи от вестника, който бе взел.

— Кой ще те засрами тебе, никой не може да те засрами! — избърбора дядо Нистор. — Ти пак да ни повториш Геновева, децата за нея все приказват. Тогава наша Пенка беше трескава, та не дойде. Сега като рекла: „Тате, искам Геновева — Геновева искам.“

— Добро, дядо Нисторе, ама аз треперя от свирка — продума Огнянов, като устрели с поглед Стефчова.

— Особено когато е взета от гюбрето — допълни язвително Соколов.

Стефчов се изчерви от задушен гняв, но продължи да гледа във вестника. Той се чувствуваше неловко под пронизителния поглед на Огнянова, комуто беше вземал страха. И действително, очите на Огнянова сега пламтяха страшно.

— И аз на твоята дума отгоре, дядо Нисторе — обади се Чоно Дойчинов: — искам Геновевица. Само Голоса Кириак да го вземе, че му е подадено; Фратю е фарфара, но божи човек: нафиле го псуваха хората.

От тоя простодушен и пълен с отрова комплимент Стефчов се изчерви до ушите. В същото време похвалата докачи господин Фратя.

Огнянов и Соколов неволно се усмихнаха. Това направи и Хаджи Смион, без да знае защо.

Стефчов дигна очи и погледна раздражено на Огнянова и Соколова. Той каза хладнокръвно уж, но гласът му трепереше от яд:

— Да, аз се надявам, че бай Огнянов, от *Лозенград*, ще ни даде скоро и една трагедия. Може да бъде уверен, че никой няма да се смее — най-малко той.

Стефчов натърти на думата Лозенград (отдето Огнянов беше явил, че е родом). Огнянов забележи това и лицето му се поизмени. Но той отговори твърдо:

— Щом има такива изкусни машинисти зад пердето, искам да кажа, шпиони, като Стефчова, не е чудно да стане и трагедия.

И той го погледна презрително. Сега Соколов подръпна другаря си за ръкава:

— Остави го, да не развонява повече — пошъпна той.

— Аз не мога да търпя подлеците! — избъбра високо Огнянов, доста високо, за да го чуе Стефчов.

В това време Бойчо съпикаса Мунча, че стои при вратата на кафенето, която беше отворена. Той забележи, че Мунчо беше вперил в него очи, като клатеше глава и му се усмихваше приятелски. Изражението на идиота беше тъй добро, тъй кротко, тъй щастливо! Бойчо и друг път бе забележил, че Мунчо го гледаше така внимателно и любовно, но не можеше да отгадае причината на тая привързаност. Когато им се срещнаха погледите, Мунчовата физиономия се озари от една още по-блажена усмивка, очите му блеснаха от непонятен и безсмислен възторг. Той надникна по-навътре, все вторачен в Огнянова, и като се хилеше с всичките мишци на лицето си, извика протегнато:

— Русианн!…

И като тури пръста на гърлото, хвана да го тегли назад-напред, за да изобрази клане.

Всички присъствуващи го гледаха смаяни.

Смаян стоеше и Огнянов. Сега не беше пръв път, дето Мунчо му правеше такива знакове.

— Графе, какво ти каза Мунчо? — попитаха го неколцина.

— Не зная — отговори Огнянов усмихнат; — обича ме много.

Мунчо, види се, разбра недоумението им и за да им обясни по-добре защо е възхитен от Огнянова, изгледа всичките тържествено тъпо, показа с пръст Огнянова и извика още по-високо:

— Русианн!…

И като махна с ръка на север, той още по-енергически хвана да си коли гърлото с показателния пръст. Това повторение неволно смути Огнянова. Хрумна му на ум, че Мунчо, по някаква фаталност, трябва да е видял или помирисал приключението в дядовата Стоянова воденица. Той с трепет погледна Стефчова, но се успокои, като забележи, че Стефчов бе се обърнал и си шепнеше с едного, без да обръща внимание на Мунча.

В същия миг Стефчов стана, отстрани Мунча от вратата и излезе, като хвърли на Огнянова злобен и мъстителен поглед.

Стефчов кипеше от злоба. Той бе понесъл толкова удари на самолюбието си от Огнянова и не беше имал ни един случай още да си отмъсти. Той искаше да отмъсти, но прикрито, защото явната борба с Бойча го плашеше. Бунтовната песен в театрото му даде едно оръжие против него, но както видяхме, и в тоя случай косата му удари о камък. Беят не допусна, че Огнянов е запял бунтовна песен пред него, и не повярва на Стефчова. Той не намери за благоразумно да настоява в тоя случай; в замяна на това той откри друго нещо: преди три дни в К. той случайно узна от един лозенградчанин, че в града нямало никакъв Бойчо, ни Огняновци. Това беше един проблясък за Стефчова, който трябваше да го поведе към нови открития. Навярно, зад Бойча Огнянов се скриваше друго лице, и не току-тъй, без причина. Той се водеше с доктора

Соколова, познат от време като размирен дух. Навярно, тия двама хора нещо ги съединяваше, но какво именно? Разумява се, нечиста работа. От едно съображение на друго, Стефчов инстинктивно почувствува, че Огнянов не е чужд на тайнственото приключение в Петканчовата улица, което и сега остаяше за него една мистификация. И именно по него време и Огнянов се яви в града и се започна по-силно мърдане на духовете, на което той остана чужд. Кириак се реши да проникне в мрачината на това дело и се залови за тая работа с всичкото упорство и страстност, които е способна да предаде омразата на една зла и завистлива душа. Нови зловещи обстоятелства дойдоха Стефчову на помощ в подземната му борба с Огнянова.

XX. БЕЗПОКОЙСТВА

Бурни облаци се явиха прочее над Огняновата глава. Но той почти нищо не подозираше. Шестмесечното му безбедно стояне в Бяла черква беше усилило самоувереността му до безгрижност. Силно погълнат от залисии съвсем от друго естество, нему малко време му остаяше да мисли за тая дреболия — личната безопасност. От всички чувства страхът беше най-малко развит у него. Притурете при това и чувствата му към Рада — светлоцветната призма, през която гледаше света.

Впрочем, той сега не беше съвсем спокоен, защото, като излязоха из кафенето, той каза на доктора:

— А как мислиш? В Стефчовото заплашване има ли нещо сериозно?

— Стефчов има зъб на тебе и да можеше да ти стори зло, какъвто е мазник, той щеше да го направи досега. Той не би се задоволил с интриги.

— А този Мунчо, какво значат тия негови комедии? Мене хвана да ме издува.

Докторът се изсмя.

— Не ставай дете!

— Да, това не заслужава внимание, но Стефчов — Стефчов да не би да знае нещо?

— Какво може да знае той? Навярно Хаджи Ровоама му е пуснала пак някоя муха за нас. Ти знаеш, че тая бъбрица без глупави измислици не може да мине един час.

— Не, тя е опасна вещица и тя може да подуши онова, което друг трябва да види или чуе. Тя е и менторът на Стефчова, както тиранът на Рада.

— Тя беше пуснала — помниш? — за тебе, че си шпионин. Аз ти казвам, че само брътви.

— Но тя беше казала за тебе друго — вярно. Впрочем, ней ѝ пò идат отръки женските сплетни. Да, ти знаеш ли? Стефчов ще се годява утре.

На доктора се поизмени лицето.

— За Лалка?

— За нея.

— Отде знаеш?

— Рада се научила… Хаджи Ровоама е предумницата, естествено. Годежници са: Хаджи Смион, тоя вездесъщи хамелеон, и Алафрангата.

Докторът не можа да скрие вълнението си. Той ускори стъпките си. Огнянов го погледна зачуден.

— Ти ми не беше казал, докторе, че сърцето ти не било свободно.

— Аз обичам Лала — отговори мрачно Соколов.

— Тя знае?

— И тя ме обича, или по-добре, по ѝ се нравя от Стефчова. Да има у нея по-дълбоко чувство, не вярвам. — И неволно червенина излезе по лицето на доктора.

— Е, за твое щастие или нещастие, то е по-дълбоко, отколкото мислиш, байно, аз знам това добре — каза Огнянов, като гледаше съчувствено приятеля си.

— Отде знаеш? — попита докторът зачервен.

— От Рада; ти знаеш, че те са приятелки. Лалка й изказва душата си. Ти нито знаеш колко сълзи е проляла, когато те откараха за К., и каква радост е била, когато са те освободили. Рада всичко това е видяла.

— Невинно дете е — каза докторът глухо, — ще го убият, ако я дадат на тогова.

— Защо я не поиска досега? — попита Огнянов със съчувствие.

Докторът го погледна учудено.

— Та ти нема не знаеш, че баща й не иска да ме види?

— Открадни я тогава!

— Сега? Когато готвим въстание? То може да избухне подир две години, а може и утре, кой знае? В такива мътни времена нито искам да мисля за женене… и после, грехота ще бъде да увлека това момиче в нещастие.

— Това е право — издума замислено Огнянов; — същата мисъл спира и мене да се венчея за Рада; с това бих я отървал, тая прелестна сирота, от толкоз люти огорчения и бих я направил щастлива… тя заслужава да е щастлива… Прелестно сърце, брате мой. Но тя се убива сега, тя си е свързала съдбата с мене. Бедната!

Облаци минаха по Огняновото чело.

Докторът не си даваше добре сметка за чувството, което изпитваше към Лалка. Той невярно каза, че в тия мътни времена не се решава да я взема. Истинската любов не знае премеждия и прегради. Той усещаше наистина нещо като любов към Юрдановата щерка, но това чувство беше още твърде слабо, то не беше страст, а симпатия случайна и без дълбок корен. Темпераментът му и разсеяният му весел живот го правеха неспособен за силна привързаност към един предмет само. Сърцето му се делеше и между бейовицата, ако слушаме мълвата, и Клеопатра, и Лалка, и революцията, и кой знае още какво. Но сега подир съобщението на Огнянова за Лалкината привързаност, което сладко и дълбоко погъделичка неговото самолюбие, и за нещастието, което застрашаваше Лалка, сърцето му се сви от ненадейна скръб и мъка. Стори му се, че той е бил всякога влюбен в Лалка и че не би могъл да живее без нея. Може би в него се пробуди егоизмът, дълбоко вроден в човешката натура; може би искрена пламенна страст заговори в него; но той страшно биде смазан от мисълта, че Лалка завинаги ще бъде изгубена за него. Как да се отложи тая годявка? Как да се унищожи тоя съперник? Как да се спаси Лалка? Тия вътрешни въпроси се изобразиха твърде ясно по посърналото и мрачно сега лице на Соколова.

Огнянов го разбра. Мъката на доктора и съдбата на Лалка извикаха силно участие в него.

— Аз тоя краста ще ида да го викам на дуел! Трябва да го убия! Инак той ще убива други! — пламна Огнянов внезапно.

Двамата приятели повървяха мрачно.

Огнянов се спря с решителен вид.

— Искаш ли да ида да му кажа да си наляга парцалите и да му ударя плесница всред кафенето?

— Той ще я преглътне, както и другите. Той е човек безочлив. Па това няма да помогне.

— Ще го опозоря поне.

— Пред Юрдана Диамандиев плесница не опозорява.

— Пред момичето, то ще чуе!

— Лалка я не питат, пък тя благоговее пред волята на баща си — отговори докторът меланхолически и подаде ръката си.

— Отиваш си? Е, довечера ще идем у поп Ставря?

— Не ми се ще, иди сам.

— Не, трябва да идем. Дадохме дума. Поп Ставри е неодялана глава, но честно сърце. Па и там можем да намислим нещо.

— Добре, ще те чакам у дома тогава.

И приятелите се разделиха.

Огнянов отиде в училището. В учителската стая намери само Мердевенджиева, дълбоко зачетен в една турска книга. Огнянов го не поздрави. Той усещаше, още отначало, някакво противно чувство при вида на тоя момък, под една ръка с псалтикията, под друга с „иншата“, два атестата съмнителни за развитието на мозъка. Писмото му до Рада пък превърна това неразположение в отвращение към псалта, което порасте при виждането неговото лакействане пред Стефчова. Огнянов се разхождаше живо из стаята, като пухаше големи облаци дим от цигарето си, занят от разговора си с доктора, без да обръща внимание на апатичното и заспало лице на псалта, наведено над книгата. Внезапно зърна на масата новия брой от в. „Дунав“, едничкия лист, който се приемаше в града, от Мердевенджиева, за турските му стълпове. Той хвърли разсеян поглед на българските и когато щеше да го захвърли, вниманието му се спря на едно заглавие с едри букви. Той прочете, попарен, следующето:

„**Избягване на заточеник из Диарбекирската крепост:** Иван Краличът, от Видин, Дунавска област, на 28 години, висок ръст, черни очи, къдрава коса, мургав цвят на лицето, за участие в смутовете на 1868 г. осъден на вечно заточение в Диарбекирската твърдина и избягнал от нея през марта, настоящата година, влязъл пак в държавата на Негово Императорско Величество, дири се от властите, на които са дадени нужните указания за това. Верните царски поданици се задължават прочее, под страх на строго наказание за преслушание, да обаждат или предават казания избягнал престъпник, щом го познаят, на законната власт, за да възприеме достойното си наказание, според справедливите императорски закони.“

При всичката сила на волята си Огнянов не можа да се удържи спокоен при тоя чужди човек: лицето му се измени, устните му пребледняха. Изненадата беше много неочаквана. Той хвърли бърз поглед към Мердевенджиева. Псалтът, все в прежното неподвижно положение, стоеше над книгата. Вероятно, той нищо не забележи от вълненията на Огнянова, а надали е обърнал внимание и на членчето, само по себе си

безинтересно. При тия успокоителни предположения Огнянову се възвърна малко хладнокръвието. Първата му мисъл беше да унищожи тоя опасен протогер.

Той пресили отвращението си против псалта и се унизи да заговори с него.

— Бай Мердевенджиев — каза той спокойно, — чели ли сте вестника? Остави ми го, да го прегледам у себе си. Хрониката му е много любопитна.

— Не съм, но вземете го — отговори псалтът лениво и продължи пак четмото си.

Огнянов излезе със зловещия „Дунав“, единственият брой, който се приемаше в Бяла черква.

XXI. КОЗНИТЕ

Кириак Стефчов и днес, в кафенето, остави бойното поле, но с намерение да се повърне и да се хвърли по-върло на противника си.

Страшната му омраза против тоя човек, подхранена и от случаите, заглуши в душата му малкото честни чувства, задавени в бурена на низките инстинкти.

Днес, в кафенето, първи път му хрумна жестоката мисъл да погуби неприятеля си чрез едно предателство. А той имаше данни и средства за него. Малките интрижки и клевети, които сееше за него, не помагаха; напротив, Огнянов ги разбиваше победоносно и растеше още в очите на света. В това го убеди особено застъпничеството на публиката при представлението на Геновева. Да беше Михалаки Алафрангата, той би извършил предателството със спокойна съвест, че прави добро нещо. Но Кириак, при всичката поквареност на душата си, чувствуваше още гнусотата на това дело, само че нямаше сила да се въздържи от него. Бясната жажда за отмъщение го гореше. Той реши да го извърши, без да излазя наяве.

— Да, тоя вагабонтин не го викат Огнянов, нито е от Лозенград, първо; второ, той е бил гоненият в Петканчовата улица, а не други, и бунтовните книжа са били негови. Доктор Соколов наистина е бил оня час у ханъмката. Хаджи Ровоама има право. Мене ми загатна такова нещо и наш Филю — пандуринът. Тя е спотаила и книжата… Как? — Не зная. Трето… но него подир малко ще узнаем. И то е най-страшното — то ще го прати не вече на Диарбекир, а на въжето… Аз ще съсипя тоя нехранимайко!

Той отиваше към калугерския метох, дето беше назначил среща с Мердевенджиева.

— Ти си била права, госпожо — каза той на Хаджи Ровоама, като влезна при нея.

— Господ да те благослови, Кириак, а аз пък досега мислех, че кривнувам малко — каза тя шеговито, но разбра добре за какво беше думата. — Какво те гони, та пъхтиш като духало?

— Карах се одеве с Огнянова.

— Тоя проклети син е завъртял ума на нашата навейничава Рада. — кипна калугерицата; — дава й някакви бунтовнишки песни да учи. Та каква е тая краста? Бунтовническите песни сега пеят варънджа и бабите. Тук са дошли с плен и пожар да оправят света! Едни да събират като мравки през целия си живот, да просят, да трупат, да пълнят, а други — да правят прах и пепел… И да са хора! Сополковци все… и наша Рада! Света Богородице, утре ще стане и тя втора Христина, да прибира комити и да се гаврят с нея и циганите. На, и завчера какви гнусотии са се пели на театрото; турците спят ли, джанъм!

— Аз се карах зле с Огнянова и реших веке да го съсипя — каза Стефчов сърдито. Но като смисли, че е неуместно да се доверява на бъбривата калугерица, той прибави: — Сиреч полицията ще прави и ще струва. Само, госпожо, мълчание.

— Та ти барем ме знаеш.

— Знам, затова казвам: мълчание. В това време се чуха стъпки на пруста. Стефчов погледна из прозореца и каза радостно:

— Мердевенджиев иде! Е? — попита той псалта, който влезе бързешката.

— Мишката в клопката — издума Мердевенджиев, като си развиваше шала от врата.

— Как? Показа ли знак?

— Пребледня, презеленя, притрепера… Той е!

— А какво каза?

— Поиска ми да го чете у себе. Това пръв път става, досега той го презираше, както презираше и мене.

Стефчов стана прав и изпляска с ръце.

— Какво? — питаше го Хаджи Ровоама в недоумение.

— И той се не сети за примката? — питаше Стефчов.

— Ни най-малко. Аз се преструвах, че четях и че нищо не виждам, пък то всичко видях: мечката спи, ама ухото й шава. — допълни гордо Мердевенджиев.

— Браво бре, Мердевен! И сатирите бяха майсторска работа. Ти си бил за редактор.

— Ама не ме оставяйте и занапред мердевен. Ти поработи за мястото, което се отваря.

— Бъди спокоен.

Псалтът поблагодари с ръка, по турски.

— Аз и тоя Попов мисля да подхлъзна. Гледа те като бик и е вярно куче на *Кралича*.

— Кой е този Краличът? — попита пак Хаджи Ровоама, учудена, че пръв път тя не знае нещо.

Стефчов, без да й отговори, гледаше разсеяно из прозореца, занят вътрешно с мислите си.

— Ха, ти знаеш ли? Вчера епитропите дохождаха в училището — обади се Мердевенджиев.

— Кои?

— Всичките. Михалаки предлагал да му обявят, че е изключен. Но другите го защитили. Марко Иванов най-силно. Само забележка му направили за песента. Нищо не излезе, с една дума.

— Бай Марко се е годил за тоя Кралич, ама един ден горчиво ще му излезе. Защо се пъха и тоя простак?

— А Мичо?

— Бай Мичо, и той за Огнянова.

— Разбира се… гарван гарвану око не вади. И Мичо, де седне, де стане, все правителството псува, както Марко псува вярата му.

— Търколило се гърнето, та си намерило захлупката — избъбра Хаджи Ровоама.

— Ами Григорът? Ами Пинков?

— И те по тяхната вода.

— Аз, да ме вземат чортовете, ако не затворя това тяхно училище! Само бухали и кукумявки ще мътят в него! — извика Стефчов разярен, като крачеше бързо назад и напред.

— Тъй, тъй, вържи попа да е мирно селото! Из тия училища излизат всички развратителни и бунтовнишки песни — отзова се калугерицата. — Ами кой бе тоя Кралич, Кириак?

— Кралич? — Кралче, бъдещето кралче на България — отговори той иронически.

Мердевенджиев си взе феса и отвори вратата.

— Па не забравяй моята работа, Кириак! — продума той умолително, като излазяше. Бедният псалт мислеше, че се касае просто за изключването на Огнянова, комуто ламтеше да вземе мястото.

— Щото е попово, то е готово…

Стефчов остана сам с калугерицата, за да се разговаря за друго едно важно събитие: годявката си с Лалка… По мръкнало той се упътваше към конака.

В Пиперковата улица срещна Михалакя Алафрангата.

— Къде? — попита го тоз.

— Ти знаеш ли? „Дунав“ сваля съвсем маската на Огнянова: изображава го цял! Той бил избягнал из Диарбекир и го търсят под листо… Аз се заклевам, че той е… И името му друго било.

— Що думаш, Кириак? Тоя човек е опасен, ще изгори и невинни хорица… Аз добре предлагах вчера да му дадем двете пари — той не е за нас, тоя човек… Къде отиваш? Яви това на бея да вземе мерки…

— Не е моя работа, аз и вестника нямам, той е у Мердевенджиева и Мердевенджиев знае… — отговори Стефчов хитро, като искаше да остане на завет от подозренията в предателство. Той изложи на тях псалта, като му нарочно подхвърли името.

— Обади, обади; ще сториш голяма услуга на населението — повтори Михалаки съвсем просто и естествено, както би казал на Стефчова, че е дошла хубава риба на пазара, да иде да си купи. — Е, аз утре с Хаджията отиваме у дяда Юрдана… Аз още отсега ти честитя. То е в кърпа вързано. — И Михалаки го стисна за ръката.

— Мерси, мерси.

Смрачи се добре. Стефчов и Михалаки си шепнаха още няколко време в тъмнината, па се разделиха.

Стефчов тръгна из пътя си, като тананикаше някоя любовна турска песен. Той отиваше за конака.

XXII. НА ГОСТИ У ПОП СТАВРЯ

Нощта беше паднала хубаво, когато Соколов и Огняпов се упътиха към поп Ставревата къща.

Тя беше почти накрай града. Двамата приятели изминаха няколко тъмни улици мълчешката. И двамата бяха затънали в размишления. Огнянов беше унищожил в. „Дунав“, единствения брой в града, а това го беше поразслабило. Той, и по-после, не забележи у Мердевенджиева нещо обезпокоително. После, той беше станал неизразимо дързък, дързък до безумство. Това се случава с всички ония, на които опасностите и рисковете са станали стихия. При все това, тънък облак от съмнение смущаваше душата му. Не ще ни дума, че докторът беше по-силно угрижен… Движението намаляваше, колкото се отдалечаваха от средището на града. Тесните и криви улици ставаха глухи и безлюдни. Само кучешките лаеве нарастваха.

— Бре, що има там? — попита докторът, като показа на една човешка сянка, изправена до зида. В същия миг непознатият духна нататък.

— Уплаши се тоя господин! Дай да го погнем, да го питаме защо не възприима да му кажем „добър вечер“ — каза Огнянов и се спусна по него.

Докторът не беше разположен сега за такова упражнение, обзет от тежката си грижа, но се спусна и той.

Непознатият бягаше възло. Види се, че не бе чист човек или се уплаши от нечисти. Той скоро взе преднина над гонителите си, защото, ако дързостта дава криле на рамената, страхът ги туря на краката. Скоро другарите видяха, че гонят вятъра. Непознатият беше се вмъкнал в някоя вратня и никакъв шум се не чуваше. Те се изсмяха сега.

— Защо гонихме този човечец? — попита докторът.

— Аз подозирах, че е някой агентин на Стефчова… те вечер пръскат сатирите. Иска ми се да подхване ръчицата ми някого.

Соколов продължаваше да върви замислен.

— Докторе, къде се запиля? Тук е вратнята на попа — извика му Огнянов, като почука на вратнята.

Разсеяният доктор се повърна назад.

Вратнята се отвори и тъмната фигура на дяда попа се изпречи там.

— Толците и отверзется вамъ! Влазяйте! Докторе! Графе! — избърбора поп Ставри весело.

Както рекохме, Огнянову остана името „Граф“ само беят го наричаше консул. Съчувствието, което Геновевиният съпруг възбуди в театъра, мина на Огнянова и по улицата. Децата го подирваха с викове: „графът, графът!“, и тичаха при него да ги милува по бузите. Дядо поп отначало ръмжеше против него, но от представлението Стефчов изгуби в него един съюзник.

Из стаята на чардака се разнасяха звукове от флейта. Когато попът въведе гостите в голямата стая, те зърнаха там доста гости. Между тях — Кандов, Николай Недкович и Слепецът. Здрависаха се. Ганчо, синът на попа и другар на Бойча, донесе още ракия и мезе — зелена трушия, нарязана, поляна с дървено масло и посипана щедро с червен пипер. Флейтата беше млъкнала.

— Колчо — обади се Николай Недкович, — я карай!

Колчо подхвана пак и изсвири с голяма сполука няколко европейски мотиви.

— А бе я дайте ракийца и мезенце, да оправим гласа на свирката; забравихте ме — каза той, като спря.

— Добре правиш, Колчо. „Който си проси, той си носи“ — каза попът.

Огнянов му наля и подаде мълчаливо. Той го попипа за ръката, позна го и каза:

— Бай Огнянов, нали? Благодаря, другите ви викат граф, но една малка причина ме задържа, та не можах да ви видя като граф в театъра.

Гостите се изгледаха усмихнато.

— Бай Колчо, изпей ни калугерския тропар — помоли го Огнянов усмихнат.

Колчо прие тържествен вид, изкашля се и захвана, като подражаваше на стария черковен псалт Хаджи Атанасия:

— Благослови, господи, праведници твой: госпожа Серафима и кротка Херувима; черноока София и бяла Рипсимия; дебела Магдалина и сухата Ирина; прекрасната Еноха — светило на метоха; госпожа Парашкева — незлобивата дева; и Хаджи Ровоама — безгрешната мадама.

Колчо изреди докрай калугериците, като им прикачваше противоположни епитети на техните истински качества.

Дружината се смееше гръмогласно.

— Хайде, хайде, сядайте на софрата! Какво им се насмивате на божите жени? — скара се шеговито попадията.

Насядаха всички около презръчника.

Дядо поп благослови вечерята и гостите взеха да отдават подобаващата ѝ чест, с изключение на Соколова, когото ядеше отвътре. Пред дяда попа стоеше исполинско стъкло с кехлибарено вино, за да разлива благодат наляво и надясно.

— „Вино веселит сердце человека и тело укрепляет!“ — казваше той, като доливаше чашите. — Графе, пий! Николчо, тегли почтено! Кандов, жули, ти си руски човек! Докторе, дръпни по-издебело, това не е цяр, а дар божий. Колчо, цукни, цукни, чадо мое, после ще ни изпееш влашката *„Лино, Лино, вай де мине“*.

С такава оригинална команда развеселеният дядо поп утоляваше и възбуждаше жаждата на гостите и чашите се кръстосваха, пресрещаха, чукаха и играеха кадрил.

Подир вечерята ѝ разговорите бяха въодушевени и разнообразни. Говори се, естествено, за „Геновева“ и Стефчовата „свирка“, с която дядо поп се отнесе безцеремонно. Огнянов изкусно пренесе разговора на по-незлобна почва, например, тазгодишния спор на виното. Дядо поп се намери в стихията си, като риба в морето, и изреди по-тънко качествата на вината от всичките лозя. Виното от пиклиндолските той намираше шампания над шампаниите.

— То грее като слънце, свети като злато, жълтее се като кехлибар, реже като бръснач. От такова вино пророк Давид се подмладил. Десет капки от него правят человека философ, петдесет — цар, сто драма — светец! — разправяше възторжено поп Ставри, щото да потекат лигите и на един левантски постник. Той пухна с устата си от задоволство и свещта угасна.

— Дайте, запалете — каза той.

— Дядо попе, у тебе има три работи — каза Колчо: — свещеник, свещник и свещ, ама аз ни едно не видя, право да си кажа.

— А у тебе какво има, чадо? — попита попът, който не разбра тънката ирония.

— И у мене има три работи: Колчо, Голчо и Кьорчо! Дружината се изсмя на тия остроумни шеги. Скоро разговорът стана общ. Ненадейно на улицата се чу следующата весела песен. Вероятно някой гласовит хлапак я пееше:

— Кой ти купи герданчето,
гюзел Милке Тодоркина,
герданчето — сребърното?
— Купи ми го Кириакът,
за моето бяло гърло,
аз да нося, той да гледа.

Кой ти купи фустанчето,
гюзел Милке Тодоркина,

фустанчето — джамфезчето?
— Купи ми го Кириакът,
за моята тънка снага,
аз да нося, той да гледа.

Песента отмина и заглъхна в по-нататъшните улици. Но тя докара думата за Милка Тодоричина, близка попова съседка. Милка беше хубавичко, но развалено момиче, за което много истории се носеха из градеца, и славата му растеше всеки ден, за разтуха на хлевоустите бъбрици. Скоро изкараха и песен на Милка. Махалените се чумереха. Тям не беше драга тая съблазън в съседството: лош пример молепсва. Съветваха баща ѝ и майка ѝ да я венчеят за Рачка Лилов, бакърджийчето, което лудеело за нея. Но неговият баща и майка не скланяха. Кой си даваше чедото за такава изгора?

— Ами пък Лило Бакърджият защо пък не дава да му се спомене? — казваше баба попадия. — Че той за кого иска да жени своя граплю, Рача? За чорбаджийска дъщеря ли или за боярска? Милка — момиче младо, хубаво. Ех, грешило, бъркало от глупост, с тоя ум не ще остане я! Умът дохажда по нататък. Па като се обичат, нека се вземат. С обич и сговор да си живуват, както господ дал. Ами тъй по-хубаво ли е?

— А бе то момичето глупак, ама и него го не оставят на мира от изкушения лукавих — подзе дядо поп; — отде да си е чапкънин, за него наднича, де да си е песен, за него приказва. Какво ще правиш? Хората от едно правят сто, от мравката аслан! И ето сега Милка Тодоричина прочута! Аз казвах на баща ѝ да хване тоя мечи син, Рачка, кога дойде при момичето, па надве-натри да ги обулчи и — свършена работа: булото туря перде на всичко.

— Нали думаха по-напред, че чорбаджи Стефчова син щял да взима Милка? — попита една гостенка. — Тогава момичето беше още на честта си.

— То за колко души пущаха досега! Излезе само лошо име на девойката — обърна се една друга.

— Та знайте ли? Стефчов Кириак ще се годява за Лалка Юрданова? — обади се третя.

Тия думи промушиха с остър шиш доктора.

— То се знае, на Стефчова окото бяга на голямо. — забележи попът.

— А Милка благодарна ли е от Рача? — попита Огнянов, за да отклони разговора.

— Нали ви казвам? Ходи скришом у момичето, вика се — искат се. Не трябва маяне: да им метнат едно було, та да патаса светът. Боже, Исусе Христе, прости… сгрешихме се с мирски соблазни… А утре е Свети Андрей. Ганчо, налей по едно от долноречното, че ни пресъхнаха гърлата. Анке, Михалчо, хай вървете си, татовата, легнете. Вие сте малки деца.

Децата станаха и се отдалечиха с недоволен вид; тях ги живо занимаваха приказките за кака им Милка Тодоричина.

— Според мене, да оставят тая Милка свободна; защо да я насилват непременно да се венчава? — каза Кандов.

Дядо поп изгледа Кандова.

— Как, да се не венчава? — попита в недоумение.

— Да я оставят свободна, и тя има човешки права — каза натъртено студентът.

— Ама как свободна? Да си дигне ризата на прът ли? Да се разберем де!

— Странни понятия за човешките права — забележи Николай Недкович.

— Щом не стеснява свободата на другите, може да живее, както обича, няма нищо — обясни Кандов.

— И ако стане най-разкошна, пак няма нищо? — попита попът.

— Как най-разкошна?

— Республика де! — поясни нетърпеливо попът.

Кандов го погледна в недоумение.

Недкович му разправи ниско значението, което попът произволно даваше на тия думи.

— Тук е работата за принципа — отговори важно Кандов. — Напредналите идеи на нашия либерален век се стремят да еманципират жената от робската подчиненост на мъжа, наследие от варварските епохи.

— Демек, какво излазя от това? — попита попът, който не разбра нищо.

Кандов продължи обърнат към Огнянова и Недковича:

— Съвременната наука признава на жената еднакви способности с мъжа и равни права с него. Тя е била до днес жертва на цял ред глупи предразсъдки, които са стягали в железни окови волята й; тя е пъшкала под бремето на унизителни задължения, наложени ней от тиранията или животинските инстинкти на мъжете. Цяла върволица форми и узаконения са създадени за нея, да я препъват на всяка стъпка в живота!

Кандов говореше с убеждение. Той беше честно сърце; неразборчивото гълтане утопиите на разни социалистически доктринери беше смутило в него понятията за истина и лъжа; звучните слова и окръглените модни фрази значеха за него повече от реалната правда на живота; но той беше поразен от новостта им и желаеше да блесне с тях. Кандов страдаше от болезнения идеализъм на средата, дето бе живял досега. За да се отрезви, стигаше да постои няколко време в България.

— И що значат, кажете ми — продължи студентът, — ония громки думи: целомъдрие, брак, съпружеска вярност, свети майчини обязаности и други нелепости? Просто експлоатация на слабостта на жената!

— Гаче го чете на книга! — пришушна си попът.

— Господин Кандов — възрази Недкович, — всеки разбран човек съчувствува на идеите, които изказахте в началото. Но вие правите вратоломен скок и падате в безумна крайност. Вие отхвърляте законите — не на мъжа вече, а на природата; вие подравяте вечните основи, на които стои човешкото общество. Какво ще стане в света, ако унищожим брака, фамилията, майката и отнемем на жената високото й призвание?

Тук дядо поп разбра и се намуси.

— Аз искам еманципацията й.

— Пардон, вие искате деградацията й — обърна се Огнянов.

— Господин Огнянов, чели ли сте философите, които са писували по женския въпрос? Съветвам ви да ги четете.

— Кандовче! Кандовче! — обърна се попът. — Ами ти чел ли си евангелието?

— Чел съм… някога.

— Ти знаеш ли там, дето казва: Жены, своимъ мужемъ повинуитеся? И понататък: Сеги ради вставитъ человекъ отца своего и матеръ и прилепится къ жени своеи?

— Аз се основавам само на здравата наука, дядо попе.

— Ами от господьовата наука коя е по-здрава? — подзе сърдито дядо поп. — Ти, Кандовче, тия протестантски мисли да ги извадиш из главата си, дядовата. Бракът е тайнство великое. Без брак може ли се бе, синко? Тогава защо е черквата, защо е вярата, защо са свещеници, когато хората ще се развъждат като свинете — без венчавка, без благословия божия?

Вратата се отвори и Ганчо влезе.

— Навън, у Милкини, страшна врява — каза той.

— Каква врява?

— Не зная добре — отговори Ганчо със заекване, — но ми се чини, че Бакърджийчето е затворено там. Цялата махала се е събрала.

— Ако е Рачко, сещам се какво ще стане — каза дядо поп. — Хайде, момчета, да идем да видим; може дядо ви поп да дотрябва там. Без попска благословия нищо не става. Нека Кандовчето да си бъбре. Когато той отиваше, аз се връщах.

Всички излязоха.

XXIII. ДРУГ СЕ ХВАЩА В КЛОПКА

През няколко вратня от поповата беше вратнята на Милка Тодоричина. В тясното дворче, пред стълбиците, шумяха смесени гласове. Глъчката растеше всяка минута. Нови любопитни съседи увеличаваха навалицата, из която блещукаха две-три фенерчета. Мнозина се мъчеха да видят през прозореца затворените любовници. Милкиният баща викаше; майката гълчеше и се щуреше от място на място, като уплашена кудкудячка. Скоро дойде и Рачковият баща, разтласка тълпата, взе да дъне вратата, за да извади сина си. Но няколко силни ръце го оттеглиха назад.

— Какъв е тоя зорбаджилък, джанъм! — викаше той и пак се спущаше към вратата.

— Бай Лило, стой мирен — извика му един съсед, — нали видиш каква е работата?

— Момчето ми! — пищеше Лиловица. — Аз си не давам сина за такава кисца и вонта!… И тя се хвърляше като усорлица въз ония, които ѝ пречеха.

— Булка Лиловице — извика един груб глас, — кисца и вонта! Какво прави Рачко при нея? Тука ще го направим, както е обичаят.

— Какво ще го правите? Ще го бесите ли? Някого убил ли е? — И тя се пак хвърляше разчорлавена и обезумяла към вратата.

— Ще ги венчеем, както му е приликата.

— Аз я не ща тая вещица!

— Син ти я ще — него ще венчеем.

Отчаяната майка не знаеше какво да прави. Тя усещаше, че тоя общи съд е по-силен от нея.

Тя се развайка:

— Изгориха детето ми! Покоси се животът ми!… Чума да я разкъса тая разбесняла кучка, дето помами сина ми!

Глъчката растеше заедно с наваляка. Сред размесения шум раздаваха се някои гласове по-ясно, но всичките в един дух:

— Венчило, венчило! Па всяко чудо за три дни — викаше един.

— Вържи попа, да е мирно селото — обади се друг махаленец.

— Каквото дирил, намерил — казваше трети.

— Чакай да видим, тя да го не е викала?

— А бе момчето я искаше бе!

— Като е така, защо шамата?

— Чакат от конака да дойде човек, та да отворят.

— Ето онбашият дойде — извикаха.

Шериф ага с двамата пандури разтика тълпата.

— Сега тук да ги венчеем — изрева някой си.

— Не, по-напред на хамама ще ги водим с тъпани, да станат къпани — отзова се Ганчо Паякът.

— Не ще много труд, джанъм; тука да ги обулчим криво-ляво, па да ни почерпят по едно вино — каза Нистор Фръкалцето.

— Повикаха ли попа? — питаше Генчо Стоянов.

— Тук е! — обади се дядо поп Ставри и се провря с гостите си напред. — Не се грижете, дядо ви поп знае християнския закон. Ганчо, иди ми донес патрахиля и требника.

В това време вратата се отключиха.

— Излезте! — извика онбашият.

— Милке, Рачко! Излазяйте — извикаха и други.

Тълпата се притискаше около онбашият. Всички се напинаха да видят момчето и момичето, като че ги не бяха виждали друг път. Фенерите се издигаха над главите и освещаваха добре отворената врата. Показа се най-напред Милка. Очите й гледаха надолу от срам. Тя беше зашеметена и нито отговаряше на майка си, която й гълчеше нещо неразбрано. Само веднъж тя вдигна очи и погледна удивлено и уплашено. Милка беше сега още по-хубавичка и привлече на своя страна симпатиите на сърдитите съседи. Младостта и хубостта обезоръжиха веднага озлоблението на тълпата. По много лица се четеше прошка.

— Булче и половина ще бъде! — каза един.

— То добро стана, холам, както стана. Нека да бъдат честити! — каза Нистор Фръкалцето.

Поп Ставри стоеше отпреж с гостите, от които някои не познаваха момчето.

— Рачко, излез и ти! — извика дядо поп, като назърташе из вратата в тъмната стая.

— Не се срамувай, байовата, излез — казваше друг; — то вече всичко ще простим и дядо поп ще ви благослови на веки веков.

Кандов се обърна към другарите си.

— Трудно положение — каза той ниско. — В такива минути човек остарява с десет години.

— Оригинален народен обичай — продума Недкович; — по-оная неделя пак тъй венчаха едни любовници.

— Той мирише малко на насилие, тоя обичай — забележи Огнянов.

Момъкът не излазяше.

— Нали е вътре? Защо не излазя? — попита попът Милка.

Тя клюмна утвърдително и погледна зачудено към стаята.

Онбашият го хвана нетърпение:

— Излез бе!

И други гласове извикаха Рачка. Навалицата се притискаше напреж. Любопитството беше също така трескаво, както в театъра, кога зрителите очакват дигането на завесата. Тук завесата беше вече дигната — очакваха само героя. Но той се не явяваше.

Тогава онбашият влезна и тълпата нахлу по него. В ъгъла стоеше момъкът, неподвижен.

Но той не беше Рачко Бакърджийчето.

Стефчов стоеше там.

Всички останаха втрещени на местата си. Онбашият се отдръпна назад. Той не вярваше очите си. Не вярваха очите си и другите. Поп Ставри изпусна патрахиля; другарите му се гледаха изумени. Соколов впери злобен, тържествуващ поглед в противника си; злорада усмивка оживи лицето му. Той гълташе с наслада зрелището на тоя съкрушителен позор. Стефчов, смазан под толкова погледи, засрамен, изгубен, унищожен, не приличаше на себе си. Той се озърташе плахо, плахо. „Стефчов, Стефчов, Стефчов!“ — разнесе шопот името му нататък. Той се озърна пак, като че диреше да се потули някъде или да потъне в земята.

Как се намери той там? — По един фатален начин.

Тая вечер, като се раздели с Михалакя, той продължи пътя си към конака. Кога дойде до портата му, той се спря смутен. Колкото и да беше тъмна и ожесточена душата му, българското чувство се пробуди там и изпротестира. Той се уплаши от постъпката си и я отложи за утре, за да я извърши при по-голяма смелост. Тогава отмина конака и се упъти към един свой роднина на края, но го не намери и тръгна назад из улицата. Тогава именно той срещна в тъмнината доктора и Огнянова, които инстинктивно позна — гузен негонен бяга — и в безумен страх фукна назад. Кога минуваше край Милкината порта, той несъзнателно я бутна, за да дири убежище, и се сгуши в гъстия бурен на двора. Там постоя доста време, никакъв шум от улицата не чу. Една женска фигура мина през двора и се покачи по стълбата. Стефчов по хода

позна Милка. Той пръв беше подлъгал Милка и след няколко време зарязал. От едно падане тя отиде на друго и тъй се подлъзна по урвата, която я влечеше неудържимо в пропастта. Но днес, в предвечерието на годежа си, той си спомни с безпокойство, че има у Милка няколко писъмца, с които тя можеше да му напакости, при известието за годявката му. Някой негов враг можеше лесно да насъска раздразненото момиче. Той, прочее, реши да изтегли тия пакостни книжа, ако се може, тая вечер. Той дебнешком отиде до вратата ѝ и влезе при някогашната си любовница.

Всички тия движения на Стефчова се наблюдаваха в това време от Милкиния баща — той ѝ беше втор баща, — той извардяше там дохаждането на Рачка, за да постъпи с него по съвета на съседите. В тъмнината, прочее, той взе Стефчова за Бакърджийчето и го заключи при Милка. После се затече, та повика близките съседи, а тях последва цялата махала.

……………………

Онбашият съобрази тозчас.

— Вървете си, чорбаджилар, аз ще изпитам челебият на конака! — извика той сурово на тълпата и хвана Стефчова за ръка.

— Няма, няма на конака! Тук да се свърши всичкото — викаше някой отзад, който не беше разбрал, че Стефчов е хванат вместо Рачка.

— Стефчов бе! — казаха някои.

— Стефчов! Как?

Шумотевицата растеше.

— Че като е чорбаджийски син, какво? — викаше някой си. — И с него тъй, както и с Рачка — рога няма я?

— Все едно, да ги венчеем! — викаше друг.

— Ами той не е за това момиче — обади се един покровителски глас.

— А какво прави при него среднощ? Или чорбаджиите могат да се гаврят с чуждата чест, а само за сиромасите е законът?

Обадиха се още няколко гласове благоприятни за Стефчова.

— На хамама, на хамама! — отзова се Ганчо Паякът. Огнянов каза ниско на онбашият:

— Шериф ага, отведи по-скоро негова милост; толкова свят гледа, тежко нещо е.

Той забрави врага си и виждаше само жертва, смазана под позора. Той не можеше да пренесе това зрелище на човешко унижение.

Онбашият изгледа подозрително Огнянова.

— Остави бе, що ти трябва! Нека се черви! — дръпна го мстителният Соколов.

Стефчов чак сега видя двамата си гонители. Хрумна му, че те се творците на опозоряването му; той съгледа усмивката им. Адски гняв кипна в душата му и погледът, който им хвърли, би ги уплашил, ако би го забележили.

Онбашият поведе Стефчова.

— Отстранете се — извика той, — това не е ваша работа. Вие дирехте Бакърджийчето тука. Върви, челеби!

Тълпата им отвори път.

— Как стана тая работа? — попита го ниско и с участие Шерифът.

— Огнянов и Соколов ме предадоха — пришушна Стефчов.

Навалицата се повлече след тях.

— Тук го дайте, ефендим, това момиче остая на пътя, една смърт му остая! — викаше Иван Селямсъзът, който току-що бе дошъл.

Присъствуващите роптаеха високо, но протестът им против това отвеждане дотам се простираше.

— Що мълчите бе? Обадете се бе, хора! — викаше Селямсъзът с гръмоподобния си глас. — Или чорбаджи Стефчовият син ви е турил слива в устата!

Селямсъзът отдавна мразеше Стефчова. Но гласът му не извикваше друг отзив.

В това време други се трупаха при стълбите. Там заливаха Милка, примряла.

Нещастното момиче не можа да издържи по-дълго време тия съкрушаещи вълнения, които го сломиха завинаги.

Народът се разотиде недоволен.

XXIV. ДВЕ ПРОВИДЕНИЯ

Сутринта беше празник. Игумен Натанаил държеше страна в манастирската черква, при аналоя, и допяваше тропара си. Някой го дръпна.

Отпреде му стоеше Мунчо.

Игуменът го погледна строго.

— Що искаш, Мунчо? Хай върви си! — изкара му се той и се обърна да продължи тропара си.

Но Мунчовата ръка го стисна втори път силно за лакътя и го не пущаше. Той се пак обърна разсърден и тогава видя, че Мунчо беше силно разпъхтян; очите му блещяха и в тях се четеше някакъв страх и цялото му тяло трепереше.

— Какво има, Мунчо? — попита строго игуменът. Мунчо завъртя страшно глава, изпули още повече очи, напъна се и със сила проговори:

— Р-у-с-и-а-н при воддд-е-ницата. Турр-рци! — И вместо да продължи думата си, той направи движение с ръцете си, като че копае.

Игуменът го изгледа втрещено от най-напред, па изведнъж ужасен проблеск озари ума му. Мунчо трябваше да знае какво има закопано при воденицата; а понеже спомена тук и Русиана, трябва да знае цялата тайна. Как? — Той не разбираше. Той разбра само едно: че тайната е известна вече на властта!

— Бойчо е пропаднал! — прошушна си Натанаил с отчаян вид, като забрави и тропар, и пение, и не виждаше отца Гедеона, който при отсрещния аналой отчаяно му махаше и смигаше, за да го подсети, че е негов ред. Натанаил хвърли очи към олтара, дето Викентий беше занят по литургията, заряза отца Гедеона да се разправя, както знае, с тропарите и излезе из черква. В един миг той беше в обора, след други — препускаше като стрела към града.

Тая утрина беше силен студ и фъртуна. Нощес бе паднал сняг и побелил тревите и клоните на дърветата. Игуменът немилостиво бодеше търбуха на враното си конче, из отворените ноздри на което излизаха облаци пара. Той бързаше да спаси Огнянова, ако имаше време още. Той знаеше, че пръснатата мълва, с която обясняваше изчезването на двамата ловци, беше намерила почва и отстранила всяко подозрение. Кой го пробуди сега у бездеятелния началник на полицията? Непременно някое предателство. От кого — не угаждаше още. От Мунча да беше — ако наистина Мунчо знаеше работата — той не вярваше: той знаеше как идиотът обожаваше Огнянова. Мигар несъзнателно да го е издал? Но предателство имаше. И то трябваше да има ужасни последствия за Огнянова.

Петнайсетте минути, които трябват до града, той ги взе за четири. Конят беше цял в пяна. Той го остави, пътем, у брата си и пеша отиде до Огняновото жилище.

— Тук ли е Бойчо? — попита тревожно.

— Излезе. Току преди вас дойдоха заптиета и го дириха из всичките дупки. Какво му искат, поразениците? Гаче челяк е убил! — отговори разсърден стопанинът.

— Къде отиде?

— Не знам.

— Лошо, но има надежда още — каза си игуменът и тичешката се упъти към доктора Соколова. Той знаеше Огнянова за не особено усърден черковник, та нито помисли да го дири в черква. Като мина край Ганковото кафене, надникна, но го не видя там. — От Соколова мога да узная де е, ако не е вече в затвора — продума си Натанаил, като се втурна в двора му.

— Кой има тука, бабо?

— Няма никого, светиня ви — отговори къщната бабичка и хвърли метлата, да дойде да се поклони и целува ръка на духовника.

— Де е докторът? — питаше той гневно.

— Не зная, отче духовниче — отговори жената, като се заекваше и гледаше смутено пред себе си.
— Ах! — изпъшка игуменът и се запъти към вратнята.
Бабата притърча подпре му:
— Чакай, чакай, отче духовниче!
— Какво има? — попита той с нетърпение.
Тя прие тайнствен вид и каза ниско:
— Тук си е, ама се крие, че го дириха одеве пусти турци. Прощавай, отче.
— Той от мене да се не крие — та що ми не кажеш от пръв път? — избъбра игуменът и бързешком мина двора и чукна на портата, която докторът му отвори тутакси.
— Бойчо де е? — беше първата му дума.
— При Рада. Какво има?
Соколов усети, че ще научи по-голямо нещастие. Той беше пребледнял.
— На тая минута копаят при воденицата. Има предателство.
— Ах! Отиде Огнянов! — с отчаян вид извика докторът. — Трябва да му се обади по-скоро.
— Дирен е и у тях, но го не нашли — продължи игуменът развълнуван; — тичал съм с коня като вятър, да явя по-скоро. Боже мой, какво ще стане с това момче! Закрили го! Къде се готвиш из вратата? — попита той зачуден.
— Ще припкам при Бойча. Трябва да го спасим, ако не е късно — каза докторът, като отвори портата.
Игуменът го изгледа с още по-голямо недоумение.
— Ами и тебе нали те дирят? По-добре аз да ида…
Докторът направи знак с ръка:
— Немислимо е. Твоето появление по това време у Рада в стаята ѝ ще се забележи, ще бъде даже скандал.
— Ами ти ще паднеш в ръце!
— Нека, но аз трябва как-как да го предизвестя… За Бойча е голямата опасност. Ще мина през по-затънтени улици.
И Соколов изхвръкна.
Игуменът го благослови просълзен.
Докторът знаеше, че тая заран Огнянов щеше да бъде в девическото училище, което беше днес празно и дето беше назначил среща на един писмоносец от П…ский комитет. В няколко скока той се озова в черковния двор, без да го зърне полицейски човек, и се покачи по стълбата в девическото училище, дето живееше Рада. Той се втурна в стаята ѝ като ураган. Неочакваното появление на Соколова, и по такъв начин, я порази.
— Дохожда ли Бойчо тука? — попита той запъхтян, без да я поздрави.
— Сега излезе — отговори Рада. — Що си побледнял?
— Де отиде?
— В черквата. Какво има?
— В черква? — извика Соколов, без да ѝ даде обяснения, и отвори вратата да излезе. Но се оттегли назад поразен. Той видя сега, че онбашият туряше стража на черковните изходи.
— Какво ти е, докторе? — извика бедната учителка, като предчувствуваше беда.
Соколов ѝ посочи през прозореца заптиетата.
— Виж, пазят Бойча. Той е предаден, Радо! Дирят и мене. Ах, нещастие, нещастие! — казваше той, като си хвана главата с ръце.
Рада се отпусна безсилна на миндера. Кръглото ѝ лице, пребледняло от страх, стана още по-бяло. То приличаше на мраморно.
Соколов се пулеше на прозореца. Той вече не можеше да се покаже пред заптиетата и търсеше с поглед някой верен човек, комуто да поръча да обади

Огнянову опасността, а умът му в същото време измеряше всичката й грозна величина.

Ненадейно той видя господин Фратя, че минуваше под прозореца, за да влезе в черква.

— Фрате, Фрате — извика му той ниско, — приближи!

Господин Фратю се спря близко.

— Фрате, ти отиваш в мъжката черква, нали?

— Там, както всякога — отговори господин Фратю.

— Моля те, кажи на Бойча, той е там, че заптиета го пазят при вратата, та да вземе мерки.

Господин Фратю хвърли безпокоен поглед към черквата и видя, действително, че трите й изхода заптиета вардеха. По дребното му лице се изписа страх.

— Ще кажеш ли? — питаше нетърпеливо докторът.

— Аз? Добре, ще му кажа — отговори с видимо колебание благоразумният Фратю… После прибави подозрително: — Ами ти що не идеш, докторе?

— Дирят и мене — пошепна докторът.

Фратювото лице се промени още повече. Той прибърза да се отмахне от тоя опасен събеседник и тръгна напред.

— Фрате, по-скоро — чуваш? — повтори за последен път Соколов.

Господин Фратю му кимна съгласително с глава, повървя още малко, па се отби и влезе в калугерския метох.

Докторът видя това и си скубеше косата от отчаяние. Той не мислеше за себе си, той се мъчеше за приятеля си; той виждаше, че и да му обадят сега — сега късно е и само по едно чудо би могъл да се изтърве от ноктите на властта. Но само тази искрица от надежда оставяше — а то беше надежда.

Действително, предателство имаше. Още нощес Стефчов, доведен в конака, разказа на бея всичките си открития и подозрения за личността на Огнянова. В същия час един страшен проблясък озари ума му. Той спомни случая с Емексизовата хрътка, който преди време онбашият беше му разказал. Ни той, ни онбашият тогава не се досетиха да вникнат по-дълбоко в смисъла на тая страшна ярост на хрътката против Огнянова, както и ровенето й при воденицата. Какво е ровило там псето? Що се е хвърляло въз Огнянова?

Дали в това се не крие тайната за изчезването на двамата турци? А то се бе случило в същото онова време, когато и Огнянов се беше появил в града. Непременно Огнянов има пръст тук. Стефчовият злобен ум съобрази всичко това със светкавична бързина и грозното подозрение се измъти от всичко това с неотразима сила и нагледност.

Стефчов съветва веднага да копаят при Стояновата воденица. Беят си прехапа устните и се разпореди тозчас. Той реши рано сутринта да арестува Огнянова, за да не би тая нощ да му избегне някак или да направи жертви… Прочее, тая заран двата трупа на ловците бяха изровени и гибелта на Огнянова решена. Той сега беше като звяр загащен. Онбашият предпочете да го варди на вратите, а не да го хване в черквата. Това щеше да дигне неприятна тревога с народа и да предизвика Огнянова на отчаяна самозащита. Изненадата беше по-добро. Когато Соколов се съкрушаваше на една страна, а Рада примираше на друга, чуха се ненадейно тежки стъпки извън по стълбите. Докторът се сепна и се ослуша. Стъпките бавно приближаваха с тумтене от тояга и се спряха пред вратата. И, на един черковен глас, запя се известният Колчов гропар:

— Благослови, господи, праведници твои: светата Серафима и кротка Херувима; черноока София и бяла Рипсимия; дебелата Ирина и суха Магдалина; госпожа Ровоама, дано я вътре няма.

— Колчо! — каза докторът и отвори вратата. И слепецът влезе свободно: той беше навсякъде свой.

— От черква ли излазяш, Колчо?

— От черква.

— Видя ли там Огнянова? — питаше докторът нетърпеливо.

— Очилата ми от Америка не са дошли още, та го не видях. Но знам, че е там, в трона, до Франгова.

Докторът му каза сериозно:

— Колчо, остави шегите. Огнянова гони полицията и заптиетата го дебнат на черковните врата. Той не знае нищо. Той е съвсем изгубен, ако му се не обади.

— Аз отивам!

— Моля ти се, бай Колчо! — обади се Рада, която надеждата посъживи.

— Аз сам бих отишъл, но и мене дири полицията. В тебе няма да се взрат, иди — каза докторът.

— Аз за Огнянова моя живот нещастни давам, ако го поискат. Какво да кажа? — питаше слепият с живо участие.

— Кажи му само тия думи: „Всичко е открито; заптиета пазят на вратите на черквата, спасявай се, както можеш!“ — После прибави мрачно: — Ако не са му вече пратили някого да го изтеглят с измама из черквата.

Колчо разбра важността на всеки миг сега и излезе бързо.

XXV. МИСИЯТА СТАВА МЪЧНА

Колчо заслазя опипом, като чукаше с тоягата си по стъпалата на стълбата. Но кога се намери на двора, той заскори с голяма увереност и влезе в нартиката. Там се спря и затършува кърпата си из всичките джебове, каквото да се замае и чуе думите на Шериф ага, който правеше разпореждане.

— Хасан ага — казваше той ниско, — иди да заръчаш на другите да си отварят очите. Ако се опре, да стрелят, без да ме питат.

— Ненко, иди, байовото, по-скоро, та извикай Графа, даскала Огнянова… Кажи му, че го вика един човек — казваше пък Филчо пандуринът на някое момче, както разбра по гласовете Колчо.

Тогава той се уплаши да го не преварят, откри тежката завеса на главните врата и влезе. Черквата беше пълна с народ. Хаджи Атанасий допяваше последньото херувико и отпуск приближаваше. Тълпата беше извънредно гъста, защото тоя ден имаше твърде много причастници и няколко панихиди, и натискът беше голям. Пътят прочее изсред храма беше заприщен. Слепецът затъна като в някой непроницаем лес, тъмен като нощ, която беше вечна за Колча. Инстинктът го водеше право; но как да пробие тая стена от притиснати ръце, хълбоци, гърди, плещи и крака? Какъвто беше дребничък и немощен, не беше мислимо да си пробие път до трона на Огнянова, пред самия олтар. Това беше работа, и то мъчна за един Голиат! До едно място пъпла, па спря заморено. Бутна тук, бутна там — в нощта — напразно: стената стана непоколебима. Мнозина даже сърдито му изгълчаха да се не тика напред, че ще го задушат или смажат. Няколко железни лакти

притиснаха слабите му ребра да ги строшат. Той се задъхваше. Подир две минути идеше „Со страхомъ божіимъ и верою приступите!“ Потокът щеше да рукне назад и повлече и Колча в устрема си. И Огнянов тогава беше изгубен! А кой знае, може би в тоя същи миг момчето стигаше до Бойча през други път и той тръгваше, без да подозира примката. Може би то да заминеше край самия Колча, да се засегне до лакътя му и Колчо да го не усетеше. Ръката му инстинктивно пипаше наоколо, за да търси някое момче. Действително, той набара някаква снага, която позна, че принадлежи на невъзрастен човек, и на уплашения му ум се стори, че това е страшното момче, което отиваше да вика Огнянова. Той в изстъпление го стисна силно за ръката, като го теглеше зад себе си, па му викаше несъзнателно и бързо: „Ти ли си бе, момче? Как те викат бе, момче? Стой назад бе, момче!“ Но тозчас напорът на тълпата отзад ги раздели. Николчо беше в отчаяние. Бедната му благородна душа изпитваше страшни страдания. Той чувствуваше в ужас, че животът на Огнянова виси на косъм и тоя косъм е той — Колчо, — слаб, нищожен, изгубен, почти невидим в това море от хора. А херувикото вече идеше към края си. Тоя Хаджи Атанасий, друг път тъй проточен и бавен в пеенето си, сега му се виждаше ужасно бърз! Какво да стори? — В минути критически идат и крайни решения. Колчо се развика с отчаян глас:

— Отворете път, хора! Умирам! Умирам, издъхвам, майчице! — И заблъска гърбовете отпреде си. При тия викове всеки ударен отзаде се отместяше с голяма мъка, за да пропусне нещастния умиращ слепец: никой не искаше да му издъхне на гърба. По тоя начин Колчо полужив се дотътрази до трона, дето беше Огнянов. Той го намери, без да пита някого, такава е чудната сила на инстинкта у лишените от зрение. Той улови с пълна самоувереност една пола и попита ниско:

— Вие ли сте, бай Бойчо?

— Какво е? — отговори Огнянов.

— Наведи се!

Огнянов си тури ухото на устата му.

Когато си дигна главата, той беше блед.

Една минута той мисли. Страшно напрегнатите жили на слепите му очи издаваха силна умствена работа.

Той се пак наведе и прошушна нещо на Колча.

Па слезе от трона, промъкна се напред и се изгуби из тълпата причастници, които чакаха пред олтара.

В тоя същи миг царските врата се разтвориха и поп Никодим, с причастие в ръце, възгласи: „Со страхомъ божіимъ!“ И черква пусна.

Навалицата, подобно на отприщен поток, устреми се назад към вратите. Подир половина час черквата се изпразни от последните бабички причастници.

Само в олтара остаяше литургяшът, да се разоблача от одеждите.

Тогава влязоха вътре заптиетата и пандурите. Онбашият беше разярен, защото Огнянов не излезе. Значи, в черквата се криеше. Заключиха вратите извътре и захванаха тършуването. Едни се качиха в женското отделение с решетките, други останаха долу, да дирят из троновете и ъглите, трети влязоха в олтара из бочните врата. Преобърнаха всичко, изгледаха всички кътове, които би послужили за убежище, дигаха се на амвона, местиха аналоите, гледаха под престола в олтара, в долапите със свещените предмети, в ковчезите с вети икони, във вглъбнатините на прозорците, но нийде нищо не намериха. Огнянов като че потъна в земята! Клисарят сам показваше всички подозрителни места, уверен, че не може да бъде скрит там Огнянов. По едно време и поп Никодим взе да търси, защуря се насам-нататък с недоумение на лицето. Хвана да тършува даже между одеждите и между вещите и

книгите на престола. Сам онбашият се почуди на такова усърдие на попа. Пандуринът Миал му забележи обаче, че не цял човек, а нито едно пиле не може да се укрие между тия неща.

— Как? Та аз друго търся! — отговори слисан попът.

— Какво?

— Кожуха ми няма, и калимявката, и сините очила в нея!

Бедният поп трепереше от студ вече.

— Ах, разбра се, Шериф ага! — извика бай Миал.

Шерифът дойде, облян в пот и запъхтян.

— Хърсъзинът си е хърсъзин! — прибави пандуринът със скрита радост. — Откраднал на дяда попа дрехите.

Шериф ага остана поразен.

— Как тъй, попе?

— Няма ми кожуха, ни калимявката, ни очилата, нийде ги няма! — каза попът въздивен.

— Оня ще ги е откраднал! — каза Шериф ага, с вид на човек, който прави голямо откритие.

— Дума ли иска? Графът трябва да се е облякъл в расото, да е наложил шапката и да е излязъл тъй променен, без да го познаем — поясни пандуринът.

— Така ще да е — потвърди попът, — додето се записвах с причастието, някой ги е взел.

— Право, аз видях на вратата един поп със сини очила — потвърди едно заптие.

— И ти го не хвана, будала? — изкряска началникът му.

— Отдека да се сетя? Ние извардяхме не поп, а човек — оправдаваше се заптието.

— А бе той ли бил бе, майки! — каза си зачудено бай Миал. — Затуй се бе увил и загърнал такъв, видях му само очилата. Баща му не можеше го позна.

Вратата се изтропа силно. Шериф ага заповяда да отворят.

Влезе Филчо пандуринът и капзамалът.

— Шериф ага! Графът е в примката! — извика Филчо.

— Скрил се в калугерския метох, видели го — допълни капзамалът.

— Скоро в метоха!

И всички се затекоха навън.

XXVI. ЕДНО НЕПРИЯТНО ПОСЕЩЕНИЕ

В няколко разкрача полицейските хора се намериха при метохските врата. Шериф ага остави там двама души с изтеглени саби и запънати револвери.

— Никого няма да пуснете, ни да влезе, ни да излезе! — заповяда той, а с останалите си хора се вмъкна в двора.

Втурването им произведе голямо смущение в метоха и разнесе страх и бъркотия из всичките килии. Наизскачаха калугериците, забягаха по чардаците; изскокнаха гостите им подир тях, дигна се вик, шум и неразбрана врява. Онбашият напразно махаше да се не плашат и викаше по турски нещо, което те не разбираха, а още по-малко чуваха. Между това заптиетата изловиха колкото попове видяха там и колкото души имаха очила, макар и не сини — и даже двама души, които носеха името Бочо — и ги затвориха в една стая. Между тях и Кандов, и Бързобегунек. Но тоз последният тозчас биде освободен с големи извинения от онбашият, като не рая, а поданик на австрийския император. Кандов протестираше из прозорците за това нагло посегателство въз свободата му и се ядосваше до бяс; другарите му стояха по-спокойни, защото знаеха каква е турската оправия.

— Ти през плет не си видял турци бе, Кандов! — казваше един поп.

— Но това е насилие, произвол, беззаконие! — викаше студентът.

— На такъв произвол и беззаконие се отговаря не с викове — разбира ли ти главата на Шериф ага? — а с това ей — казваше Бочо касапинът, като извади ножа си.

В бързотата си Шерифът се не сети да разузнае кой е видял Огнянова, че влиза в метоха, и в какви дрехи го е видял, а пристъпи тозчас към тършуване чардака, дето се бе качил бежанецът. На тоя чардак се намираше и килията на Хаджи Ровоама. Калугериците се поокопитиха от първото стресване, протестираха силно, обиждаха се, че ги подозират да крият в метоха човек, който е против

царството. Най-много се възмущаваше Хаджи Ровоама от това недостойно подозрение, отвори страшни уста против онбашият — тя знаеше турски — и най-после го отпъди позорно. Но тършуването из останалите килии се продължи трескаво: под листо диреха Огнянова и най-после — трябваше да го напипат. Шериф ага беше турил всичкото си честолюбие в успеха на това бясно ровене на долапи, ковчези, килери, кътове скришни. Повечето народ очакваше със страх изкарването на клетия граф из някоя килия.

По едно време някои извикаха зловещо: „Хванаха го!“ Но излезе, че хванали господин Фратя, когото извлекли изпод миндера на госпожа Нимфидора, и го пуснаха.

Рада, облегната до пречките на чардака, следеше с болезнено внимание напредъка на диренето. Тя беше премаляла от страх; бузите ѝ облени със сълзи. Това непредпазливо излияние на чувства убеди всички, че тя се люби с Огнянова. Те я поглеждаха враждебно, но тя малко се грижеше за разположението на тия хлевоусти баби, тъй хладнокръвни към нещастието, което заплашваше любовника ѝ. Тя даде пълна воля на сълзите си.

Настрана две калугерици си шушнеха ниско и сочеха с очи килията на Хаджи Дария, леля на доктора Соколова и защитница на Бойча. Навярно там е Бойчо сега и тършуването приближава към Хаджи Дария. Радиното сърце се скубеше. Ужас я вкаменяваше. Боже, какво да се прави!

Колчо я приближи — той я позна по хълцанията ѝ — и каза ниско:

— Радке, сама ли си тука?

— Сама съм, бай Колчо — отговори с разплакан глас.

— Не се безпокой, Радке — пошушна ѝ той.

— Как, бай Колчо? Ами като го намерят? Той е тука. Ти сам си казвал, че го видели някои в метоха.

— Мисля, че го няма тука, Радке.

— Всички думат, че е тука.

— Аз пуснах тая муха. Бойчо, в черквата, сам ми поръча да направя тъй. Нека се залисва тук полицията. Огнянов сега е свободен като вълк в гората.

Бедната мома едвам се удържа да не прегърне слепеца. Лицето ѝ светеше ясно — лъчезарно, като небе подир бурята. Тя влезна спокойно и сияюща при Хаджи Ровоама, която тутакси забележи непонятното ѝ успокоение.

— Дали тая поразеница узна пък, че оня не ще да е в метоха? — помисли си тя горчиво.

Па като я изгледа изпитателно, каза:

— Радо, наплака ли се? Хубаво, хубаво, ставай за смях на хората, плачи за тоя хайдутин и кръвопийца.

Радиното сърце кипеше от щастие.

— Ще плача — отговори тя дръзко, — нека да има един да плаче, когато другите се радват.

Тоя смел отговор се стори на калугерката невъобразимо неприличен. Тя не беше привикнала така да ѝ отговарят. Тя изскърца със зъби:

— Мари, безсрамницо!

— Не съм безсрамница.

— Безсрамница си и безумница! Твоят проклет кръвник днес още ще мине на бесилото!

— Ако го уловят — отговори Рада язвително.

Хаджи Ровоама кипна. Дива ярост я задави.

— Навън, проклетнице проклета! Да не си стъпила на прага ми вече — изкрещя Хаджи Ровоама и я изтласка из вратата.

Рада излезе на чардака пак, като че нищо не бивало. Какво важеше за нея презрението на Хаджи Ровоама и грубото ѝ изгонване из килията ѝ? Тя беше спокойна, сърцето ѝ се веселеше. Даже тя се благодари, че скъса всяка връзка с тая жестока покровителница. От утре, а може би и днес, да я изгонят и из училището и тя да се намери под открито небе, без залък хляб и изоставена.

Какво значеше това за нея? Тя знаеше, че Бойчо е спасен. Той сега е свободен като вълк в гората, както каза Колчо. Боже мой, какъв добър е тоя Колчо! Каква милостива и сърцеобилна душа, състрадателна към чуждите нещастия — той своето не види, забравя го, горкият! Колко души окати нарочно стават слепи и жестоки към мъките на човеците! И тоя Стефчов — зверът, с какво ли нетърпение очаква сега

гибелта на Бойча! Но Бойчо беше далеч от опасността сега. Неприятелите няма да се радват, а честните хора как ще бъдат доволни! Но никой, никой няма да е като нея щастлив! Обзета от тия невинни и светли чувствувания, тя изведнъж съгледа Колча, който слазяше полека из стълбите.

— Колчо! — викна тя, без да знае защо го вика.

— Радке, ти ли викаш? — И Колчо се повърна.

— Боже мой, що го повиках и го моря това момче? — попита се тя засрамена. Па се затече, спря го и му каза:

— Бай Колчо, няма нищо… дай да ти стисна ръката. — И тя му я стисна с голяма благодарност.

Тършуването се продължаваше. Шериф ага го остави на другите, а той, заморен, отиде при задържаните калимявки и очила, които едвам сега се сети да отпусне.

Кандов пак протестира за това насилие над личността му, въпреки всяка справедливост.

Онбашият, позачуден, попроси едного да му преведе думите на тоя разсърден челебия.

— Кажи пак, Кандов, аз да разправя на ефендието — рече му Бенчо Дерманът, по-вещ в турския език.

— Кажете му, моля ви — подзе Кандов, — че моята лична неприкосновеност, моето най-скъпо човешко право, въпреки всяка законност и справедливи основания…

Бенчо Дерманът му махна с ръка отчаяно:

— Та такива думи нито ги има на турски! Остави се бе, Кандов!

Метохът, най-после, се освободи от неприятните гости, които отидоха да разровят градеца и околността му.

XXVII. СКИТНИК

Присъствието на духа и тоя път спаси Огнянова.

Кога излезе извън града, първата му грижа беше да притули в един храсталак калимявката и кожух.

Снежната фъртуна, която му помогна да мине невиден през запустелите улици, тука беше още по-силна. Планинските веявици фучаха, гърбът на Стара планина беше посипан като със сол. Полето, безлюдно и мъртво, добиваше безнадеждно печален вид под сивата си ледна плащаница. За щастие, ненадейно слънчице проби облаците и пекна топло над измръзналата природа.

Огнянов вървеше на запад, без пътека, през лозята, пресечени от долове и пресъхнали потоци. В едно прикрито място той седна да почине и да помисли въз положението си. То беше тежко. Някаква поразия (фаталност), която имаше Стефчова за съюзник непременно, преследваше го жестоко. В един час той виждаше подровено зданието, градено с такава любов и въодушевление. Той виждаше дякона, доктора, дяда Стояна — може би и други близки и предани приятели — в затвора, Рада разбита от скръб, неприятелите тържествуващи. Той не можеше да отгадае обстоятелствата, които улесниха козните им. Членчето в „Дунав“ и низкото шпионство на псалта дадоха силно оръжие в ръцете на враговете му. Всички лоши сетнини му се изпречиха сега пред очите му. Дали делото беше безвъзвратно пропаднало? Дали това нещастие нямаше да поведе към нови открития, другаде? Бегът му се стори сега като една подлост. Той искаше да се върне, да се увери сам доде се простираше големината на злото; той не мислеше сега за себе си; неговото

безстрашно беше способно на такава постъпка. Но той размисли: трябваше да бъде поне неузнаваем. Това го накара да продължи пътя си. Той реши да иде на Овчери, най-вярното му село, което най-често спохождаше в забиколките си. При чича Дялка той имаше сгоди за предрешване. Но отиването до Овчери, залепено в една гънка на отсамните поли на Средня гора, беше пълно с опасности за Огнянова, защото пътят му лежеше през честите турски села тъдява. Слухът за изриването труповете на двамата пехливани щеше още днес да пролети като светкавица през тия полухайдушки гнезда. Ако го не хванеха като подозрителен, щяха да го утрепят като гявурин: всеки ден падаха няколко души в тая околност. Градското му облекло още повече усилваше тая вероятност. Безразсъдно беше да се престрашава и да отива в явна гибел. Той реши да чака нощта. С тая цел се оттегли още по към полите на Стара планина, дето гъсти габъреви браница можеха да го потулят.

Подир два часа мъчен вървеж из урвести и диви места той се докопа до първото бранище. Там, скрит между сухия храсталак, той се протегна на гръб, за да почива, или по-добре, да работи с ума си. Небето се беше съвсем изяснило. Есенното слънце грееше приветливо и топло и блещеше в капчиците по тревите, обърнати от сняг на росица. Редки врабчета прехвръкваха през главата му безмълвно и кацаха по пътечките за храна. Един балкански орел високо се виеше над Огнянова. Или тук нейде видеше някоя мърша, или самаго Огнянова вземаше за такова нещо. Тая мисъл му мина през ума и го направи още по-мрачен. Този орел му се стори сега много зловещ. Сякаш той беше жив образ на безпощадната му съдба; сякаш тая плътоядна птица очакваше да й приготвят кървавия обед, па тогава да се спусне от своите сини височини. А всичко беше възможно. Тоя пущинак, кръстосван често

от ловци турци, които бяха живи хайдути, не беше безопасен. Също и Огнянов с нетърпение чакаше да превали слънце и няколко пъти се мести за по-скришно прибежище. Времето се бавеше ужасно и слънцето пъплеше уморително полека. А орелът все се виеше. Плющне дваж-триж криле, па пак ги простре неподвижни и черни във въздуха. Огняновият поглед беше прикован в това плавающе тяло, но умът му гледаше в други дълбочини. В неговата възбудена мисъл минаха едно по-друго възпоминанията на миналото. Години млади, години на борба, на страдания и на вяра във високи идеали. И България, за която се изпитваха, беше тъй хубава, тъй достойна за жертвоприношения! Тя беше богиня, която се питаеше с кръвта на верующите в нея. Нейният кървав ореол състоеше от снопове лучезарни имена и Огнянов диреше там своето и му се чинеше, че го вижда. Как беше горд и как беше готов да умре, а още повече — да се бори за нея! Смъртта беше жертва възвишена, борбата беше тайнство велико.

Един пукот от пушка стресна Огнянова.

Той се озърна. Балканските екове повториха гърмежа и замълчаха.

„Навярно ловци гърмят по дивеч“ — каза си той.

Огнянов се успокои, но не задълго. След един четвърт зададе се лай и недалеко. Лаят се последва от човешки глас. Огнянову неволно мина през ума хрътката на Емексизът, който беше от близкото село. Лаят като че му беше познат или тъй му се стори. Той се повтори наблизко и по-понятен, шубръките зашумяха, като че вятърът ги разклаща, и две хрътки се подадоха с муцуни, наведени до земята.

Огнянов отдъхна.

Тук нямаше хрътката на Емексиз Пехливана, която той беше дресирал и научил да се спуща въз човеци като въз дивеч. Това проклето животно, въпреки

природата на хрътките, въобще тъпи и безобидни, беше твърде паметозлобиво, както видяхме това при манастира. То се яви като съюзник на Стефчова и приготви гибелта на Огнянова. Като го съгледаха, че се гуши в храсталака, хрътките дойдоха при него, подушиха го и се изгубиха нататък. Внезапно Огнянов чу, че се приближават човешки стъпки. Той фукна да бяга из гъстака, без да се обръща назад. Изгърмяха три пушки, той усети, че го ухапа нещо в кълката, и утрои силата на бега си. Гонеха ли го, какво ставаше назади — той не чувствуваше. Изпречи му се един речен дол, той се вмъкна между ниските лещаци, които задръстяха дола, и се въвря в гъсталака. Вероятно ловците го изгубиха. Доста време слухтя Огнянов, но нищо не чуваше. Тогава чак усети, че му дотопли нещо мокро на краката. „Ударен съм!“ — каза си уплашен, като видя обувката си напълнена с кръв. Той се изу и видя левия си крак облян в нея. Тя бликаше от две страни: куршумът беше само пронизал кълката и минал. Той откъсна парче от ризата си и запуши дупките. Бележката се усилваше, а нему предстоеше още дълъг и труден път. Кръвта, която изгуби, го разслаби силно, при това той не беше подкрепен с никаква храна днес. Скоро притъмня добре и той остави това място, което утре щеше да бъде нагазено от турски потери. Заедно с мрачината и нощният студ растеше. Първото турско село беше съвсем замъртвяло. Турските села запустяват и замязват на гробища, щом се смръкне. Само в една бакалница се чуваше глъчка. Но Огнянов не смя да похлопа, при всичко че бе премалял от глад. Той вървя два часа още, замина други села и най-после се бялна нещо пред него. Това беше Стрема. Той я прегази доста трудно и на другия бряг седна, защото водата изстуди крака му и раната го заболя силно. Позна, че кълката му бе поотекла, уплаши се да се не ускори възпалението и той да остане на пътя. Тогава стана, отряза суха

тръстика край брега и смъкна панталона си да умие раната по начина, който знаеше от Хаджи Димитрово време. Той смукна вода в дългата цев, духна я в едната дупка от куршума и тя изтече из другата. Така направи няколко пъти. Като си превърза по такъв начин сам раната, Огнянов пак се запъти към Средня гора, на която беше в полите… Нощният мрак гъстееше… Огнянов гонеше Овчери, което не виждаше. Скоро той позна, че го изгуби: озова се в непознат гъстак. Той се спря замаян и се ослуша. Той беше вече в Средня гора. Човешки гласове глухо достигнаха до слуха му. Той съобрази, че в тоя полунощен час тук не може да има други човеци освен въглищари. Той си припомни сега и червеното пламъче, което отдалеко бе зърнал. Но какви ще бъдат те — българи или турци? Той беше се заблудил, помръзнал и обезсилен; ако бяха християни, имаше надежда да се смилят. Той се поизкачи малко и тогава видя пак огънчето най-близко. Той се запъти към него. През клоните ясно личаха човешките сенки, насядали край огъня, и той долови няколко български думи. Сега как да се покаже? Той беше окървавен! Появлението му можеше да пропъди тия българи или да има за него и по-лоши сетнини. Те бяха троица, от които единият лежеше завит, а другите двама гълчаха край тлеещото огнище. Отстрана един кон, покрит с чул, хрупаше сено. Огнянов наостри уши.

— Хвърли дърва още, не дрънкай… а аз да видя да туря още сенце на кобилата каза по-възрастният и стана.

— Та аз познавам тоя вериговчанин! Ненко, дядовът Иванов син! — каза си радостно Огнянов.

Веригово, село оттатък Средня гора, беше също познато Огнянову.

Ненко се приближи до коня и се наведе да тегли сухо сено из едно козено вретище. Тогава Огнянов се примъкна до него, между шубръките, и му каза:

— Добър ти вечер, бай Ненчо!

Ненчо се изправи стреснат.

— Кой си ти?

— Не позна ли ме, бай Ненчо? Слабата светлина от огъня огря лицето на Огнянова.

— Ти ли си бе, даскале? Ела, ела; наши хора са тука. Наш Цветан, бай Дойчин. Майки, та ти си лед, вкочанясал си се. — казваше селякът, като тръгна с Огнянова към огъня.

— Цветанчо, повече дърва тури, нека да стане голям огънят… Имаме да сушим и да стоплим един християнин… Познаваш ли го?

— Даскале! — извика радостно момъка. — Па оти си тъдява? — И той подложи малко суха вършина на Огнянова да седне.

— Да си жив и здрав, Цветанчо!

— Ударили го с куршум ония зверове — каза ядосано Ненко; — но слава богу, не лошо.

— Ба!

— Дядо Дойчине, ставай, гост имаме! — разбуди, или по-добре, сритà Ненчо спящия.

Скоро голям огън запламтя пред тях. Въглищарите поглеждаха състрадателно на пребледнялото лице на Огнянова, който им разправяше накъсо случката си. Той скоро усети благотворното действие на огъня. Помръзналите му членове се затоплиха и раната не тъй силно го болеше. Дядо Дойчин извади из скъсаната си торба комат хляб и глава кромид и ги подаде на Бойча.

— Това имаме, с това те каним. За топло — дал господ, от царя сме по-богати. Заповядай, даскале.

Огнянов се почувствува още по-добре. Душата му се напълни с наслада, нова и голяма. Тоя хубав, златен, великодушен пламък, тая усойна гора наоколо му, тия лица почернели, груби, прости, дето светеше топъл приятелски поглед, и тия попукани черни работни ръце, които му подаваха сиромашкия залък на българското

гостолюбие — всичко това му се показа неизразимо трогателно. Да не беше телесното страдание, Огнянов щеше да е възхитен и щеше да запее: „Горо ле, горо зелена“.

Къде зори вече Ненко, който водеше коня с Огнянова, почука на една вратня във Веригово. Кучетата в двора лавнаха и чичо Марин се показа сам. По необикновеното време, в което тропаха, той позна, че иде гост необикновен.

С първа дума се здрависаха, с втора се обясниха.

— Хай да ги порази господ с поганци недни! Хай кучета да ги ядат! Хай дяволи да им вземат душите! — казваше чичо Марин, като сваляше полека Огнянова, чиито бележки се бяха усилили от тръскането.

Въведоха го в една отстранена стая, дето и друг път бе нощувал Бойчо. Чичо Марин внимателно му прегледа раната и я превърза.

— Като на куче ще ти заздрави — забележи той.

Вече се разсъмваше хубаво.

XXVIII. ВЪВ ВЕРИГОВО

Огняновото лекуване отиваше успешно, макар и не тъй скоро, както предсказа чичо Марин. Гостолюбивата му челяд пригаждаше всякак на болния, за да намали мъкотията му. Сам чичо Марин му стана лекар — той отбираше нещо, — баба Мариница се беше възпретнала да покаже своето готварско изкуство. Отточиха бъчвите с бялото средногорско вино; всяка сутрина по едно пиле се тръшкаше обезглавено на двора — за да украси после трапезата на Огнянова, който ядеше сам, защото бяха коледни пости.

Обиколен с такова топло внимание и грижливост в тая българска къща, Огнянов прекара три недели, от ден на ден по-добре. Само го мъчеше нетърпение да узнае по-скоро какво ставаше в Бяла черква, с Рада, с приятелите му и с делото, от което го откъснаха злополучни обстоятелства. Той молеше чичо Марина да прати някого там да узнае, но чичо Марин се не съгласяваше.

— Не, аз никого не пращам, сам ще ида другата неделя, да си назема едно-друго за празника. Дотогава потърпи, синко… Ти си бъди само мирен, да оздравяш само по-скоро. Господ си има милост.

— Но до друга неделя аз сам ще мога да ида.

— Пущам ли те? То е моя работа. Аз ти съм докторът, от мене се пита то… — забележваше с чадолюбива строгост селякът.

— Барем да обадят на Рада, че съм жив.

— Даскалицата знае, че си жив, щом не си в турски ръце.

И Огнянов се покоряваше.

Неколцина верни селяни го навестяваха; те подир много молби бяха изпросили от Марина воля да влизат при болния. Жедни бяха душите им да чуят разпаленото слово на „даскала“ и всеки път излазяха от него с бодри лица и светнали погледи. Най-свободен достъп при Огнянова имаше поп Йосиф, председателят на комитета. Той още отсега бе избран за войвода и пряпореца криеше между свещените одежди в черквата. Доваждаше още дядо Мина, старият даскал. Огнянов беше уверен, че освен тях и чичовата Маринова челяд никой друг не знаеше в село тайната. Така го уверяваше и домовладиката. Между това той забелязваше учуден, че от ден на ден трапезата му ставаше по-богата: пържени пилета, яйца с масло, ориз с мляко, баница, даже често диви патки и зайци; разни вина се появяваха на трапезата му. Тоя разкош го безпокоеше; той се срамеше някак за разноските, които ставаха за него. Понякогаж, като излазяше на двора, виждаше, че курника беше опустял. Той каза на чича Марина:

— Чичо Марине, та ти ще се разсипеш. Ако си не събереш ума, аз ще се откажа от твоите гозби и ще си купувам от бакалницата хляб и бито сирене… то ми стига.

— Ти недей пита̀ разсипвам ли се или не. Аз съм ти доктор и както зная, тъй лекувам. Тъй знае баба, тъй бае… Не ми се бъркай в работата.

И Огнянов замълчаваше покъртен.

Той не знаеше, че цялото село се надваряше да угощава любимия си даскал.

Тайната му беше обща.

Но издайство не беше мислимо.

Той се радваше на голямо съчувствие сега. Слухът, че утрепал двамата кръвници, го въздигна високо пред очите на най-равнодушните. Юначеството от всичките добродетели най-силно обайва простия народ.

Но раната на Огнянова заздравяше полека и приковаваше на едно място тая жива и нетърпелива натура. Огнянова мъчеха безпокойства. Между посетителите най-много му облекчаваше мъкотнята добрият дядо Мина. С него Огнянов всеки ден прекарваше по няколко часа: той се свикна и не можеше вече без него. Дядо Мина

беше една антика, една жива останка от онова измряло поколение даскали на наустница и псалтир, които първи отвориха прочутите килии-училища в България. Той сега беше навършил седемдесетте години; побелял, плещест, широколик и ходеше в шалвари. Подир многодетен подвижнически живот той беше хвърлил котва в това глухо село и доживяваше тихо дълговеката си старост. Изостанал от времето си, като не можеше да ползува със старото си учение, той още пееше безвъзмездно в черква: там преобразованията нямаха право, ни достъп. Селяните, в празнични дни, го забиколяха и слушаха зяпнали увлекателните му старчески разкази, които приличаха на проповеди, подмешани с изречения от светото писание. То само съставяше всичкия му прочит и пища за душата. Огнянов се любуваше на тая древност и с благодарение слушаше мъдрите размишления на побелелия труженик — жив отглас на една забравена епоха. Когато человек се намира под удара на страданието, нравствено или физическо, душата му се настроява религиозно; той намира ненадейна утеха в словото на великата книга. То успокоява като врачебен балзам мъките му. Огнянов пръв път изпитваше обаянието на боговдъхновените думи, с което старецът озаряваше своите. Когато най-напред го навести на леглото, дядо Мина каза строго:

— Пак жертва християнска! Пак кръв невинно пролитая! Доколе, Боже, поноситъ врагъ?… вскую отвращаеши десницу твою?… Востани, Боже!… Суди… воздвигни руце твои на гордини ихъ въ конецъ!…

И той го здрависа и разпита с участие. Но Огнянов, като поиска да се обърне, изохка от силна болежка, която му причини движението.

— Крепи се, синко. Блаженій плачущий ако тій оутешатса — продума той скръбно.

— Ех, дядо Мина, било ни писано малко теглилце… нали сме се нарекли апостоли, пусто и върло? — каза полуусмихнат Огнянов.

— Тежко е, тежко е, даскале, вашето деяние на земята; но то е славно и похвално, защото сам бог ви е вразумил да слугувате на народа. Вы есте светъ міра: не можетъ градъ оукритися верху горы стоя… Нали е казал Христос на своите апостоли: Жетва оубо многа, делателей же мало… Идте се азъ посылаю вы яко агнци посредъ волковъ?

Тия прости думи внасяха сладка утеха и бодрост в Огняновата душа. Той помоли стареца да му даде някоя свещена книга да прочете и той му донесе псалтира. Огнянов се залови с жар да чете това вдъхновено умотворение, дето блика извор от такава висока поезия. Тия песни на борби, на отчаяни вопли и на възторжени молитви извикваха отклик в смутената му душа. Давидовите псалми не падаха от ръцете му.

Най-после дойде времето и чичо Марин отиде за Бяла черква. Огнянов тревожно очакваше завръщането му. Мисли от лоши по-лоши му минуваха през ума. Той от месец и повече насам не знаеше що става с най-близките до сърцето му люде. Какво чинеше Рада? Подир избягването му какви ли не оскърбления, какви ли не гонения трябва да е изтърпяла за него! Тя едничка е посрещнала всичката буря на обществото, може би и яростта на властта. Бедната, не й било съдено да добрува с него. Ето я нещастна, изложена пак на ударите на съдбата, убита в най-благите си мечти и опозорена в общественото мнение. Хорската жестокост ще й вмени в престъпление привързаността й към него и ще я направи да изкупи с люти огорчения малкото радости, които й достави това чувство. И той не е там да я утеши и да подкрепи това слабо дете…

Потънал в тия тъжни размишления, той с истинска радост посрещна идването на дядо Мина. Поне имаше кому да се изкаже. Дядо Мина го изслуша угрижено.

— Надежда, надежда, даскале, на бога; не унивай; всевишният не оставя страждущите, които имат упование на неговата милост. Надъющіи ся на господа яко гора Сіона Яко не оставитъ Господь жезла грешныхъ на жребіи праведныхъ. Сіющіе слезами радостію пожнутъ…

Като да се оправдаят от малко тия благи думи, вратата се отвори и чичо Марин влезе.

Огнянов, възтреперал, поиска да прочете вестите по челото му.

— Добра вечер! Стой, стой, даскале! Да ти разправя… Па да не си много мърдал? — каза той, като сваляше тежката си наметалка.

— Вашите касабалии — подзе пак чичо Марин — са чудни хора: като сенки — не можеш да ги уловиш да си побъбреш…

— Ами не отиде ли право при доктора?

— Запрян е той.

— А при дякона, на манастира?

— Скрил се дяконът.

— Дяда Стояна намери ли го?

— Бог да го прости, оставил ни здраве: умрял същата нощ, когато го затворили, от бой; казват, че изказал работата, горкият, под мъката.

— Ах, клетият дядо Стоян!… А Радка, Радка?

— С нея не можах да се видя.

— Как, какво е станала Рада?

Той пребледня.

— Там си е, не грижи се, но я извадили из школото.

— Да беше погледнал у калугериците, у госпожа Хаджи Ровоама! — викаше Огнянов безпокойно.

— Изпъдила я калугерката немилостиво.

— Боже мой, тя е останала на пътя! Тя е убита!

— Прибрал я чорбаджи Марко у една негова роднина, но не можах да налуча къщата, а другарите бързаха… Но аз разпитах, момичето добре е.

— Тоя бай Марко, няма да му се наплатя. А какво се приказва за мене?

— За тебе? Та тебе там ти викат всичките едно друго име… докато да се сетя, побелях съвсем.

— „Графът“ ли?

— Хъ, графът, за графът всички казват, че бил опушнат в аиевското бранище от ловци.

— То е истина.

— Не е дотам право: ти си жив, а тебе те мислят за умрял — и по-добре, казвам аз.

Огнянов скокна като клъцнат от змия.

— Как? Ами тя? И тя ме мисли за убит? Само това и не стигаше на нещастната!

Той закрачи из стаята, като че се опитва.

— Не ходи, да не разврeждаш раната.

— Аз мога вече да пътувам — каза с решителен вид Огнянов.

— Къде да пътуваш? — попита стреснато чичо Марин.

— За Бяла черква.

— Ти луд ли си?

— Не съм, но ще стана, ако се бавя още един ден. Извади ми дрехи. Даваш ли ми коня си?

Чичо Марин знаеше твърдоглавството на Бойча, затова нито се опита да го задържи.

— И дрехите, и коня вземи. Само ми е жално за твоите младини — каза той посърнал. — По друмищата кръстосват читача: обирите и пакостите нямат чет… не жалиш ли себе си?

— Не се грижи за мене, аз ще се върна при тебе като сокол, жив и здрав. Само ако не ме изпъдиш… — прибави Огнянов полушеговито.

Старецът го изгледа мрачно.

— Не! Ти няма да тръгнеш! — каза той решително. — Аз ще събера цялото село и то насила ще те затвори тука. Ти нам си потребен като комка божия — а отиваш да те

убият! Аз не ща после да каже светът: чичо Марин пусна даскала Бойча, нашия апостол, да стане зян! — крещеше сърдито чичо Марин.

— По-полека, чичо Марине, че се чува надалеко — забележи му Огнянов.

Дядо Мѝна се усмихна под мустак. И Мариновото лице се развесели лукаво. Огнянов ги изгледа учуден. Навярно неговите последни думи ги разсмяха.

— Що се смеете? — попита той.

— Ех, да те поживи господ, даскале! Та ти от кое се пазиш? Цялото село, дор и децата, знаят, че си у мене… За твоята софра цяло село се трудеше… Ние сме прости хора, но християнин не издаваме, а като за тебе — и душа даваме!

Сега и Огнянов се усмихна, като узна, че тайната му била селска.

Подир доста препирни Огнянов възтържествува над страхуванията на домовладиката и тръгването бе решено.

XXIX. ЕДНА БЕЗПОКОЙНА ПОЧИВКА

След един час един турчин, яхнал на кон, излазяше из Веригово.

Казахме турчин — по-добре — читак.

Дрипава зелена гъжва, излиняла съвсем, покриваше челото му до вежди; отзад — вратът хубаво избръснат; басмян елек с изкъсани петелки, незакопчан на шията; съдран чепкен на плещи, с оръвани ръкави; мазен силяхлък на пояса, със стар чакмаклия пищов, къса харбия и сопотски ятаган, и чибучка; опнати потури, изжулени, с разкопчани крачоли, и сейменски цървули с ремъци. Въз всичко това хвърлено джубе шаячево, одрипавяло.

Така Огнянов беше неузнаваем.

Зимата, влязла вече във всичките си права, покриваше земята с бялото си покривало, през което се зъбеха и чернееха канаристите хълбоци на Стара планина. Природата беше мълчалива и тъжна. Само силни орляци от гарвани прехвърчаха и заглушаваха задрямалия въздух.

Прекият път за Бяла черква отиваше на североизточна посока, но Огнянов не улови него: щеше да стане нужда да мине през селото на Емексиз Пехливана, но това му вдъхваше неволен страх. Изпречваше му се в ума хрътката на убития, в която сякаш беше се въплотил ненавистният дух на турчина, за да застрашава и гони — и от гроба — Огнянова. Затова той реши да потегли право на север до Карнарския хан, а оттам да тръгне на изток, по полите на Стара планина, към Бяла черкова. Така пътят избикаляше, но представяше по-малко опасности, макар че и той минуваше през турски села. Когато Огнянов

приближи първото, снегът беше западал на големи парцали и замрежваше всичко пред очите на пътника. Студът се усилваше и вкочаняваше членовете му; той едвам усещаше юздата на коня в ръцете си, когото само инстинктът водеше напред, защото снегът беше застлал цялото поле и никаква диря от път не се виждаше. Той влезе безшумно в пустите улици на селото, дето никаква жива душа се не обаждаше, и скоро отседна при единственото ханче, срещу мечетът. Той искаше да даде отдих на коня си, силно заморен от снежния път, а и сам да се посгрее. Едно момче пое коня, той бутна вратата на кафенето, което се виждаше да е празно, понеже никаква глъчка не излазяше. Кога влезна, той остана слисан; то беше натъпкано с аги! Да се повърне тозчас назад беше неловко. Той се реши да седне и отдаде им темена и те му я върнаха вежливо. Като беше живял дълго време между турци, той беше запознат добре с нравите и с езика им. Те бяха насядали на рогозки, с изути калеври и с чибучки в ръце. Гъста мъгла дим от тютюна пълнеше кафенето.

— Едно кафе! — каза той строго на кафеджият.

И той взе да тъпче чубука, като се силно навождаше над него, за да прикрие колко-годе чертите си. В такова едно положение той взе да се вслушва в разговорите, като сърбаше шумно кафето. До едно време равнодушен към тях, той изведнъж наостри уши: речта случайно дойде върху убиването на двамата пехливани. Подобно приключение отдавна не беше се запомнило в околността и то и днес силно още дразнеше и разсвирепяваше турчата. Внезапно възбуждение облада обществото в кафенето, до одеве тъй тихо и флегматично. Злобни псувни и кръвнишки закани над българите заваляха там. Огнянов, със страшно навъсено лице, продължаваше да сърба шумливо кафето си, знак, че и него вълнуваше общото негодувание. Изведнъж думата дойде на убиеца на турците и той слисан видя

колко името му и личността му бяха популярни и тука. Имаше вече и легенди за него.

— Тоз кяфир-консул не може ни да се улови, ни да се познае… — каза един от присъствуващите.

— Нему му помага някой дявол: ту го видиш даскал, ту — поп, ту — селянин, ту — османлия; из един път менява вида си: от момче става старец; сега кьосе и черноок, след малко — палабуюклия и рус. Иди, та го лови! Ахмед ага ми разправяше, че по едно време му уловили дирята и го погнала потеря къде текийското бранище. Той бил облечен като селянин; изведнъж, потерята гледа пред себе си гарга: няма ни селянин, ни дявол там… Гръмват всичките, но птицата се изгубва и чуват само грачене пред себе си.

— Бошлаф — обадиха се неколцина недоверчиво.

— Гявуринът, кога да е, ще падне на ръка — само да му разберем гнездото, дето се крие — забележи друг.

— Та аз ви казвам, че не може да се хване, кератията — подзе първият оратор… — Той се и не крие, но познаваш ли го!… Той може сега да бъде тук при нас, в кафенето, и пак да не знаем, че е той.

При тия думи присъствуващите машинално повдигнаха очи и се изгледаха. Няколко погледи се спряха с любопитство върху Огнянова.

Той сега страшно сърбаше третото си кафе, като на всеки миг изпущаше из устата си един облак дим, който го забуляше с вълните си, но той чувствуваше впеpените в него погледи и под сколуфите му протекоха капки пот. Той не можеше да издържи по-дълго това напрегнато състояние и чакаше сгоден момент да остави кафенето и да дъхне на чист въздух.

— Ако е късмет, за накъде? — попита го един.

— За Клисура, с божия воля — отговори Огнянов, като развързваше спокойно една дълга оваляна кесия, за да плати кафетата.

— Че в тоя сняг и фъртуна?… Ти по-добре пренощувай тука; утре ще стигнеш пак за пазара.

— На пътника път, на жабата локва — отговори усмихнато Огнянов.

— Ти си приказваш бабини деветини, Рахман ага, твоят кефирин не е ни дявол, ни гарга, ами си е комита, като всеки комита!

— Хванете го де?

— Ще го хванем… Гнездото му подушихме.

— Камо да паднеше на ръка — извикаха неколцина с кръвожадни погледи.

— Аз си залагам главата, че днес или утре Бойчо комита е в примката.

— А дека го дирят, кучето?

— Крил се в някое средногорско село, гявурско, намерил топло място. Вчера отидоха няколко заптиета през Баня, други през ливадите абрашларски: ще го загащим…

— Та и ти отиваш по него?

— По него! Във Веригово ще се съберем и оттам ще захванем.

Едвам сега Огнянов забележи, че говорещият бе заптие, което по-напред не бе съгледал в ъгъла. Това откритие за голямото премеждие, що го очаквало във Веригово, го порази още повече. Подозрителните погледи паднаха от него, но това кафене го задушаваше… Той поздрави с темена присъствующите и излезе.

Когато се намери пак навън, на чист въздух, на свобода, под снежното небе, той въздъхна нашироко и се метна на коня.

След три часа път той и конят му, покрити със сняг, се спряха при Карнарския хан.

XXX. ЛЮБЕЗЕН ПОЗНАЙНИК

Карнарският хан е станцията на високия Троянски проход. Тук пътниците почиват, похапват, посгряват и тогава с нов запас от сили почват да възлизат по ребрата на Стара планина. Но една-две недели през зимата ханчето не посреща пътници, защото веявици сипват с дебели преспи стария римски друм навръх Балкана и той става непреходен. Всякакви съобщения между Тракия и Дунавска България се прекращават, додето троянските кираджии с египетски мъки не пробият тясна пътека из снега. Именно сега пътят беше затворен и ханчето пустееше. Ханджият българин, дребно, ухилено човече, с тъпоумно лице, посрещна твърде вежливо госта си и го въведе в голямата стая за гостите, която служеше и за всичко друго. Огнището гореше и Огнянов запуши чибучката.

— Имате ли други гости? — попита той ханджият.

— Нямаме гости. Балканът, като се затвори, затваря и моя хан… За къде така, аа? — попита ханджият, като изглеждаше някак любопитно госта си.

— Можеш ли свари едно кафе? — попита Огнянов, вместо да отговори.

— Можем, можем, как да не можем?… А за къде тъй, аа? — настояваше ханджият.

— За Троян.

— А откъде?

— От Бяла черква ида… Пътят добър ли е нататък?

— И аз съм от Бяла черква, но за Троян не можеш мина… Аз ти казвам, ти мене вярвай… — бъбреше ханджият, като подаваше кафето и гледаше вторачено в Огнянова, като човек, който иска да го познае.

Огнянов се наведе намръщено, за да избегне това досадно взиране. Ханджият му хвърли още един косвен поглед и се усмихна под мустак.

— Ханджи, ти си направил сладко кафе! — каза Огнянов строго и остави чашата.

— Прощавай, аа, аз мислех, че го пиеш шекерлия. Да ти направя друго!

— Не трябва!

— Не, пий, пий едно кафе — аз ти казвам, добре е…

— Какво има ново тъдява?

— Страхотии, убийства, обири всеки ден. Пътници няма, Балканът затворен, аз губя… Еле откогато изровиха Емексиз Пехливана — ти го знаеш де, — османлиите много запакостиха… Уж търсят комити, пък то — колят невинните хора. Аз ти казвам правичката, ти мене вярвай…

Огнянова удиви смелостта на ханджията: така можеше да се говори пред българин само. Затова той, в ролята си на турчин, намуси се кисело.

— Пезевенк, ти ако дрънкаш много-много, и тебе ще ти дойде нещо до главата.

— Аз зная пред кого се бъбра, аа — каза ханджият с фамилиарен тон.

Огнянов го изгледа още позачудено. Той поиска да се скара.

— Гявур, ти гаче си пиян!

— Графе, не се сърди де, че и аз на „Геновева“ плаках! — отговори ханджият вече по български и му хвана десницата да се ръкува.

Огнянов видя, че го познаха. Това му досади силно. При това, и лицето, и безочливата обноска на ханджият му бяха противни. Той го измери с поглед и попита студено:

— Отдека си, ваша милост?

— От Бяла черква, Рачко Прърдлето! — отрекомандува се ханджият и подаде пак ръка, която увисна на въздуха.

Но Рачко се не оскърби.

— Защо се боиш от мене, графе? Или се срамуваш от името ми? То ми е остало от баща ми и ми е за чест… Защото, какво става от името? Името е нищо, но човек, като е честен, тогава и името е красно. Питай в Бяла черква кого викат Пръдлето, и всеки ще ти каже. Ти мене слушай. Като е човек с честта си, то и името, например, да кажа… Аз храня къща и имам три деца — и тебе да ти се върнат, — та всеки ми има почетта, а челяк защо живей? За една чест и за едно красно име…

— Имаш право, бай Рачко, много умно приказваш.

— Имам право я, не ме гледай, че съм такъв: и аз съм дявол. Колко пъти съм посрещал тука народни. Аз, щом те видях одеве, рекох си: чакай да видим дали ще ме познай графът.

Огнянов не си припомняше да е видял някога тоя знаменит човек.

— Ти отдавна ли държиш тоя хан?

— Има година и половина, ама на „Геновева“ се улучих в Бяла черква… ти беше графът.

— А ти няма ли да ми дадеш нещо да похапна?

— Каквото дал господ, него имам. — И Рачко сложи на една габровска мазна трапеза малко фасул с червен пипер, кисело зеле и хляб.

— И аз ще ти правя другарлък — прибави любезно Рачко и седна и той да пладнува с Огнянова.

Огнянов заяде мълчаливо. Тоя Рачко му правеше лошо впечатление с безочливото си обръщение и с още по-безочливо име, особено като седна неканен.

„Какъв недодялан ханджия! И малко идиот“ — мислеше си той. Като да потвърди думите му, Рачко наля две чаши и каза:

— Дай да се чукаме! Арш-марш! Да живей! — И той гаврътна чашата си с вкиселялото вино. — Ама познах те изведнъж, нали? Аз колко пъти съм посрещал тука дякона Левски и съм се чукал с него!… Той ми беше приятел… И аз съм от народните, не ме гледай, че съм такъв…

Огнянов забележи противоречие или просто лъжа, понеже дякон Левски беше умрял преди три години. Това му усили недоверието.

— Изпий си виното де! Как? Не пиеш ли? Дай аз да го изпия тогава. — И Рачко гаврътна и Огняновата чаша, като се навъси ужасно от изпития оцет.

Обедът се свърши по-скоро въпреки желанието на развеселения се Рачко.

— Стой де, що бързаш? Нали ще останеш да нощуваш тука? Аз ще те оставя малко, ще ида до Карнари… ти ме почакай. Остани тука тая вечер… ще се разговаряме. И аз съм народен.

— Благодаря, бай Рачко, извадете ми коня, аз ще мина напред.

— Ами лош е пътят. Аз ти казвам правичката; ти мене слушай… Отрязвам си главата…

— Не е нужно това — отговори сухо Огнянов, па прибави нетърпеливо: — Коня ми!

Ханджият отиде навън.

Огнянов изгледа внимателно стаята и съседните дупки. Дойде му неволно на ум Къкринския хан, дето бяха издали Левски. Кръчмарите по турските села — все българи — по нужда и навик бяха привикнали да братуват с турците, затова не бяха безопасни. А това бръмкало, Рачко, беше способен по най-невинен начин да напакости.

— Конят ти е готов навън, ама пътят е лош за Троян… — каза Рачко, като се върна.

— Колко искаш за мене и за коня?

— Хе, графе, да прощаваш, аз те гостих.

— Не, кажи да ти платя, аз съм твърде благодарен от твоето гостоприемство, а най-вече от виното — каза Огнянов иронически.

— Ба, винцето го бива… но аз нито за него, нито за яденето, нито за сенцето пара не ти вземам… Аз за такива приятели…

— Кога е тъй, благодаря ти, бай Рачко — каза Огнянов, като се озърташе. — Тук няма ли други?

— Аз и момчето сме само, графе, но момчето го пратих на Бяла черква, то тая вечер ще си доде. Пък сега искам да прескокна до селото, а няма кого да оставя тука… Остани де!

Огнянов хвърли очи на един стълп, па хвана ханджият за ръка и по приятелски му каза:

— Сега потърпи, бай Рачко, да те вържа. — И Огнянов откачи с една ръка въжето, що висеше на стълпа за пирон, а с другата притискаше кръчмаря до дървото.

Кръчмарят взе това за шега.

— Сега пък ще ме връзваш ли? Връзвай! — каза той весело.

Огнянов увиваше спокойно въжето около стълпа и ханджият. Като видя сериозността на работата, той се почуди, па се разсърди:

— Не си играй де! Хайдутин ли съм, да ме връзваш? — И Рачко се размърда. Огнянов му каза натъртено:

— Ако крекнеш, ще ти разпоря корема!

Кръчмарят, втрещен, погледна силяха. Той знаеше, че графът си не поплюва на ръцете. И кротува като дете.

— Аз бих искал да вържа само устата ти, но като ле мога тях — връзвам тебе — казваше му Огнянов ухилено, като го прикова здраво за стълпа. После попита:

— Кога ще се върне твоето момче?

— Довечера. — Рачко трепереше.

— Ех, то ще те отвърже. Сбогом, бай Рачко, аз ще гоня Троян. Па помни графа — на ума си само…

И като му хвърли там няколко гроша, Огнянов яхна коня и продължи пътя си.

XXXI. ТЛЪКА В АЛТЪНОВО

Вместо към Бяла черква Огнянов обърна сега назад към село Алтъново, сгушено на западния кът на долината. Остаяха му два часа дотам, но коня му беше съсипан и пътят мъчен, та едвам по мръкнало той стигна в селото, изпращан от виенето на вълците, които го гониха до края.

Той влезе през българската махала (селото беше смесено, с турци и българи) и скоро се спря пред вратнята на бай Цанка.

Бай Цанко, клисурец родом, но отдавна заселен и оселянен в това село, беше простодушен, с весел нрав и родолюбив човечец. У него често гостуваха апостолите. Той прие радостно Огнянова.

— Добре стана, че дойде у мене… Тая вечер имаме тлъка, та баре да погледаш момите ни. Няма да ти се стяга душата — рече Цанко усмихнато, като го въвеждаше в стаята.

Огнянов прибърза, та му обади, че е преследван и защо.

— Чухме, чухме и ние — каза бай Цанко; — та като сме затънтени тука, сякаш че не сме в света?

— Няма ли да ти напакостя нещо?

— Не се грижи, ти казвам; тая вечер гледай да си избереш някоя девойка… да носи байрака — шегуваше се Цанко; — на, от това прозорче ще ги изгледаш всичките, като някой цар…

Огнянов се намери в една малка тъмна стаичка. През дървеното ѝ прозорче се гледаше в голямата, дето беше тлъката (там бяха се събрали по-личните моми и невести, за да попредат и пошият за чеиза на Цанковата дъщеря Донка). Огънят весело пламтеше и осветляваше всичките стени, украсени само с щамбата на св. Иван Рилски и с шарени глечосани блюда по полиците. Мобилите съставляваха, както във всяка по-заможна селска къща: водникът, мосандрата, лавицата и големият долап с всички покъщнини на Цанка. По постланият с козяци под седяха гостите и гостенките работници. Освен огнищния светлик тям светеха и две газени ламбици — разкош тая вечер.

Огнянов отдавна не беше присъствувал на такова любопитно събрание — обичай, завещан от старината. Сгушен в тъмното килерче, той с внимание гледаше простодушните сцени от първобитния още селски живот. Вратата се отвори и при него влезе булка Цанковица, клисурчанка също, хлевоуста и бъбрива кума. Тя клекна до Огнянова и хвана да му показва, с нужните обяснения, по-личните девойки.

— Виж там оная, червенобузестата, дебелата. Тя е Чонината Стайка… Виж как жално-жално я поглежда Иван Боримечката. Той лае като овчарско куче, когато иска да я разсмее… Тя е много работна, спретната и чистофайка. Само че бързо се гои, сиромашката; ама като се ожени, ще изпусталее. Вашенките пък се кръвят, като се омъжат… Оная, дето е отляво до нея, тя е Цвета Проданова; тя се люби с оногова, дето мустаките му стоят като опърлени… Каква е гивиндийка тя, хвърля очи на четири страни! Ама инак добро момиче. До Цвета стои Драгановата Цвета, а до нея — Райка попадиина… Аз тях ги не давам за двайсет филибелишки ханъмки; видиш ли ги какви са белошийки, като патки? Цанко наш каза веднъж, че да му даде едната да я ухапе за гушата, ще ѝ харижe памидовото лозе на Малтепе, затуй го пернах с ръжена тогава… афоресникът. А оная видиш ли отдясно, дето е до дебелата Стайка? Тя е Кара Велювата дъщеря, най-чорбаджийската. Искаха я пет души отбор ергени, но баща ѝ не я дава… Държи я за домазлък, лалугерът недни… Знаеш, той прилича на лалугер… Иван Недялковия ще да я грабне, отрязвам си езика. Ето ти там и Рада Милкина; тя е песнопойка като славейчето на нашата слива, но е нехра — тук да си остане. По ми хваща очите Димка Тодорова, дето стои до лавицата: гледай каква

напета гиздосия, да бях ергенин, аз щях да я взема — хай да я дадем тебе. Очите й са много хубави, да я порази… До наша Дона стои Пеевата мома. И тя е хем хубава, хем работна, дето се вика, не пада долу от Донка наша. И тя е гласовита като Милкината Рада, а се смее като ластовичка, слушай я само…

Тъй изправена над Бойча, в тъмнината, Цанковица изумяваше сцената от „Божествената комедия“, дето Беатриче, в ада, сочи на Данте един по един обитателите му и разказва историята им.

Огнянов кое слуша, кое не, това безкрайно дърдорене на булката; той беше цял погълнат от картината, а не от тълкуването й. По-смелите девойки се шегуваха с ергените, подзимаха ги лукаво и се заливаха с весел смях. Тям отговаряха гръмогласни кикотения от мъжка страна, дето се пущаха стрели против хлевоустия пол. Закачките, глумите и шегите се сипеха като дъжд; откритите смехове посрещаха двусмислените остроти, които изкарваха руменина по най-опечените момински бузи. Цанко сам взимаше участие във веселбата; булка Цанковица шеташе около гощавката; Донка ту ставаше, ту сядаше.

— Я стига сте се превивали от смях, ами попейте пак! — извика весело стопанката, която беше оставила Бойча, за да иде да отлупи тенджерата на огъня, дето се готвеше гощавката. — Радо, Станке, нагласете някоя, та засрамете ергените, нашите ергени не струват за бъзев гребен — не пеят…

Рада и Станка не чакаха да им повторят и подхванаха една песен, а по тях — всичките песнопойки, които се разделиха на два хора: единият изпиваше един стих, а другият хор го повтаряше. Първият хор, в който бяха първокласните певици, пееше сопрано, вторият държеше по-ниска нота.

Ето песента:

Добро ле, два се млади, Добро ле, залибили,
Добро ле, залибили, Добро ле, от мънинки,
Добро ле, срещнали се, Добро ле, снощи вечер,
Добро ле, в улицата, Добро ле, в тъмнината,
Добро ле, па седели, Добро ле, хоратели.
Добро ле, месечника, Добро ле, рог подала
Добро ле, звезди небе, Добро ле, обсипаха,
Добро ле, а две млади, Добро ле, още седат,
Добро ле, още седат, Добро ле, разговарят.
Добро ле, водата й, Добро ле, скреж хванала,
Добро ле, кобиличка, Добро ле, явор стана,
Добро ле, а две млади, Добро ле, още седат.

Когато момите изкараха песента, раздадоха се похвали от ергените, които я намериха хубава и за това, че всеки взимаше възсебе си тоя любовен припев. Иван Боримечката хвърляше очи — да я изяде — на Станка Чонина, която усърдно задиряше.

— Тая песен се пее на повторки, а се играе на повращулки! — издърдора той гръмогласно.

Всички моми се изсмяха, като гледаха дяволски на Боримечката.

Това беше цяла планина: ръст голиатов, сили херкулесови, лице кокалесто и грапаво, и глупавичко. При това, той беше и голям песнопоец, сиреч имаше и глас съответствен на снагата си. Боримечката се поразсърди. Той се оттегли мълчешката и след малко време излая над главите им като дърто овчарско куче — момите изпискаха уплашени, а после се разсмяха. Тогава гидийките взеха да го дразнят. Една го припя:

Иване, гълъб шарени,
Иване, тънка тополо.

Смехове.
Друга пое:

Иване, мечка пустяла,
Иване, дълги саръко!

Пак кискания и смехове. Иван пламна. Той погледа с тъпо удивление бузестата Стайка Чонина, която припя тъй нелюбезно въздихающия си кавалер, и отвори уста като някоя боа, па зарева:

Пейкина леля думаше:
— Пейке ле, моме, Пейке ле,
яката думат хората,
хората, ближни комшии,
че ми си гойна, кръвена,
че ми си трудна, дебела
от чичово си ратайче.
— Лелю ле, мила леличке,
нека се думат хората,
хората, ближни комшии —
аз съм си гойна, кръвена,
и съм си тръдна дебела
от бащина си белия,
белия и загария,
че доде хляба омеся,
по кошле грозде озобя,
по ведро вино изпия…

От тая кървава подигравка Стайка се засрами; бузите й зачервеняха още по-пламенни, като че ги вапца кърмъз. Злобни кискания на дружките й я стрелиха в сърцето. Някои присмехулници с престорна простодушност попитаха:
— Мари, че как може хем грозде да се зоби, хем вино да се пие? Тая песен лъже.
— То си е явно: или песен лъже, или мома лъже… — отговориха.
Тая лукава критика още разяри Стайка, тя хвърли мъстителен поглед на победоносния Боримечка и запя с разтреперан глас:

— Пейке ле, ружо в градина,
Твоето ситно плетене
и моето често ходене,
давно не бъде залудо;
давно се, Пейке, вземеме.
— Йонко ле, черни ратаю,
да беше Пейка любила
таквиз свинари кат тебе,
свинари и говедари,
болярски черни ратаи,
с момци бих плет градила,

тебе бих, Йонко, турила
на мали врата долен праг,
та кога мина замина,
телците да си изкарвам —
чехлите да си накалям,
о тебе да ги изтривам!…

На обида кървава — отмъщение страшно.

Стайка изгледа гордо сега наоколо си. Ножът й удари в живо месо. Иван Боримечката като треснат стоеше неподвижен с широко изпулени очи. Из един път страшен, неудържим хохот гръмна. Цялата тлъка беше вперила любопитни погледи в бедния Ивана. От срам и от болеж неизтърпим на самолюбието сълзи се показаха на очите му. Това още пò подлудяваше смеха наоколо. Булка Цанковица се скарà:

— Че какви са тия подкачки? Така ли прилича да се хапят моми с ергени, наместо да се галят и драгуват като гургувичета?…

— Тъй, тъй, гургувичета — избъбра една присмехулница, — и двамата в чаша да ги изпиеш.

Пак се разкикотиха веселите девойки.

— Които се карат, те се обичат — каза Цанко с помирителен тон.

Иван Боримечката излезе сърдито, като да протестира на тия думи.

— А които се обичат, те си приличат — продума Неда Ляговичина.

— Недо, ти знайш ли? И на присмех господ помага — отзова се Горанът, братовчед на Боримечката.

— Момчета, я вие викнете някоя стара хайдушка песня, да дойде сърце на място — покани ги Цанко.

Момците запяха дружно:

Сиромах Стоян, сиромах!
На два го пътя вардеха,
на третия го хванаха,
черни му върви развиха,
мъжки му ръце вързаха;
па Стояна заведоха
на Ерин попа в дворови.
Попа имаше две моми
и третя — Ружа снахица!
Ружа си мляко биеше
на мала врата градинска,
а моми двори метяха,
па си Стояну думаха:
— Байчо ле, байчо Стоене,
зарана ще те обесят
на царювите дворове,
царица позор да гледа
и царювите дечица. —

Стоян си Ружи говори:
Ружо ле, попова снахо,
не ни е жално за живот,
не ми е кило за бял свят:
юнак не жали, не плаче.
Ами те моля, Ружке ле,

ризата да ми операт,
косата да ми разрешат,
че ми е драго, Ружке ле,
кога челяка обесят,
ризата да му се белей,
чумбазът да се развява…

Огнянов изслуша с таен трепет финала на тая песен.

— Ето, тоя Стоян — помисли си той — е типът на легендарния български хайдутин: с мрачно-спокойния поглед на смъртта. Ни една дума на съжаление, на разкайване, на надежда… Иска само да умре хубавец!… Де да минеше тоя геройски фатализъм в днешния българин… Ох, тогава съм спокоен за изхода на борбата… Такава борба мечтая аз и такива сили търся… Да знаеш да умираш — ето разковничето на победата…

В това време писнаха кавалите. Свирнята, от най-напред нежна, меланхолична, заиздига се високо-високо; очите на свирачите блещяха, лицата пламтяха от въодушевление, ясните звукове звънтяха и пълнеха нощта с дивата мелодия на планините. Те пренасяха душата на балканските върхове и усои; те ти напомняха тишината на горските долини, шушненето на сенките, дето пладнуват овцете; горския миризлив босилек, планинските екове и примирането на любовната въздишка в долините… Кавалът е арфата на българските планини и полета!

Всички сега слушаха омаяни и гълтаха родните и понятни звукове на тая музикална поезия. Булка Цанковица, права пред огнището, с ръце на хълбоци, заплесната, слушаше. Но в истински възторг се намираше сам Огнянов, който насмалко щеше да изпляска с ръце.

Шумните разговори и смехове се подновиха. Но Огнянов отдаде внимание на разговора, в който чу името Петър Овчаров, Райчин, Спирдончето, Иван Остенът и някои други се разговаряха за бъдещето въстание.

— Аз съм вече съвсем готов за сватбата, очаквам само и револвера си от Филибе. Пратих и сто и седемдесет гроша за него; три овена отидоха — казваше Петър Овчарят, председател на местния комитет.

— Ама наздраво ние не знаем кога ще се вдигне байракът. Едни думат, по Благовец ще си закървавим ножовете, други — по Гергьовден, а вуйчо Божил го туря навръх маис… — казваше Спирдончето, снажен и хубавеляк момък.

— Ти гледай, щом кукне кукувица и се зашуми гората… но аз и сега съм готов: който час рекат.

— Ех, нашата Стара планина много юнаци е посрещала, та и нази ще посрещне — каза Иван Остенът.

— Петре, ти казваше за даскала: та двама души претупал, а? Юначага!

— Кога ще ни дойде на гости да му целуна ръчицата, дето е галила тъй хубаво? — питаше Райчин.

— Той ни превари, даскалът, ама и ние ще се погрижим да го достигнем. И наша милост отбира малко от занаята — отговори Иван Остенът.

Иван Остенът беше юнак и вещ стрелец. Убийството на Дели Ахмеда лани се приписваше нему. Затова и местните турци го извардяха, но безуспешно досега. На вечерята пиха за здравето на Огнянова.

— Да даде господ жив и здрав да го видим скоро… Взимайте пример, момчета, от него — казваше Цанко, като гаврътваше паницата с виното.

— Аз се хващам, с който иска — обади се нетърпеливата булка Цанковица, — че утре рано-рано ще ни довтаса като сокол тука.

— Хъ, що думаш, булка Цанковице? Ами аз, като бе тръгвам за К.…! — каза угрижено Райчин. — Ако дойде, вие го задръжте за кървавицата… Да се повеселим по Коледа.

— Каква е тая врява навън? — извика Цанко, като не допи виното си и стана.

Наистина, мъжки и женски викове се чуха на двора. Цанко и булката изскокнаха. Гостите наставаха също. Тозчас се завърна булката, много развълнувана, и каза:

— Свърши се и една работа, да е хаирлия.

— Какво? Какво?

— Боримечката грабнал Стайка.

Всички извикаха учудени от тая изненада.

— Грабнал я, хубостникът, и я понесъл на рамо, като гергьовско ягне, у тях си.

Вдигна се весела глъчка.

— Ами как тъй? А! Той затова излезе по-рано, а по него, Горанът, братовчед му.

— Възчакал я зад ритлите, при вратника — продължаваше булка Цанковица — и грабнал Стайка! Язък за момчето, че изгори момичето. Пусти Боримечка, кому минуваше през ума?

— Право да си кажем: те са си лика-прилика… — каза един.

— Тя е гойно сръбско свинче, той е маджарска катана — смееше се друг.

— Хай да са живи и здрави, утре ще пием червена ракия — каза Цанко.

— Па и на мене ръкав да дадат, аз си искам правото — кряскаше булка Цанковица; — то се вика, аз сватувах.

След малко гостите си излязоха развеселели.

XXXII. БОГ ВИСОКО, ЦАР ДАЛЕКО

Цанко се затече при Огнянова, в тъмния килер.

— Е, Бойчо, хареса ли ти се нашата тлъка?

— Чудно, превъзходно, бай Цанко!

— Ами записува ли песните?

— Какво ще ти записвам?… Та и свещ няма тука, нали видиш?

Дойде и булка Цанковица, със свещ в ръка.

— На вратнята се тропа — каза тя.

— То ще да е от Стайкини, може да си искат от нас момичето сега… Хайде де, това да ни е кахърът.

Но влезе Донка и каза, че заптиета тропат; води ги дядо Дейко, кметът.

Бесът да ги вземе, тях и дяда ти Дейка! Де да ги туря тия свини?… То не е за тебе — успокои той Огнянова, — но поскрий се… Булка, покаже на даскала де.

И Цанко излезе. Подир малко той въведе две заптиета, увити в ямурлуци и цели засипани със сняг. Те фучаха.

— Защо ни държа цял час на пътя, керата? — избъбра едноокото заптие, като си изтърсяше силно ямурлука.

— Измръзнахме, додето тебе дойде кеф да отвориш! — кряскаше другото заптие, грапаво и ниско.

Цанко бъблеше някакво извинение.

— Какво бъблиш? Заколи пиле и тури яйца в масло.

Цанко иска да каже нещо. Едноокото заптие кресна:

— Не дрънкай, гявур, ами по-скоро кажи на булката да сготви вечеря… Или мислиш да ни гощаваш с твоята гявур-ошав чорбасъ и орехови черупки? — казваше то, като хвърляше презрителен поглед на необраната още вечеря.

Цанко тръгна попарен към вратата, за да изпълни повелението. Ниското заптие му извика:

— Чакай, къде отпрати девойките?

— Те си отидоха дома, че късно беше — отговори Цанко, който съвсем изтрезня.

— Иди ги доведи пак, да дойдат да си довечерят… и нас да почерпят по чаша ракия… Защо ги изпъди? Цанко гледаше уплашен. Де твоето момиче?

— Легна си вече, аго!

Изкарай него, то да ни послужи — каза едноокият, като сушеше на огъня мокрите си навуща, които изпущаха облак пара и тежка воня.

— Недейте да плашите детето ми, аго — каза умолително Цанко.

Влезе кметът и се изправи смирено.

— Бре, ханзър! И ти ни развежда по двайсет порти да хлопаме като просяци! Тука насила ни доведе! Какво криете вашите…?

Той назова девойките с едно ругателно име. Българите преглъщаха. Те бяха навикнали на това.

Епохата на робството беше изработила унизителната за човечеството поговорка: „Преклонена глава сабя не сече.“ Цанко молеше бога само да не закачат дъщеря му.

— Чорбаджи — попита едноокото заптие, — вие готвите ли се за бунт?

Цанко отказа смело.

— Каква е тази кама тука? — каза ниският, като дигна камата на Петра Овчарят, който я беше забравил на чергата.

— А, чорбаджи, та вие се не готвите за бунт, а? — попита с ехидна усмивка едноокият.

— Не, аго, ние сме мирни поданици на царя — отговори Цанко, като се мъчеше да бъде спокоен; — а тая кама я забравил някой от гостите.

— Чия е?
— Не познавам, аго.
Заптиетата се взираха в някакви жълти драскулки на ножа. Между тях разпознаха слова.
— Тука какви са тия слова? — попитаха Цанка.
Той надникна над камата: до тъпия ѝ край бяха изработени с жълт тел шарки и думите „свобода или смърт“; а от другата страна името на стопана ѝ.
— Това е лози — излъга Цанко.
Едноокото заптие го перна с калния си цървул по лицето.
— Гявур, като ме гледаш с едно око, да не ме мислиш сляп?
Цанковият отговор повдигна съмнение у тях.
— Мухтар, ела тук!
Мухтарят влазяше с една тава баница, за да я опече у Цанкови. Той се разтрепера, като видя голата кама в ръцете на заптието.
— Прочети тук!
Мухтарят прочете и се изправи смутен.
— Не мога харно да разбера, аго.
Ниският грабна камшика си и го плющна. Бичът изпляска и се уви два пъти около врата на мухтаря. От бузата му потече струйка кръв.
— Калп миллет!
Мухтарят безмълвно си отриваше кръвта.
— Прочети или в гърлото ти ще бръкна с ножа! — викна заптието.
Зашеметеният мухтар видя, че нямаше спасение: трябваше да се покори.
— Петър Овчаров — прочете той с нарочно запиване.
— Познаваш ли го?
— Нашенец е.
— Чобан Петре ли го викат? — попита едноокият; види се, че отбираше нещо български.
— Така, аго. — И мухтарят му подаде ножа, като благодареше света Троица, че прескокна страшните думи. Но той прибърза.
— Виж и от тая страна — каза заптието.
Мухтарят надникна пак над камата твърде уплашен и се колебаеше. В същия миг с дясното око видя, че ниският готвеше бича да го плесне.
— Свобода или смърт пише, аго. Едноокият подскокна.
— И свобода, а? — ухили се той зловещо. — Кой прави тия ками? Чобан Петре дека е?
— Че дека ще е, аго? У тях си.
— Иди го повикай…
Мухтарят тръгна.
— Чакай и аз ще дойда с тебе, будала!
И ниският си наметна ямурлука и излезе с него.
— Добре, Юсуф ага, че чобан е от косъма на хайдутин.
В това време Цанко мина при жена си, която готвеше с проклетии:
— Да ги убие господ! Да ги скъса в червата! Зъмина кост да ги задави, та да пукнат, отрова да ги отрови! Да им готвя месо пред Коледа!… Отде се намери тая пуста поганщина сега, та ни развали и изпоплаши!…
— Донке, иди, татовата, у чича си тая нощ, мини през плета — каза Цанко на дъщеря си, която се показа пребледняла на вратата.
— Отде ги доведе пък и Дейко? Оная неделя пак ни довлякоха двама — бъбреше булката.
— Та що да стори челякът? — каза Цанко. — Водил ги де не — тук искали да дойдат: чули песните… Той изял и пет-шест гърбача.
Цанко отиде пак при едноокото заптие.
— Чорбаджи, де се дяна? Дай тука ракия и малко туршия.

— Няма го чобана — изговори сърдито ниският, който се завърна с мухтаря.

— Ние трябва да обърнем селото наопаки, но да хванем тоя комита — каза едноокият, като пиеше.

— Мигар на баща му да дадем зор пък? — попита ниско другият и после пришъпна нещо. Едноокият клюмна одобрително.

— Кехая, върви викай дъртия, да го питаме нещо още, вземи и това — каза ниският и му подаде стъкло за ракия.

— За ракия — затворено е сега, аго.

Вместо отговор едноокият му залепи цървула си по лицето. Природно малко поблаг, той се озверяваше, когато пиеше или искаше да пие.

След четвърт час дядо Стойко се появи. Той беше човек петдесетгодишен, но с будно и енергично лице, по което се четеше воля и упоритост.

— Стойко, обади де е син ти — ти знаеш де си го скрил — за да не пати твоята глава.

Като каза това, едноокият навири жадно стъклото с ракията. Окото му светеше и пущаше искри. После подаде на другаря си.

— Не знам де е, аго — отговори старецът.

— Знаеш ти, гяур, знаеш! — избъбра злобно заптието.

Старецът пак отказваше.

— Ще го кажеш!

— Кътниците ще ти извадим; па утре ще те влачим пеша с нас — изфуча ниският.

— Каквото щете ме сторете, от една душа повече нямам — отговори твърдо старецът.

— Иди оттатък, та си помисли малко, после ще се разкайваш. — заповяда му едноокият с притворна кротост. Целта му беше да изтеглят от дяда Стойка откуп, което щеше да му предложи мухтарят. Това беше същински грабеж, но те искаха да му дадат вид на доброволен подарък. Тоя начин е свойствен на такъв вид разбойничества.

Но дядо Стойко не мърдаше.

Те се изгледаха удивлени от такава дързост и хвърлиха едновременно зверски поглед на стареца.

— Ти чу ли, старче? — кресна едноокият.

— Аз няма какво да мисля, пуснете ме да си ида — отговори мрачно той.

Заптиетата побесняха.

— Мухтар, подвали тоя дъртел! — И едноокият грабна гърбача.

Мухтарят и Цанко молеха да помилва стареца.

Като отговор, той го ритна. Старецът грухна на земята.

И жестоки удари се засипаха по тялото му. Дядо Стойко до едно време вика, пъшка, па занемя; обилен пот обля челото на мъчителя: той беше уморен от работа.

Извлякоха пребития старец, за да го свестяват.

— Кога дойде в себе си, пак ми кажете, аз ще го накарам да говори.

— Молим ти се, Хаджи ага, пощадете тоя стар човечец, той не ще пренесе нови мъки и ще умре — каза умолително Цанко.

— Царят да е жив, комита! — разсърди се изведнъж ниският. — Анджак ти си за обесване! Ти сбираш комити у себе си, ти и чобанът трябва да криеш. Добре е да те потърсим.

Цанко неволно измени лице. Колкото и да беше замаян от ракията, едноокият забележи смущението му. Той се обърна сепнато към другаря си:

— Юсуф ага, ела да дирим, у тоя гявурин има нещо. — И стана.

— Заповядайте — каза глухо Цанко и ги поведе с едно фенерче.

Той ги води навсъде, килерчето остави за най-подире. Той светна и там. На почернелия потон имаше дупка. Кога беше закрита, никак не личеше. Цанко знаеше, че оттам се е промъкнал Огнянов на потона и пак наместил неузнаваемия капак. Той, прочее, доста спокойно въведе турците вътре и светна.

Първият му поглед беше към потона.

Дупката зееше широка сега.

Цанко замръзна на мястото си. Турците изгледаха килера.

— Каква е оная дупка?

— На потона — изшушна Цанко. Краката му притреперваха и той се пооблегна до зида.

Ниският забележи, че това беше от уплашване.

— Светни ми по-добре, да се покача! — каза той. Но внезапно му хрумна неприятна мисъл и покани другаря си:

— Хасан ага, ти си по-висок; мухтар, подложи се.

Хасан ага, когато беше добре пиян, охрабряваше; пиенето озверяваше сърцето му и разпаляше бабаитска кръв у него. Той стъпи на гърба на мухтаря.

— Чорбаджи, дай фенера, не видиш ли?

Цанко подаде фенера машинално, побелял като платно.

Едноокият увря светилото в дупката, после и главата си. По трупа му се познаваше, че той се извръща навсякъде с фенера в ръка.

После се сниши, скокна и каза:

— Чорбаджи, кого беше скрил тука?

Цанко гледаше изумен. Той не знаеше какво да отговори. Тая вечер беше изпитал толкова страх и мъки, щото хвана да му се чини, че бълнува. Мислите му се замъглиха. На повторните запитвания той отговаряше гузен и уплашен.

— Комитата ще даде по-ясен отговор в Клисура… Там има по-добра тъмница. За тая нощ тук ще мине…

И заптиетата го заключиха в тъмния и мразовит килер. Цанко беше така потресен, щото само след няколко минути се поокопити. Той се улови за главата, като че я стискаше да му не изхвръкне умът. Лишен от твърдост, страданията скоро го сломиха. Той заохка и запъшка отчаяно.

Вратата се бутна и гласът на Дейка се чу:

— Какво мислиш да правим, Цанко, сега?

— Не зная, бай Дейко, научи ме.

— Ти на турчата знаеш де им е слабото място. Замижи, па давай, само да се отървеш. Инак ще те влачат по конаци и по съдилища, дор те разсипят, дядо Стойко, и той можеше с малко нещо да не става зян. Давай, Цанко — бели пари за черни дни!

Дойде и булката разплакана.

— Цанко, да дадем! Не жали нищо, Цанко! На тия кръвници от ръцете човек няма да излезеш. Дядо Стойко веке е умрял. Ох, мамице, какво дочакахме!

— Какве да дадем, жено? Ти знаеш, сухи пари нямаме.

— Връвта да дадем!

— Донкината връв с рубетата ли мари?

— Донкината, тя е всичкото, да го дадем, само да се отървеш… Виж, те и за Донка сега пак питат, проклетите зверове!…

— Стори, булка, каквото господ те научил, а аз се побърках… — пъшкаше Цанко в тъмницата.

Булката и Дейко излязоха.

След малко време лъсна свещ през резките на килера и вратата му се отключи.

— Цанко, излез, отпусни се — каза Дейко; — агите били пак добри хора — и камата ти дават, за да нямаш страх вече. Евтино пак я откупихме.

Па като се наклони на ухото му, пришушна му:

— Още малко остая, па или ние тях, или те нас… да се свърши барем… То такъв живот се не живее…

XXXIII. ПОБЕДИТЕЛИТЕ УГОЩАВАТ ПОБЕДЕНИТЕ

В тоя същи час Огнянов тропаше на вратнята на Петра Овчаров. Не в сила да удържи ужасните душевни страдания при зрелището на заптийските буйства, на които гледа през една отзявка на потона; не в сила да удържи ръката си там от кърваво отмъщение въз тия злодейци, което щеше да бъде една безразсъдност с много лоши последствия, Огнянов като обезумял беше изскокнал на улицата и тичаше право към дядови Стойкови. Вратнята се отвори.

— Де Петра? — попита той, като забравяше, че се крие.

— Ти ли си, даскале? — попита разплакалата майка.

— Де ваш Петра, бабо Стойковице?

— Свако, само пази да не чуят ония… Петър е у Боримечката.

— Де стои Боримечката, бабо?

— До дядовата попова къща, ако знаеш новата вратня. Па се чувай, синко.

Бедната жена не подозираше, че дядо Стойко бере душа. Огнянов фукна. Той не чувствуваше нищо на крака. Кога наближи поповата къща, една шумна дружина се зададе оттам. Огнянов позна Петровия глас. Той спря момците.

— Даскалът! — познаха го всичките.

— Аз съм, братия, къде отивате?

— Бяхме у Боримечката — отговори Петър, — тая нощ си открадна невяста, та ходихме да му пием по едно вино… Да ги видиш сега как се сговарят! Гаче са били родени един за други. А ти кога допадна?

— Петре, ела да ти кажа две думи.

И двамата се отбиха настрана.

— Прощавайте, лека нощ — издума Петър на другарите си и бързешката се запъти с Огнянова. Стигнаха дома.

— Върна ли се татко? — попита майка си.

— Няма го още, синко.

Огнянов го увлече в зимника.

— Слушай, Петре, казах ти, баща ти го биха зле за тебе. Тия скотове могат да направят и по-лошо у Цанкови. Ние не можем да ги задържим от злодействуване освен с оръжие. Аз сам можех да им смажа главите одеве, но се побоях от сетнините. Не бива да отиваме къде Цанкови.

— Аз искам да отмъстя, брате! — викаше Петър вън от себе си.

— И аз искам отмъщение, Петре, и страшно, но безопасно за нас.

— Как да го направим? — попита Петър, като си откачи пушката от стената.

— Потърпи, да помислим.

— Аз не мога да мисля, аз татка трябва да ида да видя що го чинят!

Огнянов, сам буен, сега се силеше да удържи един по-буен от постъпка естествена, но гибелна. Идеше ли Петър у Цанкови, кръв щеше да се пролее. Огнянов мислеше, че часът за решителна борба не беше още настанал. Свидно му беше за такъв личен юнак да падне преждевременно и безполезно.

Но нахалост бяха усилията му. Петър ревеше като тигър:

— Аз трябва да отмъстя за баща си, па целия свят да пропадне!

Той оттласна силно Огнянова, който го теглеше, и припна към вратнята.

Огнянов си скубеше космите. Той се видя слаб да повлияе над такава неукротима кръв.

Но преди Петър да приближи вратнята, тя се изчука отвън. Той запъна пушката, па отвори. Троица българи, Цанкови съседи, носеха в черга дяда Стойка, или по-добре — трупа му.

— Ти да си жив, Петърчо — каза му единият селянин.

Дворът се изпълни с писък и плачове от жените, Баба Стойковица си дереше ризата и се хвърляше въз студеното тяло на стопанина си. Огнянов дръпна разбития от това нещастие Петър и го увлече пак в зимника. Огнянов със сълзи на очи се мъчеше да го задържи, защото, подир минутното поразяване от вида на баща си, Петър сега още пò лудуваше за бързо отмъщение.

— Да отмъстим, братко, да отмъстим — казваше му и го прегръщаше Огнянов; — няма за тебе и за мене по-свята длъжност сега от отмъщението.

— Кръв! Кръв! — ревеше обезумелият от ярост Петър. — Ох, тате, счупиха ти душмани твоите стари кокали… Ох, майчице, какво да те правя сега?

— Стой бе, брате, удръж се, стегни си сърцето, ще накажем страшно враговете!…

След половина час силата на кризиса намаля, защото и най-лютите нравствени страдания отслабват от самата си напрегнатост. Петър пристана да остане дома си, след като прие пред иконата клетва от Огнянова, Остена и Спирдончето, че няма да оставят живи заптиетата.

— Че и Боримечката намери време да се жени… — каза с досада Остенът; — да не беше това, щяхме и него да дръпнем… тази хала ни трябваше.

Планът на отмъщението беше такъв: щяха да завардят пътя, който отива на запад към Лесковския проход, отдето е друмът за Клисура. Те избраха за засада обраслия с гъстак дол, из който слазя речката Белещица и се втича наблизо в Стрема. Там щяха да причакат двамата турци и да се хвърлят въз тях с голи ножове, след което да ги завлекат и скрият труповете им в гъсталака. Но за да се предварди всяка случайност да избягнат жертвите, те взеха и пушките си. До това гръмливо оръжие те щяха да прибегнат в краен случай. Тоя план беше основан на сведенията, които даде Дейко за заптиетата: те щели да станат твърде рано, преди втори петли, да гонят Клисура, задето бързали; затова му и дали заповед да ги събуди далеко преди зазоряване.

Първи петли пропяха и малката дружина остави пустото село и се намери на полето. Снегът валеше обилно на едри парцали. Бяла пелена покриваше целия път. Тя правеше и нощта бяла. Пътниците, с пушки, скрити под ямурлуците, крачеха мълчешката из дебелия сняг, който застилаше всичко. Никакъв шум не показваше, че вървят живи хора; те мязаха на нощни призраци и вампири, които стават около Коледа. Снегът валеше непрестанно и пълнеше трапищата с преспи, които забавяха вървежа на пътниците; но те не забележваха това; всички бяха погълнати от една мисъл: отмъщение. Виковете на Петра, юначния им другар, и примиранията на майката и домашните пищяха в ушите им. В тая минута те само от едно се боеха: да не би да се изтърват от ръцете им заптиетата — всички други страхувалия и интереси бяха останали настрана. Дълго време те още вървяха, без да си продумат. Веднага зачуха след себе си някакъв лай, който изпълни самотията. Те се обърнаха зачудени.

— Отдека кучета по това време? — попита Бойчо.

— Чудно — каза безпокойно Спирдончето. Лаят се повтори още по-гръмлив и додето да разберат, те видяха, че под дърветата скачаше и тичаше насам някаква голяма и черна фигура, съвсем не прилична на куче: тя приличаше на едно чудовище, на някаква гигантска мечка, изправена на задните си крака.

Бойчо и Спирдончето инстинктивно отстъпиха настрана до дънера на един дъб и се приготвиха да се защищават от тоя непознат нападател. В тая съща минута той дотърча до тях.

— Боримечка! — извикаха всички.

— Боримечка зер! Забравихте го! Майка му стара…

Действително, той беше Боримечката, в ямурлука си. Като чул врявата на улицата, отишъл у Петрови, дето се научил за всичко. Без да се бави ни минута, той се завръща у дома си, изпраща булката си при майка ѝ, втиква в пояса си топора, взема пушката и хуква да гони дружината, да вземе участие в отмъщението.

Присъствието на тоя силен помощник я ободри още повече.

— Да вървим сега — каза Остенът.

— Напред — прибави Огнянов.

— Бе чакайте и другия — каза Боримечката.

— Че кой друг има още? — попитаха зачудени.

— Петровото братле, Данаил, и той тръгна с мене.

— Че защо го водиш?

— А бе Петър го прати, за да види брат му с очите си какво ще стане.

— Как? Той не ни вярва? Ние му се заклехме.

— Сто клетви за пара. И аз не ви вярвам.

— Че защо?

— Без Боримечката сте тръгнали!… Майка му стара!…

Тая фраза Боримечката употребяваше подир всяка дума почти. Тя изразяваше много по-умно чувствата му и мислите му, отколкото устата му можеха да направят.

— Не се сърди, Иване — каза Остенът; — ние се сетихме за тебе, но си младоженец…

— А! Ето и Данаил!

Момчето запъхтяно се спря пред тях; то имаше само един дълъг нож, затъкнат на пояса.

От трима дружината се умножи на петима.

Пътуването продължи пак мълчаливо. Те вървяха все покрай средногорското бърдо, което е пола на Богдан, от върха на който се спуща и Белещица. Най-после дойдоха до нея. Мястото наистина представяше сгоден нападателен пункт. От дясна страна Стрема, която трябваше да прегазят турците; от лява страна дълбоко изринат дол, задръстен с гора, и планината зад него. Тук се спря дружината. Така тя се отдалечаваше един час нещо от Алтъново, дето не биха се чули гърмежите, ако станеха нужни. Когато се наместиха в гъстака, вече се задрезгавяваше. Снегът падаше по-ситен. Другарите, снишени добре, чакаха търпеливо, с погледи вперени на изток, отдето щяха да се зададат двете заптиета. Но първият глас, който чуха, беше вълче виене. То се зададе над главите им и все по-близко се чуваше. Вероятно вълците се спущаха в полето, за да си намерят закуска.

— Идат към нас — каза Иван Остенът.

— Пушка няма да се хвърля.

— Ще работим с ножове и с дръжките на пушките, чувате ли? — каза Огнянов.

Другарите наостриха уши. Ситното шумолене из по-горния гъсталак показваше, че глутницата иде купом, тичешката. Виенията се повториха. Развиделяваше се вече.

— Тия проклети вълци, ако ни побъркат!… — изпъшка Огнянов.

В същия миг няколко вълка се изпречиха на полянката пред тях и се спряха. Острите им муцуни се издигнаха и завиха. Явиха се и други.

— Осем! — прошушна Боримечката. — Вам оставям четири; другите са мои.

Като се запознаха тъй с лова си, гладните зверове се хвърлиха на гъсталака. Той се преобърна сега на крепост, която вълците нападаха, а човеците бранеха. Ножовете и камите играеха свирепо; пушките се дигаха и падаха. Виене и фучене. Няколко звяра се натъркаляха пред гъсталака; други няколко се занимаха с падналите си другари, като ги разкъсваха още живи; останалите бяха прокудени от гъстака, из който Иван Боримечката правеше чести излазки, джавкаше като овчарско куче и блъскаше с топора по главите. Той приличаше на Гедеона, кога с магарешка челюст поразявал филистимската войска.

Скоро всичките вълци бидоха прогонени през дола на срещната рътлина и клекнаха да си ближат раните.

По щастие, доде траеше боят, никой не замина.

— Вълците не се махват вече оттам — каза Огнянов.

— Я вижте, и друга дружина дошла там!

— Нека почакат, ние ще им дадем зияфет, да помнят кога е била сватбата на Боримечката — каза Спирдончето.

— Майка му стара! — избъбра самодоволно Боримечката.

Мина се няколко време.

Турците се не показваха, а втори петли бяха пропели… Дружината чу още по-рано отдалечени кукуригания, които нощната тишина донасяше от околните села. Виделината нарастваше; дърветата в полето по-ясно хванаха да се виждат и предметите да се отличават един от други. Взе да се стяга душата на момчетата; те помръзваха на едно място, па им хрумна, че може и да не видят заптиетата, че може те да са отложили за по-късно тръгването си, пред вид на дебелия сняг, що засипа всичко през нощта, а може би и по предпазливост, от някакво нападение. Още малко и съмваше съвсем, и пътят щеше да заработи, и нищо, вече невъзможно!… Тия мисли се въртяха на всички в главите; страшното нетърпение нарастваше и ставаше несносно — цяла мъка. Остенът изпъшка отчаяно.

— Ще ги чакаме, когато и да заминат, и няма да мърдаме оттука — каза глухо Огнянов.

— Но ако се улучат и други пътници?

— Те ще си вървят из пътя, нам ни трябват двамата…

— Но тогава ние явно ще нападаме!

— Ако не може тайно — явно.

— Ще гърмим с пушките оттука, па хайде из планината… Никой няма да ни види в гората — каза Остенът.

— Добро. Но ако са тръгнали с дружина, с турци още?

— Тогава истински бой ще имаме… И оръжие имаме, и позиция добра — каза Огнянов; — само внимавайте хубаво: ние клетва пред божия образ дадохме — живи да ги не оставим.

— Майка им стара!…

— Само едно ме е страх, момчета — каза Бойчо.

— Какво?

— Да не би да са тръгнали из друг път…

— Не бери грижа за това — каза Остенът; — други път няма; освен назад ако се върнат! Тогава дай боже сила!

Боримечката прав, назърташе нещо.

— Идат някои — каза той и посочи на изток. Всички се вторачиха към тая посока. Измежду дърветата, в които извиваше пътя, показаха се двама души.

— Конници! — извика скръбно Огнянов.

— Не са нашите — каза Спирдончето.

— Нашите са пешаци — забележи Остенът.

— Майка им стара!…

Огнянов беше развълнуван и сърдит; той продължаваше да гледа вторачено двамата конника, които вървяха успоредно из пътя. Те приближиха на стотина разкрача разстояние.

— Нашите са! — каза той радостно. — Нашите!

— Те са, познах ги по ямурлуците и по лицата… Едноокият върви от оная страна.

Всичките, с пушки готови, се взираха към двете заптиета, които продължаваха да наближават спокойно насам.

— Аз познах пък коня на Цанка — каза Спирдончето.

— А другият е моят — прибави Огнянов.

— Взели са ги насила.

Но радостта на Огнянова се намали веднага: той сега видя, че турците могат да избягнат лесно. Значи, на открито и с ножове не може да се действува: трябва из пусията, с пушките, а гърмежът беше предателско нещо. Па и конете бяха голяма беда.

— Каквото стане, да стане — пошушна си Огнянов.

— С пушките!
— Юнаци, внимавайте, гледайте началото да бъде сполука.
— Кога дойдат до бряста, ще гръмнем — каза Остенът.
— Аз вземам едноокия — каза Боримечката.
— Боримечката и Спирдончето — едноокия, аз и даскалът — другия — изкомандува Остенът.
Конниците стигнаха бряста.
Цевите се насочиха из гъстака и дружен гръм разбуди околните екове. Момчетата погледнаха през дима.
Едното заптие беше паднало, другото се провеси настрана.
Конете се поразскачаха, па спряха.
— Кой уби баща ми, даскале? — попита Данаил и пръв изскочи от засадата.
— Едноокият, той падна долу.
Данаил фукна към пътя. В два мига той се намери там и закастри с ятагана си нещастния убийца на баща си.
Когато дойдоха и другарите му, той още сечеше, като безумен. Той мязаше на същи звяр. Турчинът, още неумрял, приличаше на бут кълцано със сатър месо, а не на човек. Дебелият сняг беше наситен на кръв. Тя правеше локви.
Огнянов се потърси от ужас и отвращение при вида на тая салхана. Той би вознегодувал, ако тя се вършеше сега от един страхливец; но Петровото братче беше неоспоримо храбро и само мщението можеше да го тласка на тая дивашка вакханалия… Огнянов си помисли:
„Отмъщение зверско, но оправдаемо и от бога, и от съвестта. Кръвожадност, но добра черта. Българинът пет века е бил овца — звяр да бъде е по-добре. Човеците уважават пръча повече отколкото козата, кучето — повече от пръча, кръволочния тигър — повече от вълка и мечката, и плътоядния сокол — повече от кокошката, която му дава превъзходна гозба. Защо? Защото олицетворяват силата, която е правото и свободата… Философията нека процъфтява; природата остая, каквато си е. Христос е казал: ако те плеснат от една страна, дай и другата. Това е божествено и се покланям. Пò обичам Мойсея, който дума: зъб за зъб, око за око! Това е естествено и го следвам. Ето жестокия, свещения принцип, на който трябва да положим борбата си с тираните… Да имаш милост към немилостивите е така подло, както да я очакваш от тях…“
Погълнат от такива вълнуващи размишления, страстни и жестоки, както самата минута, и противни на неговата хуманна натура, Огнянов стоеше над трупа и гледаше захласнато как снегът застилаше червените локвички и насеченото месо, разбъркано с дрипи.
Ненадейно той съпикаса в тоя безобразен кървав труп наниз дребни жълтици. Огнянов ги посочи на Спирдончето:
— Вземи ги за някои сиромаси, да си купят блажнинка по Коледа.
Спирдончето издигна връвта с върха на харбията си.
— Проклетникът, кой ли българин е обрал? Бре, това е Донкината връв!… Същата!… — извика Спирдончето, замаян и уплашен. Той беше годеник на Донка.
— Види се, тя е откупила дяда ти — каза Огнянов.
— Но тук е само половината връв — другата ще е навярно прорязана и останала в тоя боклук!
И Спирдончето с погнусяване взе да рови с харбията, но не намери другата половина. Тя беше у другия, с когото едноокият раздели братски плячката, както и наказанието.
В това време Боримечката пък довършваше с топора другия.
Двата трупа бидоха отвлечени наскоро в гъстака. В това време Цанковият кон тичешката се завръщаше назад в селото, а другият, като бе подушил близостта на вълците, прегази Стрема и хукна с дигната опашка през полето.
— Зъб за зъб, око за око! — повтаряше да си шушне несъзнателно Огнянов.

Кога момчетата се отдалечиха — вълците приближиха, природата и звярът станаха съюзници, за да унищожат следите на праведното отмъщение.

И снегът все валеше.

Съмна се добре. Околността беше все пуста. Нищо още се не показваше по пътя, нито по полето, застлани с бяла покривка. Ранният час и големият сняг задържаха всеки пътник на леглото му. Така щото утрепването на турците нема никой свидетел. Но дружината желаеше да не бъде забелязана, като се връща в селото. А пътят, из който бе дошла, навярно сега не е вече пуст; при това, там имаше и воденица. Направиха съвещание. Реши се да се изкачат по северните плещи на Богдан, хубаво обрасли с букашка гора и гъстак, тя да се спуснат в селото от другата урва. Тоя път, макар и труден и мъчно проходим, беше безлюден и даваше заслона. Данаила изпратиха право за село.

XXXIV. ФЪРТУНА

Върла отиваше пътеката по гористата урва, по която момчетата се изкачиха от дола на Белещица. Боримечката, вещ по тия места, вървеше напред, с пушка на рамо. Вървежът ставаше труден, защото планинската пътека я засипваше снегът; подир половина час пот като град затече по лицата им, като че тия изпечени момци бяха вървели цели часове въз урвата. Изкачиха се на един връх. Снегът беше престанал; скоро през белезнявата мрежа на небето слънцето лъсна и огря с белите си зари долини и планини. Бялата им завивка стана още по-заслепително бяла. Тя блещукаше на слънцето с милиарди треперливи искрици, като че бе посипана с елмазен пясък, подобно ризата на една багдатска султанка. Из долината, пробудена вече, издигаха се димчета над селата, пъплеха селяни тук-там, които първи проправяха пъртина по засипаните друмища и пътеки. Селото Алтъново се виждаше ясно в самите поли на бърдото и там се зърваше движение; момчетата забележиха някакъв чер куп — вероятно хора, — който се мърдаше и отиваше към края на селото, там, дето бяха гробищата — познаха, че това е погребението на дяда Стойка; сега чуха даже и звука на клепалото… Но бърдата и върховете планински бяха непристъпни и царствено спяха под девствената си плащаница. Величествената Рибарица, на запад от долината, издигаше в небесата своя гигантски тъп купен, заобиколен с по-ниски; темето му оставаше забулено от вълнисти подвижни облаци, които като че пушеха. На северния хоризонт се протакаше правата черта на Стара Планина, цяла плувнала в бяло и в слънце. Обикновено

намръщена, тя сега беше за хубост да я гледаш. Само зиналите сиви канари — легла на водоскоците, които се спусщаха от върховете ѝ, остаяха отвити и придаваха малко строг вид на планината. Гърбът ѝ отиваше равен като една стена до самата Амбарица, отдето се захваща редът на балканските великани…

Дружината хем вървеше, хем се спираше да се любува на очарователната зимна картина, но мълчаливо. Петровото нещастие и отмъщението, което последва, влияеха мрачно на душите. Редките откъслечни разговори се касаеха само до пътуването, което хълмеше по долове и рътове. На места някой затъваше и после с големи мъки го изтегляха. В тоя случай голиатската сила на Боримечката беше много полезна. Макар че правеха чести почивки, те премаляваха; гладът ги зачовърка, па се появи от север мразовит вятър; той им брулеше лицата и вледеняваше носовете, ушите и ръцете. А лесът ставаше все по-упорит и негостолюбив. До едно място вървяха, па спряха; никаква диря от пътека нямаше. Отпред им се изпречваше само непроходим гъст букак, задръстен още с големи преспя — а веявицата се усилваше. Те се изгледаха смаяни.

— Да се повърнем освен назад, в дола, и да си идем по селския път? — каза Спирдончето.

— Не — възрази Остенът; — по друга посока да тръгнем, но да се не връщаме.

И другите изказаха такова мнение.

Подир кратко съвещание решиха да се повърнат малко назад, па да ударят малко надясно и пробият как-как букака, та да излязат на поляната, що е навръх бърдото; от нея да се спуснат в оттатъшния дол.

— Там е — каже Остенът — Дичовата къшла, да идем там, да се посгреем и куснем. Тъй ще изпуснем пушките.

— И аз съм на Остеновия ум — каза Огнянов, като се изгърби на вятъра; — да се отбием до къшлата, едно да се подкрепим, друго — може да научим какво става в Алтъново. Слепешката да не слазяме там.

Огнянов можеше да прибави и трета причина: болежките на крака, които хвана да усеща от хода и студа.

— Наистина — продума Спирдончето, — Цанковият кон досега се е върнал и се е дигнала врявата вече.

— Колкото за това, не се грижете — каза Остенът, — до тоя час вълците не са оставили ни кокалите на заптиетата… Турците, ако идат да ги дирят, ще намерят само дрипи. А байо снежко е засипал всичките кървави дири по пътя; на Цанковия кон забележих, че нямаше капка кръв.

Излязоха на поляната. Посъветваха се пак за посоката.

Иван Боримечката изглеждаше внимателно небето. Другарите чакаха и неговото мнение.

— Хайде да гоним къшлата, че Рибарица не ме огрява… майка й стара… — каза той сериозно.

Тогава дружината се обърна на североизток и залази нагоре. Вятърът духаше яростно, повдигаше полите на пътниците, вмъкваше се в шиите им, през крачолите им и играеше под ризите им. На всяка стъпка, която правеха, веявицата нарастваше с голямо бучение… Огнянов полека-лека остаяше назад. Той чувствуваше, че силите го оставят; ушите му пищяха, светът му се въртеше; той видя съвършеното си изнурение, но не щя да викне да го възчакат — та и вятърът нямаше да допусне гласът му до другарите. Снабден с необикновено силна воля, той се полагаше на нея да го изведе, даже ако мишците му се откажеха. Но човек, колкото нравствено и да е силен, пак най-после е длъжен да се покори на механическите закони. Никакви усилия на волята, никакво могъщество на духа не може

да възвиси мишечната сила по-горе от известен предел. Душата може, наистина, да възбужда деятелността на тялото, но нейната работа е само да възбужда и прилага силата, а не да я създава. Всичките планински долове ечаха; ледният дъх на бурята вкочаняваше членовете и замразяваше кръвта в жилите. Въздухът обхващаше пътниците като едно замръзнало разиграно море, слънчовите зари не топлеха, а гаче бодяха месата им с шипове. Скоро и тях ги замрежи фъртуната; която се понесе на бурни, вихрести, снежни облаци насам. В миг ураганът забуча като ад, вятърът раздигна преспите на прах и в бесни кълбуци, които развя на стълпове към небето. Изгуби се слънце и виделина; небе и земя се разбъркаха и сляха в хаос от сняг, хвърчащ със светкавична бързина. И ураганът бучеше, пищеше и ехтеше, като че се проваляше светът.

Това трая две минути. Балканската буря отмина на други връх и го зави с гороломната си мъгла. Слънцето пак грейна с бледа, мразовита светлина на безцветното небе.

Дружината, налягала до една права стена, която я закриляше малко от главния устрем на стихията, остана като от чудо незасипана от снежната веявица. Един по един пътниците занаставаха, като че се пробуждаха от смъртоподобен сън. Те бяха вкочанясали, не усещаха ни ръце, ни крака. Мразът ги държеше сънливи. Опасността именно сега беше голяма. Пръв се свести Иван Боримечката. Той извика:

— Ставайте бре, припкайте нагоре, ще замръзнем!

Те се стреснаха, стиснаха пушките под мишница и закрачиха нататък. Изведнъж Боримечката ги спря.

— Де даскала бе?

Те се озърнаха уплашени. Огнянов го нямаше.

— Бурята го е отнесла!

— Сняг го е завеяло!

Пръснаха се да дирят. Пропастта, която зееше под краката им, ги докарваше до ужас. Те не смееха да погледнат в нея.

— Ето го! — извика Остенът.

Край самата провала из снега се подаваха два крака, обути в цървули. Разровиха, изтеглиха Огнянова. Той беше безжизнен, лицето му присиняло, месата му вдървени.

— Майка му стара!… — избъбра състрадателно Боримечката.

— Трийте го, братя — извика Остенът и сам захвана да му трие със сняг лицето, ръцете, гърдите. — Топъл е още, давно го отървем.

Всички забравиха себе си, да помогнат на погибающия си другар. Силното търкане скоро го свести, па и на тях сами подействува благодетелно. Кръвта им се разигра.

— На къшлата по-скоро! — извика Остенът.

И троицата души хванаха за крака и ръце Огнянова и го понесоха по снеговитата урва на Богдан. В тая работа най-много помогнаха пак силните мишци на Боримечката. Подир невъобразими усилия дотътразиха се до къшлата.

XXXV. В КОЛИБАТА

Къшлата на Дика беше на една равна поляна, в ниско; високи бърда я закриляха от ветровете. В широката заграда бяха напластени купни от сено и шума — зимна храна за овцете и козите. Те се подсланяха под една широка ниска стряха, простряна на северната част на двора. Колибата на овчарите, които пазеха стадото на зимовището му, се димеше весело. Едно овчарско куче се хвърли въз пътниците, но тозчас позна Ивана Остенът и се замилва. Сложиха Огнянова в топличката колиба и продължиха енергически разтриването. Овчарчето, което пазеше там, и то помагаше за спасението на Огнянова: то смъкна цървулите и търкаше със сняг краката. Когато и Огнянов, и другарите му се видяха вън от опасността да замръзнат, те се прекръстиха с дълбока благодарност към провидението. Овчарчето нахвърля още дърва на огъня. Дружината насяда около, без обаче да грее ръце и крака. Кучето, вярно на инстинкта си, клекна при входа, да пази.

— Обрейко, де чича ти Калча? — попита Остенът.

Калчо беше Диков брат и пазеше къшлата.

— В село слезна снощи, сега го чакам.

— Дай, баевата, каквото има в торбата, да похапнем.

Овчарчето изтърси всички хранителни припаси: няколко твърди комати ръженик, лук, сол и меродия.

— Няма ли ракийка, Обрейко?

— Нямаме.

— Хай да се не още ощури макар! А тя трябваше, ракийца, за даскала, да се съвземе — каза Остенът, като гледаше Огнянова, който си кълчеше ръцете и се превиваше още от болки.

— Нищо, даскале, отърва се. Видя ли нашата Средня гора каква е хубостница?

— Слава богу, че вам нищо не стана — каза Огнянов.

— Ха, тя не закача старите си познайници.

— Ако питаш — забележи Остенът, нам ни я изпрати Стара планина, тая фъртуна… Боримечката не се излъга…

— Боримечката не яде слама!… — потвърди гръмогласно сам Боримечката.

Кучето го излая. Гръмливият му глас раздражаваше животното. Огнянов се взираше в Ивана с любопитство. Той неволно правеше сравнение между него и прозвището му; то му прилягаше донемайкъде. Не можеше да се измисли по-съответствено име за тоя макрокефал, груб и полудив великан, който повече приличаше да е бозал от мечка, нежели от жена. Той гледаше тая несъразмерно висока снага, кокалеста, мършава, но силна; тази ъгловата, длъгнеста, космата глава, с тясно чело и с малки диви очи, с грамаден нос, широко развит в ноздрите, като у диваците, и с уста големи — да лапнат свободно един заек (Боримечката ядеше и сурово месо); и тия предълги, космати, жилести ръце, които би разчекнали един лев, както Херкулес. Той беше назначен повече да се бори с диви зверове, до които го приближаваше природата, а не да пасе кози — една идилична работа. Като контраст на всичко това по лицето му се изразяваше една незлобивост, някакво тъпо овче простодушие, което го правеше смешен. Никой не би предположил, че тая дебелашка, груба, неразвита нравствено повидимому натура е способна за привързаност и за по-човешки, нежни вълнения. Да, това беше вярно. Самото му явяване при дружината, в такъв извънреден час, явяване доста комично, свидетелствуваше за доброто му и доблестно сърце. Тоя момък беше способен за самопожертвуване! Под удара на тия размишления Огнянов хвана да намира физиономията му по-симпатична и даже умна.

— Бай Иване, кой ти изкръсти такова страшно име?

— Как, та ти не знаеш ли, даскале? — отзова се Остенът. — Той се е борил с мечка.

— Наистина?

— Той е ловец страшен… и я уби!

— Боримечка, разкажи самичък как се търкаляхте с мечката от скалата — каза Остенът.

— Как, ти се бори с мечка? — попита Бойчо учуден.

Боримечката, вместо отговор, тури си ръката на врата. Тогава Огнянов съзря там един дълбок трапчест белег, зарасъл сега; после си запретна косматата ръка и при лакътя се показа друга зарасла рана, като че причинена от желязна кука. Огнянов с настръхване видя тия знакове.

— Боримечка, разкажи срещата си с мечката. Ти си бил прочут юнак! — каза той.

Боримечката изгледа тържествено; тъпият му поглед пламна от гордо възпоминание и той захвана да разказва.

— Майка й стара!… — захвана той с любимата си фраза…

Но кучето излая внезапно и изскокна из колибата.

— Защо лае Мурджо? Боримечката едвам захваща — изшегува се Остенът.

— Чичо Калчо! — извика овчарчето.

Калчо се подаде с една тояга и с торба през рамо.

— Е, аз имам гости? Добре дошли, момчета! — каза той дружелюбно, като тръшна бремето си.

— Сторете място да се посгрее бай Калчо.

— Ех, че студ бре, че то ще измрат всичките вълци! Де ви завари бурята?

— Тук, отдолу — отговори Спирдончето.

— Ами че по такова време ходи ли се на лов? Първица ли идете в балкана, та му не знаете кога го хваща месечината?

— Остави се, бай Калчо, помами ни добър лов… Ракийца носиш ли? — питаше Остенът.

— Ракийца? Нося. Ама ви нося и по-хубаво нещо.

Павурчето изреди дружината.

— Какво по-хубаво нещо от ракийцата сега?

— Едно ново.

Всичките наостриха уши.

— Две клисурски заптиета ги изяли вълци тая заран.

— Бре, що думаш? — извика лукаво Боримечката.

Кучето пак го излая.

Изяли ги, та не останало косъм от тях. Една тайфа турци ходиха, та ги намериха — не тях, а парцалите и кокалите им при Сардановата могила. Хаджи Юмер ага, както разбрах, казва, че заптиетата са били спогнати от вълците, кога водели конете, и са ударили бягат, те на една страна, конете — на друга. Единият кон се изгубил. Вълците подушили, че месото е по сладко на ефендетата, та докопали тях. Наздраве, юнаци, така да изпукат всичките поразеници. Те са от кучешки ощур и пак кучета ще ги ядат.

И Калчо навири павурчето. Тогава само съзря Огнянова, когото не познаваше.

— А тоя аратлик отдека е? — попита той, като му подаде павурчето.

— От Кара Сарълие, найдохме го в балкана… И той по същия дивеч тичаше — отговори Спирдончето.

— Голям юнак е… наздраве, даскале! — изгърмя Боримечката. Кучето пак се изрънчи.

Калчо се обърна към Боримечката засмян:

— Бре, Мечка, какво си направил бре?

— Никому нищо, Калчо!

— Тюх бре, ергенчето грабна ни момичето, изгорихте се един други. Хай да е честито. Де ти дивечът да гостиш сватбарите?

— Оставих го татък долу, бай Калчо — избоботи гърлесто Боримечката.

Тоя път Мурджо се сериозно разсърди.

— Хей, бай Иване, разкажи как се бори с мечката.

— Той ли? — обади се пак Калчо и погледна лукаво Боримечката. — Да ни разкаже по-добре как се е борил със Стайка…

Изсмяха се. Иван Остенът искаше още да се увери в заблуждението на турците, затова пое:

— Та тъй, а? Разкъсали ги вълци? А не викат ли турчата, че българи са убили заптиетата?

— Как? Цялото село знае! Дядо Стойко, бог да го прости… — каза Калчо, като разбра криво питането.

— Това чухме, ама аз питах: нямат ли турците смисъл на българите, че са убили заптиетата?

Калчо го погледна в недоумение.

— Кой ще каже това? Кога е било българин от наше село заптие да убие? Казах ви, че вълците са свършили тая добра работа и турците утре се готвят да дигнат потеря по гадовете, да ги прокудят. Виж, това и на мене помага… Та то тая зима от гад не можеш да излезеш на кърa. Наздраве, момчета! Хай да дочакаме светото рождество здраво и весело! Па и вие сторете като Мечката, само не през пости. Заповядай, аратлик!

И Калчо подаде ракията на Огнянова, комуто силите се повърнаха от действието на благотворната струя. Той дигна павурчето и каза с трогнат вид:

— Да поменем, братя, дяда Стойка, мъченик на турската ярост. Господ нека успокои праведната му душа, а нам да дава мъжко сърце и силна десница, да се борим с Христовия враг и да му върнем за едно сто… Бог да прости дяда Стойка!

— Бог да прости — повториха другарите.

— Бог да прости — каза Калчо, като свали шапка. После се обърна приятелски към Огнянова: — Аратлик, ти харни думи каза, от твоите уста в божиите уши. Ще се тегли до едно време, па ще стане джаста-праста… Как те викат? Ами, да се запознаем! Мене ме викат Калчо Богданов Букчето. — И Калчо простря павурчето Огнянову.

Той се назова с едно друго име и пи за добро познанство.

Дружината похапна малко, защото пестеше скудните припаси на Калча Букчето, после се опрости с него, който излезе да я изпрати извън вратата. Той се обърна пак към Огнянова:

— Аратлик, прощавай, забравих ти името; па кога минеш пак тъдява, отбивай се при мене, да си побъбряме… Ти харни приказки имаш… Хай добър час!

Няколкото бодри Огнянови думи силно стреснаха бедния козар. Не че бяха съвсем нови за него — но „аратликът“ спомена няколко думи за *борба* и тия съвсем нови думи удариха силно въз една нова струна на душата му и тя се пробуди. Ще видим после какво влияние има тая среща за него…

Дружината се скоро изгуби нататък: тя се спусна надолу към селото, кога притъмняваше вече.

Огнянов реши да нощува в хана на бай Дочка. Току-що влезна в стаята, няколко минути след него, се покачваха по стълбите петнайсетина башибозука с пушки; тях ги предвождаше заптието, което вчера Бойчо видя в кафенето на турското село.

Уви! Нямаше Колча тук да го предупреди!

ЧАСТ ВТОРА

I. БЯЛА ЧЕРКВА

Приключението навръх Светого Андрей разтърси от основи мирното съществуване на Бяла черква. Откриването личността на Бойча порази мало и голямо, а изравянето труповете на двамата турци докара в ужас градеца. То беше, наистина, зловещо събитие. Остави, дето се разбуди подозрителността на турската власт, ами и околното турско население закипя — за отмъщение. И като чакаше деня да коли изкуп, засега се настървяваше в кървави злодейства. По кърища и друмища западаха още повече български лешове и съобщенията на едно място с друго станаха крайно опасни. Всеки ден смущаваха Бяла черква слухове за клане по Коледа. Паниката, особено между жените, растеше. Всякой беше гузен. Родолюбивите изявления се спотаиха; въодушевлението се изпари. Още на Андреевден полицията затвори Соколова, неразделния Бойчов другар; затвори дяда Стояна воденчаря, като съучастник; подири дякона Викентия, но той изчезна. Общината от своя страна, въпреки настоятелството, побърза да изгони из училището Рада, като любовница на опасния човек, а Михалаки Алафрангата предложи да се затвори временно и мъжкото училище, за да „поизветрее“. Задържаха един Мердевенджиева — колкото за малките деца. Всички, що се познаваха малко или много с Бойча, стояха на тръне. Комитетът се унищожи сам по себе си. Само Ярослав Бързобегунек остана на заслон под своята каска със златен ширит. Никой не обезпокои „австриецът“. Той продължаваше добросъвестно да фотографира белочерковчани и понеже му липсваха някои необходими кислоти за измиване образите, възприети от стъклото, то

последните оставаха съвсем замрачени и тъмни и човек с удивление виждаше по къщята портрети на някакви негри… В същото време Бързобегунекът сам поддържаше кореспонденцията с външни места…

Най-после духовете на Бяла черква се поуталожиха и смелостта се повърна на младежите. Само едногласно окайваха съдбата на клетия Огнянов: слухът за смъртта му се потвърдяваше отвсякъде. Читаците, които идеха на пазар, разказваха, че бил ударен с три куршума и издъхнал някъде из ахиевското бранище. Онбашията знаеше, че последното не е доказано, но го потвърдяваше и той. Някои българи уверяваха, че графът бил погребан от Никола терзият в дола, дето го намерил. Хаджи Ровоама описваше по-трагически края на Бойча: като се влачел ранен из дола, през нощта бил изяден жив от вълци. Тия мрачни мълви потопяваха града в скръб. Огнянов от герой ставаше мъченик и светец. Той мина в легенда. Бабичките палеха свещ за „великомученика Бойча“; поп Ставри му отслужи панахида в средата на панахидата за Хаджи Бойча. Там присъствуваха всички младежи, за голямо изумление на сродниците на честния покойник, които останаха слисани и от това, че попът в молитвата поменуваше Хаджи Бойча — Бойчо „мученик“, вместо „поклонник“… Но имаше и други, които бяха доволни. Те гледаха високомерно, като човеци, които са имали право. Стефчов особено светеше, въпреки срамното си приключение у Милкини. Големината на Огняновото бедствие, което захвана всичките внимания, намаляваше я на позора му. Та и самият позор прави по-безочлив… Но в началото на февруари Юрдановият гняв се уталожи: Стефчов биде венчан за Лалка!

Трябва да прибавим, че Стефчовото предателство остана в тайна: всичката вина и негодувание паднаха върху злочестия идиот, комуто игуменът с бой изтръгна изповедта, че е бил единственият свидетел на

заравянето труповете. Това обясни и загадъчните ония знакове и възклицания, с които Мунчо най-после, навярно, е издал Бойча — как и пред кого — неизвестно. Нему му отнеха свободата и го заключиха като някой бесен луд в кулата, до манастирската вратня.

Колкото за Рада, тя ходеше като слисана. Добрите хора, у които бе нашла гостолюбие, не знаеха как да я утешават. „Ще стане зян това момиче“ — казваха угрижени.

Заедно с отминуването на времето и добрите душевни движения се усилваха. Марко и Мичо Бейзадето подир многократни опитвания сполучиха да отпуснат под свое поръчителство доктора Соколова, незамесен, впрочем, в работата на труповете. Двамата поръчители не знаеха, че имаха съюзник, който им улесни успеха. Тоя таен съюзник, който беше такъв и на бай Марка, в по-първото освобождение на доктора — време е да го кажем, — беше същият, когото Хаджи Ровоама угади една нощ сред повечерката си: жената на стария бей. Един случай беше срещнал тази млада Пентефриевица с доктора и той нема Йосифовата твърдост да устои на изкушението… Благодарение на тая мимолетна връзка, отдавна прекъсната, той и тоя път бе изтеглен из мъчно положение: беевицата беше накарала бея да действува в К. за пущането на Соколова като невинен.

Няколко деня след завръщането му, през февруария, Каблешков се яви в Бяла черква като апостол и се установи в къщата на Бързобегунека. Там свика членовете на разстроения комитет, разпали ги с огненото си слово и ги поведе право в манастира, дето игумен Натанаил ги закле над евангелието и благослови възобновения комитет за въстание. Оттогава приготовлението пак закипя с много по-голяма сила. В началото на априлия Каблешков пак се яви в Бяла черква.

От тоя ден ние пак захващаме подробно разказа си.

II. БОЛНИТЕ НА ДОКТОР СОКОЛОВА

Соколов ходеше развълнуван из стаята си. Той често поглеждаше из прозореца към двора, сега потънал в буен шумалак и зеленина. Черешите и вишовете мязаха да са покрити със сняг от цвета си. Ябълките простираха като гирлянди листнати клони, увенчани с бял и румен цвят. Чуден Маргарит засипваше прасковите и зарзалиите, израсли до самите прозорци. Тревясалата пътека, която минуваше през сред дворчето, превърнато сега в градина, стоеше в сянка, покрита от събраните клони на овошките като алея.

Той се беше сега доста изменил. Лицето му, пак красиво и добродушно, но пребледняло и поизмършавяло, като на болен, който се поправя. Продължителният затвор и нравствените мъки бяха ударили скръбния си печат въз тоя мощен и пълен с живот момък; той бе станал нетърпелив, злъчен. При многото страдания в затвора беше се присъединило и друго едно: той беше узнал, че Лалка е венчана със Стефчова; това го убиваше и той като звяр лъхтеше безпомощен в тясната ограда на тъмницата си. Той се кълнеше в душата си, при първа възможност, да убие Стефчова, причинителя на толкова злощастия, защото беше дълбоко уверен, че и издайството беше Стефчова работа. Когато се завърна в града, първата му грижа беше да иде да благодари на Марка Иванов и Мича Бейзадето. После той обиди Клеопатра, която Нечо Павлов, ловецът, беше отвел в къщата си и там хранил досега. Бедният звяр, нарасъл доста вече, беше твърде изпусталял и само след няколкоминутно колебание можа да си напомни за обичния си господар. Клеопатра беше поподивяла и студена вече. Грубите ѝ инстинкти бяха се силно развили в нея. Тя често и лесно се сърдеше и показваше острите си зъби, съвсем не с благи намерения. Докторът мислено виждаше ненавистния Стефчов, сграбчен в нейните космати обятия, и сатанинска радост огряваше лицето му. Но скоро той разбра, че Мунчо е виноватият, а след подновяването на комитета той биде погълнат цял от голямото дело, готвенето за бунта. Отмъщението, което вече стаяше лично дело, остана на най-заден план в мислите му. То беше тъй малко и мизерно пред величието на задачата. Той реши да пусне на воля и Клеопатра, с която не знаеше какво да прави, и затова заръча на Неча Павлов тая вечер да я пусне към Балкана — свидно му беше да я утрепва.

Соколов беше съвсем парясал докторството, не лекуваше вече никого, та и никой не отиваше при него от страх да не се компрометира. Хаванчетата, стъклата с лекарствата, кутийките с праховете, ведно с медицинските му книжа, бяха нахвърлени разбъркано в едно долапче, дето мишките в скоро време успяха да прочетат половината фармакопея. Само един болен се съглеждаше още да посещава дома му, той беше Ярослав Бързобегунек. Той от една непредпазливост беше се ранил по ръката с револвера, един ден подир завръщането на доктора. Това нещастие беше му привлякло състраданието на всичките граждани и беше накарало бедния австриец да се откаже от фотографията си, която отдавна се беше отказала от него.

Веднага вратнята се хлопна и докторът устреми очи към нея. Подаваше се именно Бързобегунек. Той беше облечен пак в излинелия и ожулен костюм, даден нему от Огнянова, на главата с шапка със златно ширитче и с огромни жълти бакенбарди. Дясната му ръка, превита на гърдите, висеше на подвезка от бяла кърпа, прекачена през врата му. Той идеше полека и предпазливо насам, вероятно да избегне болежката, която бързото движение причинява на наранения член. По лицето му, което се бърчеше на всяка стъпка, се четеше страдалческо изражение. Кога влезна при доктора, той се озърна внимателно наоколо си и хвърли подвезката на кревата.

— Добрутро, байно! — И подаде десницата си. Докторът я плесна силно със своята, без гостът да покаже най-малък знак на страдание.
Защото нараняването на Бързобегунека беше измислено: трябваше да се оправдаят честите му посещения у доктора.
— Какво ново? — попита го докторът.
— Каблешков е дошъл, снощи късно, у мене е — каза Бързобегунек.
— Да се видим! — каза докторът живо.
— Той е трескав сега. Цяла нощ е бил в огън.
— Ах, горкият!
— Остави, ами не стои спокоен, та ми е продиктувал три дълги писма, да се изпратят днес. Такава жилка, а остал е без душа. Кашлица го мъчи…
— Да дойда да го прегледам — каза докторът, като си взе феса.
— Не, сега спи… Заръча ми само да се свика комитетът за довечера и той да се намери на заседанието…
— Не бива, нека лежи!
— Иди го накарай, ти го знаеш каква е глава… Свикай членовете за довечера.
— Добре, ще пратя хабер на членовете.
Бързобегунек сниши гласа си и каза:
— Е, стоте златни найдоха ли се?
— За пушките ли? Найдоха се. Днес ще ги имаме.
— Браво бе, Соколов, бабанка си! — изкрещя фотографът.
— Мълчи!
— Ах, откога имаш тая кама? — извика Бързобегунек, като измъкна изпод жилета на доктора лъскавото оръжие и заигра с нея из въздуха.
— Иван Маджарът ми я направи… Сега поръчките у него валят… Хубаво нещо, нали?
Бързобегунек се взираше в някакви слова, изработени на ножа.
— С. или С. Какво значат тия букви?
— Отгадай!
— Соколов или Стефчов? — попита усмихнат Бързобегунек.
— Свобода или смърт! — каза натъртено докторът, у когото споменуването на Стефчова разбуди неприятно чувство. После прибави: — Сега Стефчов-Мефчов и други подобни безобразия назад остаят, любезни приятелю… Ние нямаме време да мислим за Стефчова, нито за лични каприза или оскърбления… Който отива да убие тигъра, презира червяка… Ти трябва да знаеш, че аз съм забравил всичко… Който подига революция, всичко забравя…
Бързобегунек го изгледа лукаво.
Явно беше, по раздражението му, че докторът нито беше забравил, нито можеше да забрави тъй лесно. Ударът, който беше нанесен на сърцето му или на егоизма му, беше твърде силен. Трескавото занятие с приготовлението на бунта затъпяваше навреме бележките от раната, която все зееше. Тия поглъщающи залиси обзимаха цялото му същество и го зашеметяваха. Той намираше в тоя вид опиянение едно средство да бъде нечувствителен към нравствената болка, както пияницата го намира във виното. Но колчем настаяха трезните минути, минутите на размишлението, горките мисли като съскливи змии се разбуждаха в душата и жилеха, жилеха немилостиво.
Но Кандовото появяване в двора тури край на неловкия разговор и отвлече вниманието на доктора.
— Що за птица е негова милост? — попита Бързобегунек.
— Кандов — руски студент.
— Знам, но що за човек е?
— Философ, дипломат, социалист, нихилист… и кой дявол го знае още какво… С една реч, болен е тука…
И Соколов тури пръст на челото си…

— Та не приима ли да вземе участие в народното дело?
— Не, що му трябва то? Види се, ще ходи в Русия, да си вземе дипломица — каза сърдито докторът.
— Ах, тия учени гарги! Не мога да ги търпя! — извика Бързобегунек… — Видиш ли някоя от тях с диплома, ти я вече отпиши от човещината… Тям народ и свобода не трябва… Дай им рахатец, женица, къщица и благоразумие! Зер, за това ли са гнили гърдите си години, та да дойдат в България да бунтовстват и да търсят със свещ Диарбекир или въжето си?…
— Бързобегунек, това не е право, виж, ти сам имаш диплома!
— Аз? Пазил ме бог!
— Истина, и Бойчо нямаше такова нещо… — каза докторът.
— Ако да имах диплома, и аз щях да бъда такова магаре… И ти, например, да беше приел докторския си атестат от някой медицински факултет, а не в албанските баири, щеше да мислиш да правиш пари, а не бунтове…
В тоя миг студентът влезе в коридора. Бързобегунек бързо окачи подвезката на врата, увря си ръката в нея, защото стъпките на студента се чуваха до вратата.
— Хъ, щях да забравя, дай сулфато за Каблешкова.
Току-що докторът му подаде праха, вратата се почука.
— Антре! — извика докторът.
Кандов влезе. Ярослав Бързобегунек му се поклони учтиво и излезе. Кандов нито го забележи, тъй беше съсредоточен.
Кандов беше облечен в добре закопчано тъмнозелено сетре, поизжулено вече, и обут в панталони от подобен цвят, твърде тесни и залепени на кълките. Високият ален фес зле хармонираше с мургавото му бледно лице, покрито с някаква тъга и съсредоточеност, с някаква меланхолия, която се отразяваше и в мечтателния му поглед. Познаваше се, че тоя момък криеше в душата си някаква мисъл и мъка, която не можеше да победи, нито да сподели с другиго. От няколко време той съвсем бе станал саможив.
По поканата на доктора той седна на един стол в стаята. Соколов седна на кревата, доста позачуден от това неожидано посещение.
— Как сте със здравието, господин Кандов? — попита Соколов, като помисли, че студентът е нездрав нещо. И той изгледа внимателно мъховитото му сухо лице.
— Слава богу, добре съм — отговори Кандов късо, почти машинално. По оживлението на погледа му сега и по играенето на жилите по челото му явно беше, че някоя друга причина, и важна, го водеше тук.
— Драго ми е, личи си, че сте се съвършено поправили.
— Да, поправих се, добре съм.
— Значи, ще пътувате пак за Русия?
— Не, отказах се.
— Съвършено?
— Завсегда, аз оставам тука — каза Кандов с глух глас.
Докторът го изгледа зачудено и полуиронично. Тоя поглед като че искаше да каже: „Защо ли си не вървиш, байно, на школото и при философите? Тук е всичко пожар: нямаш работа тука.“
Възцари се кратко мълчание.
— Може да желаеш да постъпиш учител? — попита докторът с презрително участие.
Кандов слабо се зачерви и вместо отговор попита рязко:
— Господин Соколов, кога комитетът ще има заседание?
Този дързък въпрос порази доктора.
— Какъв комитет? — попита той с вида на човек, който нищо не разбира.
Кандов се изчерви още по-силно и каза с напрежение:
— Комитетът ваш, не крийте, аз зная всичко… и кои са в него, и де заседавате… Всичко, не крийте от мене…

— Чудно, как знаете толкова работи, когато се не интересувате… Но нека кажем, че е… Какво искате да кажете с това? — попита докторът, като опря в него упорит и предизвикателен поглед.

— Аз ви питах: скоро ли ще имате заседание? — повтори Кандов решително.

— Да, довечера, господине! — отговори докторът със същия тон.

— Вие сте председател, нали?

— Да!

— Аз ида да ви моля едно нещо.

— Какво, господине?

— Аз ви моля да ме предложите за член.

Гласът на студента трепереше от вълнение.

Докторът остана слисан: той не беше приготвен за подобна изненада от страна на Кандова.

— Как тъй, Кандов?

— Просто като българин… искам и аз да работя.

Соколов скокна.

— Дай, братко, ръчицата! — И той го стисна горещо и целуна по устата; после прибави: — С радост, с голяма радост, господин Кандов, всички ще ви видим в кръга си… Такива сили като вас е грохота да стоят настрана… Борбата наша ще бъде велика… Отечеството ни призовава… Всички, всички нека бъдем… Чест и слава на тебе, Кандов! Как ще се зачудят приятелите, като им кажа!… Дай, братко, ръчицата!…

— Благодаря, докторе — каза разчувствуван студентът, — и ще видите, че Кандов няма да бъде излишен…

— О! Знам, знам!… Защо не прие още когато Огнянов ти предлагаше?… Ах, сърцето ми се къса от жалост… Моят нещастен Бойчо! Защо не умрях аз, та той да живееше да разпаля народа със словото си и с примера си!… Знаеш ли, Кандов? Той беше истински герой, велика душа!… Ах, страшно ще отмъстим за кръвта му!… За едно — сто! Ще разплачем майките им на тия варвари!

— Отмъщение, да! — отговори Кандов. — Това е едничкото чувство, което движи и мене тая минута… Такава личност като Огнянов не може да се прости на убиеца.

— Отмъщение, и страшно! — извика докторът.

— Довечера ли ще се събере комитетът?

— Да, у бай Мичови; ние ще идем заедно…

— Щом ме приемат, аз ще направя едно предложение там.

— Какво?

— Да се убие убиецът на Огнянова!

— Той не е само един, приятелю… Те са няколко… и де ще ги търсим?… Па ако питаш, то е цялото турско царство…

— Според мене един е виновникът само!

Докторът го погледна зачудено.

— Един е, и той е при нас…

— При нас?

— Да, правият виновник на смъртта му.

— Ах, бай Кандов, струва ли труда си… да отмъщаваш на един идиот… Мунчо е лишен от съзнание. Тоя нещастник сам не е отбирал, че прави предателство… Той така беше привързан към Бойча… Остави, остави…

Кандов пламна. Соколовото убеждение го обиди.

— Заблуждение, господин Соколов! Заблуждение! Кой ви говори за Мунча?

— А за кого говорите?

— За Стефчова!

— Стефчов! — извика докторът поразен.

— Стефчов! Той е предателят! Аз знам най-положително.

— Ах, тоя мръсник!… И аз него подозирах най-напред!

— Аз знам положително, че той е издал всичко на турците!… Мунчо е съвършено невинен… Вие всички сте прибързали да вините него… Стефчов е съветвал властта още същата нощ, когато го опозориха, да копаят при воденицата; той е открил името на Огнянова чрез подлостта на Мердевенджиева… Той е извършил всичките престъпления и нему се дължат всичките нещастия… Аз знам вече подробно всичката тая тъмна история, и от най-достоверен извор.

— Ах, тоя сатанински син!

От няколко минути Кандов постоянно нарастваше пред очите на Соколова. Той оста още по-силно покъртен, когато видя готовността му да убива Стефчова, противника на светото дело, и се наимаше на такъв кървав подвиг и страшен риск, за да засвидетелствува предаността си на идеята, която и той прегръщаше сега. Такава горещина у всекиго другиго би се показала подозрителна; но у Кандова тя беше искрена и това ясно се познаваше по безпокойния огън на погледа му и по нервозния трепет, който играеше по вдъхновеното му сега лице.

Соколов погледа няколко време в очите Кандова, па скокна и каза:

— Потрай, ще пратим тоя мръсник на дяволите… Тая вечер комитетът ще реши…

— Добре — каза глухо Кандов.

— Ах, иде! — извика Соколов, като видя, че се задава едно хубаво и белолико момче, облечено доста прилично във френски дрехи.

Види се, че докторът него очакваше, защото се развълнува при появлението му.

— Някой болен е тоз? — попита студентът.

— Да, пардон! — каза докторът и изскокна из вратата.

Когато се завърна, лицето на доктора грееше от задоволство.

— Кой беше негова милост? — попита Кандов, като изглеждаше в гърба момчето, което си отиваше.

— Пенчо Диамандиев, дошъл си е тия дни от Габровската гимназия.

— Как, шуреят на подлеца Стефчова и син на изедника Юрдана? — попита Кандов. — Вие сте приятели с него?

— Приятели не сме, но сме повече нещо от приятели и братя: ние сме другари, той е член на комитета.

III. ДВА ПОЛЮСА

Чорбаджи Юрдан старееше я отслабваше бързо. Една гастрическа болка, която го бе държала много време на леглото, отрази се още по-силно на характера му и го направи по-раздразнителен и нетърпелив.

Тая заран беше хубаво времето и той беше ходил да се разходи до градината, която имаше на края на града. Тая градина, широка и обиколена със здрави зидове и насадена с хубави овошки и цветя, плувнала в прясна зеленина, подействувва добре на болния старец, неизлизал отдавна из къщи. Прохладният чист въздух и пролетното слънце го съживиха. Той по-бодро вече пристъпваше, като се връщаше дома. Но тъкмо кога пристигна до дома на Генка Гинкин, зетя си, той почувствува слабост, краката му премаляха. Той се отби у зетя си.

На двора Генко Гинкин, още по-издребнял, спарушен и изгубен, носеше пеленаче дете на ръцете си, което крещеше, и го коткаше и люшкаше като кърмачка на гърдите си.

Юрдан се запъти към постланото с китеник одърче на двора и седна тежко, като каза намусено:

— Бре, женкеря, ти ли пазиш детето? Къде е оная?

Юрдан разбираше под думата „оная“ дъщеря си.

Генко се смути — защото смущаването беше неговото нормално състояние — и избъбра заплетено:

— Тя си има работа, та аз държа Юрданча… тя ми рече да го държа и да го понося… тя си има работа…

— Не дава ли ти да й носиш и хурката? — попита с презрителна усмивка Юрдан… — Гино мари, я свари едно кафе! — викна той, без да види къде е Гина.

— Тя меси, меси… тя има работа, дядо… та затова аз държа детето… Кафе, кафе… аз да ти направя, ей сега ида, ей. Знам де е кутията с кафето и шекеря — избъбра Генко, като остави Юрданча на коленете на дяда си и се изгуби.

Пеленачето се разписка още по-силно. Юрдан се разсърди. Той сложи в къта на одърчето неприятния пискун, стана прав и се развика:

— Бре, къде се дянахте, бре! Тук човек ли има или магаре!… Гино мари, Гино!

— Тате, добре дошъл! Каква е работата, добре ли си? Здрав ли си? Виж какво е хубаво времето, добре си поизлязъл! — обади се кака Гинка от прага, весела и засмяна.

Тя беше се препасала със синя престилка, ръцете й възпретнати до лактите, зелената кърпа на главата й тикната назад и красивото и лице щедро напудрено с брашно. Тя така беше доста интересна и наумяваше някои битови образи от фламандската школа.

— Какво правиш? Какво ми разправя оня женкеря? Какво си се така набелила като воденчарка? Едно кафе няма кой да направи тука! — бъбреше старецът ядосано и повелително.

— Ти прощавай, тате, хванах се и аз на работа… Сега ще ти направя кафенце… Генко! Къде се запиля? Вземи Юрданча и го занеси в люлката, давно го приспиш!

— Какво работиш? Какво месиш?

— Меся, меся… трябва да се меси… и ние не сме на гроб камък, я? Благородни българи сме… — каза кака Гинка и се изсмя яката.

— Какви българи? Какво месиш? — попита намръщено баща й.

— Пексимет, тате!

— Пексимет?

— Ами че! Нали трябва?

— За какво ни трябва пексимет? На баня ли ще ходите? Или каква е тая слободия?

Вместо отговор кака Гинка се изкикоти. Юрдан я изгледа съвсем навъсено. Той не можеше да търпи този постоянен и безпричинен смях на дъщеря си, която по веселия си характер беше съвършена противоположност на неговия холерически темперамент.

Тя се приближи до него и му каза ниско:

— Кой ти мисли сега за баня? Ами ние за друго готвим пексиметя: той трябва за юнаците.

Юрдан я гледаше слисан.

— За какви юнаци?

— Ами за българските юнаци, тате, кога идат в Балкана.

— За какви юнаци дрънкаш мари? — попита Юрдан, все повече и повече зачуден.

Гинка се приближи още по-близко и каза:

— За въстанието… Комитетът нали заръчва?

И тя се пак изсмя с глас.

Юрдан подскокна на мястото си. Той не вярваше ушите си.

— Какво въстание мари? Какъв комитет? За бунт ли?

— За бунт, бунт!… Не щем вече ние тоя крастав султан да ни заповядва — отговори кака Гинка дързновено, но изведнаж отскочи настрана, защото баща й махна с чибука да я удари.

Побледнял, разтреперан като листо от гняв, той се развика с всичкия глас, който имаше:

— Мари, магарска дъще, мари, въртоглава куфалнице, и ти ли ще правиш бунт? Няма ли за тебе хурка и игла, ами си тръгнала по ума на хайдутаците и нехранимайковците, за да ги хрантутиш с пексимет?… Нямаш ли очи и срам, лудетино!… И тя не щяла султана, видите ли? Кучка недна!… Какво ти е сторил султанът? Дете ли ти взема, или нещо те настъпи? Зарязала си къщата и детето и отишла да сваля султана!… Какво гледаш бе, папуняк, и ти ли си на нейния ум, и ти ли ще ходиш под байрак?… — обърна се свирепо Юрдан към Генка, който гледаше уплашено при вратата.

Генко Гинкин избъбра нещо и се скри пак в стаята. Там Гинка се преоблачаше набързо, защото видя, че бащиният й вик привличаше любопитни на вратнята. Като видя Генка, тя грабна чехъла и го запуха по врата.

— Поразенико, защо обади, че меся пексимет?

Но Генко; с гордо съзнание на своето мъжко достойнство, не удостои жена си с никакъв отговор, а храбро се втурна в другата соба и заметна вратата хубаво. Като тури тая преграда между своя гръб и чехъла на жена си, той протестира язвително:

— Удари сега, ако можеш!… Аз съм твой мъж и ти ми си жена!… Удряй сега, да те видя!

Но кака Гинка го вече не чуваше. Тя беше излязла на двора, защото баща й беше излязъл на улицата сърдит и разтреперан.

Когато стигна у тях си, той се беше твърде замерил. Той измина двора, като пъшкаше обезсилен, и седна на първото стъпало на стълбата, която отиваше за горния кат.

Чорбаджи Юрдан страшно беше възмутен. Истина, макар и дълго време затворен в къщи, но и до неговите уши бе стигнало нещо. Тайната за едно близко въстание беше станала евтина и бяха я чули даже и глухите. То се готвеше някъде къде Панагюрище, зад гори и планини, както беше разбрал Юрдан, и следователно огънят беше далеч от неговата черга. Сега, от перната си дъщеря той разбра, че дори и Бяла черква се е запушила, „Какво правят турците, джанъм? Слепи ли са, глухи ли са, та не сещат, че се копае лахъм под царщината?“ — думаше си той.

От дясната му страна се чуха детински гласове. Те излазяха из едно прозорче, малко по-високо от главата му, из което влазяше видело в килерчето. Юрдан стана да

се изкачи по стълбите. На третото стъпало той машинално се спря и погледна в прозорчето. Тогава той видя, че и двамата му маловъзрастни сина, от които големият имаше едвам тринайсет години, стояха пред огнището, пълно с жарава, и вършеха нещо там. Те бяха тъй залисани в делото си, щото не забележиха главата на баща си, че се мярна на прозорчето.

Едното момче държеше на огъня тиганче и с голямо внимание надничаше над онова, което се вареше или пържеше вътре. Другото с нож изрязваше и изглаждаше някакви лъскави топки, които стояха накуп пред него. Това не беше друго, а лени куршуми; а в тиганчето се топеше оловото, от което ги лееха в калъпа.

— Харсъзи! Магарета! — изкрещя побеснял Юрдан, като позна с какво се занимаваха синовете му, и той се повърна назад с издигнат чибук.

Синовете зарязаха лабораториума си, изхвръкнаха като вятър из килерчето и се изгубиха на улицата.

— Хайдуци! Кръвопийци! Изгори-къщи! Проклетници проклети! И те бунт готвят! — викаше Юрдан, като се покачваше бързо по стълбите, защото яростта галванизираше краката му.

Горе на чардака той срещна жена си.

— Доне! Не си ли и ти в тайфата? — попита я той с грозен поглед… — Всичката ми челяд полудяла!… Ще ме направите на пепел!… Ще изгорите душата ми на стари години!…

И той лъхтеше и насила поемаше.

Жена му го гледаше прехласната.

— Пенчо! Пенчо! — завика той. — Къде се е дянал? Да питаме него какво прави… Когато малките леят куршуми, той трябва пък топове да лее… Чапкъни с чапкъни…

— Няма го — обади се жена му, — отиде на К.

— За какъв дявол отиде на К.?

— Може би до табака, да му занесе стоте лири.

— До Тосун бея? Той утре трябваше да иде, маскарата!… Как тъй тръгва, без да се обади!…

И чорбаджи Юрдан се запъти към писалището. Той го отвори бързо и разтършува бързо из чекмеджето и измежду тефтерите и книжата. Но група не намери. Вместо него измъкна изпод хартиите един великолепен револвер-лефуше.

— Отде е тоя пищов? Чий е тоя пищов? Кой бърника в масата ми? Аз търся груп — намирам револвер!

— Че кой бърка тук освен тебе и Пенчо? — обясни жена му.

— Ах, тоя магарски син! Ах, тоя вагабонтин! Няма да стане човек!… Ето го и той царски противник! Ето го бунтовник!… Не ще дума, той е турил малките securityсополковци да леят куршуми… Всичките на работа вече! Всичките си плетат въжето!… Та какъв е тоя маскарлък, джанъм! И котките ми варънджа ще станат бунтовници, ако тъй отива… Кириак дойде ли?

— Тука е, връзва денковете…

Юрдан се запъти тичешката към стаята, дето беше Стефчов.

IV. ТЪСТ И ЗЕТ

Стефчов, който беше съдружник на дядя си, връзваше с помощта на двама работника денкове с гайтан, които щяха да изпращат за джумайския панаир, който бива навръх Гергевден. Той беше хвърлил сетрето и феса, за да може по-лесно да работи; лицето му, зачервеняло сега от упражнението, запазваше пак своето противно изражение на душевна сухота, безцветност и коравина.

До прозореца стоеше Лалка, жена му, облечена скромно в синкава рокля, и пришиваше платнени марки въз свързаните вече денкове. Не можеше да забележи човек по нейното спокойно и бяло лице, разцъфтяло и добило повече женственост, че тя е нещастна в това съпружество, станало не по нейна воля. Простодушна, неопитна, без никаква романтическа подквасa на духа, която нямаше отде да възприеме в тая деспотическа среда, дето се беше възпитавала, тя отиде с мъка и със скрити сълзи под венчилото. Но времето й дойде на помощ, както бива повече в подобни случаи: тя привикна и се помири с новото си положение. Тя Стефчова не обичаше, нито беше възможно да го обикне, но тя му се покоряваше и му се боеше. И той не искаше повече от нея. В замяна на сърцето й, за което той твърде не бе се домогвал, той печелеше богато наследство, той ставаше прям наследник на Юрдана Диамандиев. Той беше доволен.

Той изпусна въжето, което дърпаше; за да пристяга денка, а Лалка — иглата, когато видяха Юрдана, че влезе страшно бледен и разтреперан, с бурни бръчки по челото.

— Е, Кириак? — извика той още от вратата. — Както се види, аз и ти само остаяме тука верни хора на царя! В къщи и котетата варънджа станали са бунтовници, купуват револвери и леят куршуми… Огън и пожар се готви, а ние сме седнали да готвим стока за панаира. Аз като съм болен, баре ти нали видиш и слушаш какво е, ами да тръшкаме толкова пари в стока, когато са настали такива хайдушки времена…

Двамата работници излязоха на пръсти. Стефчов го гледаше смаян.

— Какво гледаш бе, простако? — изкрещя Юрдан. — Аз ти казвам, че и моята челяд е молепсал комитаджилъкът, челядта на Юрдан чорбаджи, най-верния царски човек, у когото слазят каймаками и паши… Та какво остава за другите, за простия народ! Няколко чапкъни правят комитет тука, под носа ни, и ние зяпаме като будали!

И чорбаджи Юрдан разказа с повече и повече растящ гняв откритията, които направи днес.

— Аз току-що се тъкмях днес да ида при бея — каза Стефчов. — те се сбират в градината у Бейзадето, нека ги хванат и турят на изпит. С двесте тояги ще изкажат и майчиното си мляко… Аз още по-рано трябваше да туря край на тая мръснишка пропаганда против държавата… Който не е благодарен тука от правителството, нека иде в Московията на даскал Климента, а не да туря огън в къщята ни.

Стефчов отвори вратата и пошушна нещо някому.

— Ти знаеш ли кои са тези магарета? — попита дядо му.

— Главният е Соколов! — каза Стефчов, като хвърли крадешком поглед на Лалка, и лицето му се изкриви от злоба. В тая злоба против доктора се мешаше и затаена, парлива като жив въглен ревност. Това окаменяло сърце беше достъпно за любовта само в това й некрасиво проявление.

— Все тоя ли поразеник?

Стефчов отиде и взе да бърка в джоба на сетрето си.

Юрдан го гледаше ожидателно.

— Ето едно писмо, което вчера намерих на улицата, току до вашата къща.

— Какво е това писмо?

— Подписано от Соколова… праща го в Панагюрище, види се, на други подобни вагабонти.

— И какви маскарлъци пише? Плен, огън, пожар, нали?

— Съвсем други работи, уж невинни, пише вътре, но аз се заклевам, че под тях друго се разбира — каза Стефчов, като разгръщаше пак писмото. — Но Заманов ще го проникне и разтълкува; той е такъв копой, дето от сто уврата място подушва бунтовника.

В това време Лалка беше пребледняла. Тя се полека измъкна из стаята и слезна долу при майка си.

— Какво ти е, Лало? — я попита майка й.

— Нищо не ми е, мале — каза тя със слаб глас и седна, като подпря глава с ръцете си.

Майка й, заета с пържене на манджата, не обърна вече внимание на дъщеря си. Тя сама беше твърде раздразнена и като бъркаше силно с лъжицата в тигана, тя кълнеше синовете си:

— Да ги прокъса! Да ги изтръшка всичките, дето ще уморят баща си без време!… Едвам се е подигнал, ето сега ще му припадне. Да им опустее въстанието! Отдека тъй пощръкляха и побесняха всичките? Па и Гина, лудетината, та дор и куфоглавият Генко, и те с пексимет ще ги хранят, чапкъните! Да ги задавеше макар!

Влезна кака Гинка. Тогава Юрданица стовари гнева си на нея.

— Защо толкова гняв, мамо? Ти трябва още да се радваш… Чорбаджийките трябва да дават пример още…

— Гино, млък! — изкрещя майка й. — Аз тебе те не слушам, ти си луда!

— Не съм луда, ами съм народна българка! — отговори разпалено кака Гинка.

— Народна българка? Затова ли биеш мъжа си ката ден!

— Бия го, че ми е мой стопанин, то друга политика: вътрешна политика.

— Ух, лудетино, ти по ли искаш да си българка от баща си? Да знае той, че ти четеш вестници от Соколова, ще ти опуха праха, не гледай, че си четирийсетгодишна женуряга…

— Мале, лъжеш като катунарка!… Аз по Коледа подкарах трийсет и втората си година. Аз по̀ зная колко години съм!

Но тоя диалог биде прекъснат от слугинята.

— Како Доне, ела, че на дядо Юрдана прилоша — каза тя уплашена.

— На, ето сега! Ух, боже господи — извика Юрданица и бързешката излезе да иде при мъжа си, като заряза тигана на огъня.

Още като се качуваше по стълбите, тя зачу раздирателните викове на Юрдана, когото беше хванал коликът. Тя го завари в горнята стая, че се превиваше и тръшкаше на земята от неизразими страдания, които усещаше в червата. Лицето му се беше обезобразило и посиняло; жестоки и отчаяни писъци излазяха из гърдите на стареца, без да му облекчат страданието; те пълнеха с ужас сърцата на всички домашни и се чуваха на улицата.

Пратиха бързо за Янелият едного от работниците, но той се завърна и каза, че не го намерил, понеже отишъл на К. Тогава прибягнаха към домашни лекарства. Ни компреси, ни разтривания, ни локмаруху, нищо не помагаше на

болния. Той се виеше и се свиваше на кълбо, или пък се мяташе от едно място на друго.

Юрданица се възчуди какво да прави.

— Да повикаме доктор Соколова мигар? — обърна се тя въпросително към страдающия.

Стефчов ѝ избъбра нещо с неодобрителен вид.

— По-лани го повиках един път сама и помогна — каза Юрданица; па се обърна към мъжа си: — Юрдане, да повикаме доктора.

Юрдан направи отрицателен знак с пръста си и пак продължи да пищи.

— Чуваш ли, аз ще пратя за доктор Соколова? — попита по-внушително Юрданица.

— Не го ща… — изхленчи старецът.

— Ти го не щеш, но аз те не слушам — каза решително Юрданица; па се обърна към работника: — Чоно, иди повикай доктор Соколова, скоро!

Чоно тръгна към вратата, но току-що стъпи на прага, той биде попарен от страшния вик на Юрдана, който приличаше на плач.

— Не го викайте мари!… Не ща тоз чапкънин, хайдутин…

Юрданица погледна отчаяно.

— Ами да умреш ли искаш? — извика тя.

— Да умра!… Махайте се, проклетници!… — изрева старецът.

След два часа кризата полека-лека се уталожи.

Когато видя, че на дядя му поолекна, Стефчов се облече бързо да отиде на конака. Валеше дъжд. На стълбите той срещна едно дребно човече.

— Е? — попита той. — Видя ли хубаво?

— Там са, у Бейзадето.

— В градината пак?

— Не, дъждовно е, в зимника са… Извардих ги… И аз съм дявол…

Тоя човек беше бившият карнарски ханджия Рачко…

Той сега слугуваше у Юрдана с надница и заедно с това шпионствуваше на зетя му.

— Донес ми омбрелата.

След една минута Стефчов излазяше из вратнята бързешката.

Лалка от вратата чу разговора. Тя изгледа с някакъв странен, зачуден и уплашен поглед мъжа си. Па бързо се покачи по стълбите и се изгуби в една стая.

V. ПРЕДАТЕЛСТВО

Когато Стефчов влезе при бея, той завари там само едно лице: Заманова.

Те играеха на табла.

Заманов беше официален шпионин на турската власт и приимаше заплатата си от пловдивския конак. Той беше човек на четирийсет и пет години, но стоеше по-стар. Голямото му сухо, черно лице, дето светеха мътно две черни подвижни очи, беше покрито с преждевременни бръчки и имаше изражение противно и зловещо. Мустаците му, късо подстригани, бяха силно прошарени, както и косата му, която изхвъркаше мазна и несчесана отзади, изпод кирливия му фес, а предната част на лоба му беше плешива. Той беше облечен в шаячено мораво сетре, отдавна износено вече, на което черната сукнена яка отвратително лъскаше от мас. Висок и строен, той обикновено ходеше с наведена глава, като че клюмнала под тежестта на общото презрение. Върху цялата фигура на тоя човек стоеше печатът на бедността и цинизма. Обикновено той живееше в Пловдив и често правеше забикалки и по околните паланки. Той беше родом от Бяла черква и познаваше всичките, но и него познаваха всички. Дохаждането му по това време тука смути всекиго, който имаше причина да се смущава. Очевидно, той идеше тука с някаква мрачна мисия. Присъствието му вдъхваше страх и отвращение и той чувствуваше това и никак не се отидеше. Той срещаше безочливо и самоуверено презрителните погледи, като че искаше да каже: „Какво се чудите? Занаят като всеки занаят: и аз трябва да живея!“ Той беше се срещнал вече с няколко първенци и беше искал пари назаем. Разбира се, никой не отказа на такъв честен длъжник и любезен съгражданин. Вероятно, той знаеше вече какво се готвеше в Бяла черква и с една сатанинска усмивка питаше, когото младеж срещнеше: „Как отива въоружението?“ И за да увеличи още повече смущението на попитания, той прибавяше ниско: „Нищо няма да направите.“ И го оставяше попарен на улицата. Горе-долу завчера беше казал такова нещо на председателя на комитета. Тая му зловеща откровеност и досадливост правеше да пустее улицата, дето той минуваше.

Ето защо лицето на Стефчова светна от удоволствие, когато завари тоя могъществен съюзник у бея. Той ги поздрави усмихнато и свойски и седна да гледа играта, като стисна ръката на Заманова.

Старият бей, облечен в черното си закопчано сетре, продължаваше твърде внимателно играта, като поздрави мълком Стефчова. Когато се свърши партията, Стефчов пристъпи изведнъж към целта си. Той разказа по-тънко на бея всичките подробности, които мълвата беше донесла до слуха му, за революционното кипение, което беше обхванало и Бяла черква.

Беят и той беше позачул за такова мърдане на раите, но той го считаше твърде несериозно и детинска работа и благодушествуваше, както всичките турски власти тогава.

Той сега остана поразен от величината на злото, като Стефчов сне маската от очите му. Той се обърна въпросително и строго към Заманова:

— Христаки ефенди, ние играем на табла с тебе, а около нас се пуши!

— Аз съм дошъл тука само няколко деня става, но знам всичко това, и по-добре от Кириака — каза Заманов.

— Знаеш и не ми обаждаш?… Хубаво слугуваш на царя! — извика беят твърде недоволен. — Челебият се показа по-верен стълп на престола.

— Длъжност ми е, бей ефендим.

Едър пот изби по челото на Заманова. Той каза нервно:

— Тук ако е едно, по други места е сто… Тука ако се пуши сламка, къде Панагюрско се пуши цял сламеник, и високото царско правителство не е ни глухо, ни

сляпо… То види тоя пушек и мирува. То има своите причини за това… Ще бъде грешка ние първи да дигаме тука врявата и да се компрометираме за един вятър само. Това, дето виждаме в Бяла черква, то е сянката само на пушека, който другаде се издига до облаците… Моето мнение е да се не бърза и да се чака внимателно.

Тия думи угодиха на бея, защото отговаряха на неговата наклонност за спокойствие и страх от отговорност.

Стефчов забележи това и се ядоса. Той разбра, че Заманов с такова хитро обяснение искаше да укрие своята немарливост и слабо усърдие към интересите на държавата.

— Христаки ефенди няма тук ни фамилия, ни интереси, ни една скъсана черга негова, та философствува — каза той с жлъчка. — Ако утре пламне нещо, какво губи той?

— Протестирам, господине! — извика Заманов ядосан и побледнял.

— Имаш право, Кириак, аз тез кератии ще ги извържа! — изкряска беят.

Стефчов изгледа победоносно.

— И аз сега, като размислих, дойдох на това мнение… Нека се изловят тия магарета! — каза Заманов след малко с внезапно озлобление на лицето.

— Дето се вика, съгласни сме? — каза беят и въздъхна.

— Да се изловят още тая вечер! — каза Заманов.

— Дека са събрани? — попита беят.

— У Мича Бейзадето.

— У Бейзадето?… Разбирам сега. Който е по московец от московците, не може да бъде царски приятел… Кой им е главатарят?

— Доктор Соколов — отговори Стефчов.

— Соколов пак? Той ли е сега наместо консула?

— Той, бей ефендим, само че консуловото беше играчка пред работите на Соколова.

— Други кои са?

— Изпъдените учители и неколцина още чапкъни.

Беят погледна на часовника си.

— Сега там ли са? — попита той.

— В зимника, сега. Обикновено те се събират в градината, когато е хубаво времето… Там плюскат ракия и комитетствуват.

— Ами как мислиш?

— Те излазят всякога в тъмно от Мичови. Като излязат, да ги загащят заптиетата и подкарат купом на конака.

— Това не е добро — каза Заманов; — вие ще хванете само тях, без никакви доказателства, и те ще могат да отказват всичко. Затова трябва да се нападнат у Мичови, у стаята, гдето заседават, на мястото на престъплението, тъй да се каже. Да се хванат с книжата, протоколите и с различни документи… Тогава чиста работа: черно на бяло… Няма не знам, не чух, не видях. Аз сам ще им направя първия изпит.

Тоя съвет се хареса на бея. И Стефчов сам биде възхитен от тая мисъл. Шпионинът сега стоеше пред него на всичката си висота. Досетливостта на Заманова се равняваше с усърдието му.

— Само това да стане, като се смръкне — допълни Заманов; — тъмнината е нужна за подобни нападения.

— Решено — каза беят тържествено и изпляска с ръце.

Появи се едно заптие.

— Тук ли е онбашият?

— Шериф ага ще се върне скоро.

— Щом се върне, при мене! — заповяда беят. Заптието излезе.

— Ах, забравих едно нещо — каза Стефчов, като се обърна към Заманова, които се беше замислил мрачно с дълбоки и безпокойни бръчки на челото, като че те бяха

отклик на мрачните мисли и планове, които трябваше да вълнуват сега дълбочините на душата му.

И Стефчов извади из пазвата си едно писмо и го разгъна.

— Какво е това? — попита Заманов, изтръгнат внезапно от размишленията си.

— Едно Соколово писмо за Панагюрище.

— Бре!

— Изпуснал го е, види се, писмоносецът им… Днес го найдох току пред дядовата къща.

— Какво му е съдържанието? — попита бързешката Заманов, като взе да надниква над писмото.

— Това писмо е написано условно и е адресирано до някой си Лука Нейчев. Той е прост човечец, кундураджия в Панагюрище, и всяка неделя минува оттука за пазара в К. Но аз съм уверен, че то е за съвсем друго лице назначено, навярно за панагюрския комитет.

— Каква е тая хартия? — попита беят любопитно, понеже говореха по български. Стефчов му обясни.

— Чети, чети, да видим — каза беят, като наостри уши.

Стефчов прочете следующите редове:

„Бай Лука!

Надявам се, че сте живо и здраво в къщи и жена ви не боледува вече; но вие продължавайте да й давате още от хаповете, които имате от мене. Как отива алъш-вериша по вас? Не съм те видял от две недели да минеш оттука, мисля, че не е по причина на здравието. Когато тръгнеш за насам, купи ми от Янаковата спицерия за десет гроша *белладона*, че ми се е привършила.

Много здраве на домашните.

Соколов“

— Наистина, това писмо е условно — забележи Заманов.

— Преведи го сега на турски — заповяда беят.

— Ако питаш, то казва нищо и много, както искаш да го разбереш — каза Стефчов към бея, па захвана да превежда.

— Чакай — спря го беят още в началото, — тука под „хапове“ трябва да разбираме куршуми!

— Може да е куршуми — забележи Заманов.

Беят пухна един облак дим из устата си с горделиво и самодоволно изражение по лицето, като напрегна пак слух.

Стефчов продължи нататък.

— Чакай — спря той пак Стефчова, — той пита за алъш-вериш? Разбрах, сиреч пита: как отиват приготовленията? Не сме толкова говеда.

И беят смигна знаменателно на Заманова, като че искаше да му каже с това мигане: „Не гледай ти Хюсни бей, че е стар, хитра лисица е той и не може никой го прода.“

Стефчов продължи нататък. Когато дойде до думите: „мисля, че не е по причина на здравието“, той спря пак Стефчова и се обърна към Заманова допитвателно:

— Христаки ефенди, тука, дето споменува болест и здравие, това малко тъмно иде. Ти как тълкуваш тия думи?

— Аз мисля, че под болест трябва да се разбира здраве, а под здраве — болест — отговори шпионинът важно.

Беят се замисли. Той прие вид на човек, който е разбрал напълно всичкото значение на тоя дълбокоумен ответ.

— Улови се работата — продума той тържествующ.

Когато Кириак подкачи четенето пак и дойде до думата „белладона“, беят го прекъсна и изкряска весело:

— Ох, тука му е турил ноктà, казал си го е право: Дебела Бона — и тя е вътре!… Аз колчем я срещна тая биволица, че минува, все ми казва нещо на ума, че у тая жена има много дяволи и че мисли душманлък на царщината!

Думите на бея се касаеха до шейсет и пет годишната дебела баба Бона, която не пропущаше ни сутрин, ни вечер да не иде на черкова и минуваше все край конака.

Стефчов и Заманов се усмихнаха. Те обясниха на бея, че тука думата е за един цвят, който служи за лек.

— Чети, чети още — каза беят позасрамен.

Стефчов продължи:

— „Много здраве на домашните. Соколов“. Свършва се.

Беят извика:

— Много здраве на *домашните*! Разбра се!… С една дума, това писмо от първото слово до последното мирише на комитаджилък.

— Но от него нищо свързано не може да се извади — забележи Стефчов недоволен.

— Тъмно, тъмничко е — допълни Заманов.

— Че е тъмно, тъмно е — потвърди беят, — но онова, което не разбираме, ще накараме сам докторът да ни го изтълкува.

— Не, любопитно е още сега да знаем смисъла му — каза Заманов, силно вторачен в писмото. — Дай го на мене, аз ще намеря секрета, у мене има един ключ за бунтовнически писма…

И той тури писмото в пазвата си.

— Аферим, Христаки ефенди!

Стефчов направи темена, за да си върви.

— Е, решено, нали? — каза той.

— Всичко свършено тая вечер… — потвърди беят. — Иди си спи рахат, поздрави Юрдана чорбаджи.

Стефчов излезе с щастливо и сияеще лице от бея. Когато достигна до конашката порта, застигна го и Заманов.

— Ти няма да се губиш тая вечер, нали? Ти ще ръководиш улавянето на господата — каза му Стефчов.

— То е едно на ръка, аз поех грижата — отговори шпионинът; — Кириак, дай ми една лира назаем до утре, че ми трябва — прибави той бързо.

Стефчов се навъси мигновено и бръкна в джеба на жилета си.

— Вземи тия две рубли, повече нямам.

Заманов прие парите, па прибави ниско:

— Давай, давай още, че ако пошушна една дума на Странджова какви ги ровиш днес, ще изядеш някоя шикалка.

И той се засмя, за да покаже, че това заплашване беше една шега.

Стефчов го погледна безпокойно.

— Заманов, ако утре приема известие, че Соколов и другарите му са в которника, имаш от мене десет лири в кърпа вързани! — каза той тържествено.

— Добре. Дай сега още три-четири гроша дребни пари за ядене, за да не развалям рублите тая вечер… Благодаря, сбогом!

И Христаки хвана една друга улица, за да иде на хана, дето беше слезнал. Кога възвиваше при Хаджи Цачови, той срещна поп Ставря и го спря.

— Благословете, дядо попе! — и той му целуна ръка. — Какво правите? Добре ли сте? Доходът добър ли е сега? Повече ли се раждат или повече мрат сега?

— Най-много се венчават! — отговори попът засмян с пресилена усмивка, като се дръпна да върви, уплашен от проницателния поглед на шпионина.

Заманов го задържа за ръката, като го стреляше с очи.

— И време му е за сватба сега, защото утре, вдругиден може да дойде второ пришествие… — И той смигна на попа знаменателно; па изведнъж обърна разговора: — Дядо попе, имаш ли петдесет гроша да ми дадеш в заем до утре, че ми трябват?

Лицето на попа се изкриви.

— У поп пари няма, благословии ако щеш!…

И с тоя шеговит ответ попът се дръпна пак, за да върви.

Заманов го изгледа строго и му каза ниско:

— Дай тука петдесет гроша, че твой Ганчо е секретар в комитета… Една думица ако пошъпна, спукана ви е работата.

Попът пребледня. Той извади един минц и му го остави в ръката, като се сбогуваше.

— Сбогом, дядо попе, не ни забравяй в молитвите си.

— Анатема! — избърбори си попът, като се отдалечаваше.

Дъждът все росеше още.

— Момче, донес ми в ръжена малко жарава, та тури тука в мангалчето — викаше Заманов на слугата, когато влазяше в стаята си.

Слугата го погледна зачудено, като че искаше да му каже:

— Ти какъв си човек, та по това време искаш да се грееш?

— Донес малко жаравица, ти казвам — повтори повелително шпионинът, като снимаше измокреното си сетре.

Слугата донесе в ръжена няколко въглена и ги изсипа в едно мангалче, което извади изпод кревата.

— Иди си сега по работата! — И той заметна вратата след момчето.

Тогава извади из пазвата си писмото, което бе взел от Стефчова, разгъна го, надвеси го откъде бялата половина над огъня и чака търпеливо. Когато се нагря харгията, той я издигна, погледна я и по физиономията му се изписа живо любопитство, смесено с удоволствие: хартията, одеве чиста и бяла, сега беше напълнена с гъсти тъмножълти редове. Както е знайно, комитетите пишеха писмата си със симпатическо мастило и буквите ставаха видими само подир нагряването им. Обикновено на другата им страна написваха разни невинни и незначущи фрази, каквото да измамят властта, в случай че й падне писмото в ръце. За нещастие, както винаги, тайна не може да се запази, щом я знаят повече от двама, и прозорливият Заманов я беше научил също.

Писмото, подписано от председателя Соколова, издаваше действията и кроежите на комитета в Бяла черква.

След внимателното прочитане на това опасно писмо по грозното лице на Заманова заигра някаква неопределена усмивка. Той извади молив и забележи нещо на празното място, което остаяше под името на председателя.

И бързешката излезе и тръгна по посока на конака.

VI. ЕДНА ЖЕНСКА ДУША

Току-що Стефчов излезе днес от дядови си, за да иде при бея, след него излазяше жена му.

Дъждът, който беше захванал подир обяд, макар и по-ситен сега, още валеше и сочеше да вали до вечерта, защото небето беше се покрило с тежки и гъсти облаци.

Подслонена под омбрелата, тя отиваше бързешката из улицата. Тя беше тъй слисана и смутена, че не отговори на никого от ония, които я поздравиха, нито усещаше, че дъждът, който биеше вече полегато, веян и от вятъра, ѝ мокреше цялата дясна страна до рамото. Тя скоро достигна до мегдана, дето е мъжката черкова, през двора на която се минава в калугерския метох.

Тя едва тогава се запря под една стряха и остана възчудена защо дойде тука — тя беше хванала посока, противоположна на Стефчовата къща. Тя се сети, че отиваше да спаси Соколова от неминуема опасност. Тя се зачуди, че го тъй обичала!... Тя беше се решила на това, без дълго да мисли, без да знае тя сама как, тикната от някаква невидима сила. Тя едвам тука се отрезви малко и смаяна се замисли как ще помогне. Тя видя колко мъчно беше това. Тя знаеше, че сега Стефчов е при бея, комуто предлага да уловят Соколова; знаеше, че Соколов е сега у бай Мича на заседание. Но как да му обади за опасността? Да се затече сама до Мичови, уж на гости на жена му и ней да обади работата, беше неудобно, неприлично, почти безумно. В тоя дъжд тя да иде на гости у Мичовица, когато бяха тъй далечни чужди и мъжът на която беше скаран по една съдба с нейния баща, беше нещо твърде унизително и грозно. После, с кои очи да зине да каже на Мичовица, че тя, Стефчова жена, се тъй живо интересува за съдбата на

Соколова, млад и симпатичен, но лекомислен човек, и е презряла всяко приличие и благовидност, само и само да му бъде полезна!… При това, не щеше ли тя неволно да компрометира мъжа си, да го изкара предател и да го опозори?… Защото и да скриеше името му, всеки щеше да се сети, че Стефчов издава жертвите, които тя отива да спаси. Той и така щеше да бъде забележен, че днес е бил на конака. Боже, защо е тъй лош?… Всички тия мисли й минаха като мълния през ума. Не, грозно, грозно нещо, невъзможно… А дъждът ставаше още по-силен и пороен и тя стоеше под стряхата, като в обсада, безсилна, немощна и смаяна. Да можеше поне да зърне някого познат да му каже, да го прати да обади. Но никой не минуваше по тоя час. Дъждът падаше като из ръкав, на чучури. Небето просто шуртеше вода и беше обезлюдило всичките улици, както и широкия мегдан, дето стоеше тя. Тя изпъшка с отчаян вид. Тя се видя колко е смешна и нещастна, колко е мъчно да бъде провидение. Тя чувствуваше колко е странно нейното положение сега, запряна под една чужда стряха на улицата, когато й трябваха двадесетина разкрача, за да влезе в метоха и да иде при леля си. Но не, тя там нямаше работа, там нямаше да намери помощ, не натам беше нейният път!… Тя не би могла ни една минута да остане при калугерицата и да слуша нейните празнословия, когато сърцето й прекипяваше от горчивина и безпокойството за Соколова я туряше в полуда. Всред тия скръбни обстоятелства едно нещо я само поуспокояваше: поройният дъжд, който я обсаждаше тука, навярно задържаше и полицейските хора в конака; тя беше уверена, че Соколов още не беше нападнат и следователно още оставяше надежда, макар и малка.

Изведнаж радостна мисъл озари ума й. „Да ида у стринини Недковичини — каза си тя; — по техен Таша да пратя хабер.“

Действително, у стрина си Недковица, която живееше наблизо, Лалка можеше свободно да изкаже всичко като на свой човек и да натовари без никакъв страх момчето й с деликатната мисия.

И тя остави покрива, който я засланяше, и храбро тръгна напред през дъжда и лапавицата. Тя прегази мътната вада, ненадейно придошла сега голяма, която я хвана до средата на пищялите, и продължи пътя си нагоре въз мегдана, блъскана в лицето от силната веявица и дъжда.

Тя се озова вир-вода у стринини си. Стрина й я прие смаяна, че иде в такова време.

— Ух, ух, как си се измокрила! Къде в такъв дъжд? Свали полката, че си вир-вода! — викаше стрина й, като я посрещаше на пруста.

— Стрино, тука ли е ваш Ташо?

— Че не се е прибрал от отзарана… Хайгон, нали го знаеш? Защо ти е?

— Сбогом, стрино — и Лалка си взема пак омбрелата. Тя приличаше на пиян човек.

— Къде, къде? — развика се въздивена стрина й.

Лалка изскокна на улицата.

За щастие, дъждът престана, небето се раздра на едно място и слънцето блесна весело пак.

Една тънка, почти невидена сега роса още ръсеше из утихналия въздух и лъщеше на слънцето като исполински прави жици от паяжина. Чудна дъга се изписа на небето, като потапяше единия си светлоцветен край в тъмното гърло на планината. Шуместите върхове на дърветата в дворищата се зелнаха сега още по-пресни и по-весели; облаците бързо се разбягваха; светлата лазур на небето се разпростираше победоносно. По улицата се явиха минувачи. Лалка се почувствува сега по-бодра и на сърцето й стана по-леко. Тая дъга, която зарадва небето, вля в нейната душа надежда. Тя с трепетно

сърце се взираше във всякого, когото срещнеше, дано познае някой близък човек.

Внезапно ѝ дойде на ума Колчо Слепецът, чието самоотвержение бе избавило Огнянова от подобна една опасност.

— Боже, камо да видя сега Колча! — въздъхна си тя, като хвърляше смутен поглед въз чуждите ней и равнодушни лица, които срещаше.

Случаят, който често си играе с хората и дава най-странни, нелогични обрати на съдбата им, скапризничи и сега: на петдесет разкрача от себе си тя съзря Колча, който полека и пипнешком крачеше нататък с тояга в една ръка, а в друга с омбрела още разпъната.

Възрадвана, развълнувана, тя се отклони от пътя си и тръгна да стигне слепеца. Той се намираше именно на улицата, която отиваше към Бейзадето; навярно, и той отиваше у него, защото Лалка знаеше от Рада, че Колчо имаше свободен вход в заседанието на комитета и никое не пропущаше. Тя бързаше, тя ускоряваше стъпките си все повече и повече и еле не тичаше.

Очите ѝ се бяха втренчили в черното сукнено пардесю на слепеца, твърде дълго за късия му ръст, и въз голямата омбрела над главата му. Тя не видеше вече никого от ония, които тя срещаше: ни Бързобегунека, който я поздрави с лява ръка, ни Хаджи Смиона, който ѝ викаше нещо отсреща; тя би срещнала Стефчова същи и не би го познала. След две-три минути Лалка беше на два разкрача зад слепеца. Той все вървеше спокойно, с мечтателния вид на слепците. Кога дойде наравно с него, тя се озърна наоколо си: нямаше никой свидетел обезпокоителен. Тя продума ниско:

— Колчо, Колчо!

Но от вълнение гласът ѝ замря в устата още и тя сама не се чу.

Колчо се отби и влезе в кундураджийския дюкян на Иван Дудито. Това изчезване стана тъй бързо и

ненадейно, щото на Лалка се стори, че някоя невидима сила го дръпна грубо в отворената врата на дюкяна.

Лалка пак остана сама; сама всред тая оживлена улица, която ѝ се стори пустиня сега. Мярна ѝ се само нещо черно в тая пустиня: то беше едно заптие с пушка на рамо, но то и се престори на пет, на десет, на двайсет, на цяла тълпа заптиета… Светът ѝ се виеше, мислите ѝ се мътеха, тя се не чувствуваше дали е будна, или спи. Тя продължи да върви напред несъзнателно.

Тя не помнеше кои улици мина, как и кога се озова у дома си. Тя беше цяла в огън: главата ѝ бръмчеше, всичките ѝ стави гаче се разглобяваха. Тя чувствуваше страшна лошотия и слабост и едвам влезна в стаята, падна на миндера в несвяст.

У Лалка се появи силна треска — огница, която в късо време трябваше да я заведе в гроба…

VII. КОМИТЕТЪТ

Тоя път заседанието, вместо да стане в дворската градина на бай Мича, под мискетката ябълка и високите чемшири, по причина на дъжда, стана в стаята му.

Стефчовият човек беше харно видял.

На ниските миндери стояха членовете, около десетина на брой. Между тях и неколцина наши познайници. На първо място — домовладиката, председателят. Соколов, поп Димо, Франгов, Попов, Николай Недкович, Кандов, който днес биде приет с ръкопляскане, също и г-н Фратю, върнал се за Великден от Влашко и приет след много молби и каяния. Той забягна във Влашко още подир Андреевден, като си даде честна дума да се не бърка вече в политика. Той благополучно стигна в Букурещ, дето, като се видя в безопасност, пак стана разпален патриот и републиканец и се представи пред емигрантите като жертва, избягнала от въжето. После написа без подпис един член, с който препоръчваше република за България. Но Каравелов, занят със своята балканска федерация под княз Милана, изруга това знаменито произведение. Фратю го поднесе тогава на Ботева — за „Знаме“, но и там има същата участ (Ботев бълнуваше тогава за всемирен социализъм). Тогава Фратю отиде и се фотографира в хъшовски дрехи, наострен като еж, с оръжие. Но после помисли, че не е благоразумно да пръска такива обезпокоителни образи, и положи и тях при републиканските статии… Останалите членове бяха: Илю Странджов, ботушар, бивши заточеник и страшен главорезец; Христо Врагов, търговец, Димо Капасъзът, който се наричаше още и *Безпортев* и *Редактор*, чизмар, хром и вечен съзаклетник.

Един член отсъствуваше: Пенчо Диамандиев. Той бе отишъл на К. да откупува пушки за стоте лири, вместо да ги връчи на Тосун бея, както му бе заповядано. Мръкваше се вече.

Макар открито още по пладне, заседанието още се продължаваше и както сочеше, щеше и през нощта да се проточи. При другото, и красноречивият и пламенен език на Каблешкова омайваше душите на членовете, които от два часа насам безгласни и зяпнали го слушаха.

Каблешков, една от най-симпатичните и оригинални личности измежду рояка апостоли, които приготвиха априлското движение на 1876 год., беше 26-годишен момък, среден ръст, твърде сух и слаб, с бледно, мургаво лице, с мустаци едва поболи и с черна като въглен коса, в която той постоянно увираше пръстите си, за да я повдига, и която пак падаше на небрежни кичури въз широкото му умно чело. Едните очи, живи, с огнен и проницателен поглед, дето светеше ту възторгът на пророка, ту вдъхновението на поета, озаряваха и облагородяваха тая физиономия, изпита от треската и изцедена от труд и бдение. Никой поглед не можеше да устои на силата на неговия, дето се отражаваше като в огледало могъща, буйна и снажна душа, непредполагаема в тая безсилна и дребна снага.

Той беше облечен в синьо сукнено пардесю и в черни панталони и жилет, силно ожулени от постоянните пътувания на кон и движения. Той и сега ходеше непрестанно назад-напред из стаята и продължаваше да гълчи разпалено, прекъсван често от упорита кашлица.

— Да, помощта, главната помощ стои в самите нас. Ние сме толкова силни, щото сами ще се разправим с гнилата Турция. Турция е слаба, финансиално съсипана, народът турски е осиромашел и ще остане настрана. Той сам пъшка под игото. Войската е деморализирана и не заслужава внимание. Вземете пример Херцеговското

въстание — хиляди и хиляди войска се изпраща, а въстанието е още в разгара си, и то кой го прави? Една шепа народ! А какво ще стори тая разнебитена и уплашена държава, когато въстанем ние?… Ние в един ден ще въстанем сто хиляди души! Нека пращат тогава… за кого по-напред? При това, само ние ли ще сме? От запад на Турция стои Сърбия и черногорските соколи — готови да нахълтат; зад гърба й стои Гърция, която няма да зяпа… Херцеговина и Босна ще пламнат от край до край; Крит, и той също… Притурете при това и революцията в Цариград, която само чака смутно време да свали султан Азиса… Хаос навсякъде… Нашето въстание ще бъде гробното опело на турската империя!…

Погледът му гореше като два въглена в полумрака.

— Ти забрави още едно — обади се Мичо Бейзадето, — Русия. Дядо Иван ще полети от север към Цариград и… беше и няма го! Пророчеството дума по дума ще се изпълни.

Той разбираше пророчествата на прословутия Мартин Задека, в които вярваше дълбоко.

— Кои места ще бъдат готови за въстание? — попита Франгов.

— Цяла България! — отговори Каблешков. — Пловдив с Пазарджишко се готвят, родопските села с Батак се въоръжават тайно; Търново, Габрово, Шумен ще запалят Източна България; в Западна — няма никак войска… Копривщенци с Панагюрище и Стрелча ще завардят проходите на Средна гора; вие и вашите съседи, отсам и оттатък, ще заловите Балкана, а Балканът е крепост, която милион войска не може я взе! България ще скокне като един човек. Нашето въстание ще бъде чудо в историята на Европа! Европа ще си прехапе устните!… Аз ви уверявам, че Портата нито ще прибегне до въоръжено усмирение. Тя ще падне на спогодба с нас… Друго спасение няма за нея…

Каблешков говореше с въодушевление. Като развит човек, той навярно виждаше ясно положението, което представяше в лъжлив вид. Но той беше увлечен от силата на идеята си и всичките средства му се виждаха възможни за увенчаването й. Само тая възвишена вяра в светостта на делото, на което служеше, обяснява умишлените или искрени уверения на тая честна душа. А те бяха действително така убедително-красноречиви, че не извикаха никакво възражение. Всички бяха убедени вече в това, в което Каблешков ги убеждаваше. Очевидно бе, че всичко тъй ще да стане.

— Какви условия ще можем да представим на Портата, ако влезе в споразумение? — попита Попов.

— Какви трици ще яде да не влезе? — забележи поп Димчо.

— Яйце ще й се пече на дирника — каза Безпортев.

— То е последен въпрос — отговори Каблешков, — но засега се мисли ето какво: България от Дунава до Арда и от Черно море до Бяло — княжество, зависимо от султана, с вътрешно самоуправление. Екзархия небутната; данък определен на Турция; войска българска, половината офицери — турци, из най-напред…

— А княз? — попита Христо Врагов.

— Да, княз? — прибави Безпортев.

— Един европейски принц!

— Бре!

— Но ти не каза нищо за Русия, ще ли тя да ни помогне, според бай Мичовите думи? — обърна се попът.

— Попе, не ставай дете бе — изгълча го Мичо начумерено, — може ли инак?… Руски генерали още отсега чакат в Букурещ!

И той погледна въпросително Каблешкова. Погледнаха и всички към Каблешкова, за да чуят потвърждението на това. Каблешков разбра това, доби тайнствен вид и продума ниско и поверително:

— Само първата пушка да гръмне, и двуглавият орел ще разпери крилете си над нас!

И той погледна с тържественост.

Всичките лица просияха.

— Аз мисля — подзе господин Фратю, — най-хубаво е република, тя може да се нарече „Балканска република.“

— Па може и царство — забележи Франгов.

— О, ще ни преседне! — каза поп Димчо. — Друга манджа не ядеш.

— А бе какво да е, само да се освободим.

— И аз съм за републиката — обади се един друг.

— А бе казахме го, това е друга работа… Как ще се управяме, кой ще бъде княз и прочее, и прочее, то него да го оставим на Горчакова. Нека дипломатите да си бият ангелите — каза Мичо Бейзадето.

— Ей, ей, господа — извика Соколов, — стига сте се заплесвали и дипломатствували, че времето е скъпо. Утре ще пукне пушката в Балкана и ще ни завари, че още не сме решили въпроса: република ли да бъдем или комедия… А нас ни чака работа сега… Дявол да ви вземе републиките!… Още неседнал на магаре, замахал крака… Аз предлагам едно нещо: да сторим ясак дипломацията в заседанието ни, нейното място е в Ганковото кафене.

— Право — каза Каблешков, — не ще думи, господа, а работа… Аз ви изложих положението, а сега да видим вие какво вършите. Да се не губят минутите.

— Истина, ние си имаме тая слабост — да дипломатствуваме. И Бойчо, бог да го прости, малко ли ни съдеше? Ама такава е жилката на белочерковци — каза бай Мичо.

— Ах, господа, много нещо изгубихте в Огнянова, и вие, и България — каза Каблешков покъртен и въздъхна дълбоко.

Възпоминанието за Огнянова замрачи всички лица. Неговата загуба оставяше една празнота като пропаст в средата им. Те се спогледаха и се умислиха мрачно. Трагическият образ на Огнянова се изпречваше пред тях, кървав и ужасен, но неуловим. На всички тежеше куршум на гърдите… Гаче им беше съвестно, че те живеят, когато героят е умрял.

VIII. КОЛЧОВИ ВЪЛНЕНИЯ

Някакво бързо тичане по пруста привлече вниманието им. Наставаха да видят из прозореца. Но стъпките вече се чуха зад вратата.

— Колчо беше това! — каза Недкович.

— Ти не си видял добре — възрази Мичо; — как може сляп човек така да припка.

— Тая работа не е оферна — забележи поп Димчо.

Членовете неволно поизтръпнаха. Вратата се хлопна или по-добре издъни.

Колчо се втурна като вихър вътре. Той се задъхваше.

Всички очакваха приковани.

— Наши хора ли са тука? — попита с прекъснат глас.

— Все наши. Какво е, Колчо? — попита бай Мичо.

— Вива! Да живей! Радост и слава! Радвайте се, братя! Полудейте и аз ще полудея! — викаше Колчо като безумен, хвърли си феса нагоре, пляскаше с ръце, скачаше един аршин високо, напипа случайно бай Мича и взе да го целува по устата, по бузите, по ушите, по рамото… и да го дави. Бай Мичо се оттегли постреснат. Тоя неестествен, исторически припадък от радост порази всичките. Помислиха, че е изхвръкнало витлото на бедния слепец.

— Какво ти е бе, Колчо? — попита състрадателно докторът, като диреше в лицето му симптомите на бясна лудост.

— А бе не сещате ли се бе? Жив е! — викаше Колчо, като се хвърли въз доктора сега. — Вива! Графчето ми е живо.

— Как? Бойчо?

Това питане изхвръкна в същия миг из десет уста.

— Жив е бе!

— Колчо, вшутяваш ли се, или те е излъгал някой? — каза бай Мичо строго.

— А бе жив, жив, бай Мичо! Стисках му ръката, милвах го по бузите, слушах му гласеца, видях го почти! Не вярвате ли още?

— Дека е?

— При вратнята чака, а мене прати да ви предизвестя… Напипа ме току като отварях. По ръцете го още познах…

В тоя миг видяха, че дворната вратня се поотвори и влезе селянин. Той беше с опърпана шапка, увит в широка селяшка козяница и с две пилета в ръка. Едното му око, вероятно болно, кърпа превързваше.

В други случай никому нямаше да хрумне на ума, че тоя селянин е Огнянов. Сега го познаха изведнъж всичките. Те го познаха с духа повече, отколкото с очите.

Мичо изскокна на вратата и извика спокойно уж:

— Бай Петко, ела, ела, да видим какво правите.

Но гласът на бедния подпредседател беше схванат и глух, като че го стискаше някой за гръкляна.

Огнянов мина бавно двора, разкалян от дъжда, качи се тежко по стълбите и каза дебело:

— Цървулът ми ще ви омаца одъра, бай Мичо, ама прощавай…

И Огнянов влезе в стаята.

Спуснаха се, запрегръщаха възкръсналия. Разпитвания, възклицания, излияния, чудо радост! Огнянов остаяше най-спокоен, повидимому.

Когато се уталожиха, бай Мичо просълзен каза:

— Председателю, заеми си мястото, заседанието не се е свършило!

— Приемам, но само за днес — каза Бойчо усмихнат и седна в кътa.

Сега видяха, че и нему очите бяха засълзили. Това беззаветно горещо участие на другарите му по дружба и по идея го покърти до дъното на сърцето.

Бай Мичо посочи Кандова и каза:

— Ето и Кандов ни стана днес брат.

Огнянов срещна погледа си с Кандовия.

— Господин Кандов, България заслужава да се потрудим за нея.

— Даже да умрем — отговори Кандов.

А бай Мичо се любуваше на Огнянова и не можеше да му се нарадва.

— Няма да те дадем сега лесно, Бойчо — каза той и излезе на пруста. — Велизарие! — извика той там. — Донеси двайсет цепеници от избата и ги нареди тука!

Син му донесе двайсет пушки из скривалището и ги изправи зад вратата.

— Заключи сега вратнята с ключа и с катанеца.

IX. ОГНЯНОВ ПРЕДСЕДАТЕЛСТВУВА

Заседанието, под ръководството на Огнянова, се продължи.

Каблешков си отиде. Него го беше втресло.

Много важни въпроси се разгледаха. Между тях въпросът за защитата на града, защото жителите му бяха постоянно нащрек, плашени от мълвата за турско нападение. Ганчо Попов бе натоварен с устройството на тайната стража, която нощя щеше да пази краищата на града. Приеха се още разни предпазителни мерки за приспиване бдителността на полицията. Прочете се писмото от панагюрския комитет. То беше дълго и съдържаше куп наставления, заповеди, разпореждания до комитета, действията на който трябваше да хармонират с общия план на организацията на въстанието. То носеше подписа на Бенковски. Странджов представи сметка за куршума и барута, които е приел и раздал, както и за склада на пушките, недоплатени още и затова задържани в К.

— Значи, въоръжението добре отива — забележи Огнянов.

— Можем да посрещнем цял табор с огън и да се държим двайсет дена на шанцовете — каза поп Димо.

Шанцове никакви нямаше, разбира се; попът наричаше така ниските загради на бостаните извън града.

— Но ако ни бият с топове? — попита Недкович.

— То лошо! — каза поп Димо угрижен.

— И ние можем да поставим — забележи господин Фратю; — аз на драго сърце давам нашия дървен кутел. Той ще гърми като круп… Така да дадат и други! Така ще

стане цяла артилерия. — И Фратю изгледа гордо наоколо си.

— От твоя кутел нищо не става… Да сбираме пукнати кутли от бабичките, то е смешно даже да се говори — възрази Огнянов; — а пък топове че трябват, трябват. Единият им гърмеж действува страшно на неприятеля… Могат да се направят топове от черешови дънери, извъртени хубаво и обвити здраво с обръчи. Такива топове е имало и в поляшките въстания.

Мнението на Огнянова се одобри и прие едногласно.

— Букчето ще ги работи — каза Мичо.

— Букчето? Та ние се знаем — извика Огнянов.

— Познаваш го, кацаря? Той е славен! — каза докторът.

— А черешови трупове? Кой ще си даде черешите да му ги отсекат? — попита Врагов.

— Ах, това е дребна работа — каза Недкович; — аз се наговарям с тая грижа!

— Прието, с устройството на артилерията се натоварва Недкович — каза Огнянов засмян. — Сега да минем на друг въпрос. Какво имаме още, Ганчо?

— Имаме най-главното: въпроса за парите. Николчо ни прати хабер от К., че ние трябва най-късно утре да доплатим пушките и тозчас да ги приберем и донесем тука: той се страхува да стоят повече в магазията му… Бои се, че подушили нещо турците.

— Това е важно — каза Огнянов, — трябва да побързаме… Може да си изтегли тоя човек страшно, ако се хване оръжието, па и други…

— Остави, ами стоте лири, които изпратихме, отиват на вятър — забележи Соколов.

— Трябва да освободим по-скоро пушките и да ги скрием тука през нощта… Колко лири трябват още? — каза Огнянов.

— Без малко двесте лири.

— Имаме ли ги? — попита Огнянов.

Комитетът се зае живо за този въпрос. Предлагаше се от волни помощи да се събере сумата. Това се отхвърли като неосъществимо. Мичо Бейзадето предложи да се вземат школските пари и после да ги повърне бъдещето княжество на общината, но и това предложение падна. Тогава се предложи заем у Курката, като подпишат всичките. Но и това предложение се провали надолу с главата, като най-неприемливо. Въпросът за парите задави всички други, но изход не виждаха.

Всички тия работи, които сега възбуждат усмивка, тогава се мислеха и вършеха от хора инак сериозни. Обаятелният блясък и новостта на предприятието, гледано през призмата на въображението, замъгляваха разсъдъка им. Само фанатическата вяра в едно нещо докарва до такова заслепление ума.

Огнянов слуша всички тия разговори намръщено.

— Аз ще ги намеря парите! — каза той изведнъж.

Всички го изгледаха учудени.

— Отде ще ги вземеш? — попита Врагата неволно.

— То е моя работа — отговори Огнянов.

Тоя ответ пресече смелостта за други питания.

Ганчо Попов поиска думата.

— Господа, вече е късно, та преди да се дигне комитетът, нека свършим и тая работа. Има някои нови членове, които не са се още подписали на протокола на съзаклятието. Нека заповядат да си турят имената.

И той положи дивита пред тях.

Новите членове бяха Врагата, господин Фратю и Кандов.

Последните двама подписаха без колебание, но първият стори това не без вътрешна борба.

— Братя — обърна се той смутено, — ами ако се хване тая книга? Отивам си за права бога…

— Как за права бога? Не си ли съзаклетник и революционер? — попита Франгов.

— Такъв съм, братя, но аз имам къща.

— И ние имаме — туряй там името си, да има черно на бяло — каза поп Димчо сърдито.

— Врагов, срамота! — извика Огнянов строго.

Врагата подписа със съкрушен вид. Но вместо „Христо Врагов“, както в търговските си писма, той се подписа с изменени слова: „Ристо Врагата“, както произнасяха името му. Той употреби тая хитрост за всеки случай…

X. ЕДИН ШПИОНИН ПРЕЗ 1876 ГОДИНА

Навън беше се стъмнило съвършено.

— Господин председателю — обади се Кандов, който досега мълчеше, — искам думата!

— И аз щях да я искам — отзова се господин Фратю: — за да предложа да се вдигне заседанието. Обадиха се и други, които подкрепиха Фратя.

— Искам думата! Аз ще направя едно друго предложение — за Стефчова! — повтори студентът натъртено.

— Добре, че се сетих — пресече го Франгов, — днес Стефчов е бил на конака при бея, двама със Заманова… А неговият човек, Рачко Пръдлето, е обикалял тъдява и е надничал, като сме влазяли из малката врачка на градината.

— Рачко? — каза неволно Огнянов. — Аз го познавам тоя идиот, в Карнарския хан…

— Как, истина ли е, че си го вързовал?

— Той разказваше такава една история, но кой го вярваше? Нали знаехме, че си умрял? Той е халосан малко.

— Истина е, каквото ви е разправял — каза Огнянов, който днес в краткото изложение на приключенията си пред комитета не бе се сетил и за тая дребна случка; — но това оставете настрана… Та Стефчов шпионира още, постарому? Ах, тоя мерзавец! — И лицето на Огнянова кипна от негодувание.

— Искам думата! — извика Кандов.

— Кандов, говорете! — каза Огнянов.

— Аз най-положително зная, че Стефчов е предал Огнянова и той е виновник за толкова нещастия! — каза студентът.

Очите му светнаха като два въглена сега и той ги впери въпросително в Огнянова.

— Не е, не е Стефчов — Мунчо е — възразиха всички.

— Лъжете се страшно, господа! — и студентът, като скочи прав, изложи им с развълнуван глас откритието, което бе направил случайно. Той подкрепи думите си с необорими доказателства.

Сега всички пламнаха от необуздан гняв. Сърдити викове и псувни се раздадоха. Стефчовото було бе свалено.

Огнянов се наведе с бурни бръчки на челото.

— Право имаше Бенковски, дето казваше, че сме баби.

— Ето и тая вечер ни е шпионирал!

— Кой знае какво ни се върти над главата.

— Ние действуваме така открито и така се разгащихме, щото ме е страх — каза Франгов.

— Огнянов, кажи своето мнение! — обърна се Соколов.

Огнянов, на минута унесен в някакви размишления, трепна, па каза:

— Моето мнение е, че направихме голяма будалащина, дето още на времето не отнехме на Стефчова възможността да върши предателства.

— Чрез какъв начин можехме да сторим това? — попита поп Димо.

— Чрез унищожение — смърт.

— И революционният устав само такова наказание предвижда — забележи Попов.

Възцари се мълчание.

— Господа! Аз предлагам услугите си да убия тия дни Стефчова! — извика студентът.

Всички изгледаха зачудено Кандова.

— Кандов! Ти бързаш! Стефчов е мой, други няма право! — извика докторът. Очите му горяха от дива злоба.

— Как! — извика с отчаян глас Кандов. — Аз пръв предложих и аз пръв открих престъплението му.

— Стефчов е моя жертва и аз никому я не давам — избъбра мрачно Соколов.

Кандов протестуваше.

— Жребий! Жребий! — развикаха се някои членове.

Но нито Кандов, нито Соколов пристаяха да теглят жребий. Всеки се страхуваше да не изтегли празно. Гаче се касаеше не за убиването на един човек, а за добиването на един трон.

Тогава Огнянов каза авторитетно:

— Ако е въпрос кой има повече право да унищожи тоя предател, то аз го отнимам и на двама ви. Аз съм негова жертва, аз имам първенство над вас. Но аз имам едно възражение: това убийство може да повреди на делото ни, аз го намирам несвоевременно. Предлагам ето какво: наказанието на Стефчова да се извърши в първия ден на революцията. Стефчов да падне първа жертва.

Това мъдро предложение се одобри.

Кандов остана попарен. По Соколовото лице се изобрази тържествующе самодоволство; няколко минути той остана замислен, чужд на разговорите и с поглед устремен в пространството. Най-после погледът му светна необикновено, две страшни бръчки сбраха челото му и на устните му затрептя някаква демонска усмивка.

И той скокна бързо и излезе навън, та прати известие на Неча Павлюв да не пуща тая нощ Клеопатра; тя му беше потребна за Стефчова! Защото такава ужасна смърт той намисли за предателя.

Когато, след една минута, той се завърна, завари, че приказка ставаше за Заманова.

— Завчера го срещнах — дошъл от Пловдив — казваше Ганчо Попов. — Из един път ме приближава и право ти куме в очи: „Как отива вашата работа?“ — попита и ми смигаше да се сетя каква работа. И толкова запитва, за да изкопчи някоя дума. Аз станах вир-вода, доде бях с него… Мене ме въжди: тоя проклетник е подушил.

— Дявол да го вземе тоя погански син — каза Мичо ядосан; — роднина ми е, но се гнуся като от леш.

— Колко майки е разплакал тоя изверг! — каза поп Димчо; — който го премахне, до шия да бъде в грехове затънал, ще стане чист като ангел пред бога… — И поп Димчо навири благочестиво една плоска с ракия, която извади из пазвата си, па я подаде на Странджова.

В туй време чукна се силно вратата.

Всички трепнаха. Призракът на едно предателство се изпречи пред тях.

Соколов грабна револвера и се затече при вратата.

— Кой тропа? — попита той.

Един тих глас се обади:

— Отворете!

— Заманов дохожда — пошъпна булка Мичовица.

Колкото ниско и да се казаха тия думи, зловещото име стигна до ушите на членовете. Те настръхнаха.

Докторът заметна пак вратата, отиде при куностаса и разтвори едно писмо, да го чете на кандилото.

Подир една минута той се извърна към дружината с твърде изменено лице. Бузите му се бяха почти слепнали от уплашване и прехласване. На всички се преметнаха сърцата.

— Издайничество? — попитаха всички очи.

— Какво е това писмо? — попита Огнянов.

— Наше писмо, което завчера изпратихме за панагюрския комитет; връща ни се сега. На, сами вижте от кого.

И той подаде писмото на Огнянова.

— Чети тук тия редове! — прибави той и посочи от лява страна на подписа. Огнянов прочете следующето:

> „Господин председателю!
>
> Зле струвате, дето ръсите кореспонденцията си по пътя, та я намира кир Стефчов. Днеска взех от ръцете му това писмо у бея, комуто превеждахме на турски оттатъшната страница с белладоната; а тая страница аз самичък после четох у себе си над едно мангалче, затова се не безпокойте. Виеше се и друга буря над главите ви тая вечер, но се пръсна. Благодарете на мене! Събирайте се само другаде и по-тайно. Добър успех и победа!
>
> Българският предател и шпионин:
>
> Х. Заманов“

Сега втрещаването стана общо.

Как е паднало това писмо в Стефчови ръце? — попита Огнянов с негодуване, подир първото смайване.

— Пенчо го взема да го даде на нашия писмоносец и го е изпуснал, види се — обясни докторът. (Действително писмото беше паднало на улицата днес, когато слугинята на чорбаджи Юрдана изтърсваше из прозореца Пенчовото сетре. Пенчо не бе съгледал още, че липсва из пазвата му.)

— И Стефчов да го намери! Кажи сега, че не съществува фаталност! — каза Кандов.

— И че няма провидение! — прибави Недкович.

— Провидение в лицето на един шпионин! Иди и помисли, че в Заманова имало толкова честност! — каза Франгов.

— Види се, че ние му дължим повече от това, което знаем — забележи Ганчо Попов; — той споменува още за някаква буря — дали не сме щели да бъдем нападнати тука и уловени?… Нали чухте, че Стефчов е бил в конака и негов човек ни е шпионирал, като влазяме?

— Та у тоя човек имало благородство! — учуди се Огнянов.

— И голям патриотизъм, както видите. Като отърване нас, той излага и себе си с подписа си — каза Недкович.

— Господа — извика с тържествен глас Огнянов, — това е знамение на времето! Когато и турските официални шпиони стават патриоти и наши съюзници, то значи, че ние работим в един велик момент, че народния дух е приготвен и народът е узрял за една велика борба!

— Заманов за мене е светец сега — забележи покъртен бай Мичо.

И по всички лица, преди малко тъй настръхнали, сега се появи спокойствие и бодрост. Трябва да кажем, че тоя клетник Заманов в действителност не беше сторил никакво политическо предателство досега. Въпреки мълвата той беше прегърнал шпионската кариера с едничката цел да скубе пари и от турци, и от българи. За да повлияе и на последните, той не броеше заплашванията, но по-далеч не отиваше. Самолюбието беше умряло в него, но съвестта оставаше жива. Очевидно, нещастният не беше създаден за шпионин, но пагубни обстоятелства го бяха тикнали в тоя кален път. Нека кажем, че преди да върне писмото в комитета, той беше хитро убедил бея да отложи нападението.

Той умря на заточение в Азия, тъкмо когато се подписа в Сан Стефан амнистията…

XI. ВИКЕНТИЙ

Огнянов каза лека нощ на другарите си и се упъти из улицата, която извеждаше на края на града. Скоро той се намери извън него и улови манастирския път. Около му природата дълбоко вече спеше. Орешаците и шубръките край пътя, мътно елени с другите предмети, шушнеха сънливо; глухото бухтене на далечните планински скокове се разливаше из тишината като исо на някоя нечуена серафимска песен в небесата. Тъмният грамаден облик на Стара планина, докарван близко от нощния мрак, се издигаше мълчаливо в звездите.

Огнянов се спря при голямата манастирска порта и потропа. След малко един ратай попита кой е и му отвори. Той се назова чичо на дякона. Две силни манастирски псета се хвърлиха въз нощния гост, но като го познаха, завъртяха опашките си. Той мина тихо и втората манастирска врата, която води към вътрешния двор, мина край двете тополи и чукна на вратичката на дяконовата килийка.

Тя се отвори.

— Кой си? — попита дяконът, като не позна из първ път Огнянова така предрешен; па изведнъж се хвърли на врата му.

— Бойчо, Бойчо, ти ли си? — И бедният Викентий се просълзи от радост. Той го обсипа с въпроси. Огнянов му разправи вкратце всичко, па завърши:

— Но аз ида при тебе за друга работа, не да ти разказвам историята си.

Викентий го погледна позачуден.

— Наистина, какво те гони насам по тоя час?

— Бъди спокоен, сега не ти прося прибежище, както преди една година, а друга една услуга — не за мене, а за делото… Един подвиг ще ти искам.

— Казвай — каза Викентий тревожно.

— Отец Йеротей какво прави?

— Влезе в черква на молитва, както всякога — отговори зачудено Викентий на въпроса.

Огнянов помисли.

— Ще се забави ли там много?

— Обикновено се бави до три и половина часа — това му е правилото. Сега часът е два. Защо пита?

— Ти знаеш де му стоят жълтиците, нали?

— Знам. Защо?

— Седни, да ти кажа защо.

Дяконът седна и впери очи в госта си.

— Трябва да внесем за пушките двесте лири непременно. Те са необходими за организацията. Ако не изтеглим тия пушки от К. утре, опасно е… Трябва да се намерят. И аз обещах на комитета, че ще ги доставя.

— Какво мислиш? — попита дяконът.

— Трябва да вземем тия пари от отца Йеротея!

— Как, от него да ги искаме?

— Аз не казвам това, той няма да ги даде сам.

— Ами?

— Казах ти, да ги вземем.

— Да ги откраднем сиреч? — извика дяконът.

— Да! Нему му не трябват пари, а на народното дело са необходими. Трябва да ги вземем — или откраднем, както щеш го кажи.

— Как, Огнянов, кражба?

— Да, кражба… свещена.

Дяконът гледаше изтръпнал Огнянова. Това предложение, което нагло противоречеше на честните му правила, го приведе до изумление. То щеше да го възмути, ако беше от другиго. „Кражба свещена!“ Той пръв път в живота си чу подобно нещо — и от най-честния човек! Тоя Огнянов сега ставаше за него по-загадочна личност, която го опленяваше и подчиняваше на волята си. Той и сега беше под удара на страшното му обаяние.

— Какво мислиш, отче Викентие? — попита строго Огнянов.

— Ти ме съветваш нещо невъзможно. Аз не мога да се реша да окрам, като разбойник, покровителя си. Това е безчестно, господин Огнянов.

— Освобождението на България безчестно дело ли е? — попита Огнянов, като го стреляше с очи.

— Не, честно.

— Тогава и средствата, които му служат, са честни.

Дяконът чувствуваше, че имаше работа с един мощен противник, но той искаше да се бори упорито.

— Но представи си, аз трябва да окрам благодетеля си, който ме обича като син; аз трябва да обера един благороден старец, още и родолюбец, и душата ми се възмущава… Тури се на мое място, и ще разбереш колко тая кражба е безбожна…

— Тя е свещена!

— По-добре да го помолим, може да даде.

— Отец Йеротей е калугер и пари не дава лесно.

— Да го помолим, кой знае? Може да извади да даде… — настояваше Викентий с умолителен тон.

— За да го помолим, трябва да му разправим всичката работа… а той е много ближен с Юрдана Диамандиев… Кога слазя в града, право у него ходи… После, аз знам, че няма да даде; само ще изгубим скъпо време. Бързай, Викентие!

— Но това е ужасно! Как ще го гледам утре в очите? И когато открие, че липсват парите, а това ще бъде непременно, той мене ще подозре: той знае, че само аз му знам тайните…

— Ти няма да чакаш да те подозира, нито да го гледаш в очите, като осъден — отговори Огнянов.

Дяконът опули очи.

— Как? Ти ще ме съветваш да бягам подир това?

— Напротив, ти още утре трябва да коленичиш пред него и да му се изповядаш… Ако е благороден и родолюбив старец, както го представяш, той ще те прости. И аз вярвам, че по-лесно ще му бъде да прежали парите си, когато ги изгуби, отколкото сега, когато дрънкат в ковчега му.

Викентий се замисли дълбоко. Той цял беше под впечатлението на Огняновите слова. Той виждаше добре, че няма да надделее в тая неравна борба.

— Решаваш ли, отче Викентие?

— Но мъчно нещо бе, брате — каза дяконът почти плачевно.

— Като се решиш, лесно е.

— Но аз не съм крал!

— И аз не бях убивал. Но когато стана нужда, убих двама души, като две мишки. И забележи, че аз имах два въоръжени звяра пред себе си.

— Именно, твоето е било по-лесно: ти си имал два звяра пред себе си, а аз имам един благодетел, един беззащитен старец, който ми се доверява като на себе си.

— Та и ти няма да го закачиш с пръст. Решавай, дор е време. „Време иде, време бежи, векове са крилати“, казва Раковски. На, вземи за пример Раковски: той обра Киприановския манастир, дето гостуваше, за да устрои легиона… Имай кураж, Викентие! Огнянов няма да те съветва подлости.

— Ох, чакай да се съвзема! — каза Викентий и си подпря главата с ръце.

Огнянов мълчаливо го поглеждаше. Борбата у Викентия не беше дълга. Той издигна глава и каза:

— Ще ида! — и изпъшка.
— Отде ще влезеш?
— През вратата, разбира се.
— Как, отец Йеротей оставя отключено?
— Не, но моят ключ става на вратата му. Случайно узнах това: аз му я отворих, когато си беше изгубил своя.
— А ковчега му как ще отвориш?
— Ключът стои в пазвата на моравата му ентерия, която сега е окачена на стената… А ако го няма, ще строша ковчега… Той никога не излиза из черквата преди три и половина часа. Остая ми още час… Ох, Бойчо, да те порази…
— Слушай, вземи си и ножа!
— Защо ми е?
— Кой знае, може да потрябва.
— Как, да убивам? — извика дяконът възмутен.
— Оръжието дава сърце. Слушай, да те придружа.
— Не те ща, кръвнико! — каза дяконът почти злобно.
Огнянов сега сам се учуди на мрачната решителност на тоя момък, одеве така боязлив и чувствителен.
— Не боиш ли се от грях вече? — каза Огнянов засмян.
— Ако има кражба свещена, има и грях праведен — отговори дяконът шеговито.
— Това е катехизисът на новото християнско учение — забележи Огнянов на вшутявка — и то е по-правото.
— В ада ще узнаем това.
И дяконът отвори вратата.
— Ти ще почакаш тука, не шуми.
— Добър час и добра печалба! Викентий излезе по папуци.
Дворът беше мълчалив и тъмен. Лозите, които висяха над него, правеха мрака още по-гъст и по-тайнствен. Околните чардаци стояха безгласни. Прозорците им приличаха на очи, които гледат в нощта. Пътем дяконът надникна в черковата и видя отца Йеротея при аналоя, че чете. Той отмина бързо нататък. Монотонното шуртене на кладенеца заглушваше и така тихите му стъпки, щото той мина покрай лекобудните гъски, без да ги дигне… Кога дойде до вратата на килията, той усети, че краката му се подвиха, гаче беше извървял няколко часа път. Сърцето му тупаше силно и болезнено в гърдите. Дяконът усещаше как силите му го оставят заедно с решителността. Постъпката му, на която се нае одеве с такова леко сърце, сега му се показа мъчна и страшна и по-горе от силите му. Един вътрешен човек се пробуди в него и му крещеше, и го съдеше, и го приковаваше о земята. Той напипа случайно камата си. Как беше я взел… Той се уплаши сам от себе си! Как стана това, та той е сега тук, пред вратата на отца Йеротея? Той сега идеше да краде! И още благодетеля си! И всичко това тъй скоро?… Дали не сънува?… Коя сила го тикаше тука? Утре дякон Викентий щеше да се разбуди вече крадец, кокошарин, може би злодеец? И целия си живот той прикачваше на тая тъмна нощ!… Но, не! Няма връщане.
Викентий приближи решително към вратата.
Прозорците на килията бяха тъмни. Наоколо гробно мълчание. Той се ослушва една-две минути, па завря ключа, възви полека и бутна вратата. Тя се отвори. Той влезе. Кандилцето жумеше и хвърляше умирающа светлина в иконостаса. Викентий намери пипнешком окачената антерия, бръкна в джеба, извади ключа и се вмъкна тичешком в отвореното килерче. Там запали вощеница, отиде към двата ковчега и я залепи на капака на единия. Дяконът клекна при другия, но коленете му трепереха и той седна по турски. Тогава отвори ковчега, който слабо звънна. В дъното му бяха наредени кесии — едната зелена — и други драгоценни вещи: големи кихлибареви броеници, златни руски икони, сребърни сладкови лъжички и блюда, кръстчета от бисер и връзка светогорски щамби. Викентий попипа кесиите: две от тях се

познаваха, че са с едри пари: рубли, бели меджидиета; друга една със ситни двайсетачета. Златото блесна в зелената кесия. Той изчете из нея тъкмо двесте лири в полата си, което състави един лъскав куп злато. Викентий не беше сребролюбив, но видът на тоя сияещ метал омагьосваше очите му. Ето за кое нещо (мина му през ума) стават най-страшни престъпления и човек през целия си живот се бие да си го достави… Ето с какво може да се купи целия свят! За спасението на България — то пак трябваше: не стигаше кръв и хиляди човешки жертви… Но нима това е всичкото злато на стареца, което мълвата изкарва на хиляди лири? Викентий беше в недоумение. Той заграби с шъпа жълтиците и взе да ги туря в джоба си.

Ненадейно нещо шавна отзади му. Той се обърна.

Зад него стоеше отец Йеротей.

XII. ЗЕЛЕНАТА КЕСИЯ

Величественият стан на стареца достигаше до потона. Дългата му бяла брада почетно падаше на гърдите му. Широкото му, сухо и благо лице, слабо осветлявано от вощеницата, се видеше спокойно, както и погледът му.

Той се приближи тихо. Викентий коленичи.

— Чадо, да вярвам ли очите си? — каза с болезнено разтреперан глас старецът.

— Простете ми! — И Викентий вдигна словените си ръце умолително.

Отец Йеротей стоя една минута да го гледа така. Викентиевото лице от бледност беше неузнаваемо. Смущението беше вдървило всичките му членове. В такава неподвижна поза той приличаше на католишка статуя.

В килерчето царуваше гробна тишина, като че нямаше тук двама живи хора.

— Дяконе Викентие! Откога окаяният сатана е влязъл в душата ти? Откога тая алчност за злато и грабителство? Боже, свети Исусе Христе, прости мене грешнаго!

Старецът се прекръсти.

— Стани, дяконе Викентие! — извика той строго.

Викентий, като автомат на пружини, се изправи. Главата му висеше наведена, като пречупен клон.

— Кажи ми, защо влезе тука, яко тат нощний?

— Простете, простете! Съгреших, отче Йеротее — проговори Викентий с пресекнат и глух глас, който приличаше на плач.

— Чадо, бог да прости… Ти си уловил нечестив път; чадо, ти отиваш в гибел вечная и в погубление телесно и душевно. Кой те научи на тоя смертний грях?

— Отче! Прости ме, аз не за мене си извадих тия пари — бъблеше смазан Викентий.

— За кого се помами на тая съблазън, Викентие?

— За народното дело, отче.

Старецът го погледна зачудено.

— Какво народно дело?

— Делото, което вършим сега, за българското въстание. Трябваха пари… и аз дръзнах да посегна на твоите пари.

Кроткото лице на стареца се изясни. Очите му, замъглени от възрастта, посветнаха и даже овлажняха от сълзи.

— Право ли казваш, дяконе?

— Самата истина, отче, заклевам се в светата кръв божия и в България… За обща потреба вземах тия пари.

Някакво ново чувство озари старческото лице.

— Та защо не ми поиска, чадо? Та дали аз не обичам Болгария? Ето, днес-утре вишният може да ми прибере грешната душа… Кому ще оставя всичко, що имам? Мои наследници сте вие всички, младенците болгарски… Ние, старците, не отбирахме и не можехме… Бог великий давно вам помогне да избавите християните от проклетия род агарянский… Що ме гледаш… не вярваш ли? Ела, ела!

И като хвана прехласнатия Викентия за ръката, поведе го към долапа, извади един голям зелен тефтер, разтвори го със старчески трепетни ръце и каза:

— Чети тука, чадо: сега няма да крия. Прости ме, боже!

Викентий прочете следующите забележки, написани с ръката на калугера:

> „1865 Фувруария 5. Пратихъ на негово благородiе, господина, господина… във Адеса градъ, 200 отомански лири за петь момчета българчета, да следуватъ учението си.

1867 Септемфрия 8. Пратихъ на негово благородіе, господина, господина… въ Габрово, 100 отомански лири за петь момчета български, да следуватъ учението си.

1870 Августосъ 1. Пратихъ на негово благородіе, господина, господина… въ Плойдивъ 120 отомански лири за петь момчета българчета, за да следуватъ учението си.“

Отец Йеротей си наплюнчи пръстите и обърна друго листо:

— Чети тука! Викентий прочете:

„Да се знае: Въ малката зелена кесия 600 лири отомански. Тия монети да будатъ за иеродіакона Викентіа от градъ Клисура, рукоположенъ във светая обитель Светий Спасъ — за да иде да следува богословското си учение във Кіевъ за полза на България.“

Последнята бележка имаше значение и на завещание, в случай на внезапна смърт на стареца.

Всичко това Викентий мислеше, че го сънува. Той не смееше да дигне очи и да срещне старческите, които сега го горяха като два живи въглена. Той само целуна с благоговейна признателност десницата му и благодарствени сълзи порониха очите му, които срамът навеждаше надолу.

Отец Йеротей разбра и съжали бедния Викентий. Той му рече ободрително:

— Чадо, утеши се, бог прощава кающаго ся. Желанието твое било добро и похвално… Всеведущий бог види. Ела, кажи сега, колко пари трябват за оръжието?

— Двесте лири… Отче Йеротее, вие сте светец! Вашето име трябва да остане безсмъртно! — извика възторженият и разтрогнат Викентий.

— Не сквернословяй, сине мой! — отговори строго старецът. — Вземи колкото пари са нужни и потребисайте ги, както ви научил господ, за спасението на България… Аз ви благославям. Ако ви потрябват още, искайте. А колкото за твоите пари…

— Отче Йеротее! Аз ви благодаря горещо за великодушието и благодеянията. Но нямам вече право да се ползувам от тях; аз не искам да оставя България, а ще се боря и ще умра за свободата ѝ. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.

— Дяконе Викентий! — продължи старецът. — Добре, синко, послугувай на България, като му е времето. А твоите уречени пари пак ще влезнат в зелената кесия, не се грижи. Само ще ги предам на по-здраво място: всичките крадци не са ангели незлобиви като тебе. Па кога умра, помени ме…

Викентий излезе като пиян из килията на отца Йеротея, премина тичешком двора и се втурна в стаята си, омаломощен от сътресение.

Огнянов го погледна поразен.

— Какво има? Много се забави… Що си пребледнял? — питаше той бързо. — Що мълчиш, Викентий? Извади ли парите?

Викентий изтърси джоба си и каза:

— Ето ги!

Жълтиците се разсипаха на пода.

— Колко взе?

— Всичките даде!

— Кой ги даде? Отец Йеротей ли? Значи, ти ги изпроси? Ти отиде да го намериш?

— Не, той ме свари, като ги крадях.

— Бре!

— Ах, Огнянов! Какво направихме, брате мой? Колко малко сме знаели отца Йеротея! Ти нищо… но аз, който живея три години тука, под благодеянията му. Аз не мога да си простя това. Тая нощ падна пред мене мълния, която откри очите ми и ме уби… Да, аз бих дал двайсет години от живота си, за да не бях имал такъв час в него.

Аз, млад, патриот уж, българин разпален, бях смазан от тихото душевно величие и от скромния патриотизъм на тая сянка, която потъва в гроба, неизвестна никому. Представи си, брате мой, завари ме при ковчега, с пълна пола жълтици.

И дяконът му разправи подробно случката.

— Как? Той е излязъл тоя път по-рано?

— Пак по същия час, но аз изгубих време с колебанията си на двора, без да забележа… Представи си моето положение!

Огнянов стоеше с кръстосани ръце, изумен…

— Та тоя човек бил светец! — каза той.

— Нали ти казах, брате мой, да искаме?

— Аз нямах добро мнение за калугерския патриотизъм.

— Та това пусто мнение няма ли да го оставиш! Тебе, като на Каравелова, се е втълпило в главата, че калугерът е едно предпотопно животно, което вечно се гои и спи, обвито в дебела пелена лой и маст, и прекарва живота си в разговор с манастирските котараци!… Ти се усмихваш и забравяш цял ред народни деятели от това звание: захвани от Паисия, който преди един век пръв написа история на България, та до дякона Левски, който умря за нея! Калугерите не са се чуждили от българското движение и един от тях завчера закле комитета ни тука. Ето и тоя пример, тая вечер, не убеждава ли те?…

Навън пропяха първи петли.

— Лека нощ — каза Огнянов, като легна на миндерчето, за да спи.

— Лека нощ, ако може да бъде лека за хайдути… — отговори дяконът, като загаси свещта.

Но дълго време още пред очите им неотразимо се мержелееше величествената фигура на отца Йеротея.

* * *

Отец Йеротей беше от рода на ония високосимпатични личности, излезли из манастирската килия, на които България дължи толкова много за възраждането си. Той даже беше близък приятел на Неофита Бозвели. Ако обстоятелствата му не помогнаха да послужи с нравствени сили за умственото разбуждане на България, то му позволиха да го подтикне чрез изпращането десетина юноши да се образоват в разни училища. Макар и прост калугер, отдалечен от интересите на света, сърцето му тъжеше за България. А понеже нямаше ни домашни, ни роднини — тя му държеше място за всичко и сбираше в себе си всичките му привързаности и любов. Той се считаше благополучен, че може да принесе поне капка полза народу си; благодеянията, които пръскаше, бяха за него едно тайнство и само бог им беше свидетел. Тая дълбоко религиозна и проста душа се пазеше да се не възгорди от добрините, що правеше; тя се боеше от лъстивия шум на света, за който жадно ламти суетният фарисей; той правеше добро, по съвета на спасителя: каквото прави едната ръка, да го не знае другата. Той беше вложил у разни честни лица суми за поддържане учещи се юноши е условие, че по никой начин няма да разгласяват настоящия виновник на тия благодеяния. Той беше доволен от начина, по който довършваше дългия си живот, и чакаше да умре с миром.

Скоро подир тоя честен подвиг, който му беше и последният, отец Йеротей се помина тихо.

Когато отвориха ковчега му, найдоха само една торба с карбовни — за сиромасите и за погребението му.

Викентий не се намери на последното. Той на другия ден от сцената, която разказахме, беше оставил манастиря и отишъл в Клисура, от срам.

XIII. РАДОСТНА СРЕЩА

Вчера, щом Колчо излезе из бай Мичови, запъти се тиришката на улицата, за голямо учудване на минувачите, за да иде при Рада, та да вземе мюждето.

Тоя път той реши да бъде по-сдържан. Пантерските му скокове, които зашеметиха тъй силно мъжете, сега можеха да уплашат до полуда едно и така слисано момиче. Но това самообладание беше по-горе от силите му. Той чувствуваше, че тая предателска радост ще го задуши, ако за един миг поискаше да й тури юзда. Кога приближи до Радината врата, той усети как се разтупа сърцето му. За да го заглуши, той запя насила шеговития си тропар…

Вратата тозчас се отвори.

— Колчо, добре дошъл — каза Рада приветливо.

— Радке, чуждо ухо няма ли тука? — попита Колчо.

— Самичка съм, бай Колчо, както сявга.

Колчо вече се задъхваше от вълнение.

— Седни, почини си, Колчо — покани го Рада, която взе вълнението му за уморяване.

Той се изправи пред нея и двете му слепи очи гледаха внимателно в нейните.

— Радке, дай мюждето! — каза той изведнъж. Това беше всичката отстъпка, която можа да направи на съветите на разума.

На Рада се преметна сърцето. Тя усети, че има нещо радостно, дор страшно. Тоя Колчо някой ангел го водеше тук.

— Какво е, Колчо?

— Радке, радвай се много, ама много да се радваш, чу ли?… Защо те викат *Радка*?

И Колчо взе да подскача като дете и да пее, за да се удържи:

Госпожа Серафима,
и кротка Херувима,
прекрасната Епоха,
светило на метоха…

Рада занемя. Тя угади. Тя само пошушна:

— Колчо, не ме плаши бре!

— Аз те не плаша, ами ти казвам да се радваш… Той е жив!

Колчо не удържа решението си, взето на улицата — за да обади на Радка постепенно радостната вест. Това пò беше възможно за един окат, на когото хиляди външни впечатления можеха да залитат развълнуваните чувства. Но слепецът се намираше в един океан от тъмнина, освещаван сега само от една лъча, населен само от една радост. Ако не кажеше по-скоро с думи, трябваше да каже със скокове и давчения… Все едно — душата трябваше да се излее без забава.

При думите на Колча, които тя предугади със сърцето, момата се облегна до стената, за да не падне.

Има велики радости, както и велики скърби, които слабата човешка природа сякаш не е в състояние да пренесе. А тя пренася всичко. Заедно с голямата напрегнатост расте и пъргавината на душата — когато тя е здрава. Може би, че тайният инстинкт на сърцето я приготви по-отрано. Тя завика в полуда:

— Жив? Боже мой! Де е? Кой ти каза, Колчо? Жив? Той жив, Бойчо? Ах, мамице, дали няма да умра от радост! Какво да чиня сега?

Сълзите й дойдоха на помощ и в тях се изля половината поток на кипещето чувство, което я задушаваше.

Колчо, по-спокоен вече, й разказваше подробно ненадейната си среща с Бойча на вратнята на Мича Бейзадето и онова, що последва.

— А кога ще дойде?

— Надвечер, по мръкнало; па имат сега и много работа…

— Ах, божичко! Божичко! — стискаше си ръцете и се смееше през сълзи Рада.

В такъв миг тя беше възхитително хубава.

— Колчо, благодаря ти, Колчо, благодаря ти! — каза тя, пренесена от радост.

Колчо си излезе и той с облекчена душа. Това нежно и предано сърце беше щастливо от чуждата радост. Природата, която му бе отнела всичко, оставяше му тая способност в утешение…

Рада се възчуди какво да стори сега, как да дочака мил гост; как да прикрие посещението му; да каже ли на къщните, да не каже ли? Да иде при тях, тя ще залудува там; да стои тука — тя ще се пукне!… За да убие вековете, които я отделяха още от Бойча, тя зашъта, затреби стаята, поприглади се, понакити се пред огледалото, на което се усмихна и му се изплези, като видя, че е хубава. После послободня, завъртя се на един крак като петгодишно дете и запя нещо, на което смисъла не отбираше, па нито чуваше. Умът й беше на вратата и най-слабият шум я правеше да трепва като птиче. Тя беше тъй щастлива!

* * *

Едвам днеска вечер, по тъмно, Огнянов можа да тръгне от манастира, за да посети Рада. Тя живееше у баба Лиловица, отделно в една стаичка, в дъното на длъгнестия и бухнал с листнати овошки двор. Отвън до стаята беше прилепено одърче, дето Рада деня работеше и четеше на сянка.

Ней се изгледаха очите да чака два дни. Тия дълги часове, пълни с трепета на ожиданието, с жегливи вълнения и безпокойства, сториха й се по-дълги от векове. В нетърпението си, тя излезе вън на двора.

Нощта напредваше. Звездите блещукаха като живи брилянти на небето. Из пречистения и утихнал въздух се лееха тихи благоухания от цветята в съседните дворища; най-силно се чувствуваше ароматното дихание на една кичеста акация. Листата на дърветата в двора сладко-дремливо шушнеха и трепереха от милувките на нощния зефир; тишината беше чудна и тайнствена в тая безлунна нощ. На гредата над одърчето двете ластовички, пробудени от шума на Рада, погледнаха сънливо от гнездото и пак се сгушиха една до друга… Някакъв любовен дъх, някаква радост небесна и неуловима вееше навсъде. И всичко: и това лазурно небе, и тия брилянтови звезди, и тоя въздух, и тия дървеса, и ластовички, що се топлеха в пуховото си легло, и цветя, и миризми — внасяха в душата благодатно успокоение и й говореха за мир, любов и поезия и за безконечни звонки целувки в сладката нощна тишина…

Рада копнееше…

Когато най-после Огнянов тропна на вратата, тя усети, че краката й се подвиват, но тя хвръкна и отвори.

Любовниците се прегърнаха и слепнаха устните си в дълга, гореща целувка.

Един поток от радости трябваше да се изкаже сега в няколко повторени целувки, в няколко прекъснати думи.

Подир първите бурни излияния, двамата любовници, честити и сияещи, се поуталожиха. Те не можеха да се нарадват един на други. Рада беше прелестна тъй, осветена от любовта си. Ней се струваше Бойчо по-хубав в това селско облекло, из което по-рязко излазяха умните изразителни черти на мъжката му физиономия.

— Та какво правиш ти, пиле? — казваше й той. — Та ти, клето дете, си се преобърнала на страдалница! Аз те убих, аз те принесох в жертва, Радо… И ти нито ме кориш, ами все тая любяща душа, това нежно сърце, родено само да плаче, да милее и да се гали!… Прости ме, прости ме, Радке! — И Огнянов й стискаше ръцете в своите и се губеше в дълбочината на големите й блестящи очи.

— Да те простя? Няма да те простя! — викаше тя галено-сърдита. — Та какво е това от тебе? — Да умираш и аз да не се мъча? Па поне да ми не обадиш с едно словце… Ах, Бойчо, Бойчо, недей веке умира, за бога; няма да те оставя… искам да бъда все при тебе, да те вардя като очите си, да те обичам много, много и да ти се радвам… Ти си страшно страдал, Бойчо, нали?… Ах, божичко, каква съм луда! Нито те питам как си минал, какво си патил през толкова месеци, през тия страшни векове за мене!

— Много патил… и много премеждия, Радо… но имало един господ за нас и пак се сбрахме.

— Не, не, ти ми разкажи по тънко всичко, всичко… Аз искам да зная… та то такива истории се тъчаха за тебе, такива слухове, едни от други по-проклети… Боже, как нямат хората милост, ами измислюват такива неща!… Разкажи ми, Бойчо! Сега си жив и при мене и аз мога куражлийски да изслушам всичко, каквото си изтеглил, колкото страшно и ужасно да бъде.

И тя го гледаше умолително, с неизразима любов и участие.

Бойчо не можеше да откаже на молбата й. Тя имаше право. После, и нему беше приятно, и той сам беше жъден да подели душата си с един любим човек, с едно отзивчиво сърце; възпоминанията за минали страдания, за претеглени нещастия имат някаква особена прелест, когато се изливат в минути на щастие. Бойчо разправи просто, но не сухо и бежешката, както вчера на комитета и после на Викентия, приключенията си, откогато остави Бяла черква. В ясните детски очи на Рада живо се отразяваха вълненията на душата й при слушането им; той прочиташе ту страх в тях, ту милост и участие, ту тържество и радост; тя гълташе всяка негова дума, тя преживяваше и предчувствуваше всичко и не сваляше от него поглед, който го сладко гореше и опиваше.

— Ах, Бойчо, някой те предаде! — извика тя безпокойно, когато разказът дойде до нападението на Огнянова в Алтъновското ханче от турците.

— Не зная, не смея да окривявам българин. Може би сам се издадох в турското кафене с някаква неблагоразумна обноска.

— После? — питаше нетърпеливо и развълнувано тя.

— Аз чух из стаята си стъпките на турците и разбрах, че идат за мене, и ми притъмня пред очите. Виждах, че надежда нямаше: бях изгубен… Извадих револвера си и се спрях зад вратата. Шест куршума имах: петте щях да подаря тям, а шестия оставих за мене…

— Боже! Боже! Какви минути, и аз не знаех, може би аз съм се смеела тук.

— Ти трябва да си се молила, Радо, защото бог се пак умилостиви и ме избави от явна гибел.

— Той е направил чудо, Бойчо?

— Да, чудо, ако щеш. Той заслепи турците. Наместо да влязат в моята стая, те влязоха в първата към двора; в хана, както после разбрах, току преди малко пристигнал някой си таксилдарин от Пловдив, грък, и той ми бил съседът. Види се, да е имал голямо сходство с мене и това е заблудило заптието, което ме бе видяло прежния ден…

Рада въздъхна с облекчение.

— Аз чух глъчката, познах, че има недоразумение, че след една минута щяха да бъдат при мене. Една минута само ме делеше от тях, от смъртта ми… Аз сега не помня как съм изкъртил една пречка от прозорчето и съм се хвърлил долу на пътя… На пътя не, ами в реката, която беше замръзнала… Продъни се ледът и аз до колене затънах в студената вода. Дор се мъчех да изпъпля на сухо, заглуши ме страшен

гърмеж: пет-шест пушки гръмнаха над главата ми из прозорчето. Те ме не удариха… Тогава търтих на бяг, един луд бяг. Колко време съм търчал из тъмнината, отдека съм минувал, не мога да зная.

— Тебе те гонеха!

— Да. Донейде си чувствувах това, но после нищо… Аз бях влязъл в гората. Беше нощ вече. Вятърът режеше… Панталоните ми бяха замръзнали и приличаха на дъска. Аз вървях два часа на запад, все по полите, и полужив пристигнах в село Овчери. Добри хора там ме приеха и сгряха… Само един пръст на крака ми измръзна, но слава богу… Там преседях две недели, но уплаших се да не довлека беди на хората — аз влачех подире си бедите — и преминах в Пирдоп, дето братът на Муратлийски беше учител. У него пролежах три месеца болен, нещо като тежка болест.

— Клети Бойчо, ти си бил простинал по кърища и планини цяла зима… Ти си цял мъченик — каза Рада състрадателно.

— Златно сърце беше тоя момък, братът на Муратлийски. Той ме гледа като майка.

— Какъв благороден българин! — каза Рада покъртена.

— И патриот голям, той ми се отплати двойно и тройно за една моя услуга на брат му.

— После? Какво стана?

— Като оздравях, той ме снабди с разноски, даде ми тия нови селски дрехи и ме изпрати със сълзи на очи. Аз тръгнах за насам.

— И тебе те никой не позна?… Бойчо, пази се тука!

Огнянов беше свалил гуглата си и връзката. Той се изправи пред огледалото, прехлупи шапката си, преправи се в главата и лицето и се обърна доста преиначен.

— Познаваш ли ме сега?

— Та ти ако щеш си тури и маска, аз пак ще те позная… Я го виж какъв ме гледа!… Какъв си смешен, Бойчо! — смееше се тя весело.

— Ти ме познаваш, че ме обичаш, но чуждите хора отде ще се догадят!

— И който мрази, има остри очи, не се шегувай!

— За такъв познавач аз имам това — каза Огнянов, като подигна кебенцето си и показа главучките на два револвера и на кама, които се подаваха из пояса.

— Кръвнико! — изсмя се Рада. — Госпожа Хаджи Ровоама право имала…

— Аз ако към кръвник, ти си противоположната крайност — ти си херувимче.

— Подигравай се с едно бедно момиче.

Той пак седна.

— Е, продължавай! Разкажи ми как дойде дотука. Ами кои са тия Муратлийски? — питаше Рада, която два пъти чу това име.

— Бързобегунеков брат.

— На немеца тука? Фотографът?

— Да, Радо, това име е лъжливо. Него го викат Добри Муратлийски. Той е толкова немец, колкото и фотограф. Той избягал от Старозагорското въстание. Аз го прибрах тука и го скрих под това име… Той ми е стар другар и твърде предан човек. Ти се обръщай до него смело, когато ти стане нужда.

Рада го погледна стресната.

— Че защо ще се обръщам към чужди хора? Аз нямам нужда… Ти знаеш, че живея от спестеното, от учителската заплата.

— Аз ти казах да го не гледаш като чужди човек.

— Ами ти къде си?

— Аз тръгвам, Радо.

— Ти тръгваш пак? Кога тръгваш? Как, оставяш мене?

— Тая нощ още, след два часа — каза Огнянов, като погледна часовника си и пак го мушна в пазвата на абичката си.

Рада пребледня.

— Ти тръгваш тъй скоро? Не съм те още видяла!

— Трябва да осъмна в К. Аз съм с мисия, па освен това аз не мога вече да остана в Бяла черква. Жално, че не успях даже да благодаря бай Марка за неговото великодушие към тебе… та и към мене малко ли го показа?… Ах, благородни души има между нас, Радке, и това ме кара да обичам още по-силно България… Обичам я тъй силно и за това, че ражда прелестни създания като тебе…

— Бойчо, защо отиваш? Ах, божичко… Не, по-добре отведи и мене — ти трябва да ходиш — ти си се пожертвувал за България — изведи ме из тоя чер град, тури ме в някое село, дето по-често да те виждам… не, ако щеш, накарай и мен нещо да работя за народа, и аз съм българка… и твоят идеал е мой, Бойчо, и ако ти умреш за България, и аз ще умра с тебе… Но да не се делим, страшно е пак да остана сама, да бера хиляди страхове за тебе, да слушам все черни известия за тебе… Боже, как е сега добре! — И тя си тури ръцете на раменете му.

— Радке, твоето положение тука и аз го виждам: неприятно е много — каза Огнянов угрижено. — Аз усещам онова, което ти ми не казваш: тебе те преследват тука моите врагове, нали? Злобата на хората ти не прощава нищо, зная… Ти си жертва, бедна Радо, на предразсъдъци и подлост людска… Не е само една Хаджи Ровоама тука, зная. И ти ги понасяш мълчаливо, ти си героиня за мене по страдания. Бедний ангело! Великото дело, което ме е погълнало цял, не ми оставя минута и за твоята участ да помисля. Аз съм корав егоист, аз съм виноват, прощавай, пиле!

— Ах, Бойчо, Бойчо, ако ме оставиш пак, чини ми се, че ще те изгубя завсегда, че няма да те видя вече — продума Рада и очите ѝ овлажняха. После прибави тихо и умолително: — Не ме оставяй тука, Бойчо; живееш ли, мреш ли, искам да бъда при тебе… Аз няма да ти бъда препятствие, аз ще ти бъда помощница. Аз ще направя всичко… Само нека те виждам по-често.

— Не, ти не можеш нищо… революцията изисква мъжка сила, кръвожадност… безпощадност… а ти си ангел същи… Ти извърши вече дълга си: левското знаме, дето изработи твоята ръка, ще ни разпаля и въодушевлява… Това е доста за една българска мома!

После, като помисли, прибави:

— Слушай, Радо, дохаждаш ли в Клисура, на гости у госпожа Муратлийска? Тя живее сега в Клисура. Аз ще изработя това… И там са опасности… но поне да се отървеш от тукашните интриги.

— Навсякъде, дето тебе бих виждала.

— Аз съм агитатор в онази околност сега и там съм по-притулен. В Бяла черква ще дойда пак — само да подигна въстанието… Дотогава ще се виждаме, Радо, после бог знае кой ще излезе жив из борбата… Тя ще бъде кървава и велика. Стига бог да благослови оръжието ни, стига отечеството ни, това наше измъчено отечество, да възкръсне из борбата окървавено, но свободно, та аз с радост ще умра за него… Една тъга ще ми остане за тоя свят: че тая смърт ще ме раздели от тебе, вярно… Защото те обичам безпределно, мило дете, защото ти владееш моето сърце… то е твое… но животът ми, о, той принадлежи на България… И ще зная, че ще има барем една душа на земята, която да ме пожали и да пролее сълзи на моя гроб неизвестен…

По Бойчовото лице мина облак.

Рада го хвана за ръцете развълнувана.

— Бойчо, но ти ще оцелееш, бог ще запази такива герои за България и ти ще бъдеш славен, Бойчо, и аз тъй щастлива тогава!

Бойчо поклати глава недоверчиво.

— Ех, ангеле мой — каза той, но се пресече. Па като я хвана и той за ръцете, прибави: — Радке, каквото и да се случи, аз искам да ми бъде съвестта спокойна… Аз може да загина, аз почти чувствувам това…

— Мълчи, Бойчо!

— Слушай! Аз може да загина, Радо, защото отивам да срещам смъртта, но искам да бъда малко спокоен за тебе. Ти свърза о мене съдбата си, с мене осъдения, отверженика; ти ме направи най-щастлив с любовта си, ти ми пожертвува нещо по-

скъпо от живота си: честта си; и горко изпати за това от света; ти забрави всичко за мене! Искам, ако умра, да знам, че ти оставаш честна жена пред бога и пред хората, ако не щастлива… искам да носиш моето име, името Огнянов: то не е с нищо безчестно запетнено, Радо, това име. Когато дойдеш в Клисура, аз ще повикам свещеника да ни венчае и благослови и там ще помисля за твоето обезпечение. Баща ми е заможен и ме обича… Той ще изпълни последната воля на едничкия си син… Аз бих направил това тука, но е невъзможно сега; ние можем сами друго да сторим… Аз нямам пръстен, Радо, да ти дам — ни златен, ни железен… Желязото, що нося, то е за неприятелите… Но няма нужда, над нази господ, великият, праведният господ на България, на потъпканите, на съкрушените сърца, господ на страждущето човечество, той види, той чуе.

И като я улови за ръката, той коленичи.

— Да се закълнем пред неговото лице. Той ще благослови нашата честна връзка.

Тя коленичи.

И устните им промълвиха някакви слова, чути само от вишния…

XIV. ОКОЛО ЕДИН ТРУП

Сутринта слънцето пак беше изгряло величествено: лазурното високо небе светеше радостно.

Градините миришеха и росните трендафили показваха вече своите румени чушулки; овошките, буйно листнали, окичени триумфално с белоснежен цвят, даваха на всички дворища в Бяла черква празничен вид; славеите пееха; ластовичките се стреляха из пространството, оглашаваха го с чуруликанията си и се опиваха с въздух, лъчи и свобода. Природата преливаше от живот и младост. Небето и земята не съставяха, освен една жизнерадостна стихия — от зари, светлина, шарове, песни, аромат, любов и радост.

В тоя същи час в дъното на една сляпа и глуха улица, накрай града, Марко Иванов се спря и потропа на една вратня.

Веднага му отвори един юначага момък, в потури, гологлав и по ръкави.

— У вас ли докараха трупа? — попита Марко ниско.

— У нас е, бай Марко, елате! — И момъкът тръгна след него и му посочи една врата.

— Там са, влезте!

В същия час вратата се отвори и първото нещо, което Марко видя вътре, беше един труп.

Трупът на една череша.

Калчо кацарят, нашият стар познайник, качен на един куп дървета, въртеше огромен свърдел в издигнатия край на черешовия труп, подпрян здраво отдолу. Пот като град капеше от замореното лице на кацаря.

— На добър час, Калчо! — каза усмихнато Марко, като изгледваше любопитно работата. — Та то напредва, напредва пущината.

— Всяко нещо се бои от майстора си — обади се един глас.

Марко се обърна наляво и погледна. До зида беше клекнал Мичо Бейзадето.

— О, кир Мичо — каза бай Марко приветливо, като подаде ръка на подпредседателя на комитета.

— Правим днес заседание, та като минувах, рекох да се отбия да видя какво върши нашето Букче.

— Че къде ви е заседанието, на кърa ли? — каза Марко, като седна и без да вдига очи от черешата.

— Днеска ще го правим в Зеления трап.

Зелени трап се наричаше една падина на голата рътлина на север от града, която съставяше първото стъпало на Стара планина. Подир знаменитата вечер, в която Заманов донесе писмото, комитетът се сбираше не на едно място. Днес беше решено да бъде заседанието му в Зеления трап.

Калчо, разчервенял, потен, продължаваше да върти с жилести ръце огромния свърдел. Той често вадеше оръдието си, за да изкара треските, поглеждаше в дупката и пак въртеше. Тя вече се извъртя ваше до нужната точка, сиреч две педи до по-дебелия край на стъблото, който беше гъзерът на топа. Калчо изтръска хубаво треските из цевта, погледна вътре с едно око, духна в нея и погледна самодоволно гостите си. Те наставаха и надникнаха също в цевта.

— Вътре ще влезе топузът на един голям кантар — забележи бай Мичо, — но ние ще го пълним с дребно джепане. Така повече поганци ще повали. Твойта череша ще направи чудеса…

Лицето на Марка светна тържествующе… Защото, наистина, черешата беше от градината на Марка Иванов. От няколко време насам в убежденията и понятията на Марка се беше извършил значителен преврат. Революционното кипение, което

обхващаше Бяла черква, не го остави за дълго чужд и хладнокръвен… То го заинтересува, учуди, стресна. Той си каза вътрешно: „Ако навсякъде е същото, както казват, няма ли наистина да пламне цяло Турско?… Дали не е пък наистина настал краят на това царство, когато и децата се въоръжават!… Кой знае…“ Това размишление отслаби страхуванията му и усили доверието му в съдбата. Човек положителен и със здрав смисъл и без ни най-малко въображение, той най-после се увлече в общото увлечение и хвана да вярва. Епидемията молепса и тая трезва, но честна българска душа…

Но тоя психически процес се извърши не веднага. Силните убеждения се изработват под влиянието на цял ред факти, внушителни. Най-напред (това беше миналата есен), пред вид растящите свирепства и злодеяния на турското население, беше пошъпнал сам на себе си:

— Та такъв живот — живот ли е?

Това беше първото кипнуване, първата крачка… После, тази пролет, подир явяването на Каблешкова, като гледаше въодушевлението на младежите, които тъй решително се готвеха за едно безумно, но гордо предприятие, той каза един ден на жена си:

— Кой знае? Лудите ако направят, лудите ще направят нещо…

Най-после, по Великден, като ставаше в кафенето разговор за страшните препятствия, които ще срещне такова едно движение, и грозните сетнини, които могат да го последват, Марко каза натъртено на Алафрангата:

— Михалаке, който смята свирка и тъпан, сватба не прави…

Преди шест месеца той споменуваше за „чрево адово“.

А поп Ставри потвърди с друга пословица:

— Сухо дупе риба не яде.

Но нека забележим, че Марко беше всъщност партизанин на приготовлението, не на въстанието. Той не беше ентусиазиран дотам, щото да бъде за последнето, както бай Мичо, нито вярата му в успеха на борбата беше тъй непоколебима и сляпа, за да рискува всичко за всичко, както Огнянова. Бяла черква трябваше да бъде приготвена, за да отблъсне нападението на башибозуците, които щяха да блъвнат въз нея многобройните турски села в Стремската долина. Тя беше отвсъде оградена от тях и още сега им правеше зазъбици… Ако пламнеше навсякъде, тогава друго. Но кой ще го увери, че така ще бъде?… Във всеки случай, Бяла черква трябваше да бъде готова.

И той настояваше за въоръжаването… „После времето ще ни учи“ — казваше той. Преди три дни Николай Недкович се яви при него и му разправи за безуспешните си лутания по диренето на черешови дървета.

— Отсечете моята череша — каза той.

Но по егоизъм ли човешки, по бащинска ли милост — естествена впрочем в тоя случай — той не допущаше синовете си да се мешат… Той искаше те да се удържат на бързея, против който той не бе устоял. Той искаше нещо невъзможно! „Доста съм аз от къщата“ — думаше си той. Преломът в неговия дух не се бе извършил напълно: оттам колебанията, оттам противоречията. С една реч, Марко беше представител на умерения елемент в народната партия. Елемент, годен за всеки други случай, но не в революциите, които се основават на насилия и крайност, за да достигнат целта си. Той често играе ролята на спъвало в тяхното колело. В дадения случай може би това не беше така.

Калчо се завзе да пробива азлъка на черешата, за да стане истински топ. Той го превъртя с едно твърде тънко свърдле ведин огладен чеп, към гъзера. Той скоро свърши и тая работа, духна в дупчицата и из устата на топа изхвръкна стърготина.

— Е, тя се вика, стана! Джаста-праста ще прави турчата — каза Калчо с тържествуващ вид.

— Браво, Букче, ти ще бъдеш и топчият… Сега пък бай Ляло ковачът да му тури железните обръчи и другите железа и ето ти цял круп — каза Мичо.

— Майки, това ще гърми страшно — забележи Марко.

— Ще го заложим нависоко на Зеления трап и оттам ще бием цялата долина… Отдето се покажат, удряй, не ги жали!… Позицията е чудесна!

Чуха се стъпки отвън.

— Някой наш иде — каза Мичо, понеже беше заръчано на юнака момък да пуща само свои хора.

Влезе Попов, секретарят на комитета. Той се здрависа с Мича и Марка.

— Що дириш тука, Ганчо? — попита го подпредседателят.

— Отивам за Зеления трап, та като минувах, отбих се да видя нашата артилерия.

— Добре, добре, днес трябва да се сберем всички, та да решим кого да пратим за Панагюрище. Искат ни представител. Аз викам — Соколова.

— Какъв представител ни искат? — попита Марко.

— Да се намери на главното събрание там.

— За какво ще бъде то, главното събрание?

— Джанъм, там ще се решава кога да се вдигне въстанието.

— Навярно, за първи май ще бъде решено — забележи Ганчо.

Марко се начумери.

— Ба, по-късно ще бъде… Барем да се прибере цветето от гюловете — забележи Мичо.

— Та и ние ще ставаме ли? — попита Марко.

— На всички места в един ден ще въстанат.

— Не правете лудост!

— Лудост — не лудост, трябва да се става — каза Мичо късо.

— Не се готвим от толкова време за черни очи я? — прибави Ганчо.

— Джаста-праста! Джаста-праста! Бай Марко!… — обади се Калчо разпален.

— Аз разбирам, че ние се готвим само да се браним от башибозуци, додето видим какво става около нас… Страх ме е да не плащаме парсата само ние — каза Марко.

— Срам и безчестие ще бъде за Бяла черква да се забави един миг!… Всичкият народ ще въстане в един ден и Турция взе-даде! — каза бай Мичо разпалено.

Марко помисли.

— Знаете ли наздраве — попита той, — че така ще бъде?

— Как да не знаем? Деца ли сме?… Аз затова те канех да влезеш в комитета, та с очите си да четеш писмата… и да чуеш Каблешкова и Бойча.

Марко поклати глава недоверчиво.

— Друго е да ти кажат хората, друго е ти сам да знаеш, че е така… Мислете пет пъти, преди да сторите нещо, да не повторим заарската работа.

Мичо се разсърди.

— Сега е друга работа, Марко, не ставай дете… Аз ти казвам, че ще пламне навсякъде… Всичко е организувано. Само денят нека ни кажат…

— А, ако пламне навсякъде, то и аз ще нарамя пушката! Но ако не пламне навсякъде, а ние пламнем само? Това, казвам, да разберем…

— Ще пламне!

— Кой знае!

— Ще пламне, Марко! Клетва искаш ли?

— Не ща.

— Та ти си неверен Тома!

— Аз искам като него да попипам с пръст… Тука играем с главите си…

— Ти трябва да вярваш, че ще победим!

— Защо?

— Защото Туркия трябва да падне вече…

— Как трябва да падне?

— Така, трябва да падне, защото ѝ е писано да падне.

Марко разбра, че Мичо пак прибягва до пророчеството на Мартин Задека…

— Аз не вярвам на новите пророчества… Календарът ни предсказва дъждове и буря, а ние имаме райско време… Празна работа.

— Задекът е друго, Марко, него го припознават и учените!… — каза Мичо разгорещен.

— Аман, джанъм! Все Задека ни посочваш! Остави се с тоя Задек.

Мичо пламна.

— Ако не щеш Задека, аз да ти покажа и друго пророчество, много по-дълбоко и по-ясно.

— От кого е?

— От провидение божие е. Дух свети само може да го вдъхне… Човешки ум не го измисля.

И Мичо захвана да бърка в пазвата на салтамарката си.

Марко го гледаше учуден.

— Ах, остало е тефтерчето ми у дома — каза Мичо с досада; — но чакай, аз мога да си го припомня… Ако кажеш, че и сега не вярваш за падането на Турция, аз ще те оставя да се мъчиш… На глухия с тъпан му блъскай, той пак не чуе.

И Мичо извади дивита си, затопи перото в мастилницата и пак хвана да търси в джоба си.

— Късче бяла книга нямаш ли?

— Нямам — каза Марко, като потърси и той в пазвата си.

— Чакай, тука ще пиша!

И Мичо се облегна до топа и взе да драще по гладката му повърхност.

Марко гледаше с любопитство.

Скоро там се източиха няколко редове от черковни букви и арабски цифри, правилно размесени в следующия вид:

Т (=300) У (=400) Р (=100) Ц (=900) І (=10) А (=1)

К (=20) Е (=5)

П (=80) А (=1) Д (=4) Н (=50) Е (=5)

Тия черковни слова, четени като букви, казваха: ТУРЦІА КЕ ПАДНЕ; броени и събрани като цифри, изкарваха съдбоносната година 1876!

Кой беше натъкмил тая чудновата комбинация и открил това съвпадение? Кой ум беше уловил в мрака тая светулка, тая необяснима игра на случая? Неизвестно. Такива явления новите хора ги наричат „каприз на случая“; старите ги наричат „орисия“.

Тъй предразсъдъкът обяснява, когато разсъдъкът се отказва…

Мичо Бейзадето обясни двойния смисъл на тая шарада. Марко провери самичък.

Той просто занемя от удивление, нищо не отговори.

Мичо гледаше победоносно. В черните му пламтящи очи блестеше гордо самодоволство; а в тънката иронична усмивка, с която гледаше зашеметения Марка, се четеше и съжаление към неговото малодушно неверие, и тържество, и щастие, и възторг… Гаче тоя поглед и тая усмивка говореха на Марка: „Хай говори сега де, хай да чуем твоето мнение: Мартин Задекът лош — що ще кажеш на това, другото? Разбра ли ти Бейзадето кой е?“

Додето произхождаше разговорът между двамата първенци, бяха влезнали, без да привлекат вниманието им, и няколко членове от комитета. Те също пътем бяха наминали да видят тополивницата на белочерковския Круп. Скоро влезнаха и други, все по същия случаен начин. Така щото всички членове бяха налице, с изключение на Дима Безпортев.

— Капасъзът не можа да се намери днес — доложи Илия Странджов; — трябва да се е натряскал в някоя кръчма.

— Лошо нещо е смукателството без мярка — забележи поп Димо, като навири плоската.

Членовете на комитета не можеха да се начудят и възхитят от зрелището на топа. Той стоеше пред тях като едно дългнесто огромно животно, без глава и без крака, с едно очице на гърба и със страшно дълбоки уста — на опашката, — които щяха да бълват огън и лава… На гладкия му жълтеникав корем се чернееше

кабалистичната фраза, написана от бай Мича, страшното *мене, фекел, уфарсин* на отоманската империя:

Турціа ке падне. 1876.

— Момчета — обърна се подпредседателят, — ние на Зеления трап ли бяхме рекли да ходим?

— Там, там — да вървим!…

— А бе тъй и тъй се сбрахме тука, не бива ли и тук да си направим заседанието? Тука, ако питате, и по му мяза сега… при тая мечка…

Всички одобриха тая щастлива мисъл на подпредседателя.

— Тогава, насядайте.

— Ами вие къде ще седнете?

— Ето моя престол — каза бай Мичо и седна на гърба на топа.

И заседанието се започна.

XV. НОВАТА МОЛИТВА НА МАРКА

Марко излезе твърде умислен от впечатлението на онова, що беше чул и видял в Калчовата тополивница.

— Кой знае… — пошушна си той, като тръгваше през зеленчуковите градини, които захващаха оттам.

Той вървя тъй до реката, на изток от Бяла черкова, която се спуща с многобройни скокове от Балкана… Там хвърли поглед на градината си и в нея на пъна, останал от черешата, и се усмихна под мустак; после се отби и тръгна изново през градини и ливади, за да влезе през главната улица в града, из която отиваше пътя за К. Като премина и колибите на чергарите, заложени на прашната полянка на края на града, пред него се озова голямо хоро. Някой сиромах крайчанин имаше сватба и в нея участвуваха всичките махленци, види се, защото хорото беше безконечно дълго.

— Ето какво е светът — помисли си той; — там готвят топове, тук се женят и нито му мислят за утре…

Но той веднага се убеди, че и тук не липсваше революционният елемент: хорото се предвождаше от Безпортева, който, макар малко хром, беше знаменит играч. Той махаше бяла кърпа в ръка и играеше твърде лудешки и ексцентрично и даваше на безкрайната жива верига, която го следеше, най-капризните криволения и фигури: ту хорото заприлича на безукоризнено правилен полукръг, ту се завие около себе си като заспал смок и пак се развие и преобърне в права линия, или пък изображава разни фантазии. Широкото дъно на потурите му се развяваше победоносно при всяко ново засиляне напред.

Полека-лека Марко наближи до самото хоро, което беше в разгара си, и тогава той видя, че Безпортев беше твърде пиян и той се така силно хвърляше и рипаше, и с него цялата гъвкава колона, като че той я води на пристъп във някоя крепост. Ентусиазмът на Безпортева беше се съобщил и на най-последнята брънка на опашката на колоната, която съставляваха петгодишни дечица. По негова заповед музикантите бяха млъкнали и самите хороиграчи и хороиграчки заедно с играта и пееха. Според гласа на песента, хорото отиваше на повръщулки. Пътем Марко зачутия стихове от песента:

Надяваш ли се, Калино,
бачо ти Колю да доде?
Бачо ти Колю да доде,
армаган да ти донесе?
За бяла шия — герданче,
за тънко кръстче — коланче,
за руса коса — шамия,
за малки крачка — кондурки?

И хорото се люшкаше неудържимо…

Марко се спря под стряхата на ковачницата, за да почине и да погледа веселото зрелище.

Веднага Безпортев го съгледа. Той се откъсна от хорото и се затече насам, като продължаваше да маха кърпата и да подскача по такта на песента. По бялото му дългнесто, кокалесто лице, с малки червени мустаци и сини играещи очи, беше

отпечатана някаква свирепа радост и животински възторг, който произвежда пиянството, пиянство, предизвикано от някоя безумна съкрушающа тревога на душата.

— Да живееш, бай Марко, и България да живее, па и славните български синове да живеят… Бай Марко, заръчай едно вино… Благодаря. Вива! Да живее, който налива!… Прощавай, бай Марко, пиян съм като возелница… но пак си знам ума… аз пия виното, а не то мене… Да, като чувствителен българин… Защото народът страда и аз викам: доста робство и пиянство! По-добре да измрем, нежели такъв позорен живот… Па щели да кажат: начукал се като руски сапожник… Който каже, предател е… Мене сърцето ме боли за България, тая бедна турска робиня… Искаме правдини, човешки правдини!… Не щем ний богатство, не щем ний жени… Ама ще кажеш: хората се женят, и то кога? А аз ще ти отговоря: това е народ… а утре, като му кажеш: марш, напред, запали къщи и хай в Балкана!… Който се бои от птичките, просо не сее… Ти разбираш от една дума само… Да живеят подобни патриоти! Аз тям им целувам и ръцете, и краката!… Но Юрдана чорбаджи… с кремик ще му дерем кожата… А пък Стефчов? Но да спи куче под камък… късо… Думата ми е, че аз съм пиян като едно, като едно… Народната любов ме прави да съм пиян… Часът е близко. Днес ако съм жив, утре ставам дух, нищо, сянка… Магарешки свят, с една реч… И който умре за народа, той ще бъде жив на веки веков… Вива! България да е жива!… А аз какво съм? — Едно магаре, което се бои от бистра вода…

Ненадейно Редакторът се прекъсна, защото видя, че минуваше един турчин, яхнал на кон, нещо станало рядко напоследък. Той запя, като показваше към турчина:

Боят настава: тупат сърца ни,
ето ги близо наште душмани.
Кураж, дружина вярна, сговорна,
ний не сме веке рая покорна!

— Напред, напред! — извика Безпортев, като че предвождаше някоя невидима дружина, и се спусна към турчина.

Турчинът се обърна, видя Безпортева, че тича към него, и се спря. В двайсетина разкрача Редакторът го стигна и му извика:

— Читак, къде отиваш? Как дерзаеш да тъпчеш тая света земя?… Тая земя е българска, а твоята е в азиатските пустини, там се поразявай! Долу, скот, да целуваш тая свещена земя… Ако не, ще вземат дяволите твоя султан, и сланите му, и харемлиците му…

Турчинът не разбра какво му говори Безпортев, но видя, че е твърде пиян; той се посмути, бутна коня си и тръгна пак. Безпортев се спусна и хвана коня му за юздата.

— Какво ми искаш, чорбаджи? — попита турчинът слисан.

— Долу! Или ще ти изпия кръвта! — изрева свирепо Безпортев, като си изтръгна лъскавата кама.

Турчинът имаше някакво оръжие на пояса, но той го забрави, потрепера и се спусна с покорен вид от коня.

— Какво искаш, чорбаджи? — попита той уплашен от свирепия вид на Редактора.

— Къде отиваш, читак?

— За К.

— А кога ще идеш за Мека?

Турчинът се изгуби съвсем; гласът му заглъхна в гърдите и той едвам прошушна.

— Чорбаджи, остави ме.

— Хай да пътуваме за Мека заедно — извика Безпортев; — чакай да те яхна. Ти си яхал хилядо години българите!… — И Безпортев пъргаво се метна на гърба му и си уви ръцете около врата му. — Крачи напред за Мека! — викаше той.

И пред очите на целия сбор, и при викове и смехове, турчинът, чушнат с Безпортева, тръгна нататък.

Конят меланхолически тръгна след господаря си.

— Кой знае, кой знае!… — мълвеше си Марко, като отиваше към тях си, още недошъл в себе си от учудване и прехласване от онова, което преди малко видя. Той беше живял петдесет години на тоз свят; запомнил бе времето, когато на българина бе запретено зеления цвят и беше заповядано да слазя от коня при срещане турчин; той сам беше видял, преживял, изпитал, преглътнал толкова унижения като рая, щото сега не вярваше очите си. Той видя, че насред сбора, пред хилядо зрители, един турчин слезна от коня си, по заповед на един хром и пиян българин, че тоя турчин забрави селяха си и османлъка си и му се подложи като животно, да му се качи Капасъзчето и да го носи пред всичкия свят! И това стана тъй просто, тъй ненадейно, да, тъй страшно ненадейно! И то не беше току-тъй, случайно, или от пиянство — вчера и завчера то не можеше да стане, днес става и всичкият народ се смее и ръкоплещи, като че става нещо най-естествено… Какво е това време? Отде тая дързост у раята и тоя страх у господаря?… Или вече, наистина, часът е ударил на тая империя и Бейзадето има право, и младежите имат право?

— Кой знае, кой знае!…

В замислюването той се спрепна в децата, които се връщаха от училището. Те бяха учениците на Мердевенджиева и съставяха една дълга колона, по две на ред. Те вървяха в такт, като войници, под командата на десетници, които вървяха отстрана, и на генерала, който вървеше отпреж… Марковият Асен дигаше пръчка с една червена кърпица: това беше знамето!

Марко остана поразен.

— Та то всичко полудяло: от старци до бозайници — помисли си той, — тя се е залюляла…

Той хвана за ухото Асенча и му каза усмихнато:

— Какво носиш бре, малко муле?

Тук с благодарение си помисли, че неговите по-стари синове са остали немолепсани, че той не бе забелязал у тях размирния дух, който бе прихванал всичките и самаго него даже.

— Нека баре те да останат настрана, да стоят вън от тая каша, дето и аз затънах. Аз съм вече взел-дал. Те да останат живи…

После горчива мисъл му дойде и той прибави намусено:

— Та у тия маскари не тече ли кръв в жилите… Базиргяни ли съм ги народил… Не, по-добре, нека стоят настрана… Един от къщата стига…

Слънцето беше къде обед.

Той стигна у тях си безпокоен и сърдит, влезна в собата, прегледа пищовите, които висяха на стената в кобурите си, отвори после един килер, който беше скрит зад вратата, с намерение да тури кремици на два вехти пищова, остали от прадядa му и захвърлени от много години в праха. Килерът беше тъмен и служеше за скривалище. Той побара напосока вътре, но се договеди и взе свещ, за да види по-хубаво. Кога поднесе светилото в килера, колко се почуди! Вместо двата стари пищова, видя наплъстен цял арсенал пушки, пищови и револвери. Това беше цяла оръжейница! Тая оръжейница бе в същото време и нещо като гардероб: в единия

ъгъл висяха изкачени чанти, цървули, навуща, чудновати френски дрехи, обточени и нашарени с гайтани, и други неща, странни и подозрителни.

Той се развика към баба Иваница, която се подаде:

— Мале, мале, кой е отварял скривалището! Кой е вписал тия маскарлъци тука?

Баба Иваница го изгледа слисана.

— Че кой го е отварял, аз ли?… Всичките: Васил, Димитър, Киро, бърникат тук час по час и обират паяжините… Кой ги знае какво дирят в тъмнината!

Марко се разлюти:

— Хай да ги вземе дяволът с хайдутаци — каза той, като се чешеше в тила.

После подържа още малко свещта пред долапа, погледа и си пошушна с едно неуловимо изражение на лицето:

— Лудите, лудите — те да са живи!…

И затвори пак врачкàта.

Па отиде пред куностаса и зачини ниски поклони пред божия образ. Той мълвеше някаква молитва, която не съществуваше в светчето му… Той се молеше за България!…

XVI. ПИЯНСТВОТО НА ЕДИН НАРОД

Наистина, заедно с напредването на пролетта и революционното кипение напредваше гигантски. Цяла Западна Тракия — главната му област — приличаше тая пролет на един вулкан, който издаваше глух тътен, предвестник на избухването. Рояк апостоли и проповедници кръстосваха планини и полета и организираха борбата. Те намираха навсякъде добър прием; обятия разтворени, за да ги прегърнат, сърца открити — да ги чуят — един народ, жеден за великото слово на свободата, нетърпелив да понесе кръста си на Голгота. Една дълга върволица от предтечи — сеятели беше прегазила вече духовната нива на България и хвърлила там семето на самосъзнанието. Тая дивна върволица, която захващаше от Паисий — един калугер, и се заключваше с Левски — един дякон — два светци, — беше засеяла и наторила вече нивата и първият беше я благословил от височината на Атон, последният — от височината на бесилото.

Преди двайсетина години Раковски, като бе загатнал в едно село за въстание, едвам бе се спасил от пайванта на селяните, с помощта на женски дрехи. Сега народът, като чуеше, че иде апостол, вместо потери, пращаше му депутации да го приемат. И той слушаше, и той гълташе жадно животворната реч, като пресъхнало гърло кристална струя. Кажеха ли му: бъди готов, трябва да мреш! — черковата даваше попа си, школото даскала си, полето орача си, майката сина си. Идеята със стихийна сила проникваше всъду, обхващаше всичко — и балкана, и равнината, и колибата на сиромаха, и килията на монаха. Даже и чорбаджиите, жигосаната класа, спъвалото на народното напредване, се намериха

под обаянието на идеята, която вълнуваше умовете на средата им. Наистина, те, съразмерно, слабо участие взеха в патриотическото движение, но и не му пречиха — защото го не издадоха. Издайствата и подлостите, отвсякъде и от всички, дойдоха подир катастрофата, нейни всегдашни изчадия… Напразно някои пристрастно искат да монополизират това въодушевление само в полза на оная част от народа, на която краката обуваха цървули, в ущърб на историческата истина. Напразно. Революционният дух, тоя огнен серафим, засегна с крилото си и цървулани и университанти, и гугли и фесове, и калимявки и капели. Както във всичките прогресивни борби на България, науката и кръстът, сиреч духът, стоеше на първи ред. Мартирологът на новите български мъченици явно доказва това. Истина, че главният контингент, и напред, и сега, даде масата народна, но тя даде онова, което беше в силата й: числото. Трябваше интелигенцията да му даде смисъл и душа…

Прочее, въодушевлението растеше и заливаше всичко. Всеки ден то взимаше нови размери и нова сила и заедно с него — приготовленията; старо и младо беше се заловило за работа. Селяните не доораваха нивите, за да леят куршуми, и гражданите зарязваха търговията. Тайни пощи сновяха денонощно между разните комитети и централния в Панагюрище, както тайните полиции следяха явните; младежите излазяха на военно обучение с пушки под команда на стотници и десетници; жените тъчаха навуща, плетяха върви за тях и увиваха фишеци, а бабите месеха и печеха сухари; чизмарите работеха само чанти, цървули, паласки и други бунтовнически потреби; самите селски векили, бирниците, кметовете и други официозни лица взимаха ревностно участие в приготовлението. Във всяко село растеше складът на оръжия, куршуми и барут — барута го доставяха самите турци; черешовите дънери

провъртени, одялани, стегнати с железни обръчи, образуваха артилерията! А копринените знамена със сърмени левове, които ревяха, фантастическите хъшовски премени, свещеническите лъскави одежди и кръстовете, и хоръгвите съставляваха декора на настъпающата борба. Влиянието на това общо опиянение се отрази и на самите игри на децата. Те замениха челика, топката, ликото, пумпала с игра на талим, сред улиците, като си правеха пушки от пищели, саби от дръвца… Старите хора, учудени, си казваха: „Това е поличба божия.“ А поличби небесни нямаше, които да предсказват страшната буря. Да, освен чудноватото предсказание: „Туркіа ке падне, 1876“, което обикаляше навред и смущаваше най-скептичните умове… Напротив, пролетта беше подранила много и превърнала цяла Тракия в райска градина. Трендафиловите градини се бяха разцъфнали чудно и разкошно като никога. Полята и нивите вричаха великолепни жътви, които не щеше да има кой да прибира…

И в няколко деня, тайно и полека,
народът порасте на няколко века…

Колкото се касае до втеляването на турското правителство при такива открити и нагли агитации, при такова шумно въоръжаване и готвене за въстание на България, то се обяснява чрез неговата слепота и презрение към нараслите сили на раята. „Това са заешки тупурдии“, казваха благодушните ефендета. „Това са Даживейлердените“, казваха горделивите господари и се подсмиваха под мустак пренебрежително. Има думи, които означават епохи. „Даживейлердените“ — това беше въплощеното

народно самосъзнание, излязло тържествующе из трийсетгодишната борба за черковна независимост. Но „Даживейлердените“, които пиеха наздравици за българската екзархия на 1870 г., се преобърнаха на 1876 г. на бунтовници, които лееха куршуми и правеха топове, за да поздравят българската свобода.

Тая метаморфоза не схващаха турците. Те не можеха да вървят заедно с времето си и да виждат конаците, които взима прогресът на идеите. Та впрочем и да видеха, беше вече късно: те нямаха нито такава широка тъмница, нито такъв дълъг синджир да свържат една гигантска идея, невидим Крали Марко, който местеше планини.

Ще се удивлява потомството — що казвам? И ние сами, съвременници на описуемата епоха — отрезвели вече от цял ред исторически примери, се чудим и маем какво е било това умствено опиянение, това сюблимно безумство на народа, да се готви на борба с една страшна империя, с велики още военни сили? Да се готви, и то с надежда, че ще я събори, с такива нищожни до смешност средства? Да дели с нея мегдана в самото ѝ сърце, в „чревото адово“, както бе казал някога Марко Иванов, без да си е оздравил за съюзници, освен ентусиазма — плява, която пламва и гасне, и илюзията — призрак, който става нищо. Историята рядко ни дава пример за такава самонадеяност, която приближава до лудост. Българският национален дух никога не се е дигал до такава висота и надали ще се дигне друг път…

Ние особено натъртихме на тая прелюдия на борбата, защото само тя е поразителна и мерило за силата на една велика идея, възприета от благоприятна почва. Самата борба, която последва, не заслужава името си…

Ние и нямаме мисъл да я описваме. Разказът ни по нужда се натъкна на един епизод от нея, епизод, който

следва нататък и който илюстрира революцията, тоя чудовищен „крах“ на най-светлите надежди…

XVII. ПЛЕСНИЦА

На сутрешния ден от оня, в който ние проследихме Марка Иванова от Калчовата тополивница до техния арсенал, Ганковото кафене димеше и гърмеше от весели кикотения.

Тях ги бе причинил Иванчо Йотата, понеже Франгов, като четеше в „Право“ член за австрийската политика на изток, беше се спънал във фразата „Drang nach Osten“, а Иванчо Йотата обясни, че то значело „драг наш остен“.

Всеобщият кикот оглушаваше кафенето.

Един Кандов, който все мълчаливо стоеше в ъгъла, не се изсмя. Сякаш той не видеше и не чуваше що става около му. Вероятно, умът му беше унесен в други предели. По мършавото му, бледно, замислено лице беше разляна още по-силна меланхолия и тъга, нещо болезнено, неизразимо болезнено, и то съставяше пълен контраст с безгрижните и разтегнати от смеха физиономии наоколо.

Смеховете се уталожиха, защото в това време черкова бе пуснала и всички присъствующи зазяпаха през прозорците, та изглеждаха пременените минувачи и минувачки на улицата.

Между последните се мярна и Рада.

Тя беше облечена в черно и скромно. Бузите й разцъфтели като два божуря от вътрешно благополучие. Тя привлече всички погледи; много от тия погледи не бяха благосклонни; имаше и презрителни, защото тия дни за Рада обикаляше един твърде неприятен слух.

Хаджи Ровоама беше пръснала, че Рада приема любовници, предрешени, по тъмна нощ. И тя се божеше

и кълнеше, че с очите си видяла.

Истината беше, че някой бил случайно съгледал Огнянова, кога излазял от Радини, без да го познае. Дошъл до ухото на калугерицата тоя слух, тя се постара да го разгласи из метоха.

От метоха слухът мина в града. Одумниците го поеха жадно и Радиното име обикаляше вече из разговорите на бъбриците и на Бойчовите врагове, които в нея си отмъщаваха на паметта му.

Сама Рада нищо не знаеше.

Тя беше погълната от щастието си и нито в погледите на съседките, нито в лукавите поусмихвания на други тя не можеше да угади жестоката клевета, на която беше жертва.

Кандов се страшно възмущаваше.

Току-що Рада минаваше край кафенето, Стефчов се наведе и пришъпна с ехидна усмивка нещо на Мердевенджиева. Псалтът се извърна, изгледа отминалата мома и смигна лукаво. Шепотът се предаде по-нататък и извика злобни ухилвания. Тържествующият Стефчов не се задоволи с това: той изрече иронически известния стих от бунтовната песен:

„Къде си, вярна ти любов народна?“

и се изкашля безочливо.

Мнозина разбраха къде биеше брадвата му и се спогледнаха знаменателно.

Стефчов изкусно подхвърли тема за разговор. Подбийшегите и язвителните остроти заваляха на сметка на нещастната девойка.

Кандов, който досега търпеливо слушаше, не можа да се удържи повече.

— За кого подхвърляте тия подигравки, за Рада Госпожина ли? — попита той Стефчова.

В кафенето се възцари тишина.

— Що питаш? Па и да е за Рада Госпожина, какво? — отговори Стефчов упорито.

— Ако за нея разбираш, то аз ти казвам, че си клеветник и низък челяк! — извика студентът, като стана запъхтян.

— Аз ли съм низък или ти — това да съди публиката. Колкото за клеветник на Рада Госпожина — ти прощавай. Питай и кучетата… и те знаят… Аз те съветвам да не вземаш труд на себе си да браниш една позорна мома… Не ставай смешен кавалер.

Кандов кипна. Той пристъпи насред кафенето и каза бледен и разтреперан:

— Ти нападаш грубо една беззащитна девица… Вземи си думите назад!

— Докажи ми, че преди една неделя твоята девица не е приемала скришом гост… Една мома, която…

Стефчов не можа да довърши.

— Тоя скришен гост беше Бойчо Огнянов, годеникът й, мерзавецо! — кресна Кандов, като му залепяше една плесница.

Звънливият плясък по бузата екна из кафенето.

Зашеметеният Стефчов полетя най-напред от удара, па се спусна въз студента, който издигаше бастуна си.

Но присъствующите ги разтърваха.

Кафенето се изпълни с глъчка. Извън любопитни се трупаха на стъклата.

Стефчов изскокна из кафенето със зачервеняла буза, побеснял от ярост, и се запъти право към конака, решен тоя път да отмъсти и на Кандова, и на Рада. Той щеше да накара бея да тури под изпит и двамата по повод на Огнянова; и да се изскубнеше студентът с

отказвания, девойката щеше да бъде окончателно опозорена; тя и беше причината на днешния скандал.

Но на улицата го срещна слугата му и му обади, че пловдивският доктор пристигнал, който беше викан за Лалка, зле болна. Тогава Стефчов тръгна към тях си.

XVIII. КАНДОВ

Думите, с които Кандов придружи плесницата си, поразиха присъствующите. Най-много Стефчова. Те паднаха като гръм от ясно небе. Но увлечението на горещия студент нема лоши последствия за него.

Между това, някои прозорливци съобразиха, че Кандовото пламване имаше по-дълбоко причината си, отколкото в едната рицарска подплата на характера. Такъв неудържимо страстен гняв, който го доведе до крайности, и по повод на една чужда нему личност, не беше естествен, ако нямаше и други по-лични побуждения. И по това обстоятелство, и по други признаци — по-после винаги уловими за внимателния наблюдател — разбраха, че сам Кандов не бе хладнокръвен към Рада Госпожица.

И не се излъгаха.

Кандов беше влюбен в Рада.

Как беше се случило това?

Съвсем просто.

Младият студент беше една от ония страстни натури, които намират смисъла на живота само в поклонение на някой идеал. Такива натури могат да дишат само в увлечението на страстни, силни привързаност…

Млад, горещ, идеалист, Кандов дойде в България, зашеметен от крайни теории и принципи, великодушни в една честна душа, грозни в едно развалено същество.

Първата среща с живота разклати дълбоките убеждения на религията му. Той видя, че тук е съвсем чужда почва за нея… Той не можеше да се кланя вече на един пукнат кумир.

И потърси нов — той го имаше готов — в лицето на България…

Но преди да види България, в душата му се беше наместило друго божество: той беше видял Рада.

Това се случи скоро подир Огняновото избягване лани из Бяла черква. Това чувство, от най-напред слабо, зарасте и занаедря бързо в душата му. То го обхвана цял, то стана страст. Кандов полека-лека се отчуждаваше от средата си и от интересите ѝ, избягваше шума и падаше в мечтателна апатия, която оживяваше само виждането на Рада. Това се продължаваше до тая пролет, когато един ден той се стресна, окопити, възмути от себе си. Тая страст му се видя подла — подла към Огнянова — негов приятел, престъпна към България, на която беше длъжен да се посвети.

Той се уплаши сам от себе си и побърза да заглуши с време, да убие в душата си демоническото чувство. Той помисли, че само едно друго по-страшно, по-демоническо вълнение може да го спаси и възроди. Той реши да се хвърли всецяло в борбата, която се готвеше, и в премеждията, и в неизвестността ѝ; да се потопи в нейните заглушителни и буйни вълни; да се нагълта и опие с горещата атмосфера на лудото въодушевление и революционното кипение… Той поиска да изгони Луцифера чрез Велзевула.

Тогава го видяхме, че ненадейно се явява при Соколова с молба да го приемат член в комитета и с предложение да убие Стефчова.

Именно, убийството на предателя, убийството — работа нова за него и съпряжена със страшни безпокойства, но благородна в случая, го най пленяваше. Той разчиташе на това убийство, то беше горнилото, през което душата му щеше да излезе нова и бодра; ударът, който щеше да нанесе смърт на

предателя, щеше да я нанесе в душата му и на друг страшен враг — обаятелния образ на Рада.

Да, най-напред убийството — кръщение в кръвта и в революцията… Страшна, но решителна крачка към избавление…

И той още тогава, когато се зароди тая мисъл в тревожната му душа, преди да я съобщи на председателя, той няколко нощи я сам гали, котка, милва страстно, като майка обожаемото си дете… В дългите си безсънници той мечтаеше, той кроеше плана за унищожението на Стефчова, а тия пламенни размишления го поглъщаха цял, обладаваха всичкия му духовен мир и не даваха достъп на друго чувство, на друг интерес. Кандов си спомни за Разколникова: и героят на Достоевски също бе замислил убиването на лихварката за благото на човечеството, и той беше тъй симпатичен и трогателен! Те се намериха и двамата в еднакво положение. Това случайно съвпадение ободри, обая, възхити Кандова… Разколников му се изпречваше като един светъл и ободрителен образец, като идеал. Той даже прегърна и начина на Разколникова, по който бе убита бабичката: щеше да пришие извътре на дългото си палто, под мишницата, една връв, за краищата само, така щото да може да провеси на нея брадвата за желязото й. Тъй нямаше никой да познае, че той носи смъртоносното оръдие.

За щастие или за нещастие, това се отложи и Кандовият план рухна като една кула от картони. Той беше в отчаяние… Но революцията стоеше отпреде му, настръхнала и огнена като апокалиптически звяр, и това го поутеши за нещастието му… Ала борбата в душата му траеше, нарастваше. При всичката страстност, с която се бе отдал на делото на революцията. Споменът за Рада го не оставяше. Нейният образ предателски се мяркаше зад образа на отечеството; той беше по-дълбоко, по-навътре, имаше

самоуверен вид и гледаше със съжаление на тоя временен гост, влезнал в дома, дето тя стопануваше.

Да би можала поне душата му да храни, да побира и двете тия привързаности, едната наложена от ума и волята, другата от природата, да ги съгласи, уравновеси, да отслаби едната чрез другата!… Той се чудеше на Огнянова как може да люби с еднаква пламенност и България, и Рада, да се раздели така и пак да бъде бодър и силен, да се чувствува спокоен и дори щастлив! Каква беше тая натура, едра и богата, която дишаше тъй свободно под бремето на две велики страсти, които армонизираха помежду си и й даваха ново мъжество, и я окриляваха!…

Как той завиждаше на смешната страстчица на Мердевенджиева, която един мечешки рев бе изцерил!

Днес, когато даваше плесницата, Кандов почувствува, че се намери в странно положение. Той се беше отдал на България, а влюбил в Рада. И по самата сила на нещата той имаше вече в Огнянова — другаря си по мисия — един противник. Идеята го привързваше към него, страстта го отдалечаваше…

С доблестната си буйност, като наказваше оскърблението, нанесено на Радината чест, той отмъщаваше и за Огнянова!

Противоречие страшно.

Но борбата, макар жестока, не биде дълга.

Сърцето удържа победа.

Сиреч, природата — над другия духовен мир.

Кандов се предаде цял на новата си любов.

Слезнал ненадейно от университетската скамейка в житейското море, той беше като човек, паднал от небето на земята. С душа доверчива и със сърце неначето от изпитанията на живота, той се намери неприготвен да ги посрещне. Първото, що му прати злата съдба, беше тая любов. Той се предаде на нея със същата беззаветна разпаленост, както по-преди — на

идеалите на социализма. Разликата беше само, че там действувате мозъкът, а тук сърцето, вироглавец, комуто ни разсъдъкът, ни опитът, ни мъдростта на всичките философи не дохаждат дохаки.

Друг е въпросът, щеше ли да найде взаимност тая страст, сиреч: щеше ли Кандов да намери благополучие, равно с големината ѝ. Или най-люто разочарование, най-свирепи страдания щяха да отровят живота му…

Никой влюбен не си е поставял това питане. Ако си го поставяше — той не бе такъв.

В граматиката на любовта няма въпросителни знакове.

При това Радиното сърце не беше свободно и той знаеше това. Но той не видя това, и продължи да гори. Любовта е сляпа.

Не залудо старото гръцко изкуство често изображава крилатия ѝ бог с вързани очи.

През времето, в което Рада мислеше Огнянова за убит, тя беше тъй смазана от нещастието си, щото нито се сети да помисли нещо върху редките още посещения на студента; полека-лека те ставаха по-чести, както и случайните (но нарочно дирени) срещи с нея… Времето се изминуваше, а това все следваше. Най-после Рада, със свойствената си женска догадливост, забележи неравнодушното отношение на студента към нея. Всеки път признаците на това новопородено чувство ставаха по-явни, заедно с нарастването му.

От най-напред Рада се учуди и смути; после се престори, че нищо не сеща — кой знае, — това даже погъделичка приятно нейното самолюбие; и най-после се стресна от растящата сила на тая гореща привързаност. Но свенлива, каквато беше, тя нема смелостта да я охлади грубо или да затвори вратата на поклонника си, толкоз деликатен, колкото и искренен. Това я обезоръжаваше съвсем.

Куражът за плесница можеха да й дадат само хора като Стефчова.

Рада не знаеше какво да стори. И тя продължаваше да бъде приветлива към Кандова, като Бойчов приятел, още, като човек благороден. Тя мислеше, горката, че с това облекчава копнежа му, степента на който не подозираше, като го посрещаше любезно и лекуваше с огъня на черните си очи. Лош лекар. Ни тя, ни Кандов не знаеха, че едничкият спасителен цяр за тоя вид болести е раздялата.

„Очи, дето се не виждат — забравят се“, казва и българската поговорка.

XIX. УТРИННО ПОСЕЩЕНИЕ

Вчера, подир скандала със Стефчова, Кандов се завърна у дома си твърде разтревожен. Той се затвори в стаята си и до вечерта чете непрестанно все една и съща книга. Той прекъсваше прочита си само за да забележи с молив някои места в книгата, и пак се зачиташе. Той беше се цял вдал в това занятие и не обядва… Когато го повика майка му, отговори, че го боли главата… Вечерта също не яде. Той цели часове пролежа на миндера, замислен, с очи към потона. Когато се възцари нощната тишина, той стана, седна при масата и взе да пише писмо. Тая работа трая до среднощ… После пак се тръшна на миндера, не да спи, а да мечтае… Свещта горя до утринта. Първите слънчеви зари проникнаха в стаята и удариха в лицето унесения студент. Той се сепна, отвори очи, уморени и похлътнали от безпокойно спане. Той отиде до масата, прочете пак писмото, прегъна го на четири, потърси конверт, не намери и сложи писмото на масата.

— Сега ли или после? — пошушна си той.

И стоя една минута замислен.

— Не, после, после да й иде… Когато се видя с нея…

И той хвана бързо да се готви, за да излезе. Когато се намери на улицата, той видя, че е още твърде рано. Слънцето стоеше ниско още на хоризонта; домът, в който живееше Рада, хвърляше сянка въз срещната къща… От опит той знаеше, че когато сянката се дръпнеше досред улицата, до барата, тогава девойката ставаше да полива градината у Лиловичини. Тогава тя биваше облечена и часът приличен за посещение. Кандов мина няколко пъти из тая улица и поглежда ту към зида на Лиловичини (Рада живееше в една стая

навътре в двора), ту към сянката. Тя ужасно бавно слазяше от стената на срещната къща и до барата остаяше още доволно място в сянката. Значи, трябваше да се чака един час и повече, додето слънцето осветли половината улица… И Кандов, с ръце отзад, продължи разходката си; той закриви и из други улици, за да не обърне вниманието на минувачите, които засреща по-често… Слънцето обливаше вече с ярка светлина цяла Стара планина, могилите над града, керемидените покриви на къщята, белите комини, прозорците, що бяха обърнати на изток. Ранните кафеджии бяха отворили кафенетата си, бакалите, препасани о престилка, метяха калдъръма пред дюкяните си. Гайтанджиите забухаха гайтана на камъните при чешмите, засноваха хора по улиците, настана движение и живот, градът бръмна от обикновената си смесена шумотевица.

Но всичко това Кандов го не забележи… Ни слънцето, ни шумът, ни минувачите, ни животът, който закипя около му, не го заинтересува. Той гледаше, мислеше, чакаше само едно: сянката. Тя приближаваше до заветния предел, до барата, и тоя предел беше и края на неговите мъчителни и страстни вълнения, на тия минути, дълги като векове. Сянката се дръпна до барата и остави другата половина на улицата цяла в светлина. Кандову се стори, че слънцето едвам сега изгря… Той с бързи крачки тръгна към вратнята на бабини Лиловичини. Той се взираше в тая стара, попукана, извехтяла дъбова вратня, ниска и кована с гвоздеи с големи разплескани главички, ръждясали и прилични на петна по вратнята… Той ги знаеше колко са на брой и колко резки и цепнатини имаше портата, и как скърцаше, като разрънчено куче, когато се отваряше. Тая порта беше като едно живо същество, с очи, с уши, с глас… Как болезнено-страшно-сладостно се отзоваваше тя на сърцето му, при всяко влизане в нея! Как студено-неприветливо-зловещо, като клепалото, кога бие за

умряло, пронизваше душата му шумът й, когато на излизане се хлопваше зад него!…

Внезапно тя се отвори. Из нея излезе един прост българин с потури и с шапка. Кандов поиска да го посрещне и попита за Рада, но го досрамя. Той изгледа тоя прост човек с голямо вълнение и с някаква завист даже. И продължаваше пак да се разхожда. Мина се няколко време. Вратнята се отвори пак и сега сърцето Кандово се разтупа.

Из нея излязоха баба Лиловица и Рада. Те бърже тръгнаха нагоре. Той едвам сега чу звънливото чукане на клепалото. „Вероятно празник някакъв — помисли си той, — отидоха на черква двете.“ Той се спря като прикован на мястото си и все погледва с очи девойката, която се отдалечаваше нагоре. Тя го не бе видяла, защото и като излезе, и като завървя, очите й бяха все наведени. Той неволно забележи, че тя се беше пременила в новата си черна рокля. Не носеше сега пепелявата басмяна престилчица с белите търкалца и листа, както други дни… Но как беше розово лицето й, строго някак… и пленително!

Дълго време студентът чака завръщанието й… Мина се час, два. Той с негодуване слушаше, че клепалото ту престане, ту пак забие, и тоя сух, звънлив и безочлив звук раздражаваше нервите му до нетърпимост и го привеждаше в отчаяние…

— Та какъв дявол празник е тоя? — повтаряше ся той злобно. — Къде отиде тя с тая ужасна бабичка? Какво е това глупаво клепало! Какви са тия вечни празници? До празници ли е на хората… Защо ми трябва мен тоя празник, на тия идолопоклонци празникът!

Тия възклицания изскокваха от време на време из устата му и той все продължаваше да варди улицата. Но Рада се не явяваше.

Слънцето отдавна бе прегазило барата, завоевали втората половина на улицата и се изкатерило по целия

вид на бабината Лиловичина къща. Минувачите непрестанно се кръстосваха и сновяха по улиците, но между тях нямаше ни Рада, ни бабата. А клепалото все биеше.

— Какъв е този безбожен празник! — изфуча бая злобно студентът.

Но той не искаше и да узнае кой е. Първият човек, когото би попитал — би му казал това. Но защо му беше? Той отдавна вече не знаеше дните, не забележваше времето. Пролетта беше в разцвета си, но той не забелязваше пролетта… И за какво му е тая пролет, тъй безобразие хубава, тъй коварно очарователна, когато в неговата душа кипи такова море от страдания!… Природата имаше даже безсрамлив вид: сякаш се подиграваше с него… И той плюна с отвращение въз нещо… Вероятно, въз природата.

Но скоро той доби отговор на своите нетърпеливи възклицания.

XX. КАНДОВОТО НЕДОУМЕНИЕ НАРАСТВА

Из отсрещната улица се понесе насам монотонен писклив хор от детински гласове. Тия гласове държаха бас на друг един по-висок и по-дъртешки глас, който извиваше някаква проточена черковна песен. Странният концерт наближаваше и се чуваше все по-силен. Тозчас се подаде ред деца с фенери, хоръгви и дълги беловоскови свещи, превързани с черни кордели; по тях — други деца вкуп и с тях псалтът Мердевенджиев, последван от попове в одежди. Из въздуха се разнесе и мирис от тамян: задаваше се погребалното шествие на Лалка. Страдалицата беше издъхнала нощес още.

Почти целият град придружаваше смъртните ѝ останки. Смъртта на тая жена, млада и зелена покосена, изпълни със скръб всички сърца. Всеки бързаше да каже сбогом на покойницата и да почете последното ѝ пътуване — до гроба. Ни антипатията против баща ѝ, ни ненавистта против мъжа ѝ не възпря света. Лалка беше твърде обична, кротка и добросърдечна и образът ѝ изгони из душите другите земни свирепи вълнения. Навалицата на погребението ѝ (което разбитият ѝ баща не жали пари да направи по-богато и по-тържествено) беше прочее извънредно голяма и му придаваше още по-тържествен и по-трогателен вид. Но онова, което спомогна най-много да привлече света, беше мълвата за причината на побеляването ѝ и смъртта ѝ, която сестра ѝ не беше могла да утаи (Лалка, преди да умре, беше поверила всичко на кака Гинка). Бедната покойница извикваше сълзи по всичките женски очи, плачеха дори и мъже, съвсем чужди на семейството ѝ… Всички младежи бяха се стекли тука и начело личаха членовете

на комитета, дълбоко покъртени и натъжени. Те вървяха с носилото.

Когато шествието дойде до мегдана, дето се беше изпречил и Кандов като един кол, сложиха носилото, за да четат пак молитва над него, и тогава той видя мъртвеца. Той позна изведнъж Лалка.

Тя лежеше спокойна, тиха, дългите клепачи хубаво затворени, тя приличаше на заспала. Лицето ѝ, добило мраморна белина, едвам се различаваше от пуховата възглавница, дето бе потънала главата ѝ; малката ѝ снага се губеше под купове венци и китки пролетни, прощален принос от булки и невести… При двете ѝ рамене стоеха по китка редки бели трендафили; подобни бяха втъкнати и в косата ѝ. Тия последните бяха садени от нейната собствена ръка; ръцете ѝ, бели и изящни като на скулптирана от мрамор грация, лежаха кръстосани на венчалната ѝ копринена рокля, а на пропадналите ѝ гърди беше положена икона „Успение пресветия Богородици“. Една упоителна атмосфера от благоухания на цветя, смесени с тия на смирненския тамян, напълни мястото и замайваше чувствата.

Току-що сложиха носилото, майката се хвърли на щерка си със сърцераздирателен писък, прегърна я с две ръце, зарови лицето си в цветята и в премените като полудяла, па захвана да нарича ония глухи, недоизречени, безумно-страстни слова на майчина любов и отчаяние, които винаги пронизват с ледени игли сърцето и правят да настръхват косите. Всяка дума е един откъртен къс от сърцето, всеки вик е едно море от горест и неизразима болка. Плачът и поиманията нарастваха наоколо; домашни и чужди, с плувнали в сълзи лица, турихе кърпи на уста да не реват с глас. Но кака Гинка, пленителна в траурните си дрехи, ридаеше неудържимо; баща ѝ, поддържан от двама души, люшкаше побеляла глава, разбит. Стефчов,

гологлав, с кърпа на очи, стоеше прав до носилото. Но сълзи нямаше; лицето му само от безцветно червендалесто, каквото беше, сега бе побледняло. Той се озираше захласнато някак, като човек, който не гледа нищо… Недалеч стърчеше над тълпата русата глава на Соколова. Очите му бяха вторачени в смъртния образ на Лалка; той обнимаше с поглед, той поглъщаше цял тоя призрак на жертвата, която тъй страшно беше любил и която го беше любила… Уви, те би могли да бъдат тъй щастливи! Но съдбата, съдбата!… Внезапно той съзря близо до себе си Стефчова. Очите им се срещнаха. Соколов го устрели с ужасен поглед и му каза високо:

— Господине, твоята подлост погуби тая жена! Ти ще даваш ответ на мене, после на бога!

Молитвата се свърши. Гласът на майката пак процепи въздуха. Носилото се дигна и шествието се мръдна пак. Кандов се присъедини към тълпата, почти машинално. Лицето му остана тихо, както си беше. Трогателната картина, на която присъствува, не го покърти ни най-малко. Напротив, даже някакво свирепо задоволство озари физиономията му: той разбра, че Рада, като Лалина приятелка, се намира тука. Значи, ще я види тука… Само тая мисъл можа да пробуди в него мрачната и безкрайна погребална процесия. Той се заозира насам-нататък из тълпата на жените, но Рада не видеше; той диреше с поглед всяко черно облекло, всяка хубава глава… Но Рада не познаваше в тях… Той поостана надире, за да остави да минат и другите изпращачки покрай него; но напразно неговият ястребов поглед стреляше, ровеше, тършуваше из подвижната навалица, която минуваше като река пред него… Внезапно той зърна баба Лиловица и потърси до нея Рада. Рада я нямаше!… Сърцето му се отскубна. Как? Рада да я няма тука, на погребението на Лалка, приятелката й? Невъзможно, невъзможно, невъзможно! И той пак се защуря из тълпата да я дири и не я

намираше. Как? Рада да не е тука? А де ще е Рада! Тя излезе с баба Лиловица, а де я е оставила баба Лиловица… самичка, и в такова време? Какво по-важно може да има Рада днес от това да изпрати любимата си приятелка?… Или, тя е тук, но той не види, премрежват му се очите. Но бабичката той видя!… Мигар да иде и да я попита? Лудост, лудост, неприлично!… Бедният студент не чувствуваше, че неговото назъртане и щуряне из тъжната процесия само беше вече неприлично и привлече вниманието…

Когато закривяваха из една тясна улица, от противоположната писна кларнет и гръмна тъпан; весело хоро се бе там залюляло. Тая веселба при тая скръб изведнъж се показа страшно грозна и светотатска. По много лица в шествието се изобрази досада и гняв. В тоя същи миг музиката млъкна и хорото се пръсна и изчезна като от замахването на магическа тояжка… Възцари се пак тишината, из улицата се чуха само погребалните гласове на децата и Мердевенджиева… Кандов, останал на края, неволно се извърна назад, защото чу шумни стъпки. Той видя Редактора и няколко души още, които бяха напуснали хорото, за да придружат шествието. Редакторът беше пиян, с килнат фес и с твърде развълнувано лице. Той и другарите му бързаха да застигнат опашката на колоната. Кандов чу дрезгавия глас на Безпортева, който говореше вървешком:

— Елате, недейте става магарета… ами да целуваме ръка ней… И да й кажем: „Иди сбогом, сестро! Царство ти небесно!…“ Защото, който умре за народа, той е безсмъртен! Разбирате ли, патки?… Ако сте пияни, знайте себе си… И когато ви казвам — навождайте кратуни, поклонете се… Тая е света душа. Кажете ми, колко са такива на света? А предателите нямат брой, като морски пясък… Но вие море не сте виждали, затова не ставайте магарета, ами взимайте от човешка дума…

Току-що свършваше тая тирада. Редакторът видя Рачка, който тичешката замина край тях и носеше нещо в черкова.

Той му извика повелително:

— Я чакай бре! Чакай да те питам нещо… На, този е шпионинът на Стефчова! Смърт на такива поганци! — прибави той на другарите си.

Рачко видя разлютеното лице на Редактора и търти да бяга из една улица.

— Дръжте го! Да го питаме с кое право развонява улицата с името си! — извика Безпортев и всичките погнаха нещастния Рачка. Рачко, като лек и дребничък, хвърчеше като перушиняк и взема доста преднина над пияните си гонители. Скоро и той, и те се изгубиха зад завоя на улицата…

Кандов видя всичко това безучастно, разсеян. Той наведе глава и заследва пак процесията несъзнателно. Скоро по нея и той се умъкна в черквата.

XXI. ОПЕЛОТО

Навалицата, която из улиците нарастваше като поток, напълни буквално храма.

Носилото, сложено на четвъртитата мраморна плоча с издълбан двуглав орел на нея, срещу владишкия трон, беше центърът, около който шатреше и се тълпеше народът, със запалени вощеници.

Заупокойните молитви захванаха тържествено; сини облаци от кадилницата се издигаха към свода. Големите светилници пред олтара горяха, запалиха се и полилеите, черквата пламна от светила… Тоя блясък служеше да поутеши малко опечаленото семейство на Лалка.

По същата причина биде поканен и учител Климент да каже слово. Като богослов той владееше витийския дар и си служеше с цитати от светото писание. Но той, по неразположение, отказа. Поканиха Франгова. Подир малко колебание той прие и се покачи на второто стъпало на владишкия трон. Поповете прекъснаха пеенето и черквата се смълча.

Учителят, твърде развълнуван, с поглед към покойницата, захвана с як, но разтреперан глас:

„Братя и сестри!“

Но тозчас той биде принуден да се прекъсне. При вратата ставаше нещо извънредно. Тълпата се там затика и защуря смутено; чу се разбъркано шушукане, после — уплашени гласове. Това смущение се предаде насам и скоро достигна до предните редове, около носилото с покойницата. Настана страшно смущение и хаос.

— Идат! — викаха едни.

— Олеле мале, идат! — пищяха татък женски гласове.

— Кой иде бре? — обадиха се мъже из вътре черквата.

— Турците! Турците!

Настана паника: писък и вайкане и разбъркани гласове изпълниха божия дом. Народът се разтича като изплашено стадо, без да знае къде да се скрие. Образува се голям куп около чорбаджи Юрдана и Стефчова. Като влиятелни пред турците всеки мислеше да намери защита при тях и да бъде пощаден заедно с тях. Но голямата част от народа в луд страх кръстосваше черквата, бягаше, връщаше се, крещеше. Младите жени пищяха и падаха примрели, без да им подаде някой помощ; няколко бабички грухнаха на стъпалата на олтара и бидоха стъпкани. Безумен уплах бе изписан по лицата; на мнозина бяха по-бели и по-мъртвешки от Лалкиното. Само един Кандов остаяше съвсем безучастен към всичко, що ставаше наоколо му. Той със скопчени ръце стоеше неподвижен при носилото и гледаше тъжно покойницата.

В това време се чу гласът на Соколова от галерията:

— Не се плашете, няма нищо!

Той, още в началото на паниката, беше се покачил на галерията, за да погледа из горния прозорец какво има извън черквата, на площада. Но той не видя нищо там обезпокоително. Никакви турци нямаше; напротив, той видя Редактора и другарите му, които влазяха под нартиката. Той беше пресипнал да вика оттам и да успокоява народа, но в шумотевицата гласът му не можа да се чуе.

Обадиха се и други:

— Мирни бъдете бе, хора, няма нищо.

— Кой ни уплаши? — викна друг.

— Кой излъга хората?

В същия миг влязоха Редакторът и другарите му запъхтени и захванаха да се кръстят. Те нито подозираха, че са причината на паниката. Защото Рачко, като бягаше пред тях, беше се втурнал уплашен в черквата и попитан от някои бабички защо бяга, той бе казал:

— Идат!

— Кои идат?

— Капасъзът и другите, много, много…

Разбраха, че той казва: капасъзи… много, много. Това беше доста за от месец насам плашеното население от турска сеч! И паниката…

XXII. ФИЛОСОФИЯТА И ДВЕ ВРАБЧЕТА

Кандов не дочака свършека на погребението и излезе на улицата пак.

Странно! Той излазяше малко поободрен.

Видът на смъртта поумирява неодолимо всяко вълнение на душата, свързано със земните интереси; зрелището на тленността човешка отслабва зависимостта й от тоя свят. Грижите, пламенните привързаности, страстите, въжделенията на живота побледняват и стават призрачни и смешни пред хоризонта на вечността…

„На, тая Лалка умря, сега е мощи, утре е прах. Каква беше побеляла, побеляла, та страшна… Умря, умря… И Рада я нямаше там!… Ну, що, Рада!… Странно нещо, как ме е заслепила тая мома… Който ме види, би казал, че съм луд… Та отде зная, че не съм луд?… И защо? За нея. Та що е тя и защо моите безконечни мъчения, моите дълги безсъници? Да, и защо всичко това? За една жена, за една друга Лалка, която утре ще умре също и ще стане мощи и прах. Любопитно е дали я бих обичал, ако я видех такава в едно носило, че я закарват в гроба, да хранят червите с нея… Каква глупост, мерзост… Да? И наистина, що е тая Рада, това нещо, това нищо, нищо, което пълни цялото ми същество и цялата вселена, и рая, и ада?… Какво е тя?… Един скелет, облечен с мръсно, сурово месо. Едно безконечно купище от кокали, мръвки, кръв, жили, влакна, нерви, съдове, жлези, тъкани, хрущели, смрад, които се наричат Рада, и утре ще се сплуят и преобърнат на гной и прах… Тфу! И всичко това аз обичам! И се губя за него! Моят всемощен дух, моят божествен разум, моята безконечна мисъл са се

прикачили на това тленно глупаво парче, провесили са се на тая паяжина!… Страшно, безумно… И как тъй по-рано се не отрезвих, не си казах: бе, Кандов, твоето призвание е друго и по-велико, отколкото да пъшкаш подир една глупа рокля… Такива широки простори се разкриват пред мене; два свята чудни, велики ми разтварят обятия: науката, отечеството… И колко живот там и подвиги, слава, и борба, и чудеса… и аз ги не видя, и видя това жалко същество, което, ако да не бях видял, нямаше никога да подозирам, че съществува на земята, както и то само не разбира защо съществува… Срам, срам, срам! Трябваше да видя тая Лалка, за да усетя към какво нищожество се е била приковала душата ми. Сега тя се пробужда като орел и трепва криле, и ги разперва, и като него волно, свободно хвърчи в безконечното пространство… Колко съм щастлив, ох!“

И Кандов продължи да върви, задълбал в тия освежителни размишления. Той усещаше, че едно тежко бреме се свали от раменете му. Сега той се усмихваше победоносно. Той се усмихваше и чудеше как жалко, как глупо се свърши тая борба в душата му! Той изхвърли из нея Рада, както някой изхвърля из прозореца си непотребен череп от разбита паница… Радиният образ стоеше така далеко, така далеко в мъглявата безконечност, бледен, безжизнен и облачен, като развян при внезапно пробуждане сън. Той се почувствува окопитен и нов; сега булото падна от очите му и той виждаше ясно, и познаваше всичко, и се интересуваше от онова, което го окръжаваше, и вземаше участие в дребните интереси на живота. Той поздрави приветливо, като никога, ония, които го срещнаха, разговори се с Павлаки Недев за гюла му, разпита го каква беше ланската цена и колко маскала мисли да изкара тая година; купи си половина ока череши от една бакалница и се завръщаше весел у дома си.

Той се завръщаше весел, като че иде от сватба, а не от погребение.

Като минуваше край зида на една градина, един дъжд от бели листенца като Маргарит посипа главата му.

Той вдигна очи и видя, че това беше цвят от сливата, която бе надвесила клони над улицата. Цветът се ронеше от едно клонче, на което играеха две врабчета и се целуваха с човките си…

Кандов остана вкаменен!

Всичкото му красноречие и философия изчезнаха като дим пред вида на тая любовна сцена…

Той изтърва кърпата с черешите и се хвана за челото. Дълго време стоя тъй.

— Болен си, болен си, Кандов! — пошушна си той безнадеждно. — Болен си, братко мой, търси си лек на главата, бай Вертере.

И той завървя пак несъзнателно.

— Да, лек, лек, радикален лек! — повтаряше си той… Но какво! Физическа болест да беше… Но тая рана е в душата… Не се гори с нажежено желязо. Що? Дали да не се посъветвам с пловдивския доктор? Лекарите са такива не само за телесните недъзи, но и за душевните… Това е истина явна като ден. Жално, че тука няма психиатри-специалисти… Защото аз съм луд, да, луд… Все едно, и при тоя… Някой съвет, кой знае, мога да получа — и да не бъде без полза… Да… Нека се възползувам от случая. Нищо не губя… Но друго трудно: трябва изповед пред доктора… Трябва да стана смешен… Не, невъзможно… По друг начин трябва…

И той се запъти по посока на къщата, дето се беше спрял пловдивският доктор.

XXIII. ЛЕКЪТ

Когато се спря пред вратата му, Кандов си избриса пота от лицето, па почука.

— Entrez! — извика се отвътре.

Той влезе. Пред него стоеше докторът, човек около четирийсетгодишен, висок, но слабо сложен, с продънено, бледно и мършаво лице, с два редки бакенбарди и с хитро ироническо изражение в погледа. Той беше по жилет и сбираше вещите си в един джамадан, очевидно, готвеше се да тръгне. Той беше изпратил Лалка и нямаше вече работа тука.

Кандов се назова.

— Седнете, господине — покани го докторът учтиво; — тук е малко разхвърляно, но прощавайте.

Вежливият прием поободри студента.

— Извинете, господин докторе, че ви безпокоя, но аз само за няколко минути дойдох.

— Ба, когато доктор приема болни, никога не се обезпокоява; докторът без болни не може да бъде весел, както болният без здраве…

И с тая зловеща шега той хвърли изпитателен поглед на изпитото меланхолично лице на госта си…

— Как сте?

— Благодаря, аз съм здрав — отговори с пресилена усмивка студентът; — но само дойдох да ви искам съвет за другиго едного.

— Той е тукашен?

— Тукашен, но…

— Защо го не доведохте? Виж, не остая време.

Кандов се посконфузи.

— Как да ви кажа, господин докторе, аз дойдох да се допитам до вас повече за една литературна работа…

Докторът го погледна зачуден.

— Вие можете да ме осветлите върху един психологически въпрос, който ме затруднява силно. Тоя въпрос съвпада в областта на медицината.

Докторът чакаше въпросително.

— Пиша един роман — каза Кандов, като натъртяше на всяка дума.

— Как, вие сте списател?

— Не, опитвам се… Захванал съм един роман… Главният герой е твърде влюбен, лудешки, безумно, безнадеждно в една личност, която се обича с другиго; а тая страст ще го доведе до самоубийство…

— Има една немска повест, която бях чел някога във Вена — каза докторът, като се почеса над ухото, за да си науми; — там се разправя за подобна една любов…

— Гетевият Вертер? — попита живо студентът.

— Да, от Гете романът — припомни си докторът; — той се самоуби, нали?

— Да, но аз искам да спася моя герой…

— По-добре убий го, па тури точка, да се не мъчи. Направи, както ние докторите на болните… то е най-доброто.

Докторът придружи думите си с нова зловеща усмивка, която издаваше безсърдечието; свойствено за докторите, привикнали с равнодушие да гледат страданията и смъртта на пациентите си.

Кандов побледня.

— Не, това ще бъде лош пример за читателите… Самоубийството е заразително също…

— От каква народност е героят ви?

— Българин.

— Българин? Че българи май не страдат от кара-севда. Техните сърца са обвити в биволска кожа… Вие знаете що е карасевда? Amour désespéré!

— Да, отчаяна любов — забележи студентът глухо.

— Обаче аз не знам някой от българите да е умрял от голяма любов… Един момък се обеси по-преди, по то беше, че фалира евреинът, та изгуби…

— Но моят герой, както ви казах, господин докторе…

— Да, изключение, разбирам — прекъсна го лекарят; — но понеже е българин, не трябва да го самоубиваме, то няма да бъде вярно… Той трябва да се мъчи…

И докторът се усмихна пак с неприятна усмивка, като погледна часовника си. Очевидно той бързате.

Кандов забележи нетърпението му. Той каза бързешката:

— Именно, затова се обърнах към вас за съвет, господин докторе. Развитието на разказа изисква, щото героят ми да живее, за да извърши други работи… Но за да ги направи, аз искам по-напред да го изцеря от тая ужасна страст, която го парализира и убива. Как може да стане това най-естествено, най-правдоподобно?

Докторът се взираше любопитно и внимателно в Кандова: пръв път в докторската му практика се явяваше такава консултация. Той се трудеше да прочете в очите и физиономията на госта си, сякаш искаше да открие друг смисъл на думите му. Тоя поглед смути студента и неуместна червенина излезе по неговото мургаво личице. Смущението му се усили, когато едно ироническо ухилване заигра по безкръвните тънки устни на доктора.

— Разбрах, разбрах, вие търсите лекарство против една от най-упоритите психически краста.

— Да.

— Има ги, но, за жалост, действието им не е сигурно като на кинината против треската, господин Кандов.

И докторът пак се вторачи в Кандова.

— Кажете най-решителните, господин докторе.

— Преди всичко, бих ви препоръчал бабешкото лекарство: намерете една трева, която бабите викат *омразно биле* (забравих го по латински), уварете го в петък срещу събота, ама в необжежено гърне, и залейте героя си с чорбата, когато спи: той ще намрази тозчас възлюблената си…

Докторът се изсмя.

Кандов се навъси:

— Вие сериозно не говорите това, господин докторе.

— Не щете това? — продължаваше да се смее лекарят. — Тогава аз бих ви посъветвал да го пратите да се напие с вода от Лета и ще забрави… Вие знаете коя река е Лета?…

Кандовото лице се запали от тая шега и от това питане, еднакво безочливи и неуместни.

— За жалост, Лета отдавна е пресъхнала — притури лекарят.

Кандов стана да си върви. Докторът му махна с ръка и сдоби сериозен вид.

— Добре, слушайте, за да разлюби човекът ви оная, която люби, накарайте го да се влюби в друга, пак тъй слепешки и силно…

Кандов клюмна отрицателно.

— Това значи да замени дявола с чорта.

— Вярно, вярно — каза докторът ухилен. — Има друго лекарство: вкарайте го в развратен живот, нека удави душата си и чувствата си в пиянството на сладострастието… Нека абрютира, та ще забрави.

Кандов се навъси с отвращение.

— Той ми е потребен да извърши големи работи после. При това моят герой е натура благородна, неспособна е да се оскоти.

— Хъ, тогава друга работа… Остая само едно лекарство, щом човекът ви е такъв деликатен господин. Но тоя лек е палиатив, вие знаете що е палиатив?

Студентът пак се намуси, па клюмна утвърдително.

— Отдалечете негова милост от любезната му; пратете го да се разходи година-две далеч някъде, много далеч… Нека да иде например в Бразилия, нека пътува по Ледовития океан и да остане загащен от ледовете девет месеца, и да се храни само с маст от кит. Или, ако мислите, че там може да простине и да го хване скорбут, пратете го в Сахарската пустиня, да стане цар на някое черно племе и да го подчини под властта си…

И докторът, като даде всичките тия планове, подсолени с шеги и вшутявки, стана. Кандов стана и той.

— Благодаря ви, господин докторе, ще се възползувам от съветите ви. — И той подаде ръка да се прости.

— Сбогом, радвам се, желая здраве и дълъг живот на вашия болен господин и вам. — Но когато Кандов приближи до вратата, той му каза сериозно: — Господине, платете за съветите… Ние докторите от тях живеем.

Кандов го погледна смаян. Но тозчас бръкна в жилета си, извади една рубла и я сложи на стола.

И излезе бързешката.

— Тоя халосник — каза си докторът, като увираше внимателно рублата в портмонето си, — сяка, че ме надхитри… Аз още от първите му думи разбрах, че той за себе си иска лек… Хващам се на бас, че той е влюбен като синигер и сънува клупа на едно въже… Dumstein!

И той се залови пак да събира вещите си.

— Тоя шутник — мислеше си Кандов, като излезе на улицата — пак каза едно свястно нещо, при многото блядословия… Той има право: само раздялата, само отдалечаването ще ме спаси мен… Трябва да се намеря съвсем под друго небе, на други пояс, на други кът на земята, дето нищо, нищо да ми не наумява за оная… Да, аз сега си спомням, че в такъв случай съветват отдалечаването, бягството! И те ще ме доведат до брега на реката, за която подметна това венско лапацало. Беж, беж, Кандов! За Москва, за Москва!

И Кандов, озарен от тая мисъл, възхитен от такова спасително решение, затананика припева на популярната руска песен:

Ах, Москва, Москва, Москва!
Золотая голова!
Ах, Москва, Москва, Москва!
Золотая голова,
Белокаменная…

Той бързешката стигна у дома си, яви на домашните, че утре тръгва за Москва, за да следва науките си, и захвана да събира с трескава бързина пътните си вещи.

Той натъпка още тая вечер джамадана си, свърза и малко денкче и спа нея нощ дълбоко и непробудно, защото не е спал няколко нощи наред.

Заранта се разбуди весел и бодър. И за да си не даде възможност да мисли за Рада, той се занима с мисълта за пътуването си и за новия живот, който ще заживее в белокаменната… И възхитен, той тананикаше:

В дали тебя я обездолен,
Москва, родимая моя,
Где блещет в лесу колоколен
Величье русскаго края! Ах, Москва…

Докараха и коня, който щеше да го кара през Балкана. За Москва! За Москва! — казваше той, като туряше в джамадана някои забравени книги… Тъй като беше се навел до прозореца, той машинално погледна на улицата и видя баба Лиловица — с друга една бабичка. Той потръпна, но неволно се вслуша в онова, което баба Лиловица гълчеше с другата.

— Та сега ти, булка Лиловице, пак си остана саминка?

— Ех, ами какво да се прави? Вчера изпратих Радка за Клисура… късаше ми се сърцето, като тръгваше тъй кахърна… Ех, бог нека си има милост за нея.

Кандов остана като гръмнат.

След един час той тръгна.

Той тръгна… за Клисура!

* * *

Същия ден Николай Недкович и Франгов, удивлени от странната промяна, що забележиха у студента, отидоха у тях да го навидят, но узнаха, че тръгнал за Клисура, „да се поразходи до сродника си“.

В стаята му още царуваше безредица: джамаданът разтворен, вещи разхвърляни… На масата лежаха куп руски книги. По надписите на подвързията гостите познаха, че те бяха социалистическо-анархически издания, печатани в Лондон и Женева. Най-горнята обаче беше един роман: „Преступление и наказание“ от Достоевски. Стоеше и един друг разтворен роман на масата: „Страдания молодого Вертера“. Там имаше редове и цели страници отбележени с червен молив…

Тия съчинения показваха конаците, що бе направил Кандовий дух в тъжната пустиня на психическото блуждение…

Да, и полуотвореното писмо за Рада.

По чувство на деликатност, Недкович тури писмото в портфейла си, за да не падне в други нескромни ръце.

XXIV. БУРЯ ПРЕД БУРЯ

Радиното тръгване за Клисура стана неочаквано и внезапно. Заранта, когато Кандов обикаляше портата ѝ, дойде у нея един верен клисурец, който се завръщаше от К-во с талигата си, и ѝ обади, че Бойчо го бил помолил да я вземе пътем и закара в Клисура. Щом получи това известие, за което се надяваше, тя побърза да иде да целуне своята приятелка Лалка, поминала се тая нощ, и да ѝ каже последното прощавай. Ней отдавна бе затворен пристъпът до Лалка и в Юрдановото семейство. Но появяването ѝ при мъртвата никого не зачуди, нито възмути. Тя беше Лалкина приятелка и това беше доста. При това, никой няма право да отнеме сбогома на един покойник. Там, дето е влязла смъртта, ключалката пада от вратата; големи и малки, приятели и врагове са еднакво добре дошли пред прага на вечността… Домашните се отместиха трогнати и ѝ сториха път. Когато Рада коленичи пред Лалка и я прегърна и с целувки по челото, което заливаше със сълзи, изговори: „Мари сестрице, мари Лалке, какво направи?“ — всичките домашни отчаяно заридаха, а Рада поеха под мишница и изведоха навън премаляла…

Рада се настани при госпожа Муратлийска, неотдавна минала в Клисура. Тя на драго сърце бе приела Огняновата просба и даде гостоприемство на бездомната девойка.

Прозорците на къщата, обърнати на север, гледаха цяла Клисура, дола ѝ и Стара планина. Великанският връх Рибарица (тук наричан Вежен), увенчан със зимната си корона още, спущаше стремително южните си поли, под които стоеше градецът; тук-там по зелените му хълбоци пъплеха стадата на влашките номади и се червенееха мандрите им; на изток града заграждаха високи изкъртени брегове и ронливи сипеи, на места голи, на места покрити с лозя и трендафилови градини. Една лъкатушна пътека се изкачваше до върха и водеше към оттатъшната урва — Зли дол, отдето е друмът за Стремската долина. И от другите страни Клисура затваряха бърда: тя стоеше загнездена в дълбок дол, плувнала в зеленина и овошки и в розови градини, които пълнеха въздуха с благоухания. Зимно време твърде скръбна и затворена, лишена от кръгозор, тя сега беше едно прелестно кътче, пълно със сенки, прохлада и миризма.

Кандов пристигна вчера, сиреч на следующия ден след Рада, в Клисура и слезна на гости в дома на един свой роднина — благовиден предлог да бъде близо при Рада. Още същия ден той я посети и я намери потопена в сълзи и горест за Лалкината смърт. Той разбра, че посещението му беше неприлично в такова обстоятелство, но нему му олекна и светна. Той даже се почувствува щастлив, че видя Рада.

Днес Кандов пак се озова доста рано. Той я намери още по-убита и смутена, едно от скръбта за Лалка, друго от слуха за близкото избухване на въстание в Копривщица и от незнанието що е и къде е Бойчо. В това угнетено състояние Рада с удоволствие видя Кандова.

— Кажете ми, господин Кандов, какво има? — попита тя безпокойно.

— За въстание говорят — отговори Кандов сухо.

— Какво ще правя сега, боже мой? И Бойча го няма — не се е явил чер-бял…

Кандов гледаше разсеяно из прозорците към някаква точка на Рибарица.

— А какво мислите, господин Кандов? — попита Рада нетърпеливо.

— Аз?

— Да.

— За въстанието ли?

— За въстанието.

Той каза равнодушно, като се не обръщаше към нея:

— Въстание — въстание! Ще се бият, ще пушкат, ще се колят — да освободят България…
— А Клисура?
— Може и тя… впрочем, все равно…
— Как все равно? Ами вие?
— Все равно и аз…
Кандов отговаряше разсеяно, като че го питаха за нравите на Нова Зеландия… Но под тоя разсеян вид, под това студено нехайство към събитията, които решаваха съдбата на България, се криеше черно отчаяние. Но ни той, ни Рада не чувствуваха това.
— Какво мислите да правите сега, като ще е въстание навред? — попита Рада.
— Каквото трябва.
— Как каквото трябва? Вие няма да се биете?…
— Какво мога да направя аз, Радке? Само едно — да умра!… — отговори Кандов мрачно.
Вратата се чукна три пъти, ниско.
— Бойчо! — извика Рада и му отвори.
Огнянов влезе предрешен като селач, уморен и прашен. Той се връщаше от Панагюрище. Той бе присъствувал в главното събрание при Мечка, дето бе решен денят на въстанието — 1 май. Сега Огнянов бързаше да иде в Бяла черква, да вземе последните мерки по приготовлението, в няколкото дни, които му остаяха, и да дигне знамето в Бяла черква на уречения ден. Той мина през Клисура, за да се прости с Рада. Но едва пристигна в къщата, дето имаше прибежище, той намери там писмо от Бяла черква и бързо се запъти към Рада, без да се срещне с някого.
Той се спря и хвърли студен и пронизителен поглед на Кандова, който стоеше спокоен до прозореца.
Рада избъбра няколко думи да изкаже радост, но като видя измененото лице на Огнянова, тя остана като попарена.
— Извинете, че тъй рано ви развалих разговора — каза Огнянов с горчива усмивка, но бледен.
Едвам сега той погледна и Рада.
— Какво е, Бойчо? — каза тя с глас схванат и пристъпи към него.
— Доста преструвки! — каза Огнянов студено.
Тя се спусна, като да го прегърне. Той се дръпна.
— Да е просто, пощадете ме от вашите нежности… — Па като се обърна към Кандова, каза нервно: — Господин Кандов, не зная как да ви благодаря, че дойдохте чак от Бяла черква на приглашението…
Злоба задавяше гласа му.
Кандов се извърна от прозореца.
— Какво приглашение? — попита той сухо.
— Какви са тия думи, Бойчо? — попита Рада замаяна. — Господин Кандов е дошъл на гости у роднини… Той…
Тя се прекъсна и заплака.
Тя заплака, защото пръв път беше принудена да излъже, против волята си, фатално. При краткото си свиждане в Бяла черква тя нито има време, нито се сети да му обади за странните задиряния на Кандова, когото не смееше да отпрати. Сега Огнянов го заваряше при нея, и рано. Навярно до ушите му бе дошло нещо за тия посещения, а проклет случай идеше да укрепи съмненията му, преди тя да ги разсее.
Рада се надяваше, че сам Кандов ще даде обяснения, за да я избави от мъчното положение, но той мълчеше.
— Кандов, кажете ми нещо и вие, ще ми бъде весело — каза злъчно Огнянов, като хвърли презрителен поглед въз съперника си.
— Нищо нямам да казвам, аз чакам вие какво ще кажете — отвърна студентът хладнокръвно.

— Това са низости! — изкрещя Огнянов, като по-гледна и двамата.
Кандов пребледня още повече. Уязвената му гордост го изтръгна из мрачната апатия.
— Огнянов! — извика той.
— Викай по-високо, уплаши ме! — отзова се по същия начин Бойчо.
Челюстта му трепереше от гняв.
Рада се спусна към него уплашена, да не направи пакост. Тя знаеше неудържимата буйност на характера му.
— Боже мой! Бойчо! Какво правиш? Чакай да ти разправя! — викаше с разплакан глас Рада.
Огнянов я устрели язвително.
— Няма нужда, Радо, не се унижавай да проливаш сълзи. И аз, глупец, вярвах, че съм намерил самата невинност над невинностите… хвърлих толкова любов! Хвърлих сърцето си на улицата… Какво заслепение!
— Бойчо! — викаше отчаяната Рада, като хълцаше.
— Престани! Между нас няма нищо общо вече. Булото ми падна… Какво заблуждение!… Да мисля, че ще обичаш мене, един вагабонтин, когото очаква кол и бесило, додето има такива рицари на громки фрази, високомъдри и благонадеждни страхопъзльовци… Боже мой, какви низости имало на света!…
И той се обърна да излезе.
— Огнянов! Вземи си думите назад! — извика Кандов, като го последва.
Огнянов се спря.
— Аз ги повтарям: низости и подлости! Това е гнусно злоупотребление на приятелско доверие… Отказваш ли очевидността? — каза Огнянов, като заливаше с гневен поглед студента.
— Или си вземи думите назад, или смърт! — изрева Кандов, запенен от ярост.
— Смърт? Тя може да плаши само революционери, които спасяват България при полите на жените.
Кандов се хвърли на Огнянова, като искаше да го удари по главата. Всичкото му дълговременно страдание и мъки се превърнаха на поток от ярост против косвения виновник техен.
Огнянов беше як. Той оттласна Кандова до самия вид, па извади два револвера из пояса си.
— По хамалски не ща; вземи тоя пищов. — И Огнянов подаваше оръжието.
Рада, полудяла от страх и отчаяние, отвори прозореца към улицата и викаше с висок глас, за да привлече вниманието на минувачите.
Тогава се чу гласът на камбаните, които звънтяха гръмовито. Екливият им звон цепеше въздуха. Огнянов, както държеше пищова да го даде на противника си, тъй остана неподвижен. В това време бързи стъпки затропаха извън и вратата с трясък се разтвори.
Влязоха неколцина клисурци въоръжени.
— Въстание се вдигна! Да живее България! — извикаха те.
— Де се сбира народът? — попита Огнянов троснато.
— На краищата, на Зли дол, на Пресвета… Не се маймуйте! — И бунтовниците излязоха бързешката, като викаха „Да живее България!“ и пееха „Боят настава…“
А камбаните звънтяха бясно.
Огнянов се обърна към Кандова:
— Сега имам малко работа… Ако остана жив, ще ти дам удовлетворение… Засега дръж компания на госпожицата, за да се не плаши. — И той излезе бързо навън.
Рада, поразена от новата беда, падна на миндера без свяст. Госпожа Муратлийска, привлечена от вика й, втурна се и взе да я свестява.
Кандов се ослушваше в камбаните, като човек, който сънува. После се наведе и вдигна едно смачкано писмо, паднало от ръката на Огнянова. Той прочете

следующите редове:

„Графче! Не е зле човек да си има приятели: Кандовчето не можеш го купи с торба злато. Знай, че той, докат беше тука, не оставяше нито час Рада Госпожина самичка: твоето вярно гълъбче и невинно ангелче! Днес Кандовчето тръгва за Клисура, че прие билетче от гълъбчето — много му се стягала душата за тебе, та го вика да я поутеши… Да ти е честита Рада, па и приятелят да ти е честит. Блазе ти!… Па да знаеш, че това, дето ти казвам, е «тайна работа»: освен попа и селото, само ти я не знаеш… Хай освободи България, Рада Госпожина ще направим царица.“

Писмото беше пристигнало вчера по неизвестен канал. То не носеше подпис.

Кандов скъса тая мерзост и плюна на нея, па излезе.

XXV. ВЪСТАНИЕ

Пет деня вече как Клисура се намира в революция.

Всяко занятие е спряло; всякой друг интерес е забравен; възбуждение необикновено, изписано по всичките лица. Градът беше възхитен, безпокоен, наежен; една опияняюща атмосфера течеше из улиците… В тия пет дни клисурци бяха преживели няколко живота — пет векове от страхове, надежди, възторг и отчаяние… Всичко това, което виждаха и което правеха, и което им се чинеше по-преди, че е много, много отдалечено, струваше им се сега, че е някой тежък сън, докарваше ги до умопомрачение…

На 20 април клисурският представител в главното събрание при Мечка пристигна от Копривщица, въстанала същия ден, запрегръща домашните си и им обяви, че часът на въстанието удари… Скоро в училището се събраха главните съзаклетници и Караджов, подир като изпя песента „Боят настава, тупат сърца ни“, държа пламенно слово и Клисура с възторжени викове и при звона на камбаната се прогласи въстанала. Разпратиха се тозчас писма до комитетите в другите балкански градове, да подкрепят движението на Клисура и Копривщица, като сторят същото; назначиха се десетници и началници на стражите, затекоха се у дома си, та се въоръжиха: стреляха, гониха с куршуми, но безуспешно, заптиетата, които се спасиха с бяг в планината. Всички мъже бяха изкарани извън града по височините. По всичките тия стратегически пунктове се поставиха стражи по 15–20 души да бранят града и изриха окопи, да им служат за защита. По тия стражи беше пръснато почти цялото мъжко население на града — от осемнайсет до

петдесетгодишна възраст хора. Никого вече не пуснаха назад в града; храна и други потреби заръчаха всекиму да носят домашните му. Въстаниците бяха въоръжени кой с какво можал.

На сутрешния ден, когато в черква коленопреклонно се молеха — свещениците и жените, защото мъжете бяха при укрепленията — за избавянето на България от робство, градските първенци, прегърнали с радост движението, избираха военен съвет, както и главнокомандующи на въстаниците. По обяд понесоха с голяма тържественост левското знаме на височината на Зли дол и го предадоха на защитниците. Остатъкът от деня се употреби в назначаване началници при важните укрепени върхове, в дотъкмяване джепането и другите потреби за въстаниците и в разни още разпореждания по отбраната на града. Но вестите, които пристигаха отвън, не бяха утешителни: освен Средна гора, никакви нови места не бяха се дигнали. Нощта завари въстаниците в силно униние.

На 22 априлий въстаниците убиха двама турци пътници. Въстанието вече се окървави и жребият бе окончателно хвърлен. Но напразно се взираха от височините да видят пожара на някои турски села в Стремска долина, условен знак, че Каблешков е дигнал българските села там… Тогава подириха в планината заслон и скривалище за семействата и пратиха в Копривщица за помощ.

Въстаниците осъмнаха мрачни и паднали духом. Гергевден никого не веселеше и камбаната, която свикваше богомолците в храма, меланхолно издаваше звън, приличен на погребален. Но изведнъж звънтенето стана по-живо и триумфално и лицата светнаха от радост: Волов водеше от Копривщица подкрепление, състояще от петдесет души въстаници, повечето селяни из средногорските села. Той дойде право в черковата,

дето се отслужи тържествено молебствие… Камбаните загърмяха още по-празнично. След това Волов с дружината си, със свещеници и литии потегли към позициите. Там осъди на смърт няколко цигани и турци, уловени като шпиони. Той сам съсече със сабята си едного от тях. След тия екзекуции Волов се завърна сам в Копривщица. Осталото време се употреби за довършване на окопите.

На следующия ден унинието пак се възцари. Напразно далегледните стражи се озъртаха по цели часове да зърнат многожелания пожар в долината. Каблешковата експедиция беше се върнала безуспешно назад в Копривщица. Малцината пътници, които пробиха тука през първите дни на въстанието, обаждаха, че всичко е мирно в долината и че никакъв знак няма за близко въстание… От вчера и пътници престанаха да идат… Вместо тях мярнаха се далеко на друма няколко конника турци, изгърмяха и пак се върнаха назад… Обезсърчаването нарастваше. Не помагаха ни насърчаванията на по-сърцатите, които намаляваха всеки час, ни отлъгвания, ни строгите внушения.

Това плачевно настроение в редовете на клисурските защитници се усили още повече на 25 априлий. Те видяха, че са оставени сами на себе си, сиреч на неминуема гибел… Тя беше очевидна. Шепата защитници, които можа да даде градът, всичко-всичко около двесте и петдесет души, пръснати по вси страни, не стигаха, за да отблъснат страшната сган башибозуци, които щяха да налетят както от изток, тъй и от запад… А ново подкрепление от Копривщица те не чакаха: тя сама имаше нужда от помощ. Отпадането и обезсърчаването молепсаха всичките укрепления. Дисциплината слабееше, разкайването, ропотът, натякванията — авангварди на деморализацията — замениха ентусиазма на първите дни на въстанието.

Неприятеля още не бяха видели, но го чувствуваха, близък неминуем, грозен. Бунтовниците приличаха вече на армия разбита — без бой, — на едно трепетно стадо сърни, сгащени в някой безизходен кът, които чуваха рева на зверовете. Малцина запазваха присъствие на духа, още по малцина хранеха поне искра надежда за добър изход. При нравствените страдания притуряха се и физически: мразовит вятър духаше нощя от балкана и вкочанясваше бранителите във влажните им окопи, дето бяха принудени да нощуват, без да палят огън. Тия бедни абаджии, прекарали живота си в мирен труд, с игла в ръка, и превърнати сега в бунтовници, навтъкани с оръжие, бяха за оплакване. Глухи пъшкания и въздишки се разнасяха нощя из окопите, в които никой не можеше да мигне от студ и безпокойство.

— Честито ти царство, булка! — здрависваха се бабичките на улицата в първия ден на въстанието.

— Отидохме си, братко, изгоряхме си — шъпнеха си сега най-разпалените по-преди съзаклетници.

Отчаянието растеше. То беше ясно отпечатано по хлътналите лица. Обаче реч за оттегляне, за бяг от никои уста още не беше капнала. Но тя стоеше във всичките души.

Такова беше тоя ден състоянието на духовете по всичките върхове. Такова беше то, или почти такова, и на Зли дол — най-важния пункт на защитата.

XXVI. БАТАРЕЯТА НА ЗЛИ ДОЛ

Върхът Зли дол, на североизточния край на града, имаше хубаво стратегическо положение. Той командуваше на околността и държеше ключа на друма, който свързва Клисура със Стремска долина… Оттук погледът потъваше далеко във вълнообразните голи поляни на изток, по които се мяркаха далегледните стражи, съставляющи „веригата“ на клисурската армия.

Стражата на Зли дол беше най-многочислена. Тя беше засилена от средногорците на Волова — останки от разбити чети — и тя се готвеше да посрещне с куршумите си първия напор на неприятеля.

Днес се забелязваше особено оживление там. Някаква бодрост светеше в погледите. Но те не бяха обърнати към посоката, отдето се очакваше врагът, а към дола, в който се гнездеше Клисура. Всички се взираха напрегнато в пътеката, що извиваше по урвата насам. Там един въстаник, с гигантски ръст, носеше нещо бяло, дълго, цилиндрообразно на рамо. Подире му една жена, пълна и снажна, селянка по облекло, идеше, прегъната под едно бреме, очевидно много тежко.

Именно в тия двама хора бяха впити всички погледи. И имаше защо: те изнасяха артилерията до Зли Дол!… Тя състоеше всичко на всичко от един черешов топ.

Той беше на рамото на гиганта.

Снарядите, състоещи от железни късове, куршуми, цигански гвоздеи, петала и пр., висяха в торба на гърба на селянката.

Очите на въстаниците пущаха пламък от удоволствие; въодушевление общо завладя Зли дол!

Най-после гигантът изнесе на върха топа, облян с горещ пот, който капеше като дъжд от веждите му и от шията му.

— Майка му стара!… — изохтя той, като тръшна смъртоносното оръдие на земята.

Натрупаха се да гледат с любопитство топа… Имаше още двайсетина подобни, назначени и за другите укрепления, но те бяха още в града. Този беше изкаран, за да опитат гърмежа, гюллето му и далнобойността му. Притеглиха го още по на високо място, отдето можеше да се бие друмът и голите рътлини, напълниха го хубаво с джепане, заковаха го здраво за земята с колове и изкопаха зад него широка дупка за прикритие на артилеристите…

Въстаниците горяха от нетърпение да чуят гласа на първия български топ! Детинска радост и възторг неописуем вълнуваше всички. Някои плачеха…

— Слушайте как ще зареве балканският лев, момчета… Гласът му ще разтрепери трона на султана и ще обади на цял свят, че Стара планина е свободна!… — казваше началникът на злидолската стража.

— Тоя гръм ще разбуди и другите наши братя в Стремската долина и ще им науми длъжността: те ще грабнат оръжие и ще се опълчат против общия душман! — каза друг.

— Оттука ние заповядваме на цялата долина… нека само се покажат тираните: на матруша ще ги направим!

— Ни един няма да оставим, майка им стара! — изрева Иван Боримечката, като продължаваше да брише с шапка зачервенялото си мокро лице.

Защото гигантът, който изнесе топа, беше нашият стар познайник — Боримечката; джепането бе изнесла жена му. Те още преди месец бяха се преместили в Клисура, по работа, и увлекли в революцията.

Палячът на фитила се готвеше да почне работата си.

— Чакай, Делчо, да се не изплашат женорята и децата, да се обади по-напред — каза Нягул абаджият.

— Харно кажеш — отзова се други, — да пратим протогера да вика из града, защото има тежки жени…

— Къде ще пращаме в града, да се губи време? Оттука някой да извика, дето е с по-гърлест глас, всеки ще чуе.

— Боримечката! Боримечката! — извикаха неколцина, които познаваха страшната сила на дробовете му.

Боримечката прие на драго сърце новата мисия. Той попита какво трябва да каже, запомни го хубаво и отиде на срещната височина, по-близо до града. Па се изправи там във всичката си гигантщина, напъна гърдите си напред, дигна главата нагоре, разтвори широко челюстите и викна проточено:

— Хора бре! Да знаете, че ще пукне топчето, за да го опитваме, майка му стара… та да се не плашат жените и дечурлигата, ами рахат да си бъдат… Читаци няма никак още… Не се видят читаци, майка им стара!

Той повтори това съобщение още няколко пъти, през една минута почивка. Балканските екове отговориха на тоя силен глас. Той проникна и във всяка къща на града. След като се даде това успокоително предупреждение на домочадията, пристъпи се до работа. Делчо секна огън, запали голям къс прахан, забучи го на един дълъг прът и приближи към гъзера на топа. Праханта се разпаляше и пушеше; сини облачета дим се извиваха из въздуха… В трепетно ожидание на гърмежа въстаниците поотбягнаха надалечко, други легнаха в окопите, за да не видят нищо, някои даже си запушиха ушите с пръсти и замижаха. Няколко секунди минаха в ужасно, неизразимо напрежение на нервите… Синият дим все се пушеше над фитила, но не успяваше да го запали. Сърцата биеха до пукване. Това мъчително състояние ставаше нетърпимо… Най-после, по фитила

прехвърча бяло пламъче, запуши се и той и веднага топът издаде някакъв немощен, сърдит, дрезгав звук, като кога чупиш суха дъска, нещо прилично на остра кашлица, и се покри с гъст облак дим… От тая кашлица топът се цъфна, а джепането си изхрачи само няколко разкрача далеч… Мнозина от налягалите въстаници даже не чуха гърмежа му…

Някой си, на смях или наистина, каза, че той бил вземал тоя шум за шум, излязъл из нецензурния канал на Ивана Боримечката…

Тоя нещастен резултат извади наяве недостатъците на артилерията. Прочее, прибързаха, та поправиха другите топове, като ги стегнаха яко и на гъсто с железни обръчи и въжа, а някои извътре облякоха с тенекия. Още тоя ден изкараха по два топа на всяко укрепление, напълниха ги силно, закрепиха ги на кола, заковани здраво за земята, и изкопаха зад тях дупки за палячите на фитилите. Всеки топ бе назначен да послужи само за един път и в известна, определена посока да гръмне.

Нека прибавим, че забравиха да обадят в града, че топчето „пукнало“ вече. Така щото бедните жени и бабички чакаха до вечерта с памук в ушите да заечи въздухът и да потреперят стъклата от гърма.

XXVII. ИЗПИТ

Огнянов беше сега на едно от източните укрепления, направено на една височина между Зли дол и Стара река. Това укрепление беше еднакво стратегическо със злидолското, но то имаше това преимущество, че от него се виждаше част и от Стремската долина, която се зеленееше далеко на изток, зад голите хълмове, в дълбината. Защитниците на това укрепление, трийсетина на брой, разоблечени и по ръкави, поради силната жега, се щуряха насам-нататък, с угрижени и оцапани лица. Унинието владееше тук, както и в другите укрепления.

Огнянов, облечен във въстанически дрехи, с неизбежните два револвера на кръста, беше се качил сега на насипа на окопа, та гледаше с бинокъла в долината. Той гледаше, именно, някакъв син димец, който някои бяха взели за ожидаемия пожар.

Огнянов отпусна бинокъла, слезна от насипа и избъбра мрачно:

— Не е, въглища горят в Средна гора.

В тоя миг той забележи Боримечката, който идеше насам и караше едно лице, което не принадлежеше на укрепленията. То беше дребно човече, българин, с тъпоумна уплашена физиономия, в потури и салтамарка ожулени и с шарена торба на гърба.

— Шпионин! — каза Боримечката. — Уловихме го из дола. Изпитвахме го всякак… мълчи като галфон. Какво заповядаш да го сторя?

Неволна усмивка заигра по лицето на Огнянова. Той позна Рачка Пръдлето.

Рачко беше вчера оставил Бяла черква и тръгнал за Рахманлари, да кърпи турчата, свободно занятие, в което намираха оскуден поминък мнозина още сиромаси белочерковчани. По простотата си, той не бе разбрал още нито какво се готви в Бяла черква, нито какво става насам, затова биде много учуден, когато в Рахманлари, вместо да приеме поръчки за кърпеж на дрехи, прие няколко кърпела по гърба от раздразнените турча и биде изпъден с най-неделикатни псувни. За да се не върне назад пак с празни ръце, той реши да иде в Клисура, остала наблизо. Появяването обаче на турско конно отделение го подплаши и той улови дола на Стара река, та оттам да влезе в Клисура. Така попадна в ръцете на предните стражи.

— Какво дириш тъдява бре? — попита Огнянов. Рачко, който досега беше обезумял от уплашване пред вид на толкова въоръжени хора (които той бе вземал за хайдути), сега се поокопити. При всичко, че имаше неприятно възпоминание от Огнянова, той му стоеше като свой човек, като приятел, между тия странни хора… Езикът на Рачка се развърза и той криво-ляво разправи му одисеята си.

Бойчо с удоволствие чу, че той вчера е оставил Бяла черква.

— Какво има в Бяла черква?

— Нищо, нищо, слава богу, нищо…

Това „нищо“ прободе Огнянова като с шиш.

— Не лъжи, право да казваш!

— Няма нищо, ти рахат да бъдеш, нищо няма.

— Как, нищо там не става ли?

— Вярвай бога, нищо… искаш ли да ти се закълна?

„Тоя дръвник нищо не знае — помисли си Бойчо с негодувание; — дали пък не крие, дали наистина не е пратен от турците?… Как само той да проникне тука, а други не може!“

И той го пронизваше с огнения си поглед.

— Слушай, право обаждай, че ще накарам да ти сплескат главата на един камък!… — каза Бойчо е внезапно зачервеняло от гняв лице.

— Не, ти го остави на мене, даскале — намеси се Боримечката, — мене ми трябва главата му; аз ще я откъсна с ръка и ще я натъпчем във вашия топ, та да иде чак на Рахманлари, да обади на турците какво е видяла…

И исполинът впиваше алчно очи като сокол в дребния Рачка.

— Всичко, всичко ще кажа… — избъбра уплашен Рачко.

— Помни какво ти казах — рече Огнянов.

— Помня, помня, аз ти казвам, че помня…

— Вчера ли наистина излезе из Бяла черква?

— Вчера, вчера. Слънцето беше хей там ей.

— Какво имаше там?

— Нищичко нямаше, рахат си бъди.

— Ти защо остави Стефчова?

— Той ме изпъди, господ да го убие… Да ме не викат Рачко Пръдлето… Човек само за една чест на тоя свят…

Огнянов му махна да прекъсне.

— Ти вчера, преди да тръгнеш, кого видя в Бяла черква?… Видя ли Соколова?

— Видях го, вчера не — завчера, влазяше у тях си с немеца.

— Някаква гюрултия нема ли?

— Нямаше нищо.

— Или турци да дойдат?

— Нема нито едно куче.

— Не затваря ли някого беят?

— Не съм чул.

— Та всичко мирно?

— Аз ти казвам, ти мене вярвай…

— Какво приказват там хората?

— Харно приказват хората…

— Какво харно?

— Всеки си гледа работата… например аз… човек съм с къща и челяд, нарамих торбата и хайде на работа, по селата… ама ще кажеш срам — не е срам, графе: Рачко Пръдлето си е пак той, на честта си… Защото човек, защо живей, да прощаваш? За красно име на тоя свят…

Бойчо си сключи ръцете злобно.

Той беше така жаден да изкопче из устата на тоя простак какво-годе нищожно сведение за някакво близко движение в Бяла черква.

Но след още един безполезен опит той се убеди, че нищо не може да узнае, по простата причина, че Рачко сам нищо не е разбрал, и още, че наистина нищо няма в Бяла черква.

— Какво ще правиш, Иване? — попита Огнянов, като видя Боримечката, че бъркаше в торбата на пленника.

— Тия ножици не ще ли ни трябват или аз съм вол? — каза Иван, като извади една голяма ножица и една по-малка, и един сгънат железен аршин.

— Що ще чиниш с тях? Ще му режеш ушите ли?

— За топчето, майка му стара… нали трябва джепане? — И Боримечката изви голямата ножица и я раздвои на две части. После всяка част напна на коляното си: желязото чатна звънливо и във всяка ръка остана по половина от всяка половина. Аршина той начупи просто с ръце, като че чупи клечки. Па като се извърна към пленника, каза му: — Па помни, ако излезеш нечист човек, и твоята глава ще извия и ще я откъсна, па да натъпчем с нея топа! — И той изглеждаше страшно малката главичка на белочерковчанина, която би влязла в устата на топа…

— Иване, ти си иди на Зли дол, а тоя ще остане тука. Той не е шпионин, само е голям будала…

Като чу, че страшния Боримечка го отпращат, Рачко си въздъхна и се поосвободи.

— Аз, графе, да прощаваш, мога и да покърпя тия панти… Аз, като бъде за работа… от работа срам няма и човек, кога е с честта си…

— Кои тия панти? — попита го строго Огнянов.

Рачко сниши гласа си поверително:

— Тия, хайдутите, да пази господ, щяха да ми изпият кръвчицата… — И той показа с око бранителите на укреплението.

— Турете тогова да работи на окопа! — извика Огнянов към тях и отмина.

XXVIII. ДУХЪТ В УКРЕПЛЕНИЕТО

Един десетник приближи до Огнянова.

— Що има, Марчев?

— Работата не я бива — пошушна десетникът: — в укреплението се вмъква деморализация.

Огнянов се начумери.

— Оня, който обезсърчава другите, ще бъде наказан със смърт, тази минута! — каза той раздражено. — Кои забележи ти, Марчев?

Десетникът му назова четирма души.

— Извикай ги!

Обвинените се явиха. Те бяха възрастни хора — абаджии и търговци.

Огнянов ги устрели с поглед и попита:

— Вие ли, господа, развращавате момчетата?

— Никого не развращаваме ние — отговори сърдито един от тях.

— Вие знаете ли такова поведение в такъв критически час как се наказва?

Те нищо не отговориха. Но това мълчание изражаваше повече упоритост, отколкото стресване.

По челото на Огнянова се изписа внезапен гняв, но той го удържа и каза спокойно:

— Идете си на местата, господа… Ние дигнахме революция и сега е късно да се разкайваме… Ние ще срещаме врага тука и къде Клисура никой не трябва да поглежда… Вие ще запазите къщята си и фамилиите си не като идете в нея, а като стоите вън от нея! Моля ви, не ме туряйте в трудно положение…

Въстаниците не си отиваха.

Огнянов ги изгледа смаян. Очевидно това беше протест.

— Какво има да кажете още?

Въстаниците се спогледаха, после един от тях каза:

— Ние не сме били за това нещо.

— Аз пушка в живота си не съм хванал — добави други.

— А кои е хванал? — каза трети.

— Ние кръв не можем да леем…

— Страшливи ли сте? — попита Огнянов, като мислеше с тоя въпрос да ги засрами.

— Не е грехота, ако кажем…

— Страхуваме се, да! — каза злобно първият.

— Ние имаме челяд.

— Не сме намерили живота си на пътя — прибавя един от по-смелите, доста ядосано.

— Вашият живот и вашите челяди, и вашите къщи са нищо пред освобождението на България! А главно, пред честта на България! — извика Огнянов с разтреперан глас. — Аз ви пак моля да не показвате малодушие и да ме не карате да вземам крайни мерки спрямо вас…

— Ние с пушки и с бунтове не сме боравили. Пусни ни!

Огнянов видя, че с благи думи не ще може да победи упорството им… Нему му прекипяваше, но той се силеше да не избухне. Той разбра с горест, че само едно дълбоко отчайване и ужас пред борбата придаваше на малодушните тая смелост и решителност да се признаят пред самия си началник, високо, за страшливи, без да се червят от срам.

От това признание до паническото бягство остаяше само една крачка. Той реши да действува безпощадно.

Не трябваше заразата да се остави да прихване и останалите до тоя краен степен. Дисциплината преди всичко.

— Господа, ще се покорите ли на длъжността си, или не? — попита ги решително.

И той чакаше с мрачен поглед и с разтупано сърце отговора им.

В тоя миг ненадейни викове се чуха отдире му. Той се извърна и видя недалеко на поляната, че Боримечката гонеше един циганин. Другите въстаници се натрупаха да гледат и с раздирателни гласове насърчаваха Боримечката, който, при всичките си гигантски крачки, не успяваше да стигне босия и лек циганин… Някои даже замериха с пушките, но Огнянов ги спря. Очевидно, бежанецът беше се таил досега в Клисура и се беше помъчил да избяга и да се спаси в някое турско село. Циганите, които в първите дни бяха успели да избягнат, бяха първите, които занесоха на турците вест за въстанието в Клисура и подробности за разположението на бранителите. По природа и по интерес те се явяваха верни съюзници на турците и тук, и другаде, в подобни случаи… Боримечката продължаваше да гони циганина, като правеше грамадни

скокове и летеше като една стихия… Но циганинът взимаше преднина над него и те все повече и повече се отдалечаваха от укреплението… Сега и с куршум беше мъчно да се бие циганинът. Изведнъж той се спря смаян: отпреде му се зададоха двама въстаници от далегледната стража и той се намери между два огъня. В същата минута Боримечката стигна до него, сграбчи го в устрема си и се повали с него на земята. От укрепленията се раздадоха весели викове… После замахаха:

— Тука! Тука!

Боримечката, озлобен и ядосан, подкара циганина насам, като го обсипваше с ураганско попръжни, които стигаха ясно до укреплението.

Скоро бежанецът бе доведен.

Въстаниците го заобиколиха. Свирепи чувства оживиха усърналите им лица. Циганина го познаваха всичките. Той беше се вече два пъти опитал да избегне из Клисура, първи път с някаква тайна поръчка до рахманларци, дадена нему от задържания в града турчин — от конака, но беше наказан само с по-строг затвор. Сега вече нито дума можеше да бъде за пощада.

Началникът на укреплението се обърна към десетника си и няколко време тихо се съвещаваха.

— Да, да — довърши Огнянов; — всяко снизхождение и милост са вредни сега. Малко виждане на смърт може да посвикне страшливите да я гледат по-смело… Но трябва от военния съвет да дойде присъдата. Марчев, иди завчас на Зли дол и изложи работата… Моето мнение и просба е смъртно наказание да бъде. По-скоро…

Десетникът тръгна.

Огнянов се обърна строго към един възрастен въстаник:

— Чичо Марине, тури тоя циганин под стража.

После се обърна към други двама по-млади:

— Момчета, отведете тяхна милост, поплювковците, на оня край, вземете им пушките и ги пазете под стража до втора заповед.

Деморализираните четири въстаника пребледняха, но се покориха и тръгнаха напред към мястото на ареста си.

XXIX. ЕДНО КРЪЩЕНИЕ

Огнянов заходи назад-напред край окопите, развълнуван. Лицето му, твърде измахнато, се набразди от черни мисли.

Той се отби към един куп въстаници, които усърдно копаеха новия окоп, погледна машинално към тях, без да забележи приятелското ухилване на Рачка, качи се пак на насипа, гледа на изток с бинокъла си и с още по-заледени черти на лицето слезна и отиде на първото си място.

— Що за народ, що за народ! — бъбреше си той.

Завърна се Марчев.

— Смъртна присъда! — каза той запъхтян.

— Военният съвет се произнесе?

— Да, смърт, без отлагане! — приложи високо Марчев, после пришъпна нещо ниско.

Огнянов клюмна задоволително.

Думите „смърт, без отлагане“ се чуха и по-надалеко: те се зашептяха и от въстаниците и минаха до ъгъла, дето стояха арестованите.

Одеве бледни, те сега побеляха като стена.

Те сега разбраха, че тук се не шегуват. Из един път военният съвет им се изпречи като нещо ужасно, грандиозно, неумолимо като съдбата. На това място само бог беше по-голям от него.

Един въстаник се приближи до Огнянова.

— Арестованите се каят и молят за прошка. Огнянов отговори сухо:

— Присъдата излезе, късно е сега…

После прибави към него повелително:

— Брайков, вземи още Нягула, и Благоя, и Искрова и отведете четворицата души в оная долчина, за да изтеглят наказанието си. Присъдата на военния съвет трябва точно да се изпълни.

Брайков, доста слисан и смутен от всичко това, отиде да изпълни заповедта на началника на укреплението.

Ни един глас вече не се обади за защита на осъдените… Никой не желаеше да мине за солидарен с тях… Всеки

чувствуваше, че живота му зависи сега от волята на военния съвет, единствен съдия, и безапелационен.

Осъдените въстаници, карани от други четворица, минаха през сред укреплението и се спуснаха по сипея в долчинката.

— Закарайте и циганина там! — извика Огнянов.

После тихо даде някакви наставления на десетника си, който също се спусна подир другите.

Лобното място беше една влажна и зелена усойка, из която къркаше малка баричка. Отвред почти сипеи и брегове. Огняновото укрепление се нахождаше на върха на западния. Въстаниците се бяха навалили да гледат оттам на екзекуцията.

Отляво на баричката стърчеше един дъб, наполовин изсушен от устрелна мълния.

Двама въстаници най-напред заведоха циганина при дървото, разпасаха му червения пояс и го вързаха за дънера.

Ужасът беше оковал устата на нещастника. Кръв потече от попуканите му устни.

Недалеко, до брега, стояха четворицата други осъдени: те чакаха своя ред. Скотски ужас беше обезобразил чертите им.

Марчев извика:

— Доведете ги тука и тях!

Осъдените потеглиха насам. На трима се преплетоха краката, та вардачите им ги хванаха под мишници и ги доведоха до мястото, дето заръча десетникът.

Марчев ги нареди на десет разкрача разстояние от вързания циганин… Вероятно, за да присъствуват по-отблизо на страшното зрелище, което след малко и те щяха да дадат на другарите си въстаници, натрупани на върха на яра.

Те бяха оставени невързани. Но ужас бе парализирал силите им, та нито им минуваше през ума мисъл за бягане. То беше и немислимо.

Една минута гробно мълчание.

Марчев извика високо и тържествено:

— Мехмед циганинът, от Клисура, по причина на троекратно опитване да избегне из затвора, с гнусната цел да служи на неприятелите на България, е осъден от върховния

съвет на смъртно наказание, за пример на други подобни предатели! — После се обърна към осъдените въстаници: — Господа, обърнете се право срещу Мехмеда…

Те сториха това като автомати.

— Дайте по пушка на всеки едного от тяхна милост…

Въстаниците, развълнувани, връчиха пушките си. Осъдените ги поеха с оглупели от смайване лица.

— Опушнете тогова сега, де, по моя команда: едно, две, три…

Гърмеж разтресе яровете и облак дим покри четворицата души.

Циганинът стоеше прав, както си бе вързан на дървото. Ни един куршум не бе го улучил. Стрелячите, вероятно, не бяха в него мерили. Но той приличаше на мъртвец.

— Срам, господа! — извика Марчев гневно. — Втори път!

И той повтори командата си. Пушките пак гръмнаха… Циганинът клюмна и провеси ръце надолу. От върха изръкоплябскаха.

— Вашето наказание в това се състоеше, да се кръстите в кръвта, господа, за тоя път. Благодарете на великодушието на Огнянова и на милостта на военния съвет.

Когато четворицата разбраха, че са спасени, те загледаха плахо и някак си като хора, които се събуждат от един тежък сън.

Една усмивка от щастие едвам проби ледножълтата кора на лицата им, която им бе прилепил страхът…

Нови радостни ръкопляскания се раздадоха от укреплението.

XXX. СРЕМСКА ДОЛИНА ПЛАМНАЛА!

— Чудно, чудно… Необяснимо… Ужасно! И до тоя час още нищо… Какво правят те? Какво върши Бяла черква? Мълчат като умрели… Мълчат… Ужасно мълчание! Страшно… Не смея да помисля, че там са сгърнали ръце и благоразумствуват… Дали не казва право, самата истина, тоя идиот? Но там е Соколов, там е Попов, там е Редакторът… Там са моите соколи… Изпитани момци, горещи глави. Какво чакат? Или мен чакат? Но ако се не явя или пукна аз, няма ли да правят нищо? Или са глухи и слепи, та не виждат! Клисура въстанала, Копривщица въстанала, Панагюрище въстанало, Средня гора пламти! Само Стремската долина спи! Или се е пък случило нещастие? Или някакво извънредно препятствие? Но това е невъзможно! Ако Бяла черква не може да въстане, тя може да прати поне една чета от десетина души, макар… Тя може да ободри другите… Но тя стои, стои! Всичките известия потвърждават това… А такива страшни въодушевления!… Такива сериозни приготовления бяха… Дали същото вършат и другите места? Поразия, проклятие божие виси над България тогава!…

С тия мрачни мисли Огнянов, предрешен като турчин, вмъкваше се днес предпазливо из дола на Стара река в Стремска долина.

Както знаем, на 20 априлий той минуваше през Клисура, за да иде в Бяла черква, с намерение да я повдигне, щом удари часът на общото ставане. Часът удари обаче оня същи ден за Клисура. Заварен от бунта в минутата на страшно душевно страдание, той слепешката се хвърли в него, та да заглуши болките си във вихъра на борбата и да намери смъртта между борците за свободата на отечеството. Неприятелят обаче се не задаваше. Съобщенията на Клисура с долината бяха прекъснати. Огнянов прекара пет денонощия в укрепленията, в кипеща деятелност по организиране отбраната, измъчван от нетърпение да приеме известие, че пламнала и Бяла черква… Огнянов, със сърце, обляно с кръв, проклинаше случая, който го докара в Клисура… Той виждаше как страшно влияеше на духа на въстаниците ѝ това зловещо мълчание, как то опропастяваше движението. Той напразно се силеше да ободри другарите си и им се божеше, че на всяка минута очакваше да въстане Бяла черква, а след нея и другите. Най-после и той хвана да губи надежда и с ужас предвидя катастрофата на Клисура, както и на революцията. Тогава се реши на едно смело до безумство предприятие: да се промъкне до Бяла черква през развълнуваните турски населения и да я повдигне.

Той се излагаше на страшен риск и премеждия. Но повдигането Бяла черква щеше да хвърли искрата на въстанието и в другите готови за въстание места, надлъж по полите на Стара планина. И тогава

силите на турците бяха разделени. Клисура спасена, пожарът разширен и кой знае? Революцията тържествуваше!… Много велики преврати в историята се дължат на най-нищожните обстоятелства… Прочее, резултатът заслужаваше риска. И подвигът бе намерил человека си.

Беше вече обяд, когато той се озова в самата долина. Тя беше сега в пълен разцвет, плувнала в сенки и зеленини. Кристални поточета бягаха из моравите и измежду кичестите дъбови горици. Въздухът наситен с розови благоухания като будоара на една царска фаворитка. Тук долината, особено под лазурното небе и радостно сияние на слънцето, беше засмяна и възхитителна като земен рай. Но тя не привлече вниманието на пътника, той не видя нищо от това…

Той би предпочел да я види в пламъци.

Пътят му минаваше през турското село Рахманлари, най-близкото до Клисура. Той безстрашливо го приближи. Кога минуваше между гюловите градини на края, спряха го няколко въоръжени турци, те бяха стража.

— Откъде идеш, брате?

— От Алтъново.

— За накъде?

— За Ахиево… Татък мирно ли е?

Ахиево беше турско село, най-ближно до Бяла черква.

— Слава богу, татък е мирно.

Огнянову се сви от болка сърцето.

— Ти по-добре остани в селото. Утре ще бием Клисура.

— Да видя… сбогом!

И Огнянов влезе в селото.

Той найде улиците сега извънредно оживлени. Из тях сновяха купове турци, набучени и нащръхнали с оръжия. Кафенетата бяха натъпкани също; бакашяците пълни, ханът пълен. Очевидно тук имаше няколкостотин души, пришли от околните села, за да нападнат Клисура. Рахманлари беше сборният им пункт. Обхванат от страшни предчувствия за съдбата на Клисура. Огнянову все се искаше да добие по-положителни сведения за Бяла черква; все му се вярваше, че може, на последния час, да е станала… С тая цел помисли да влезе в хана, що го държеше един белочерковчанин. Но се убоя от някаква подлост и не влезе. Той тръгна напред, като диреше с поглед при коя група турци да се приближи. Случайно замина покрай мечета. Видя, че и вътре беше пълно. На вратата му се тълпяха наваляк богомолци и нови прихождаха още на рояци. Имаше там нещо извънредно. Огнянов разбра, че ходжата трябва да държи проповед, за да подкладе още фанатизма на тия свирепи тълпи. Неоделимо любопитство го облада, та се мушна между богомолците. Той не се излъга: в същата минута проповедникът се покачваше на дървеното одърче, което има значение на амвон в турските храмове. При осветлението Огнянов добре

забележи, че той не беше обикновеният селски ходжа, а софта, вероятно дошъл от К., и нарочно.

Тишина веднага се възцари. Софтата захвана тържествено:

— Правоверни! Едно време в славното царуване на нашите велики султани светът трепереше от името на османлият. Възток и запад му се покланяха, моретата му пращаха дарове, кральове и кралици се простираха и лижеха свещения прах пред трона на калифа. Велик беше тогава аллах и неговият свят пророк Мохамед. Както се види, много грешихме пред бога, пиянствувахме и блудодействувахме, братувахме с нечестивите и приехме техните закони. И ето, бог ни остави да бъдем поругание на поруганите и отъпкани от потъпканите… Ей, аллах, аллах! Прати ни огнения меч на ангела Асраила да облеем възток и запад с кръвта на твоите врагове! Да зачервим моретата и да прославим небесата… Ето моето слово, правоверни! Наточете ножовете, пригответе всеоръжията си с молитва и бъдете готови, защото вече удари часът да умием срама си с кръвта на гявурите пред единия и великия бог на исляма…

В тоя дух и с тоя витийски начин ораторът захвана речта си… Той я продължи дълго време, при напрегнатото внимание и пламтене на погледите на стотини богомолци.

— Ето какво се върши тука — каза си той, като не дочака и излезе на улицата; — значи, слуховете за тия проповедници били истинни. Ние проповядвахме въстание против турското правителство; техните апостоли проповядват изтреблението на българския народ! Значи, борба ужасна ще имаме, борба на народ с народ, да се не лъжем вече… Българската земя е тясна за двете племена… Нека бъде така… Няма връщане! Жребият на България е хвърлен! Но как се захваща нашата свята, въжделена революция! Боже! Покрий България!…

И той пак захвана да се разхожда на площада. Молитвата се свърши и богомолците заизлазяха на площада; образуваха се малки групи, които оживлено гълчаха под впечатлението на проповедта. Огнянов приближи до една от тях и се вслуша в разговорите. Той разбра какво беше положението сега. Клисурското въстание най-напред било изпоплашило турското население от околните села, защото то помислило, че руска войска дошла в Клисура… Под удара на тоя страх то се наканило да вдига семействата си и да се спасява с бяг. Скоро обаче от турци, успели да се измъкнат невредими от Клисура, както и от неумелостта на самите въстаници, то разбрало, че има работа с прости раи, абаджии повечето, и няколко даскали, и това му повърнало всичката дързост и самоувереност. То решило, без да чака военна помощ, само да се разправи с клисурци. Огнянов разбра още, че рахманларци са направили изкусни рекогносцировки и сега разположението и силата на всяка стража приблизително са познати на неприятеля. Утре очакваха Тосун бея от К. с нови пълчища башибозуци и щяха незабавно да ударят на въстаналия град.

Тия разкрития привеждаха в трепет Огнянова. Той сега още по-силно съзна необходимостта да се ускори въстанието и в другите български градове.

Трябваше да се превари Тосун бей.

Той се запъти на изток.

Той мина безбедно турското село Текия. При западния му вход стоеше стража, знак, че откъм изток няма опасност… Той и тук забележи силно движение. И тук се очакваше появлението на Тосун бея, за да се присъединят към неговата орда.

— В Бяла черква, в Бяла черква! По-скоро!… Трябва Тосун бей по-напред да се удари в железните гърди на моята Бяла черква… А това ще стане, ох, то ще стане, щом аз пристигна… С единия Редактор само ще обявя въстание и след половина час петстотин души ще имам под знамето. Тя ще пламне или от въстание, или от пожар… Напред, напред! Боже, дай ми криле…

И Огнянов хвърчеше към Бяла черква. Той чувствуваше, че още два-три часа ход — и ще зърне отдалеко белите комини на града и пирамидовидния фронтон на черквата. И сърцето му тупаше от безумна радост…

Недалеч от селото, което остана зад него, пътят му се спусна в един сенчест дол, който пресичаше равнината. Кога се намери в дола, той зачу мътни звукове от тъпани и зурни. Вероятно, сватба ставаше в някое турско село и твърде безвременна, по всяка очевидност. Но скоро всичко утихна и той забрави това. Като възлизаше по срещния бряг на дола, тъпаните и зурните пак екнаха, твърде наблизо пред него. Той учуден изскокна на върха и тогава му се представи пред очите зрелище, което го вкамени.

Равнината пред него беше почерняла от турци, които идеха с тая варварска музика. Няколко червени пряпорци се развяваха. Тая сган се движеше насам без ред, разбъркано и шумно. На слънцето светеха пушки, косери, брадви, маждраци, които стърчеха над рамената и гъжвите на башибозуците. Повечето бяха по ръкави и елеци, по причина на силната пладнешка жега… Вълната бе изпразнила турските села, през които бе минала. Никаква дисциплина не стягаше тия мятежни редове, но една цел, свирепа, дивашка, ги свързваше, тласкаше напред, одушевляваше: кръвта и плячката. За кръвта носеха пушки и сечива — да я леят, за втората влачеха върволица кола подире си — да я носят… Това пияно от фанатизъм пълчище, при звука на тъпани и зурни, идеше, приближаваше, бавно, като паплач скакалци, но неудържимо.

Един само конник, с бяла чалма, висок, мършав, чер, яздеше отпред: предводителят.

Той махна на циганите да спрат.

— Хей, мюсюлман, ела насам! — извика той на Огнянова.

Огнянов с ниска темена приближи.

— Откъде идеш?
— От Текията.
— Какво има татък?
— Нищо… Всичко добро, слава богу.
— Какво казват, много ли са тия в Клисура?
— Че доста са, както уверяват, аллах да пази царството…
— Какви са?
— Московци, казват…
— Мълчи, пезевенк! Там са крастави раи само…
— Прощавай, бей ефенди.
— Ти къде отиваш?
— На К.
— Хай връщай се с нас!

Огнянов неволно пребледня.

— Бей ефенди, дай воля да…
— Назад! — изкрещя Тосун бей, бодна коня и тръгна.

Ордата мръдна пак. Зурните и тъпаните гръмнаха. Потокът повлече Огнянова назад…

Беше безумно да се мисли за възпротивление или за пробиване навалицата, която наводняваше околността. Нещастният, с отчаяние на душата, се остави на течението. Той беше унищожен, убит. Последнята му надежда загинваше. Той вървеше машинално напред като в сън, тласкан и застъпван от буйните тълпи, от час на час по-големи и по-зверски весели… И човешката вълна го отнасяше все назад, все назад, към голите ритове, зад които се крие Клисура.

XXXI. НОВО ПОКУШЕНИЕ

Сганта на Тосун бея стигна привечер в Рахманлари, още повече нарасла и фанатизирана. Тя завари вече там друга сган турци, надошли от околните села, които очакваха нея. Прочее, Тосун бей щеше да нападне утре Клисура с една сила от около две хиляди души.

Селото беше натъпкано със свят. То едвам побираше тия нови гости. Понеже нощта беше ясна, повечето налягаха на улиците да спят.

Същото стори и Огнянов, по неволя.

Той лежеше сам, на едно купище тъкмо срещу хана, който се държеше от белочерковчанина.

Макар и късно, прозорците на хана още светеха. Вътре беше още пълно.

Огнянов беше решил, та и не можеше инак, да не спи. Той беше длъжен да се опита тази нощ, дори е време, да се измъкне из тоя паплач турци, дето бе загащен; утре това беше невъзможно.

И той впиваше, със силно напрегнати мисли, поглед в светещите прозорци на хана. Той мислеше как и как да мине през гъстата стража, която пазеше краищата.

Той се надяваше лесно да извърши това, поради турското си рухо и доброто знаяние турски език. Но, уви! Каква полза от това, че той се спасил, че се завърнал здрав и читав на укреплението си?

Бяла черква оставаше мирна, а гибелта на Клисура беше неминуема.

Да се опита тази нощ да тръгне за Бяла черква, беше почти невъзможно: стражата на източния край на селото имаше заповед никого да не пропуща, за да попречи на случайните дезертьори… Да остави за утре, деня, още по-невъзможно… Та па и да би било възможно, той не би тръгнал вече за Бяла черква. Нему беше съвестно да отсъствува от Клисура в един ужасен час за нея… Неговото липсване щеше да бъде погледнато като едно бягство, като една подлост. Не, невъзможно. Но как да се съобщи нещо на Бяла черква? Едно последно опитване не можеше ли да стане? И Огнянов страшно напрягаше ума си.

Най-после една идея го огря. Той реши да се опита да придума ханджият да прати за Бяла черкова някого от синовете си утре; син му би могъл да се придружи за безопасност към някой случаен пътник-турчин, понеже утре беше пазарен ден в К.

Тая идея се усмихна на Огнянова. Макар че осъществението й да се представляваше много мъчно нещо, но важността й заслужаваше и усилия, и риск. Да, голям риск: най-напред той трябваше да издаде себе си, да повери съдбата си на тоя ненадежден ханджия.

За щастие, той се познаваше с него и с фамилията му, понеже бе учител на големия му син, и това го поуспокояваше.

Той стана от купището, свободно влезна през дворската вратня, мина през двора и приближи под малкото прозорче на стаичката в дъното на двора, долепена до обора, и хвана да се разхожда назад-напред по сайванта, дано случайно види някого от домашните. Той не смееше да потропа на прозореца или на вратата, за да не причини тревога.

Дълго време той се разхожда тъй, без да излезе или влезе някой от къщните. Ханджият и синовете му шътаха в кръчмата при турчата. Навярно, само жената

на ханджията с малките деца е в стаята… На основание на това съображение, той се престраши най-после да почука на вратата.

Но случаят му дойде насреща. Вратата се отвори и една женска фигура се показа. Огнянов позна ханджийката. Тя се беше упътила къде обора с едно кринче ечемик под мишница.

Тя или го не видя в тъмнината, или не обърна внимание на него, вероятно взе го за някой турчин, който е обикалял коня си.

Огнянов я застигна и продума ясно, по български:

— Добър вечер, стрино Аврамице.

Тя се извърна учудена, по-добре, уплашена.

— Не познахте ли ме? — прибави той с ласкав глас, за да я успокои, па побърза да се назове: — Учителят на ваш Нанка… Огнянов…

— Кой, графът ли? — попита тя възчудена, като премести кринчето под другата мишница. — Ами що си тъй?…

Но тя тозчас се сети.

— Ела, ела у дома… Чакай да изсипя ечемика в торбата на коня, па да идем у нас…

След половина минута Аврамица и Огнянов влязоха през малкото прустче в една малка тъмна стаица. Ханджийката драсна кибрит и запали газева тенекиена ламбичка, която тозчас осветли мътно стаята и госта й.

— Из тая врачка се излиза в бостанчето ни, оттам през затрънената ограда се минува на улицата… Това да знаеш, ако ти потрябва — пошушна Аврамица и посочи на Огнянова мъничка една врачка, твърде ниска, щото човек само одве приведен можеше да мине през нея.

— Ами ти какво дириш тука? — попита тя.

— Отивах от Клисура за Бяла черкова… Тосун бей ме посрещна оттатък Текията и ме повърна.

На такова добродушно гостолюбие Огнянов се счете длъжен да отговаря с пълна откровеност. Та без нея и нищо не би направил…

Аврамица го изгледа състрадателно.

— Олеле, мале, горките клисурци, какво ли ще изпатят… Тая сган за тях иде…

— Клисура ще пропадне, стрино Аврамице, ще стане плен и пожар… и затова се помъчих да я спася, но, за жалост, не можах да пробия до Бяла черкова.

— Ами какво щеше да правиш там?

— Щях да подигна и Бяла черкова и тя да стане, та да станат и другите села покрай нея. Тогава Тосун бей щеше да се дръпне.

— Поразил го господ тоя чер циганин!… Ами какво ще правиш сега? — попита пак Аврамица, като не знаеше какво ще й иска Огнянов.

— Ваш Нанко де е, тука ли е?

— Тука си е.

— А Кузман?

— Тука си е и той.

— Дека са?

— В дюкяна, при баща си, шътат, па и гледат да не отнесат нещо тия зверове…

Огнянов помисли малко.

— Можем ли прати някого, Нанка или Кузмана, за Бяла черкова, утре?

Майката го погледна в недоумение. По лицето й се изписа безпокойствие.

— Той може да върви заедно с някой тукашен турчин, с когото се познава. Утре е пазарен ден в К. и рахманларци ходят да си търгуват там.

— Ами страшно е, даскале…

— Като има другар турчин, няма страшно… Па татък е мирно… Никой не ще го закачи.

— Че защо ще го изпратиш там?

— Едно писъмце да занесе на един мой човек, па тозчас да се върне назад… Утре по пладне пак ще си бъде тук.

Тук Аврамица си припомни по-първите думи на Бойча и се сети с какво послание искаше той да праща сина й в Бяла черкова. Лицето й стана угрижено.

— Че то, даскале, да попитаме баща му за тая работа.

— Аз те моля, стрино Аврамице, да се не обажда на бай Аврама… Не можеш ли извика Нанка скришно да дойде при мене, да го видя?

Огнянов знаеше, че бившият му ученик го обожаваше и би сторил всичко, ако го помолеше.

Лицето на ханджийката доби строг вид.

— Не, не, не бива без Аврамова воля.

— Но бай Аврам няма да го пусне!

Очевидно одевешната благосклонност на ханджийката поизстина. В един миг през ума й минаха хиляди опасности за чедото й, ако тръгнеше за Бяла черкова. Ней стана някак си страшно при тоя страшен и чуден човек. Тя вътрешно се разкая, че го не отпрати още в часа, и хвана да се озърта безпокойно. Но нейното добро сърце не допущаше жестока мисъл да влезе в главата й.

Огнянов забележи силното й смущение. Той разбра, че с една нерешителна и слаба жена не може да се третира въпрос толкова сериозен. Времето минуваше и той трябваше да помисли за избягването си оттука. Той реши да бъде по-скоро осветлен.

— Стрино Аврамице, повикай бай Аврама за малко време, с него да говоря.

На Аврамица олекна изведнъж.

— Отивам да му кажа на ухото, а ти стой тука и помни врачката. Ако чуеш нещо отвън лошо, да знаеш… — и тя излезе.

XXXII. АВРАМ

Огнянов остана самси. Той реши и с Аврама да почне откровено. Трябваше да се повери напълно на тоя човек и да се остави на неговата честност или безчестие. Задачата му заслужаваше сто живота подобни на неговия, стига да се постигнеше. Във всеки случай той се полагаше на българското чувство на Аврама: той можеше да му откаже, но нямаше да го издаде. Той чу тихи стъпки по пруста, стъпки на един човек: разбра, че иде Аврам. И той спокойно се изправи пред вратата.

Тя се отвори и ханджият влезна. Неговото тлъсто, червендалесто лице беше цяло заляно от усмивка. Той заметна вратата.

— О, добре дошел, графе, добре дошел, графе! Здравичко ли си, как си… Добре, че дойде да се повидим, да си побъбрим… Много ми е драго, как ми е драго само… Всички се радват, и жената се радва, и момчетата ще се радват: Нанко не те е видял от половина година… Ти му си учител и наставител… Добре ни дошел, добре ни дошел… Гледай, гледай…

И възторгът, и радостните излияния на ханджият нямаха край.

Огнянов беше възхитен. Той пристъпи смело към делото и в кратки думи изложи на Аврама положението и повтори пред него просбата, която по-рано бе направил на жена му.

Аврамовата физиономия се разпущаше все повече и повече от задоволство и щастие.

— Бива, бива, бива, как не бива!… Твърде добре, иска ли питане?… За народа кой не ще да помогне?

— Благодаря ви, бай Авраме — каза Огнянов покъртен… — В тоя велик час всеки българин трябва да жертвува или да помогне нещо за отечеството.

— Кой не ще да помага, има ли българин, дето да не помогне? За такава свята работа който се жали, от бога ще бъде проклет. То хубаво, то хубаво… Кое момче искаш?

— Нанка да пратим… Той е по-хитър, като по-стар.

— Бива, бива… твоят ученик… Той за ваша милост главата си дава… Щом му кажа, като ще се зарадва… Написа ли книжката?

И Аврамовият глас затрепера от радостно вълнение.

— Сега ще напиша билетче. — И Огнянов затършува из пазвите си. — Нямаш ли парче книжка?

Ханджият извади из пазвата си къс оваляна хартия, сложи дивита си пред Огнянова и каза:

— Ти напиши билетчето, а аз да прескокна до дюкяна: ония кучета, знайш, цели обирници.

— Завърни се по-скоро, бай Авраме, с Нанка мой, че аз, както ти казах, няма да се бавя, ще си тръгна.

— Сегичка ей. — И ханджият, като хвърли последен и сияющ поглед въз госта си, хлопна вратата.

Огнянов в една минута написа билетчето. То съдържаше следующите няколко реда:

> „Въстание пламнало, в разгар! Не стойте ни една минута: обявете въстание тозчас. Една чета да удари в гърба Тосун бея; друга да дигне селата… Кураж и вяра!… След малко и аз ида при вас да умра за България. Да живее революцията!
>
> Огнянов“

Той се поздравляваше с успеха; той никога не би предполагал такава готовност и патриотизъм у Аврама. Той се ослушваше с нетърпение сега, да чуе стъпките на бащата и сина. Уличните мълви и лаеве глухо пристигаха дотук… Ламбицата жумеше, блещукаше тъжно и пущаше нагоре един стълб вонещ дим.

Ненадейно един писклив раздирателен вик, един женски плач се разнесе в съседната стая.

Огнянов потръпна.

Позна, че тоя глас принадлежеше на Аврамица.

Защо това плачевно викане?

Неволно страх го налетя.

Той се ослуша пак в полутъмната стая, чу някакви глухи стъпки от сайванта, които се отдалечиха нататък.

Тогава той отиде до ниската врачкà и я дръпна.

Врачкàта се не отвори. Той дръпна силно. Но тя стоеше като закована. Ужас го обзе, косата му настръхна.

— Предадоха ме! — изпъшка той.

В същия миг някакъв шум се чу откъде врачката. Гаче увираха ключ в нея. Изведнъж тя се отвори и из отверстието лъхна вътре нощният ветрец. Огнянов впери поглед в тъмната дупка, отворена към градината. Тогава се показа в нея една глава.

Това беше Аврамица.

— Излизай де — пошушна тя ниско. Колкото слабо и да огря ламбицата лицето ѝ, Огнянов съгледа по него, че се лъскат сълзи.

Той се провря и се озова в градинката.

— Оттука — издума ниско Аврамица, като му показа една слива до оградата.

И тя се изгуби в мрака.

Огнянов се прехвърли през трънака на оградата се намери на заднята улица. Тя беше пуста. Той търти из нея. Тя го изведе пак пред хана.

Там се сблъска̀ с една тълпа въоръжени турци. Те нахълтаха през вратнята и потънаха навътре в двора…

Огнянов се изгуби и той в тъмнината.

XXXIII. НОЩТА

Далеко подир полунощ Огнянов, след доста премеждия, се завърна на укреплението.

Защитниците бяха будни още, натъркаляни в тъмнината на черги и на рогозки, донесени от къщята им. Те гълчаха тихо под ямурлуците си, с очи обърнати към безлунното звездно небе. Огнянов се промъкна безшумно между тях и се тръшна убит, сломен физически и нравствено. Той се мъчеше да съсредоточи разпилените си мисли или поне да си докара сън, който му беше необходим — за да може крепък да срещне утрешния ден… Но мислите му хвърчаха из пространството разсеяни, като подплашен рой пчели, а сънят все бягаше от клепките му. Но не се заспива лесно в надвечерието на едно сражение, по-добре — катастрофа.

Настрана ставаше един разговор, доста тихо, между една малка група въстаници, налягали наблизо. Тоя разговор привлече вниманието му.

— Ти как щеш я обръщай, нашата работица е спукана — казваше един.

— Измамиха ни, измамиха ни, братко — въздишаше друг.

— Изпи ни кукувица ума, та послушахме тия чапкъни… Запалихме сами къщите си — обади се трети.

— Що ни нам трябваше въстание!

— Сега да го опяваме, късно е вече.

— Ами?

— Лек, лек да се търси.

— Лекът е само един: да си плюем на краката — каза един познат Огнянову глас.

— Така, така, *Бежанова* майка не плаче.

— Ами *Стоянова* — допълни друг.

— Утре да очистим през Върлищница.

— По-добре още сега…

— Не може, караулът ще ни спре…

— Утре, утре.

— Да, в шашармата.

— Та тогава всички ще бягат, другите ще ни изпреварят.

— Огнянов е само куче… Той да ни не забележи.

— Ха, Огнянов офейка още вчера…

— Офейка?

— Само ние, клети, излязохме умни…

Огнянов се повдигна и извика:

— Лъжете, нещастници, аз съм тука!

При тоя страшен глас, който се разнесе из мрака, всички се спотаиха…

Огнянов с възмущение и с ужас чу тоя разговор. Нямаше съмнение, че той изразяваше общото настроение на въстаниците в това и в другите укрепления. Гласът на един от говорившите му се стори познат по-отдавна време… Но кой беше — не можеше да си спомни.

— Боже мой, боже мой! — мислеше си той, като теглеше хубаво предниците на ямурлука въз гърдите си, за да не пропуща острото нощно духане. — Какво стечение на обстоятелствата! Какви разочарования! Какви измени!… И подир това милей за тоя проклет живот, искай да живееш!… Утре имаме сражение и аз още отсега предвиждам края му… Паниката е в сърцата; страхът от смъртта е разслабил ръцете и затъмнил ума на ония, които са дошли тука, да я търсят… Тоя народ беше въодушевен, той се надяваше, той вярваше като дете и сега като дете трепери… Подлостта на едни увлече в подлост други… Бяла черкова и другите излъгаха надеждите ни, деморализираха Клисура… Това е подлост, това е

коварна измяна на общото дело… Тоя интригантски град бил способен само измени да прави, изменници да ражда. Той знае да ражда Кандовци, Аврамовци, той знае да създава Ради! Ах, и тая Рада, която отрови последните часове на живота ми! И аз диря смъртта, аз го напущам сега с проклятия… А как бих умрял щастлив и горд, боже мой, любим, озарен от лъчите на любовта, уверен, че ще да има да капне поне една чиста сълза на моя гроб непознат… Да умреш, когато за тебе всичко е умряло в тоя свят, когато виждаш своите кумири в калта, своите идеали погребани! Любовта, революцията!… Как е мъчна и безнадеждна такава смърт! О, как е тя желателна, необходима за нещастните като мене!

Планинският вятър духаше тъжовно над задрямалия кър. Шумата на околните гори изпращаше глух и зловещ шум, който тъмнината правеше още по-грозен. Всичките върхове, долове и планини наоколо, всичката природа пъшкаше настръхнала. Звездите на небето бързо и безпокойно трепкаха. Сегиз-тогиз нощна птица се обади в пущинаците и пак се въцари мъртво мълчание… Планинският вятър провлечено, печално шуми над главите на лежащите до окопите въстаници като далечно стенание. Това стенание се отзовава в душите им болезнено и ги кара да се тряпкат и озират в тъмнината. И пак падат в безпокоила дрямка, напълнена с бледни призраци на ужаса, пресичана от тръпките на студа и ледните целувки на вятъра.

Най-после кресливият хор на клисурските петли зацепи нощния въздух и изпълни самотните планински с живия си привет, предвестник на зората, на златното слънце, на живота и на подновяването празника на пролетта.

XXXIV. УТРИНТА

Въпреки тревожното състояние на духа си, Огнянов заспа най-после и спа дълбоко два часа. Такъв крепък сън посещавал, уверяват, и осъдените в предвечерието на смъртното им наказание. Призори той се сепна и се озърна наоколо. Природата се разбуждаше. Развиделяваше се навсякъде. Небето, белезняво-бледосиньо, бе изгубило последнята си трепкава звездица. То побеляваше повече и повече на изток. Една червена, яркоогнена тъсма лежеше надлъж по върховете на планините там. Това приличаше на зарата на някой отдалечен пожар. Прозрачни мъгли още се пластяха в гънките на урвите на Рибарица, но снежната ѝ корона се руменееше вече от отблясъка на възточната заря… Само Богдан беше застлан още с мъгла и имаше настръхнал и студен вид. Но полека-лека мъглите се разсяха, виделината ставаше по-бяла и по-силна и зелените планини, гори и могили околовръст се усмихнаха и погледнаха радостно под лазурното небе на тая пролетна утрина. Някъде в гората ранни славеи запяха.

Огнянов стана, хвърли поглед върху лежащите въстаници в укреплението, завити с козяци и с ямурлуци, под които зъзнеха, и се запъти по посока на Зли дол. Той отиваше да обсъди положението с военния съвет.

Скоро той се изгуби в дола, който пресичаше пътя му. Светна се хубаво вече. Изгря и слънцето.

Въстаниците в укреплението бяха всички наставали и се заловили, под надзора на десетника, на работа по доизкарването новите окопи, станали нужни поради увеличението на числото им от малкия отредец, пратен тук снощи. Те бяха сега по-бодри. Марчев бе им пошъпнал, че Огнянов вече е направил рекогносцировка до отвъд Текията и че положително знае, какво днес въстава и Бяла черкова… Такава една вест повърна малко куража. Момчетата се малко поококориха, лицата им се отвориха —

развеселиха даже, и някои затананикаха смешни песни. Свойственият на българина хумор не се забави да се прояви… Захвърляха се остроти на сметка на четворицата клисурци, що бяха осъдени да застрелят циганина.

— От пет крачки и да не можете да ударите Мехмеда… ами втори път… да му берете греха на горкия… Една минута, дето му дадохте още живот, струва за сто години мъчения… Той си изпати всичките грехове — казваше един.

— Дявол да ви вземе — отзова се друг, — направихте го мъченик… и той сега е в рая при Мохамеда… — подзе друг.

— Лъжеш — обади се трети; — Димчо и Стамен Гаргата го хвърлиха в локвата там и той сега е при жабите.

Смехове.

— Бе, от толкова близко и ни един куршум да го не удари — извика друг един; — аз от толкова място и с плюнка го бих улучил.

— Отрязвам си главата, че вие не сте мерили.

— Право, право, от толкова място и баба ми би го измерила…

— Мерихме бе — оправяше се един от закачаните.

— Мерихте, ама мижахте…

— Истина, аз замижах, ама кога отпънах чакмака…

Смехове пак.

Други закачаха Рачка за името му.

— А бе, Пръдле, кой те надари с такова славно име? — питаше го един.

— Рачко! Тебе ти не е такова името, лъжеш! — дразнеше го друг.

Рачко се докачи.

— Кой лъже? Питайте графа!

— Не, не, лъжеш… докажи, че си наистина пръдле…

И присмехулникът му каза какво доказателство иска.

— А бе знаете ли? Той ни взимал вчера за хайдуци…

— Има право — забележи един. — Боримечката го обрал: взел му ножиците и аршина из торбата…

— Взе ги, взе ги, ей тъй, из торбата ми, взе ги оня лошият — потвърди Рачко.

— Що му са били?

— Натрошил ги за джепане на топа.

— Ех, та тогава и Севастопол ще разбием.

— Ако и нашата батарея направи като злидолската, то ни един турчин няма да остане жив.

— И клисурското царство си остава навеки непокътнато — смееше се друг.

— Какво ли махат там? — попита един, като се обръщаше на изток.

Всички се обърнаха към същата посока.

Далегледните стражи даваха условни знакове на укрепленията, че са видели неприятел. В същото време двамина души от тия стражи търчешком отиваха към Зли дол, да дадат подробности на военния съвет.

Току-що известителите пристигнаха в казаното укрепление, показаха се откъде Рахманлари две конни отделения турски, от по двайсетина души. Едното вървеше из друма, а другото през кърà. Въстаниците с вълнение се взираха — няма ли да се появят други сили след конниците. Но нема други да се появи.

Тозчас два пеши отряда, по численост по-силни от турските, спуснаха се от укрепленията, за да посрещнат турските. По-едрият отряд излезе из укреплението на Зли дол.

— Кой го води? — питаха въстаниците и се взираха в предводителя.

— А бе не видите ли, Огнянов! — обадиха се неколцина.

— Графът е, графът е, аз да се закълна… В каквито дрехи да се облече, аз го познавам… На Карнарския хан, вам лъжа, мен истина…

Но никой не слушаше Рачка.

Турците спряха, като видяха българските отреди, и се оттеглиха назад.

— Припари им на синковците — забележиха някои радостно.

— И днеска няма бой.

— Чини ми се, че Бяла черкова им е отворила работа… — разсъди друг.

И укреплението пак зашумя от деятелност и весели разговори.

XXXV. БОЙ

Обяд дойде и мина. Слънцето стоеше на най-високата точка на зенита.

В укреплението на Огнянова въстаниците довършваха обяда си и бързешката увираха в торбите си и вулиите осталите комати и сухоежбина. Техните измъчени, запрашени, неумити от неделя лица бяха безпокойни… Душевен смут бе се пак изписал там. Слабият успех беше ги поразведрил, но за минута. Те знаеха, че днешният ден ако не бъде решителния, то утрешният ще е такъв, непременно. Те чувствуваха, че бурята наближаваше бързо. И от час на час хвърляха безпокойни погледи на изток, въз голите поляни, дето се чернееха пръснато далегледните стражи.

Слънцето прежуряше. На дясна страна от батареята, изнесена и заложена още снощи, Огнянов, току преди малко завърнал се от Зли дол, облян в пот, бе силно занят с неколцина още души: бързаха да довършат новия окоп. Както казахме, снощи бе им пратено от военния съвет подкрепление от десетина души и съществуващият шанец не стигаше.

— Даскале — повика го един петдесет годишен селянин.

Огнянов се извърна.

— Какво е, чичо Марине?

Вериговчанинът му подаде една хартия, просто сгъната на четири.

— Писмо за тебе донесоха.

— Кой го донесе? — попита Бойчо, преди да разгъне писмото.

— Иван Боримечката. Снощи те дири тука, но те не намери и ми го даде аз да ти го дам, като се явиш.

— Каза ли ти от кого е?

— От даскалицата.

Огнянову се сви от болка сърцето, като че клъцнато от змия. Той смачка конвулзивно книгата, с намерение да я хвърли, но се договеди, че това може да бъде забележено, и инстинктивно я мушна в джеба на дрехата си… По-бързо и трескаво подхвана работата си, каквото да заглуши мъчителното чувство, което размири душата му…

— Отде сега и тая Рада, в тоя момент!… Защо ми пише тя и какво иска от мене?… Няма ли най-после да видя борба, да срещна смърт… та да се свърши всичко!…

В същия миг между въстаниците произлезе нещо особено. Всички се натрупаха по насипите на окопите и назъртаха на изток.

Огнянов дигна глава и устреми също поглед към голите ретове. Там далегледните стражи даваха тревожни знакове. Тозчас изпращяха няколко пушки там — условен сигнал, че е забележен силен неприятел.

Скоро те хванаха да отстъпят насам бързешката, като викаха:

— Много, много турци!

Произлезе смущение в укреплението. Бранителите се защуряха насам-нататък, побледнели.

— На местата си! Заповядвам ви! — изрева Огнянов, като грабна мартинката си от купа, дето бяха сложени и другите пушки.

Тоя вик на Огнянова стресна въстаниците и те взеха да се настаняват в ложемените.

В критически минути куражът и присъствието на духа у едного магически действуват въз масата и я подчиняват. Тогава началник е оня, който поиска да бъде.

Пристигнаха, заморени, неколцина души от аванпостните стражи. Огнянов ги посрещна.

— Какво видяхте?

— Турци! Страшна сган иде насам… хиляда трябва да има… Пътят е почернял от башибозуци…

Огнянов им кимна да млъкнат.

— Стойте! — извика той към ложементите, като видя, че мнозина не ги сдържаше и излязоха пак.

— Много, много — мълвяха неколцина, като се взираха от насипа.

— На местата си! Всеки при оръжието! — изкомандува пак повелително Бойчо.

Навлязоха пак в ложементите.

— Задават се вече!

Действително, далеко на главния друм, там, дето той излазя иззад разлатото бърдо, подаде се главата на една гъста колона; на всеки миг тя се изтакаше насам по-дълга и пъплеше като безкрайна гъсеница… Това беше ордата на Тосун бея. Колкото приближаваше, толкоз по-явна ставаше нейната гъстота и многочисленост… Турците вървяха по четворица наред, двайсетина малки пряпорци и три големи знамена — бели, червени, зелени и други цветове — се развяваха над колоната… Скоро тя запълни целия път от Кулата до Бяла вода, нещо два километра надлъж.

Възцари се ново смущение в редовете на въстаниците. Никого не сдържаше вече на мястото му; всякой ставаше прав и се озърташе плахо-плахо.

Само свирепият поглед на Огнянова ги малко задържаше.

Черната колона продължаваше марша си все из пътя, додето стигна до кладенчето, на разстояние един куршум от укрепленията.

Тогава стражата от Зли дол изпразни няколко далебойни пушки; тозчас, по командата на Огнянова, гръмна и нашето укрепление. Ревна и топът. Гъстък дим застла насипите и гърмежът процепи въздуха и заеча из планините…

Неколцина души се повалиха от предните редове на колоната…

В тоя миг Огнянов съгледа главите на трима души, които се спущаха из пътя към дола на Стара река. Тия въстаници бягаха от укреплението, възползувани от първата бъркотия и от дима. Огнянов инстинктивно позна в тая група бежанци снощните си съседи, които обсъждаха плана за бягането.

В няколко разкрача той се озова на брега на върха, под който стоеше сипеят и долът. Бежанците бяха влезли в една тясна пътека, изрита от пороите, и вървяха един след друг.

— Назад! Връщайте се, господа, или ще ви поваля! — извика той и насочи пушката си въз тях.

Бежанците се обърнаха и останаха като вкаменени. Те бяха оставили горе пушките си. Огнянов позна в едного дякона Викентия, бръснат и в хъшовски дрехи. Клетият момък беше пламнал до ушите от срам.

Те машинално обърнаха стъпките си назад.

— Чичо Марине, доведи тия страхопъзльовци тука и ги натъпчи в окопите… Ако кръкне някой, давам ти право да му пукнеш главата. — И Огнянов бързо се намери на поста си.

— А бе, пъси синовци, бари една пушка, за кумова срама, да бяхте хвърлили, па тогава да бягате… — гълчеше ги чичо Марин, като ги подкарваше към окопа с пушка, насочена в гърбовете им.

Това внушително поведение на началника смири другите въстаници… Те задържаха проявлението на страха си, но за няколко минути само. Устните на повечето се бяха попукали до кръв.

Турците не бяха гръмнали още нито една пушка. Падането на другарите им, свалени от първите залпове из укрепленията, причини минутна бъркотия в редовете им. Отнесоха ранените до оградите на околните гюлове, а те купом, бързешката заотстъпаха назад. Тая първа сполука поободри въстаниците и те продължиха енергически огъня срещу неприятеля. От непрекъснатите гърмежи цялата планина и могилите гаче се тресяха.

Бели облачета, накацали по разни върхища, означаваха присъствието на укрепленията. Стрелбата им следваше и когато турците се бяха доста отдалечили, та ги не стигаше куршум… Доста далеко, отзад ордата, се мяркаха неколцина конници. Те съставляваха главния щаб на Тосун бея… Ордата ги приближи и се навали около тях. Тя стоя там на сгъстен куп доста време. Види се, ставаше съвещание и се изменяваше планът на нападението. Действително, забележи се някакво размърдване на ордата, разкъса се на няколко части, които се разделиха една от друга. Тогава като по даден знак всички тия отделения, в разсипан строй, се хвърлиха насам с бесни викове и с голяма буйност и стремителност… Едни тичаха по голите върхища към планината, други към урвата на Зли дол, трети към Средня гора, към дола, из който тече Стара река и отваря проход към Клисура, четвърти — към лозята — за нашето укрепление. Въстаниците ги посрещнаха отдалеч още със залпове, но турците загърмяха само щом влязоха в чертата на куршумите… Няколко минути облаци дим съвсем забуляха укреплението от постоянна стрелба, но гърмящите все намаляваха и намаляваха. Огнянов, с лице зацапано от барут и покрито с кал, която потът превръщаше на гъсти потоци по бузите му, опиянял от дъха на кръвта, замаян от пищенето на куршумите, що хвъркаха над главата му, ту се изправяше с мартинката, която бълваше бял дим, ту се снишаваше в шанца си.

От миг на миг той несъзнателно викаше, без да се озърта, в окръжающия го дим:

— Удряйте! Гърмете! Кураж, братя!

Внезапно той зачу до себе си гласа на чича Марина, който казваше на другиго някого:

— Момче, ниско, ниско стой… Ще те ударят!…

Огнянов неволно се обърна надясно и през разредения от ветреца дим зърна един въстаник, който прав, без да се снишава, гърмеше въз неприятелите, съвсем изложен на куршумите им. Тая дързост беше цяла лудост.

Огнянов, изумен, позна Кандова!

Поразен от това, той машинално отиде до него и в дима му простря десницата и му каза:

— Брате, дай ръката!

Студентът се извърна, погледна тихо, ледено Огнянова, но му стисна силно ръката. Това ръкостискане на двамата противника беше знак на помирение пред взора на окървавеното отечество, а може би и на прощаване, вечна раздяла…

Една струйка кръв обля Огняновата ръка, когато държеше Кандовата! Тая струйка изтече из ръкава на студента.

Огнянов забележи кръвта, но това го не учуди, нито порази, даже не разбра значението на тая струйка топла кръв… Повече го порази това, дето видя Кандова тука.

Действително, студентът, подир като бе оставил Радината стая, скоро след Огнянова, бе отишъл на мястото, дето се раздаваха оръжия, и оттам на укрепленията към Стара река… Пратен снощи тука с подкрепителното отделение, той не беше още забележен от Бойча, тая заран всецяло погълнат от залисиите на длъжността си.

Огнянов се дръпна и се озърна прав около себе си.

Тогава само той забележи, че окопът беше почти пуст… Въстаниците бяха изчезнали из укреплението… Само петима-шестима души, между тях Кандов, още остаяха и продължаваха огъня, който омършавяваше. Гърмежите сродяваха и от другите укрепления, също напущани вече от бранителите си. В замяна на това неприятелските куршуми по-изобилно ръсеха и правеха опасно всяко показване из окопите.

Огнянов, отчаян, обезумял от ярост, поддържаше заедно с малцината си храбри другари неравната борба, решен да умре на мястото си. Укреплението, прочее, едно от всичките възточни, следваше да се пуши още.

— Олеле, мале! — извика се болезнено наблизо. Огнянов трепна от тоя вик и се обърна на лява страна, отдето той дойде.

В окопа възнак беше паднал Викентий. Червен чучур кръв шуртеше между шията и гърдите му и почерняваше ровката земя. Куршумът беше го пронизал смъртоносно. Тая кръв изми позора му…

Чичо Марин го изнесе настрана под една заслона, за да го поемат други и отнесат в града. Но никого нямаше там. Височината беше пуста…

Опразнените ложементи немееха грозно. Само редки гърмежи от другите незаплашвани върхове, на север и запад от града, присъединяваха се, безполезно впрочем, към Огняновото укрепление, което привличаше сега куршумите неприятелски като един магнит железните стърготини. Турците на орляци продължаваха да настъпват насам и гърмяха непрестанно. Те се промъкваха предпазливо през лозята и през гюлищата, които още ги деляха от укреплението, снишаваха се до случайните заслони, лягаха инстинктивно при всяко съглеждане, че ще гърмят от някой връх. Те запревзимаха едно по едно укрепленията, изпразнени по-рано от паниката. Вместо въстаниците или труповете им те намираха там оръжия, паласки, чанти, дрехи и други плячки. Намериха и черешовите топове, изнесени вчера вечер по два, по три във всяко укрепление. Освен два, другите стоеха още пълни, никому не беше дошло на ума да им запали фитила, та и дух не бе остало за това.

Турците се показаха и на височините на Шайковец, и над самия град. Из улиците му запращяха пушки против тях и свалиха знаменосеца и още едного. Но съдбата на боя и на града, който се бе задимил на няколко места, беше решена вече в полза на Тосунбеевите пълчища. Те с викове, на черни рояци, се спуснаха от урвите към нещастна Клисура, като черни рояци врани на някой пресен труп.

XXXVI. РАДА

Щом първите гърмежи по върхищата известиха на Клисура, че фталния бой настая, народът, обзет от луда паника, удари на бяг към Копривщица, през Върлищница, тясно планинско гърло в Средня гора, из което иде реката със същото название, та се влива в Старата, на югозападния край на града.

Госпожа Муратлийска, у която беше на гости Рада, прибра набързо по-ценните си вещи и децата си, за да напусне къщата си и да бяга с другите. Тя се отби при Рада да я вземе. Но при всичките й молби, Рада не щеше да я последва, решена да остане в къщи… Добрата госпожа Муратлийска със сълзи на очи и на колене я молеше да тръгне тозчас; тя не можеше да я остави на такава страшна участ. Турците се показаха вече над яровете на града; всяка минута беше драгоценна.

— Иди, иди, како Анице, отведи децата… моля те, остави мене — викаше Рада и тласкаше към вратата госпожа Муратлийска.

Госпожа Муратлийска я погледна уплашена и сключи ръце в безнадеждност. През прозореца видя, че турците се спущат вече към града. Тя се възчуди що да стори.

Очевидно, само едно отчаяние можеше да доведе Рада до такова безумно упорство. И наистина, тя беше жертва на дълбоко отчаяние.

От часа на ужасното спречкване между Огнянова и студента тя остана като сломена, като убита под удара на презрението на любовника си. В смайването си, тя не можа тогава да се оправи, а после не го видя вече. Прочее, Огнянов и досега остаяше в ужасното си заблуждение и с безпределна омраза и отвращение в

душата към нея… Ако умреше в боя, той щеше да умре с проклетия на устата и в жестоки, нетърпими нравствени терзания. Тая мисъл я привеждаше в ужас. Тя нямаше ни минута покой. Съвестта ѝ я гризеше, че тя можеше да го успокои, да го разувери, а не стори това. Тоя благороден човек щеше да умре окаяно, отчаян, защото той смърт беше отишъл да търси — той се не боеше от смърт — и тя беше длъжна да му я направи поне по-лека, да умре по-спокоен и утешен от мисълта, че умира любим и обожаем… А може би и да го изтръгнеше от ноктите на смъртта — той тогава не би я нарочно дирил — и да го запази за себе и за отечеството… Но той не слезе ни един път в града. Напразно тя се опитва няколко пъти, под разни предлози, да иде до окопите и да се види поне на минута с него, та било, че си навлякла негодуванието на огнения му поглед; ней упорно се отказваше достъп при укреплението… Едничка утеха ѝ беше свиждането със Стайка, Боримечковата булка, нейна съседка Боримечката на три пъти бе слизал в града с разни мисии и пътем се бе отбивал при жена си и ѝ съобщил нещо за Огнянова. Чрез Стайка, прочее, Рада узнаваше, че Огнянов е жив и здрав, че е твърде улисан, но нищо повече от това. В тия шест дни, дълги като векове, заедно с мъките ѝ нарастваше и любовта ѝ към Бойча, толкова нещастен, колкото и храбър. Тая страст достигна до култ. Ней ѝ се представяше тоя рицарски образ, разхубавял още от красотата на мъжеството и окръжен от лъчезарния ореол на славата, как с горчива усмивка среща смъртта, там на ония върхове, без да се обърне веднъж насам да хвърли един поглед, да пошушне едно сбогом към оная, която не може да живее без него и която той е стъпкал с презрението си… Снощи пръв път тя се видя с Ивана Боримечката, даде воля на чувствата си и плака пред него с горещи сълзи. Добрият Иван я утеши, както знаеше, и ѝ се обеща

незабавно да предаде писмото й, набързо написано с молив, на Бойча. (По причини, които знаем, то биде връчено Огнянову току в началото на боя.) Но тя не прие ни думица отговор, словесен макар, и скръбта и отчаянието й нямаха предел… Тя чувствуваше, че не ще живее, ако Бойчо занесе презрението си в гроба, към който тя го е най-вярно тласнала; ней й се виждаше отвратителен тоя живот вече, за който изворът на любовта и щастието безвъзвратно беше пресушен.

Какво й остаяше занапред? Безпомощни страдания, горки съжаления, презрението на света и безнадеждност, вечна безнадеждност… За какво й беше ней тоя живот? Кому е нужен той? На кого ще се опре тя без унижение? Бяла черкова й стоеше сега пред очите грозна и черна като гроб… При Хаджи Ровоама ли да иде пак, да се покори?… При Марка ли? Към него ли да се обърне за покровителство? С кои очи? Тя би умряла от срам пред тоя добър човек… Навярно, и той бе чул гнусните клевети за нея и сега се разкайваше за добротата си… Защото Рада, същия ден, кога остави Бяла черкова, узна грозната мълва, която я опозоряваше там. Не, не, само един Бойчо може да я утеши, да я спаси!… Но той като умре? Хубаво прави тая Муратлийска, че иска да живее… Тя има за кого и защо да живее, има кой да заплаче за нея, защото има кой да я обича… А тя? Рада? Тя не може поне товара на нещастието си, тя е много слаба. Тя няма какво да прави в тоя тъжен свят, с който нищо не я свързва вече… Но ако остане Бойчо жив? Как страшно той ще я презира, защото тя не може се оправда — очевидността беше против нея. Оскърбеното му самолюбие не може й прости. Ударът, нанесен на сърцето му и на гордостта му, беше твърде дълбок… И Бойчо никога, никога не би я видял… Той беше неумолим по въпроса за честта, тя го знаеше. Не, не, тя трябва да умре… Сега може да се умре лесно и дори славно, под развалините,

благородните развалини на тоя геройски град. Нека си върви госпожа Муратлийска, а тя ще остане тука, нека да умре!… Да, понеже Бойчо не ѝ казва да живее, не я почете ни с едно словце, то тя ще умре… И ако смъртта го отмине, то нека знае, че Рада е била честна мома, че и българката не се бои от смърт и че тя се е принесла жертва на любовта си към него.

Такива и подобни размишления, плод на отчаянието в една нежна и сантиментална душа, съкрушена от нещастието, се въртяха като буйни облаци из главата на Рада, когато госпожа Муратлийска с плач я дърпаше и молеше да я последва. Но Рада беше неумолима.

В тоя миг се чуха викове на българи в улицата. Госпожа Муратлийска надникна от прозореца; тя видя въстаници; тя попита едното:

— Бай Христо, какво става горе? Огнянов къде е сега? Ами къде бягаш?

Въстаникът отговори запъхтян:

— Батак, батак! Аничке, Огнянов клетникът… остана си там… Свят се изпотроши… Бягайте по-скоро, към Върлищница!

И въстаниците изчезнаха. Очевидно, бай Христо беше от укреплението на Огнянова. Рада изпищя като луда. Тогава госпожа Муратлийска, след безплодни усилия да я отведе, напусна къщата си.

Беше вече време; защото не след много Рада чу отчаяни женски викове от северния край на града, нагазен вече от турците. Както стоеше прехласната и слисана от горестта си, тя видя из прозореца тълпа башибозуци, че тичаха с голи ножове из една улица, застигнаха двама души и ги съсякоха… Тя видя добре как нещо червено шурна из падналите; тя видя смъртта, ужасна смърт, в най-ужасния ѝ вид, и луд страх от нея я облада… Чувството на живота се пробуди със стихийна сила в тая млада девойка и то задуши в нея всички други чувства, парализира всичката ѝ решителност да

умре, що й даваше отчаянието до одеве. Тя търти да бяга, да се спаси от смъртта или от живота, който й биха харизали сластолюбивите кръвожадници… Тя отвори вратата, за да се спусне из стълбите, но тозчас чу, че вратнята дворска се хлопна и отвори с голям трясък и в същата минута видя през клоните на овошките в двора въоръжен мъж, последван и от друга още фигура, които бързо идеха към стълбите, дето тя се бе спряла вдървена. Тя се окопити, повърна се назад в стаята, хлопна вратата бързо, заключи я и полужива от ужас, отиде, та се скри в отсрещния ъгъл. Едвам бе успяла да стори това, вратата се заудря и захлопа и някакъв зверски, страшен глас захвана да реве отвън… Понеже вратата се не отваряше, оня, който искаше да влезе, хвана да я троши и кърти с нещо като топор; тя заскърца, запращя, отзина от една страна и оттам се провря цевта на една пушка, с която нападателят се напъваше да отпори разнебитената врата. Рада чуваше прасъка на сухите дъски, които отстъпаха под напора на желязото, тя видя един огромен крак, че се провря вече: нападателят проникваше.

Тогава неизразим ужас я облада и помрачи всичките й мисли. Смъртта й се стори хилядо пъти по-добра от страшните минути, които наближаваха… Тя фукна към иконостаса, запали вощеничка от жумящето пламъче на кандилото и върна се бързешката в кътa. Там, на масата, беше повалена една вулия, пълна с барут, забравена от въстаниците. Рада отиде до нея, в дясна ръка взе свещицата, а с показателния пръст на лявата ръка хвана да бърка в завързаните уста на вулията, за да отвори дупка, дето да покаже пламъчето. Дупката тозчас се отвори.

В тоя миг вратата с голям трясък се сгръмоляса на земята и една исполинска фигура проникна. Иван Боримечката се появи на прага. Зад него се мярна Стайка. Рада ги не видя и поднесе свещта към барута.

XXXVII. ДВЕ РЕКИ

А в тоя същия миг Огнянов беше далеко в планината.

Последен отстъпил от укреплението, когато вече турците се покачваха по насипа, а други го замеряха от близкото укрепление, окървавен, очернен от барут, със сетре продупчено на две места, той като по чудо избягна от ръката на врага и от куршумите му… Той диреше смъртта, но инстинктът на самосъхранението, по-силен от всяка воля в тоя момент, го спаси.

Сега той се намираше на върха на Върлищница, на лявото ѝ бърдо, в подножието на което течеше речката.

Въз кръвта, въз пота, въз барутното чернило, въз праха на лицето му сега течаха сълзи.

Огнянов плачеше.

Той се бе спрял и гледаше ужасните картини на корабликрушението на революцията. Той беше останал гологлав.

Долу в дола изпоплашена сган въстаници, жени, деца, които в луд страх се спасяваха навътре в планината. Ревотът и писъците на нещастниците достигаха ясно до него.

Срещу него — Клисура в пламъци.

Внезапно погледът му падна на дясната ръка, обляна с кръв. Той се сети, че тя беше кръв от Кандова. И в същия миг умът му от Кандова мина на Рада… Косата му настръхна: той бръкна в пазвата си и извади смачканото писмо на Рада, което отвори.

Той прочете следующите няколко редове, написани с молив, но от една отслабнала и разтреперана ръка:

„Бойчо!

Ти ме остави с презрение. Без тебе аз не мога да живея… Моля те, прати ми една думица само… Ако заповядаш, аз ще остана жива… Невинна съм… Отговори ми, Бойчо. Страшни часове прекарвам… Ако не, сбогом, сбогом, обожаемий, аз ще се погреба под развалините на Клисура…

Рада“

Неизразима горест се изписа по лицето на Огнянова. Той устреми поглед към града, дето пожарите се умножаваха. На разни точки на града нови пламъци бликваха над покривите, издигаха се и лижеха с бледочервени езици въздуха… Черни облаци дим се разстилаха над града и се сливаха с облаците на небето, която го бяха застлали цяло; по тяхна причина по-рано хвана да притъмнява. Пожарите се разпростираха с голяма бързина по всички страни. Тяхната кървава зара се отражаваше по сипеите, по урвите на Рибарица и във вълните на Стара река… Огнянов търсеше да види двуетажната къща, дето госпожа Муратлийска живееше. Той скоро я изнамери и с трепет позна двата прозореца на Радината стая. Къщата още не бе засегната от огъня, но околните къщи пламтяха и бързо го докарваха към нея.

— Ах! Тя, нещастната, ще е там!… Ужасно! Ужасно! — И той се хвърли надолу из урвата към дола. Той се спусна, или по-добре, строполи из сипеите и гъстаците и тръгна назад към устието на реката, към Клисура.

Теснината на Върлищница беше заприщена от бежанци от двата пола, от всички възрасти и състояния. Тая изплашена маса хора, проточена по всичката дължина на реката, приличаше на една друга река,

течаща по посока противоположна. Паническият страх беше в един час изпразнил Клисура и натъпкал тоя планински дол. Всички тичаха, всички бягаха, запъхтени и обезумели, като хора, които някой гони в петите. Едни бяха излезли само с едни дрехи на гърба, други натоварени с разни завивки, покъщнина и дрипели, често даже — с най-непотребни вещи, грабнати в бързината.

Това понякъде достигаше до комизъм. Тъй, един имотен домакин, напуснал къща и дом, беше взел под мишница само един стенен часовник, който никак не трябваше в тоя час… Другаде, една жена носеше ситото си и то доста й пречеше в бягането… Срещаха се бабички и момичета, които бягаха боси по камъняците, а в ръце държаха лапарите си, да се не изхабят… Огнянов се сблъскваше на всеки миг с тия изплашени купове или се спъваше в нападали и примрели жени, които викаха отчаяно и никой не идеше да ги подигне… Той виждаше всички тия ужаси, настръхнал, замаян, гологлав, и припкаше лудешки по посока на града, с една само мисъл, оцеляла в съзнанието му: да спаси Рада. Той инстинктивно я търсеше с погледа си в обезобразените от страх лица на срещаните жени и девойки и пак тичаше напред. Тия люде бяха чужди за него, те бяха призраци, те не съществуваха за него. Той даже не разбираше защо бягат тия хора, той не мислеше за тях, както и те не мислеха за него, и никой не се чудеше и не питаше защо той отиваше назад, когато всичките отиват напред. Нямаше разсъдък: имаше пътека само. На всяка стъпка сцените на ужаса ставаха по-поразителни и по-чести. При един завой на урвата той се спрепна в едно момиченце, което, сломено от тичане, обезумяло от страх и кърваво, беше паднало в реката, пищеше кански за помощ… Малко по-нататък едно дете пеленаче, присиняло от плач за майка си, която го оставила, навярно, за да й олекне в бягането… Баби,

мъже, жени прескачаха това бедно създание, но никой го не видеше и не чуваше. Всеки мисли само себе си. Страхът прави жестоко сърцето, той е най-висшата и безобразна форма на егоизма. Самият позор не туря такъв подъл печат на лицето, както страхът… Огнянов машинално се наведе, взе детето и мина напред… При един храсталак, настрана от пътя, една жена беше метнала, тя с изкривено от страдания лице простираше ръце към минувачите… Плачове, предрезнали викове, детински писъци пълнят въздуха… Като за венец на всички тия нещастия дивна и дъжд като из ведро. Той заплющя над уморените бежанци и напълни с див ек планините. Лапавицата ставаше от миг на миг по-голяма; от урвите турнаха мътни вади към реката и заливаха краката на нещастните бежанци, бити в лицето от дъжда, измокрени до голо и помръзнали от студ. Децата, теглени от майките си насила, ревяха раздирателно и се влачеха из пороя, и падаха… Плачовете и вайканията нарастваха още повече…

Урвите на прохода приповтаряха тоя див ек на страданията и на стихията, в който се сливаше и шумът на реката. Ненадейно, Огнянов през дъжда позна в отсрещната върволица една жена — първия човек, когото позна в тоя наваляк. Тя беше госпожа Муратлийска, с едно дете пеленаче на ръце, а три по-възрастни вървяха отдире. Той прегази мътната вода и пресрещна уморената майка.

— Де е Рада? — попита той.

Тя зина, но от запъхтяване не можа да проговори.

Тя само му посочи с ръка към града.

— У вас?

— Там, там, скоро… — едвам избъбла тя. Слаба, каквато беше, госпожа Муратлийска надали щеше да изкара пътя. Очите ѝ бяха необикновено изпъкнали от напъване да върви из лошия път. Но в замяна на

мишците, яви се у нея енергията… Тая енергия й вдъхваха хубавите като ангели деца.

— Къде носиш това дете? — попита тя със слаб глас, който заглушаваше дъждът.

Огнянов се огледа. Той едвам сега видя, че е взел отнякъде това дете и го носи, без да знае как… Той едвам сега усети тежестта на това малко творение и пискливия му глас.

Той гледаше слисано госпожа Муратлийска.

— Дай го, дай го…

И тя го пое от Огнянова, стисна го на лявата страна на мокрите си гърди, а на дясната стисна своето, па продължи пътя си…

Беше съвсем тъмно, когато Огнянов достигна устието на реката Върлищница. От това място Клисура се виждаше цяла. Дъждът бе я угасил; само затаени под покривите пламъци още блещяха и хвърляха през прозорците из потъмнелия град червеникави снопове светлина… Чуваха се отдалечени сгромолясвания на здания… Пламъците пак се подхващаха и предаваха на други къщи. Изведнъж Огнянов съзря един голям нов пожар, който избухна на южния край на града. Големи пламъци с трясък и молнии изскачаха из него и милиарди искри се разхвъркаха из въздуха. Огнянов забележи, че на това място беше къщата на госпожа Муратлийска… Да, тя сама гореше… Същият миг горния кат на тая къща се провали в едно море от пламъци и жълт дим. На тоя кат беше стаята на Рада! Той се хвърли като бесен в пламтящите улици, пълни с разсвирепели турци, и потъна в тях.

ЧАСТ ТРЕТА

I. ПРОБУЖДАНЕ

В няколко дни бунтът биде отъпкан навсякъде.

Борбата се провали ужасно, тя се обърна на панически страх.

Революция и — капитулация.

Историята ни дава примери за въстания, еднакво нещастни и свети, но не така трагически безславни.

Априлското въстание беше недоносче, зачнато под упоението на най-пламенна любов и задушено от майка си в ужаса на раждането. То умря преди да поживее.

Това въстание нема даже история. Тъй биде кратковеко.

Златни надежди, вяра дълбока, сила гигантска и ентусиазъм — капитал от няколко страдалчески века, — всичко нахалост отиде в един миг!

Страшно пробуждане.

А колко мъченици! Колко жертви! Колко смърт и падения! Да, и малко героизъм! Но какъв героизъм!

Перущица — Сарагоса.

Но Перущица я не знае всемирната история…

Батак!

Само това име изхвръкна из борбата, из пожарите, из димовете, пролетя над вселената и се увековечи в паметта на народите!

Батак! Това име и като собствено, и като нарицателно характеризира нашата революция.

Съдбата понякога прави тия каламбури.

В данния случай тя ни стана провидение: тя ни даде Батак, но тя бе създала Александра II.

* * *

Ако това движение с нещастните си сетнини не бе довело Освободителната война, то неумолима присъда висеше над него: здравият разум щеше да го нарече безумство, народите — срам, историята — престъпление. Уви, защото тая стара куртизанка, историята, и тя се кланя на успеха.

Поезията само би го простила и увенчала с лаври геройски — за хатъра на въодушевлението, което изкара кротките анадолски абаджии на средногорските височини — сюблимни височини — с черешовите топове…

Едно поетическо безумие.

Защото младите народи, както и младите хора, са поети.

* * *

Три деня вече и три нощи как Огнянов се скита из Стара планина. Той пътува все на изток, за да се спусне в Бяла черкова, дето не знаеше какво става. От Клисура дотам са шест часа път за един мирен гражданин; за един бунтовник, който се спасява от куршума — шейсет не стигат.

Огнянов деня се промъкваше в горите и букаците, спеше в корубите на дърветата като звяр, за да го не видят потерите, а нощя пътуваше из тъмнините и пущинаците, в мрак и дъжд, треперещ от студ, който вееше от снегопокритите висове на Балкана, без посока, често назад вместо напред. Той се хранеше с трева, сиреч гладуваше повече от вълк. Да попроси гостоприемство в редките балкански колиби той не смееше: вратата на повечето от тях пазеше караул — издайството, или цербер, който джавкаше опасно — страхът.

Често, като замръкваше на някой връх, той виждаше на юг небето червеникаво. От най-напред взе тоя небесен феномен за игра на зарите от зайдялото слънце. Но нощя тая багрова мътна светлина ставаше по-ярка и обнимаше повече хоризонта. Тя приличаше на едно северно сияние, светнало от юг.

Това беше зарата на пожарите, които изпепеляваха множество цветущи села.

Зрелище страшно и величествено.

Нощеска просекът на Балкана му отвори по-широк вид на юг. Тогава Огнянов с ужас видя самите пламъци по Средня гора. Тя мязаше на вулкан, който бълва огън из двайсетина кратера. Тия пожари хвърляха лъчезарна мъгла на целия небосклон.

Огнянов си скубеше космите.

— Загина, загина България! — казваше той в отчаяние, като гледаше пламъците. — Ето всичкият плод на нашите свети усилия. Ето в що се удавиха нашите горди надежди: кръв и пламъци! Боже, боже! А там — прибавяше той, като посочваше накъде Клисура — загина и сърцето ми… Два мои идеала се провалиха в едно време, два кумира, в които вярвах. Единият се катурна в паническия страх, другият — в позора на измяната и в гроба. Сега съм един призрак бездушен, който се е заблудил и не може да найде гроба си!…

Ако не приличаше на призрак, то приличаше на скелет.

На всички юрушки мандри и български колиби беше поръчано да не дават гостолюбие на никой подозрителен скитник. Българите правеха повече: те гонеха подобни и отиваха да ги обаждат на потерите; често даже жестокостта им дохождаше дотам, щото сами довършваха с един куршум някой ранен или полужив от глад въстаник. Преди две недели същите тия колибари срещаха апостолите като най-мили гости. Стара планина не беше вече легендарната добра майка

за юнаците, а коварна мащеха. Пусия… Ужасът и подлостта от градовете и селата бяха преминали в най-пустите усои, бяха населили хайдушките ѝ букаци и свободни пущинаци.

II. КОМАТЪТ НА БЯЛОТО ГУНЕ

Тоя ден Огнянов осъмна в един малък букак, който покриваше северния хълбок на един хълм до някакъв приток на Осъма, на изток от голата Амбарица.

Той беше премалял от изнурение и глад, червата му се бяха слепили и желудъкът му преживяше някакви горчиви треви.

А стотина разкрача от него беше юрушка мандра, спорна с хляб, сирене, мляко, извара… Той приличаше на Тантала, който жедуваше пред една хладна ручейка, без да може да пие от нея.

Един вълк никога се не решава да умре от глад пред едно стадо овци. Зъбите на псетата по-малко жестоко дърпат, отколкото зъбите на глада.

Огнянов реши да стори като него. Той остави букака, мина реката и решително завъзлазя към колибата на мандрата.

Вътре бяха две жени: бабичка и невяста, които кърпеха, и две момчета, които плетяха нещо. Псетата бяха при стадото, вероятно наблизо.

Като видяха тоя непознат, гологлав, с хлътнали очи човек и облечен с чудати дрехи, жените изпищяха.

— Чо ти ицкас? — извика някой отвън.

И тозчас един едър, стар, побелял вече юрук се приближи със запъната пушка.

Огнянов позна кир Яня, който често слазяше в Бяла черкова с масло. И той го знаеше.

— Добър ден, кир Яне, дайте ми комат хлебец, за бога — прибърза да каже Бойчо, за да заяви своите миролюбиви намерения.

Кир Яне го изгледа от глава до крака. Позна ли го, не ли — но огледът не му направи добро впечатление.

Той влезе навъсен в колибата, отчупи половина пита, като изгълча нещо на едното момче.

— Хай, хòди натамо, да не земе главата белята. Тува тце те види някой, ристиенино — каза той строго, като подаваше Огнянову хляба.

Огнянов му поблагодари и се смъкна бързо към дола, за да се смушне пак в букака, дето беше нощувал.

— Боже — казваше си той горчиво, — един грък, тоя полудивак се смили: българите ме изгониха с проклетия и с кучета вчера.

Огнянов ръваше бързо и лакомо питата, очите му светеха от алчност. Гладът беше размесил в благородния огън на погледа му тъп зверски блясък. На тоя миг Огнянов не би пощадил баща си, ако поискаше да му изтегли комата.

Граф Уголино, за да не умре от глад, беше изял собствените си деца.

Гладът е съветник по-страшен от самото отчаяние.

В дола Бойчо се напи от речицата и се закачува по стръмното, за да влезе в букака. Той почувствува тозчас благотворното действие на храната: силите му се повърнаха. Кога приближи до гората, отдалечени гласове го накараха да се обърне. От могилата, дето стоеше мандрата, се спущаха черкези и му махаха да чака. Пред тях се хвърляха няколко хрътки (известно е, че в ония печални дни потерите, състоящи повече от черкези, се придружаваха от хрътки, приучени да откриват дирята на човеците като на дивеча и да се хвърлят връз тях). Навръх могилата пък стоеше кир Яне в бялото си гуне и гледаше любопитно на тоя лов, приготвен от него. Защото заедно с комата, който даваше на бежанеца, кир Яне пращаше момчето си да обади на ближната затулена потеря.

Гостолюбие и предателство! Вкоравялата душа на див номад съгласяваше тия две неща. Той ги извърши с пълна добросъвестност: нахрани гладния и познайника,

за да изпълни една човешка длъжност, а предаде бунтовника, за да обезпечи себе си от неприятности. Той сега спокойно гледаше на ловитбата.

Огнянов видя близката гибел. С усвоеното присъствие на духа, което опасността отнима у повечето хора, той съобрази тозчас шансовете. Оттатък дола имаше едно малко възвишение, което щеше да го потули една-две минути от очите на потерята, когато тя се спусне в падината, находяща се зад това възвишение. В тоя кратък срок той би успял да влезе в букака, но това нямаше да помогне: него щяха да го стигнат. С тичане да избегне куршумите и хрътките беше невъзможно. В дола при реката имаше нисък храсталак, между двата изронени бряга. Нито тоя гъстак не би могъл да го укрие, защото, ако той заблудеше гонителите, то псетата щяха да го намерят. И там, и навсякъде гибел! Но Бойчо нема време за колебание; едно какво да е решение трябваше да вземе. Той инстинктивно предпочете дола и като стрела се спусна по стръмнината. Наклонността на мястото облекчи бега му. След минута той нагази в храсталака в дъното на дола, чиито брегове бяха каменливи. В основанието на скалата зееха длъгнести дупки, като че тя бе подкопана. Огнянов се намъкна в едно от тия легловища на диви зверове. Там чака скъпо да продаде живота си.

Няколко секунди, с револвер в ръка, Огнянов слухтя. Тия секунди бяха векове. Лаевете приближиха, после затъпяха, после се изгубиха… Той чакаше. Какво беше това? Навярно, потерята се заблуди, но не задълго. Огнянов разбра, че тя го дири в букака и като го не вижда там, естествено, ще помисли за дола, дето ще я поведат самите псета. Инстинктът на животните дваж се не лъже. Колко време трая това напрегнато чакане, което беше една дълга агония, той не знаеше. Очите му бяха вперени в дола, в изгорелия шумалак, който трепереше край барицата. На всеки миг той очакваше

да види муцуната на хрътката — това животно беше фатално за него, — че надничa в дупката, или да чуе джавкането ѝ.

Внезапно едно джавкане се чу.

Очите на Огнянова се изпулиха големи, страшни, косата щръкна като бодили.

Той насочи конвулзивно револвера, готов.

III. НА СЕВЕР!

Лаенето, което се чу отдясно на Огнянова, близко, не се повтори. Вместо него той зачу други шум, шум от човешки стъпки. Да, човеци идеха насам, те се спущаха от яра, защото сипеят се ронеше и песъчинките се търкаляха до самото устие на дупката, дето се криеше скитникът. Скоро два крака с цървули се изпречиха пред дупката и отминаха; други два крака се изпречиха, и те отминаха; мина още един човек, все тихо и безгласно, и той се изгуби. Изпречи се четвърти. Той не отмина.

Той се спря и се наведе.

И Огнянов видя в профил една рошава, длъгнеста глава, глава на една горила. Оня, комуто принадлежеше тая глава, хвана да завързва връвта на навоя си, който се влачеше.

Огнянов се бе превърнал на статуя, с насочен револвер.

Главата погледна навътре в дупката. После се дигна и едно остро съскане с уста се раздаде из самотията. Това беше знак на другите да се върнат.

И главата пак се наведе и надникна. Огнянов реши да гърми.

— Кой си ти бе? — попита един грънлив глас.

— Бай Иване! — извика Огнянов.

Наистина, това беше Иван Боримечката.

— Даскале бе! — извикаха и другите, като се наведоха.

Пръв, без да чака приглашение, Боримечката се умъкна в бърлогата, застиска ръцете на Огнянова с просълзени очи. Влязоха и другите трима. Те бяха клисурци.

Първото питане на Бойча беше:

— Какво куче лаеше?

Клисурците отговориха:

— Нямаше куче, Боримечката лаеше.

Огнянов се усмихна. Той си припомни привичката на исполина… Тогава ги обсипа с въпроси.

— Оцапахме я! Майка му стара — въздъхна Боримечката гръмовито.

— Кураж, бай Иване: бог няма да остави България.

— Но Клисура отиде — обади се мрачно единът клисурец.

— На пепел стана, тя още гори… — допълни вторият.

— Ох — стенеше третият.

— Братя, каква полза да се каем? Доброто дирихме — не сполучихме… кураж и търпение… жертвите няма да останат безплодни… Яли ли сте?

— Откак сме излезли, троха хляб не сме видели — отговориха плачевно клисурците.

Нямаше и нужда да казват това. Огнянов забележи техните измършавели и хлътнали лица. Той разчупи остатъка от питата и я раздаде на гостите си.

Те зарьваха лакомо. Боримечката се отказа.

— Ти дръж за себе си хляба, че си издръглавял като божи човек… а аз имам обед. — И Боримечката извади из торбата си един одран заек, облян с черна кръв. Той отряза мрьвка, натопи я в сол и я закъса с остри зъби-.

— Как, ами това е сурово?

— Сурово-мурово, глад не пита… Бунтовници, дето бягат, огън не кладат… — отговори Иван, като жвакаше жилавото месо. — Тия християни се гнусят от блажно и ядоха бурени като костенурки — прибави Иван, като облизваше по устните си зайчата кръв.

— А как уби тоя заек? Гърмя ли? — любопитствуваше Бойчо.

— Убих заека, защото не срещнах глиган: и него щях да хвана и удавя с ръка.

Наистина, Боримечката беше загащил и хванал сам заека в един храсталак, без да гръмне с пушка.

— Ами защо си влязъл в тая меча дупка? — попита исполинът, като разглеждаше вътрешността ѝ.

— Гони ме потеря черкезка и чудно как не ме напипа: тя имаше хрътки.

— Затова ли пита какво лае?… Разбрах… Хрътките, аз да ти кажа, са видели друг дивеч, някой заек, и тръгнали по него. Така ще е работата… бай ти Иван знае…

— А бе то ще бъдат ония поганци, дето ги зърнахме на, хей, на оттатъшния дял — каза един.

— Да ги убие господ… От потери главата си не можеш да покажеш… Балканът е червясал от турци и черкези… Да си жив и здрав, Огнянов, за хляба, а то щях да падна…

Едвам сега Огнянов се поуспокои. Той видя, че се е спасил само по едно чудо, каквото неведнъж съдбата е правила за него.

— Къде отивате сега?

— Ще минем за Влашко. А ти?

— От три деня съм тръгнал за Бяла черкова и виждате доде съм стигнал…

Един клисурец се обади:

— Хитри синковци излязоха белочерковчани: мируват си хорицата…

Тия думи се казаха с яд. Не толкоз от гняв, че Бяла черкова не станала, колкото от досада, че и тя не е изпатила, както другите. Човешката природа е такава, уви… Бедите по-лесно се пренасят, когато знаем, че и другите теглят от тях, па били и приятели, и свои. В това жестоко чувство, силно развито в нашата душа, стои и стимулът на оня героизъм у войника, който го прави да лети в боя и да се не стряска от смъртта, която коси наляво и надясно. Остави тоя герои един, изложен на опасността, и той ще бяга в панически страх. И една наша поговорка казва: „Щото е до цял свят, то е сватба.“

— Какво знаете за Бяла черкова? — попита Огнянов.

— Нали ти казваме… хитри излязоха… Само ние се намерихме да освобождаваме българското царство!

— А при всичко това, чудно нещо, готовността в Бяла черкова беше тъй голяма!… — думаше си Огнянов замислено.

— Я се остави, холан, то по-добре, че оцеляха… каква файда, че щяха да изгорят?

— Бе що чудо села станаха на пепел — обади се друг, — ти вижда ли как свети нощес небето?

— Виждах — отговори Огнянов мрачно.

— Светът се изпотроши… Та това въстание ли беше! То беше резиллик… И ние, дърти магарета, се полъгахме още… Да дават ответ на бога ония, които помамиха народа. Кога не било уредено, защо си не налягахме парцалите?

Огнянов слушаше мълчаливо тия натяквания и клетви. Това го огорчаваше, но той се не сърдеше. Те бяха ако не съвсем прави, то твърде естествени в устата на тия разорени люде… Той сам неведнъж в душата си бе укорявал народа, както те укоряваха водителите му. Печални и логически последствия на неуспеха.

— А бе какво сте се разкиснали, та се плачете, като че бог знае какво е станало… От бога и от света Богородица така било писано… Та ако Клисура загина, няма да загине Българията я! — помъчи се да ги утеши Боримечката.

— Бай Иване, какво е булката? Къде я отпрати? — попита Бойчо.

— Стайка ли? Майка ѝ… оцеля тя… заведох я на Алтъново, а оттам на… а бе забравих да ти кажа каква работа стана с даскалицата!

Огнянов потръпна при тия думи. Той чувствуваше какво е станало с Рада, но се боеше да узнае и от другиго ужасната истина. Той бе видял през нощта срутването на Радиното жилище и пламтящите съсипии на къщата, под която бе затрупана девойката, ако по-рано още не е турила край на живота си… Късно беше, когато той поиска да я избави… И тая мисъл като страшен товар тежеше на душата му. После, и

друго чувство, за което той не искаше да си дава отчет, размиряваше душата му и я тревожеше мъчително.

— На косъм бе остало да загине хубавата девойка…

— Как, жива ли е? — извика Бойчо.

— Жива, жива, даскале… ама да не беше Боримечката…

— Де е тя сега? — попита Бойчо смаян, като искаше в един миг всичко да прочете в голямото, грапаво и добродушно Иваново лице.

— Не се грижи, на добри ръце я предадох — успокои го Боримечката.

Сега една блажена лекота усети сърцето на Бойча. Лицето му светна и той каза разтрогнат на исполина:

— Благодаря, бай Иване! Ти ме избави от едно страшно мъчение.

— А бе — подзе Иван, — то добре стана, че наша Стайка ми обади навреме… защото Аничка, сайбийката де, като тръгнала да бяга, видяла наша Стайка, па й казала: „Мари, Стайке, обади на Ивана (на мене де), че Рада не сака да бяга, колко я молих, та не оставяйте даскалицата, ами насила я отведете с вази си…“ Когато чух това, майка му стара, аз ли ще я оставя?… Като се затекох… тя заключила вратата, удрям, викам, не отваря, троша, влазям вътре… Гледам: тя стои там при масата, държи свещ в ръката, една вулия на масата.

— Вулията с барута? — изкрещя Огнянов настръхнал, като разбра каква смърт си е готвила Рада.

— Вулия с барут зер, да хвръкне до облаците на хиляди парчета!… Гледай ти, глупаво момиче. Ама и аз тогава не сещах, че това е барут — продължи Боримечката, — ами влазям и право към нея. То от господа ли беше, вятър ли влезе из вратата, свещта угасна… „Какво чиниш тука, даскалице? Всички бягат, ги тука какво чиниш?“ Па я грабвам и хайде къде Балкана, наша Стайка подир нас. Станка я раздумва, тя плаче, охка… Ех, даскале, колко сълзи пролива за тебе!… Аз те зная за убит, но я лъжа (зер хитрост трябва), казвам й: „Даскалът е жив и здрав, даскалице, не се грижи, даскалице…“ Ами нали се забавихме… При Върлищница турци, вече не се отива натам… Бре, тясно!… Какво да се прави?… Тогава уловихме гората, та посреднощ в наше село… Предадох й даскалицата, и Стайка на наш Вълка, на шурея де, па улових пак Стара планина! Та ти си бил жив, а? Майка му стара!

Огнянов стисна мълчаливо ръцете на Боримечката.

— В Алтъново ги оставих, но те ще са сега на Бяла черкова, за там Вълко щеше да ги закара на заранта, в кадънски фереджета… В Алтъново все е страшно от читача… А в Бяла черкова, казват, е мирно… Ти, даскале, като идеш там, намери и наша Стайка, моята невеста де, да й кажеш много здраве от мене и че си ме видял тука живо и здраво… Па кажи й, че ям все пържени зайци и бял мъж, да ме не мисли.

— Аз, бай Иване, надали сега ще ходя в Бяла черкова.

Боримечката го изгледа зачудено.

— Ами нали за там отиваш?

— Не ща вече.

— Ами къде ще идеш?

— Ще видя…

— Хай да те водим за Влашко…

— Не, вие вървете сами и се разделете, не е добре много души наедно…

Вечерната тъмнина застилаше дола и пълнеше дупката. Рекичката клокочеше жаловито. Смрачаваше се вече. Скитниците едвам можеха да се видят. Иван Боримечката и клисурците станаха да вървят.

— Дай, даскале, да се целуваме до три пъти. Господ знае кой ще оживее от нас — каза Боримечката.

Опростиха се и се разделиха.

Огнянов остана самичък.

Тогава легна на очите си и плака като жена.

Накипелият вулкан от страдания в гърдите му се изля в горещ поток сълзи. Пръв път плачеше с глас тоя железен момък. Неговото нравствено мъжество се ломеше. Мъкотия, разочарования люти, угризения на съвестта, болеж за безчетните жертви нахалост; при това, любов безнадеждно убита, озлобление, безутешност, чувство на усамотение и на безцелност в живота, рой възпоминания, и светли, и мрачни — еднакво отровни — всичко беше в тия сълзи. Той насърчаше тия бедни хора, жертви на пожара, раздухай от него и от другарите му, а сам беше съкрушен и убит. Той снася мълчаливо пред тях това страшно наказание. Той се мъчеше да има самообладание пред клисурците, когато из неговото сърце течаха кърви и то се гърчеше в гърдите му като пребита змия… Па и тая Рада, която не може да забрави!… Която плакала там!… Той се възмущаваше против себе си, че при скръбта за отечеството му сърцето му се свива и боли от тая друга скръб. Но той не може да му повелява да не боли… Нека боли, но всичко е скъсано, никаква прошка, никакво примирение, никога в Бяла черкова! А то пустото дърпа като безумно натам, като че търси другата си половина… Не, не, той няма да се върне там, в Бяла черкова, люлката на любовта му: тя е сега черна като гроб… Той й каза в Клисура, че скъсва всичко с нея, с изменницата. Той я унищожи с погледа си, той я стъпка с презрението си. В клисурския пожар той рискува живота си да я избави, но това той го стори не от любов, то не можеше да бъде от любов, ами от друго побуждение… Може би от рицарство… и това той върши несъзнателно, без да си обяснява как… Да, сега няма да иде тамо да види, макар и отдалеко, един оплют кумир от него. Гордостта му се възмущава. Той ще върви за Влашко, как да е ще допъпли, толкова души отиват. В Бяла черкова ще се крие като звяр, па може и да го издадат врагове, па и няма работа там… Във Влашко, във Влашко — гостоприемната земя на свободата, там ще може пак да работи нещо за България, додето заздравят раните й… Там може да се диша свободно… На север, на север!

И Огнянов се упъти на север.

Небето беше облачно. Тъмна мрачина царуваше по глухите пущинаци на планината.

Цяла нощ вървя той през върхове, през долове, за да се отдалечи по-скоро от първата си посока, нова решителност окрили силите му, подкрепени и от храната.

Заранта той се озова на един планински връх. От тоя връх се видеше на юг една прекрасна зелена долина. Той позна Стремската долина. Бяла черкова беше в подножието на планината! Трябваше да се изпълнят съдбините му…

IV. ЗНАМЕТО

Огнянов, като пробуден от тежък сън, позна заблуждението си. Той мислеше, че е вървял на север, а то било на противоположната посока! Но късно…

Дошъл сега над Бяла черкова, заварен от деня на тоя гол балкан, далеч от някой букак или друго място за укриване, той видя, че ще бъде безумно да се връща назад, да се изложи самоволно на явна гибел. Едничкото, що му остаяше да стори, беше да се спусне в дълбокия дол на Манастирската река, който представяше добра заслона, а оттам да премине в Бяла черкова. Той трябваше да се покори на волята на съдбата и реши да иде там, отдето бегà цяла нощ.

Огнянов, както и Кандов, пръв път любеше. Той беше новак в тая борба на любовта, която не прилича на друга.

Един наранен човек, въобще, ненавижда врага си, който го е ударил.

Едно мартиризирано сърце — често люби по-силно своя.

Още повече: то извинява — Алфред де Мюсе би казал — прощава.

Уязвеното самолюбие, което във въпроса на любовта носи име ревност, убива ръката, която му е нанесла удара, или търси лек в нея за раната. Първото по-лесно я заживява, или по-добре — заглушава бодежа й с друг по-силен; второто я облива с балзам и рови с нажежено желязо. Но към него прибягват повечето.

Любовта, най-егоистичното чувство, е наклонна на спогодби.

За щастие на Огнянова, неговата сърдечна рана беше му нанесло въображението му — не измяната на

Рада. Първото разумно разяснение щеше да прекрати страданията му. Трябваше да дойде на помощ случаят.

Тоя случай се представяше.

Но Огнянов видя в него едно коварство на съдбата.

Затова, когато дойде над падината, дето са изворите на Манастирската река, и видя рядка елова горица, израсла на каменистата урва, той веднага измени решението си.

— Не — каза той, — в тия борики мога да се притуля днес, па довечера ще тръгна назад… В някое балканско село ще се предреша и после — за Влашко… Никога, никога при Рада!

И той се свря между дънерите на бориките, задръстени от мършав шумоляк и диви треви, които го правеха невидим, ако легнеше. Дълги часове лежа той там търпеливо в ожидание на нощта.

Къде надвечер на отсрещното бърдо ненадейно Огнянов забележи нещо черно, че се движи и маха из въздуха. То приличаше на някоя исполинска птица, която маха криле, неподвижни във въздуха. Той се вторачи учуден.

— Байрак! — каза той смаян.

Действително, той разпозна на слънчевото освещение един червен пряпорец, побит в скалата навръх бърдото. Вятърът тихо развяваше това знаме, което трябваше да се види и от Бяла черкова.

При самото знаме нямаше никого. Кой го беше забучил там? И за какво? Сигнал ли беше за бунт? Огнянов го взе за последното. Друг разумен смисъл присъствието на това знаме не можеше да има.

Огнянова го не сдържа. Той напусна всяка предпазливост, изскокна из скривалището си и бързо се покачи на върха, от който бе слязъл, та погледна оттам към Бяла черкова. Стори му се сега, че достигат до него отдалечени глухи гърмежи от пушки… Отдека идеха те?… Той впиваше очи в града… Внезапно,

благодарение на извънредно чистия и прозрачния въздух, той можа да забележи и някакви бели димчета, каквито произвежда огнестрелно оръжие, в горний край на Бяла черкова!

— Бунт! Бунт е това в Бяла черкова — извика той радостно; — верните ми приятели Соколов, Попов, Редакторът, бай Мичо не са кръстосвали ръце… Види се, въстание е избухнало сега на други места… И това знаме е условният знак!… Загасналият пожар се е съживил… Въстание, боже! Надеждата не е изгубена!…

И той като крилат се спусна надолу по лъзгавата трева, низ шеметно стръмната урва.

V. ГРОБИЩА

Нощният мрак бе съвсем паднал, когато Огнянов излезе из тъмния и насеяния с канари дол на Манастирската река.

Той мина край манастира, но не счете за нужно да се отбива при отца Натанаила: той и така беше изгубил много драгоценно време. Мисълта, че има въстание в Бяла черкова, беше го галванизирала и му повърна всичките физически и нравствени сили.

Той улови общия път, който води за града, и след няколко минути видя в мрачината черния облик на ветите къщи, комините и овошките. Тогава остави пътя и се изкачи по рътлината, която от север командува на Бяла черкова и на която стърчи училището.

От тая височина той хвърли поглед на града. Градът спеше. Никъде не светеше… Никакъв особен шум или друго не показваше, че се намира във въстание. Само обикновените кучешки лаеве. Това зачуди Огнянова. Той помисли какво да прави. Да проникне в града и да потропа у някой от приятелите, той го счете за неблагоразумие. Тогава реши да иде на мъжкото училище: то не беше далеко. Там ще узнае от бабата клисарка какво става в Бяла черкова. И той се прехвърли през западния зид на училището и скокна в оградата му. Като се обърна, той видя, че се е озовал в гробищата, които захващат голяма част от двора. В средата им се издигаше старовремската черква, мълчалива и мъртва, сама прилична на исполински гроб. В дъното на двора се чернееше масата на училищната сграда и останалите постройки, всичко потънало в тъмнина и заспало. Това мъртвило навред, което Огнянов намираше вместо шума и глъчката, свойствена

на един град в революция, го стряскаше и му довеждаше най-черни мисли. Някакъв студ вееше и от страшната тишина и мрак на гробищата; те стърчаха мълчаливо пред Огнянова, с чудатите форми, които дава нощта, имаха вид на живи хора или на мъртъвци, излезли до пояс из гробовете си. Той не можеше да задържи едно неприятно свиване на сърцето и тайното желание да се види един миг по-скоро вън от това студено царство на мрака и тайнствеността… В такъв един час неволен трепет обхваща човешката душа. Нашата природа не може да изтърпи прикосновението с другия мир, без да я не обзема студ… Гробната дъска, която пада въз мъртвеца, дели вече два свята, които се не познават един друг, които си враждуват. Тайнствеността и мракът плашат. Една нощ е враг, един гроб е тайна. Няма храбрец, който да пренесе без потръпване впечатлението на едно гробище — нощя; нито безверник, който да се смее в такъв час — той ще се уплаши от смеха си. Не знам дали Хамлет би се вшутявал тъй остроумно с черепите, нощя, и сам в едно гробище!

Ненадейно, в мрака, на който окото му привикна, Огнянов забележи една слаба, неподвижна светла точка, прилична на едно око, която пробиваше из самата черква, през ниския прозорец. Без друго там гореше кандило или вощеница… Тая слаба зарица беше един приятен дисонанс, едничко живо нещо във всеобщата тъмнина и мъртвило на града; тя блещукаше тъй приветливо и дружелюбно, почти весело. Огнянов, тласкан от неодолимо любопитство, прегази полека гробовете, дойде при прозореца, из който светеше, и погледна вътре. Свещта гореше пред една колона на черквата, на големия пиринчен светилник. Мъжделивото пламъче едвам осветляваше едно малко околчесто пространство на пода, около светилника. Осталата черква беше тъмна. В това слабо осветлено

търкало Огнянов съгледа някакви неопределени форми прострени: имаше там нещо. Какво имаше там? Той залепи челото си до студеното стъкло и се втренчи още по-хубаво. Тогава позна какво беше. Таме лежаха трима човеци на рогозка. Тия три човека бяха три трупа. По тях и по рогозката се чернееха лъскави петна — от кръв. Пламъчето хвърляше треперлива и уплашена светлина възъ тая картина. Лицата, изкривени и с раззинати уста, носеха печата на мъченическа смърт. Очите на едногото, широко изпулени, гледаха строго и упорито някъде в тъмния свод на черквата. Другият беше се извърнал насам. Едното му око, в което играеше отражението на пламъчето, гледаше право в Огняновия прозорец. По кожата на апостола попъплиха мравки; но той нямаше сила да се оттегли от прозореца: погледът на мъртвеца го приковаваше там и се впиваше в неговия с гробния си блясък от свещта, и се втренчваше в Огнянова като на жив човек, който те познава и иска да го познаеш. Изведнъж Огнянов изохка. Той позна Кандова. В гушата му зееше черна дупка. Той беше клан.

Огнянов се отстрани от това страшно зрелище и бързешката се повърна по стъпките си. Той се спрепна в няколко гроба и те извикаха сърдито в мрака.

Когато дойде пак до зида на оградата, той се спря, самообладанието му се повърна; той поиска да си обясни що значеше всичко това. Защо и как е дошъл Кандов ранен в Бяла черкова? Как е убит тука, той и другите? Въстание ли е имало и той е паднал жертва в него, или е дирил убежище просто — и бил усетен и убит? Какво беше това знаме на Балкана? Каква беше тая стрелба в града? Какво е това мълчание сега? Огнянов не можеше да намери отгатка на тия въпроси. Във всеки случай тук се е случило някакво голямо нещастие. Той размисли какво да прави сега. Да влезе посреднощ в тоя умрял град и да тропа по портите, в съвършена неизвестност за положението, видеше му се

премеждливо и безразсъдно. Това страшно мълчание, което царуваше в Бяла черкова, го вледеняваше, то беше по-грозно от най-грозния шум. То приличаше на капан. Тогава реши да дочака съмване в манастирския дол и утре да съобрази как да постъпи.

И той се прехвърли пак през оградата.

VI. ПОСЛАНИЦА

Огнянов преспа в една воденица, в Манастирската река.

Много рано сутринта той се изкачи по яра, който е над аязмата, настръхнал с разноформени скали, прилични на истукани, и зад тях се скри, без да бъде виден от някого.

От тоя наблюдателен пункт той можеше да види всичко в дола.

Долът беше още пуст. Шумът на реката екливо се издигаше между гранитните урви: водениците и чарковете гърмяха и увеличаваха екота в тая планинска усоя. Небето се синееше весело, обливано от утринните зари на слънцето; те увенчаваха вече и върха на балканското бърдо. Ранните лястовички се стреляха из въздуха, гонеха се с причудливи и безследни зигзаги и се къпеха в невидимите вълни. Лъхна и утринният ветрец и разлюля дивите фиданки, изникнали по скалите; златната вълна на слънцето се плъзгаше по зелената северна стръмнина, заля черния куп на елите, спусна се по гладката тревица и позлати горния край на яра, дето беше Огнянов. Но из пътеката на дола още никой не минуваше. Огнянову се стягаше душата да чака на това място, да се продължава за него неизвестността… Той впиваше очи в дола, дано зърне някого, да узнае що става и ако може, да му изпроси дрехи, за да може по-безбедно да се промъкне в Бяла черкова. Но никой не се задаваше долу и нетърпението на скитника растеше. Само шумът на реката отговаряше на безпокоилата му душа.

Най-после погледът му светна. Врачката на едни чаркове се отвори и едно момиче излезе и отиде до водата и там захвана да си плиска лицето.

— Марийка! — каза си Огнянов радостно, защото неговият остър поглед откри в момичето сирачето на покойния дядо Стояна. Той сега се сети, че то шъташе при

чича си в чарковете, след смъртта на баща си. Провидението му идеше на помощ.

В един миг той се спусна при реката и попритулен зад една канара, той я повика на име.

Марийка избрисваше вече с престилката лицето си. Тя се озърна на гласа и като позна Бойча, който се показваше до половин, тичешком отиде при него.

— Бачо Бойчо, ти ли си?

— Ела, Марийке, тука — повика я Огнянов при заслоната си.

Момичето с изпулени, но с радостно удивлени очи изглеждаше Огнянова. Той беше със страшно измахнато лице, в дрехи изцапани с кръв и кал, гологлав, изнемощял, както трябва да е един човек, който десетина денонощия се е борил с трудове, с безсъници, с човеците, със стихиите, с глада и лишенията и с опасности на всяка крачка. Всеки други в тоя час и в тоя пущинак би уплашил момичето, но Огнянов упражняваше върху него сладко и страшно обаяние.

— Какво има, Марийке, в града? — бяха първите му думи.

— Турци, бачо Бойчо.

Огнянов се хвана за челото и се замисли.

— Какво беше това пушкане вчера? Какво става там?

— Вчера ли, бачо Бойчо? Не зная, бачо Бойчо.

— Не чу ли пушките?

— Аз вчера не бях в Бяла черкова, бачо Бойчо.

Марийка не знаеше да отговори, но Бойчо вече усещаше истината: имало е опит за въстание, но е било тозчас потъпкано от турците, които сега държат Бяла черкова.

Значи, късно е пристигнал. Един-два часа по-рано там, Огнянов, може би, даваше друга посока на работата. Това закъсняване беше една от ония фаталности, които често повлияват възсъдбините на цял народ…

След две минути размишление Огнянов попита:

— Марийке, има ли други в чарковете?

— Чичо Минчо, спи още.

— Марийке, ти знаеш де стои доктор Соколов?

— Зная, у бабини Якимичини.

— Там. Знаеш ли де стои Бързобегунек, немецът, оня с брадите?

— Дето прави черни човеци ли?

— Той, той, Марийке — каза Огнянов, като се усмихна на невинната епиграма, пусната срещу бедния фотограф.

— Можеш ли ой, гълъбче, да занесеш нещо до тях?

— Бива, бачо Бойчо — отговори радостно момичето.

Огнянов потърси в джеба на сетрето си и извади един молив и едно късче хартия, твърде смачкано. То беше Радиното писмо. При вида му няколко капки пот избиха по бледното му чело. Той с разтреперана ръка отдра бялата половина от хартийката, прилепи я на камъка и надраска там няколко думи, па я сдипли.

— Марийке, нà тая книжка, да я занесеш на доктор Соколова; ако няма него, занес я на немеца; скрий я хубаво в пазвата.

— Бива.

— Като те попитат де се крия, ти да кажеш, но само тям да кажеш, чуеш ли? Да кажеш, че съм в запустялата воденица, зад Хамбаревата воденица.

Марийка обърна очи на северния край в дола, дето усамотено стърчеше полуразрушената воденица.

В записката си Огнянов не тури името си, нито скривалището си, от страх да не би по някаква поразия писмото да не иде по назначението си, а да падне в опасни ръце. Той беше уверен в пълната преданост на Марийка, но не смея да я натовари само с устна поръчка, да не би по простодушието си да напакости.

За да вгълпи още по-дълбоко в ума на Марийка съветите си и важността на мисията й, той прибави тихо:

— Защото, Марийке, ако изгубиш писмото или се измамиш да кажеш другиму, че си ме видяла и дека се крия, турците ще дойдат и ще ме заколят… Варди, гълъбче!

При тия думи Марийкиното лице стана изведнъж сериозно и уплашено и ръката й неволно попипа мястото

под мишницата, дето стоеше увряна под дрешката й Бойчовата записка.

— Аз ще ида да обадя на чича, че ще ида за хляб — каза Марийка.

— Добре, Марийке, само помни хубаво каквото ти казах.

Марийка влезе в чарковете.

Бойчо се притули пак: зад един камък и чака да види Марийка, като тръгне.

Той чака цял час, в страшно безпокойство. Най-после видя босата Марийка, че излезе и заприпка по острите камъни, що застилаха пътеката, и се упъти към Бяла черкова.

VII. НЕУСПЕХИТЕ НА МАРИЙКА

Когато излезе на полянката пред манастира, Марийка се спря запъхтяна и се озърна безпокойно, но видя, че никой я не видя, и тя тичешката продължи пътя си. До самия град тя не срещна ни една жива душа, кърът беше запустял, пуста се видеше и улицата, из която щеше да влезе сирачето. Изведнъж Марийка пак се спря. Тя видя, че из другия край на улицата се зададоха и идеха трима турци. Обзе я страх от тия хора, тя се повърна без размишление и удари надолу между градините и гюловете, за да влезе в града през другата улица, от запад. По тоя начин тя правеше голяма забикалка, която туряше по-голямо разстояние между нея и Соколовата къща. Най-после Марийка се озова при западния край на града. Отдясно се простираше широкото голо поле, отляво — градът с тясната улица, която се отваряше между два реда ниски дюкянчета. Тя беше действително пуста: ни турчин, ни българин се не мяркаше там. Всичките бакалници бяха затворени, и вратите, и прозорците, които имаха капаци; но тая пустота успокои невинното момиче и то фукна към улицата. Току-що Марийка направи десетина крачки, нещо я накара да се обърне назад и тя остана като закована. Недалеч из полето се издигаше високо над нивята голям облак прах и из тоя прах пристигаше една глуха шумотевица от тежки стъпки, конски тропот и размесена глъчка. Скоро с праха и с шумотевицата се зададе и онова, което ги произвеждаше. То беше ордата на Тосун бея. Тя се връщаше, метежно и победоносно, след три деня плячкосване и грабеж, от клисурското пепелище… Пешаци, конници вървяха размесено, обременени с оръжие и плячка… Скоро тя допъпла като мътна вълна до улицата, изпълни я и потече из нея с див шум и грухтене. Това беше само част от ордата, състояща от няколкостотин души башибозуци, все жители от околностите на изток от Бяла

черкова. Сега те идеха триумфално със знамената си, с користите си и с трофеите си — колкото бяха могли да понесат със себе си. А всичко остало идеше отзад, на безкрайна върволица от коля. За повече леснотия башибозуците бяха навлекли по-скъпите дрехи, плячкосани в нещастна Клисура, на себе си. Така щото тая кръвожадна сган имаше в същото време и комически вид, тя приличаше на едно шествие на карнавал, в азиатски вкус. Мнозина бяха се облекли в богати женски кожуси със скъпи рисове и алми, макар че жегата беше голяма. Имаше даже някои башибозуци, които се бяха пременили, вероятно за поругание, в златните черковни одежди, грабнати из клисурските черкви. Сам предводителят, Тосун бей, беше се потруфил с един превъзходен европейски халат от сив казмир, обточен с алено сукно и с дълги червени провесени пюскюли. Както после се узна, Тосун бей не познавал назначението на тая премяна и я взел за някаква благородна външна дреха и с нея искаше да влезе в Бяла черкова…

Само един жив трофей украшаваше триумфа му: то беше един пленник с вързани ръце отзад: Рачко Пръдлето.

Зрелище грозно!

Но Марийка го не видя почти. Още в същия миг, когато й се мярна сганта, тя се не чу, не видя из улицата, мина други улици, все пусти и мълчаливи. Най-после стигна Соколовата вратня. Бутна я, не се отвори. Тогава блъсна няколко пъти.

— Кой тропа? — обади се гласът на бабата извътре.

— Бабо Якимице, отвори — едвам издума задъханата Марийка.

— Какво дириш тука?

— Доктор Соколов… Отвори де! — извика плачевно момичето.

Бабата избъбра нещо сърдито, но отвори.

— Какво го дириш? Няма го! — каза тя сепнато.

— Дека е, бабо?

— Кажи ми, да ти кажа… От вчера го потириха и досега няма го чер-бял… Хай иди си.

И бабата хлопна пак вратнята.

Марийка остана смаяна пред затворените порти.

Па хукна нататък. Вратнята на фотографина не беше далеко. Марийка я бутна.

— Какво искаш, момиче? — пресрещна я една дрипава жена, бледна и прегърбена.

— Немецът…

— Какво искаш?

— Пусни ме при немеца — каза Марийка, като оттикваше жената, за да влезе навътре в двора.

— Умът ли ти е изкипял мари! Немецът нали го заклаха? — отговори разлютено дрипавата жена и изтика Марийка на улицата.

При тия думи уплашеното дете се вдърви от страх… Мина й сега през ума, че и бача й Бойча трябва да заколят, че турците за него идат и че ще уловят писмото й… защото някой им е казал, че тя носи писмо от бача си Бойча. Сега? Какво да прави? Тя се озърна и едвам сега видя, че улицата е пуста и никой човек не минува… И се уплаши и писна да плаче. В това безнадеждно състояние някой я бутна отзад и тя се обърна.

Видя Колча.

Той един се мяркаше из улицата и тупаше с тояжката си по калдъръма, мечтателен и с твърде угрижено лице.

— Защо плачеш мари, момиченце? — попита слепецът, като вторачваше белите си очи в Марийка, като че искаше да я познае.

Да знаеше Марийка по-добре Колча, тя би престъпила Огняновата заповед, би му разправила каква е работата и Колчо би заместил Соколова. Но тя се уплаши от тоя чужди човек и отбягна насреща, после улови друга улица.

— Момиче! Марийке! — викаше Колчо, който в същата минута, благодарение на чудесната си дарба, позна по зачутия плач само, че това беше дядовото Стояново момиче. Той току подир него беше почукал на Соколовата вратня, за да попита бабата за Соколова, и от нея беше научил, че сега ей търсило го и едно момиче. Някакво предчувствие му каза, че Марийка именно е това момиче, че

ако то е търсило доктора, то за нещо много важно, че уплашеният му плач произхожда от несполуката му да найде доктора… Кой го праща до Соколова в такова време? Някой, който не знае какви са работите тука, някой вънкашен… Дали не е той? От снощи се пръска слух, че Бойчо не бил загинал, че бил избягал в планината и там, навярно, се скита сега. Дали не е Бойчо — да е слязъл в Манастирската река, дето Марийка седи в чарковете на чича си, и да я е пратил с известие до Соколова? Да, да, тая Марийка е едно оръдие на провидението! При това предположение любещата Колчова душа страшно се смути. Той завика, като вървеше напред:

— Момиченце! Марийке! Марийке! Момиче мари!

Но никой му не отговори.

Колчо пъшкаше безнадежден.

В това време той се бе озовал на мегдана.

Там не беше пусто и глухо. Шумотевица, человешка глъчка, конски тропот по калдъръмите.

С една реч — навалица.

Глъчката ставаше на турски език.

Какво е това?

Колчо се спря учуден до кафенето и захвана да слухти.

Един глас изкряска извътре по български:

— На, ето какви резиллици направиха. Да турят в огън града ни!… На един косъм остана да ни избият като кучета, всички ни, и да не остане камък на камък тука! Де ги сега ония хърсъзи да ги питам аз: кого питаха да вдигат бунт?… Доведете ми ги тука сега, аз да им издам иляма?… Бунтуват се! Против кого? — Против царя, против баща си и доброжелателя, който ни пази като двете си очи, влакно да не ни падне от главата… Ние сме били толкова стотин години под сянката на султановия трон и добруваха и дедите ни, и бащите ни, па и унуците ни по-добро няма да намелят… Да си събираме ума в главата, че дявол ще ни вземе… Комуто се не харесва тука, нека върви в Московията… Нам си е добре…

Колчо позна, че говори чорбаджи Юрдан.

— Да живее негово величество султанът! — извика един глас.

Колчо позна гласа на господин Фратя.

Тия двама хора сега бяха изразителите на паниката, която вскотява. Първият, омразен само, защото бе искрен в думите си; той и преди въстанието пак така говореше и мислеше; вторият — отвратителен, защото беше подъл в своите. Викът на Фратя остана без отзив, но той го намери в самото мълчание, което го последва. Времената бяха настанали такива, щото Юрдановците бяха прави и Фратювците бяха честни. Всяка низост на падналия беше позволена, защото всяко насилие на победителя беше допуснато. Vae victims…

Априлската катастрофа не беше толкова страшна в баташките си кланета, колкото в позора на падението…

Колчо въздъхна дълбоко.

Па се повърна назад и тръгна към какини Гинкини.

VIII. ЛИВАДАТА

Къде пладне днес, на една прелестна ливада накрай града, под сянката на зелените клони, седеше едно семейство.

На юг от ливадата се изпречваше каменната ограда на една градина, с врата, отворена към ливадата; от север се разтваряше панорамата на Стара планина, с голите си върхове, стръмни урви, сипеи и живописни цветущи поли.

Тая ливада и тая градина принадлежаха на чорбаджи Юрдана и семейството беше негово.

Освен тая дружина рядко човек се мяркаше тъдява. Истина, че градът се беше поуспокоил подир капитулацията и улиците му се бяха пооживили. Но никой се не престрашаваше да излезе извън него, в околността му, било по работа, било да се поразходи и порадва на светлата хубост на природата.

Само Юрдановото домочадие имà тая дързост.

Защото Юрданица от скръб за смъртта на Лалка беше паднала зле болна и няколко дни не бе ставала от леглото… По настоятелната препоръка на лекаря едвам днес бяха я поизвели, все през дворища, до кърската градина на Юрдана, за да се поразтъпче и поглътне чист въздух. Тя усети тозчас благотворното действие на разходката. Тогава поизлязоха и на ливадата. Там пасяха два едри великолепни бивола, също Юрданова стока.

Едно заптие, приседнало настрана, пазеше безопасността на чорбаджийската челяд.

Впрочем, имаше и двоица чужди хора тука: една здрава и дебела бузеста селянка и Рада.

Селянката беше Стайка, Боримечковата булка, която кака Гинка бе прибрала от вчера да й шъта.

Тя същата беше дала гостоприемство на Рада. Против това не беше се възмутила ни баба Юрданица, ни другите членове от Юрдановата челяд… Напротив, виждането на Рада, нежната приятелка на покойната, им доставяше едно сладко и скръбно утешение и прежното презрение и омраза се заместиха в душите им от по-човешки чувства към нещастната бездомна девойка.

Както знаем, Стайка и Рада, запознати една с друга още в Клисура, бяха еднакво жертви на разгрома й… Благодарение на Стайка Иван можа навреме да спаси Рада. Из пътя тя я раздумваше и като стигнаха завчера в Бяла черкова, тя не иска вече да се раздели от нея. Простичка, дивичка, каквато беше, тя разбра обаче скръбното положение на Рада и делеше мъките й… Одеве бе ставал разговор за Бойча и госпожа Хаджи Ровоама уверяваше, че е убит в боя, и Стайка милостиво гледаше Радиното лице как се изменяваше и бледнееше. И тя страшно намрази калугерицата, която тъй леко говореше за смъртта на Бойча.

— Ами чева с очи го е видяла, че даскало е загинал? Та оти се радва тая кукумявка? — шъпнеше Стайка сърдито на Рада.

— Мълчи, мълчи — отговаряше й ниско Рада. Стайка се вслуша в разговора, който се продължаваше, после пак пришъпна на Рада:

— Радо, тая църната има мустачета. Оти ги не фърга?

Рада се усмихна неволно.

— Мълчи, сестро.

Стайка първи път виждаше госпожа Хаджи Ровоама и не знаеше, че тя е леля на господарката й. За да й отмъсти, тя скришом бе взела няколко

кехлибарови зърна от броеницата й, която се беше разсипала, и сега гледаше лукаво как калугерицата ги диреше наоколо си. Най-после Стайка се изкикоти и дръпна Рада за ръкава.

— Що се смееш, Стайке? — попита я кака Гинка.

— За две кукурузени зрънчета как се мъчи Хаджи Врана.

— Хаджи Ровоама мари — поправи я ниско Рада.

Но Стайкината неприлична дума, за щастие, не бе забележена от другите: в тоя миг всички се обръщаха към Стефчова, който се задаваше от града. Бившият зет на Юрдана чорбаджи не беше тръгнал още за Гюмюрджина. Встъплението му в длъжността беше се отсрочило поради избухналата размирица.

Когато дойде, зяпнаха в устата му. Той разправи разпалено днешния подвиг на депутацията, в която бе участвувал. Тая депутация, начело с Юрдана Диамандиев, беше изпращана днес да пресрещне Тосун бея, който идеше да нападне града като разбунтувано място, и да изпроси помилване. Депутацията, подир много мъка, беше успяла да спаси Бяла черкова от участта на Клисура, но с три тежки условия. Първо: градът да брои тозчас хилядо лири на Тосун бея, за да умири сганта, на която бе обещал плячка Бяла черкова и да я отпрати; второ: да се предаде всичкото остало оръжие, до чекийка, и третьо: да даде в ръцете на властта всеки подозрителен човек. Тая пълна капитулация, която не спаси Батак от Мехмеда Тъмрашлият, спаси Бяла черкова. Тосун бей влезе само с част от ордата си в града, за да приеме оръжието. Прочее, Юрдан чорбаджи, и отчасти Стефчов сега бяха спасители на града. Като разправяше със самодоволствие и гордост тия работи, Стефчов от време на време хвърляше злобни погледи на Рада, която се не обръщаше към него. Но тя чувствуваше тегота страшна от присъствието на тоя омразен човек… Безочливият тон на гласа му разстрояваше нервите й и всеки звук негов зловещо се отзоваваше на сърцето й. Тя виждаше в него фаталният образ на поразията, която е преследвала щастието й, и той й внушаваше непобедим страх и омраза. „Боже мой, мислеше си тя, толкова хора, всичките добри хора загинаха или гинат: само тоя човек живее и се радва. Сега той е на почет и пръв, дали защото е толкова проклет и лош?“… Но внезапно тя неволно се обърна към Стефчова с оживлен поглед, защото той говореше сега за Бойча, и това, което говореше за Бойча, беше като никой път твърде радостно.

— Та жив ли бил тоя поразеник? — обади се в недоумение госпожа Хаджи Ровоама.

— Жив, избягал в планината — обясни Стефчов. — Но сега жив ли е — не знам. Може сега да го кълват орлите някъде.

Рада натисна сърцето си от болезнено вълнение.

— Аз ви казвам, че графът е жив, графът не умира… — обади се Хаджи Смион. — Той толкова пъти умира и все излазя жив… Аз не вярвам… Аз когато бях в Молдовата, всеки казваше, че Янкулеску хайдутинът бил умрял, и вестниците писаха… Рекохме бог да го прости, кога един път при Търгу Нямцу срещам го, той същият, жив, да го порази господ… „Буна диминяца, домнуле Янкулеску“, казвам му… А той ми взема часовника само — за едно „доброутро“. Искам да кажа, че не ме уби… Та думата ми беше, че разбойник не умира…

И Хаджи Смион смигна приятелски на Рада, с което искаше да й каже: ти мен слушай, графът е жив.

— Давно само се не довлече тука тоя поразеник, ще запали и нас, както Клисура…

— Само да има чест… Не може да се хване и „мечкаринът“, та и нему да се види работата, както на Кандовчето и на другите — каза Стефчов.

— Жално, но няма що, трябваше да се жертвуват малко души, за да се спасят хиляда — каза един.

— То се знае, вагабонти, защо идат при нас?

— Защо идат? Дойдоха да се укрият — обади се кака Гинка живо.

Стефчов я изгледа учуден.

— Како Гино, та според тебе дядо Юрдан зле е направил?

— Добре е направил… хубаво правите вие с тата… Гаче сте чифути или турци, а не българи… Я си помислете за какво и за кого отиват да мрат тия хора?… — Лицето на кака Гинка пламна и очите ѝ засвяткаха.

— Луда си мари, луда — изпъшка болната ѝ майка.

— На тия твои хора — отзова се Стефчов злъчно — на тия патриоти, според тебе, като благоволят да ни посетят, трябва да поведем децата из училището, да ги посрещнем с песни, да им отворим къщите си, да им сложим и по една баклава, чунким други им правеха пексимет…

— Зная, зная — пресече го ядосано кака Гинка, — предайте ги на турците, изколете ги, изтрепете ги, изпийте им кръвта като на вчерашните момчета… Видяхте ли майката на Кандова как се тръшна насред пътя!… Ох, сестро мари, ох, Лалке… Ох, боже, боже!… Боже, боже!

И кака Гинка се облегна до дънера на ореха и закри с кърпа очите си, из които бликнаха порой сълзи. Тя заплака с глас. Тоя внезапен плач беше за избитите вчера бунтовници; но присъствуващите го взеха, че е за Лалка, името на която се преплете в думите на кака Гинка. Рада се спусна просълзена да я преговаря. Името на покойната смути сърцето на баба Юрданица и тя се разплака.

Тая скръб приведе Стефчова в бяс: той разбра, че те плачат за бунтовниците.

Заптието, което подразбра за какво е разговорът, приближи се до Стефчова и Хаджи Смиона и каза тихо:

— Чухте ли? В Манастирска река пак е бил слезнал някой клисурски комита.

— Как, кой ти каза? — попита сепнато Стефчов.

— Арабия, циганката, го видяла, като беряла смрадлика.

— Кога?

— Днес, по обяд.

— Обадила ли е?

— Не знам.

— Трябва по-скоро да се каже — избъбра Стефчов, като си грабна феса от тревата. — На косъм остана днес да ни вземат дяволите — ето ти сега друг бербантин…

— Той е същият, разбрах се — каза Хаджи Смион ненадейно.

— Кой? — попита Стефчов.

— Графът… Нали казах, че е жив?

— Още по-хубаво: ще има пак салхана.

Хаджи Смион се стресна от собствените си думи, които каза, кой знае как, без да иска сам. Той пребледня.

— Кириак, ти отиваш?

— Отивам.

— Що ти трябва бе, не закачай човечеца — каза Хаджи Смион умолително, — ще се намери в Бяла черкова едно кьошенце да го скрием… За графа като

бъде, всеки го обича.

— Ти си луд, бай Хаджи! — извика Стефчов, като го изгледа с ненавистен поглед. — Трябва да спасим Бяла черкова…

И без да каже сбогом на дружината, тръгна към града, като продължаваше да приказва ниско със заптието, което го последва до края на оградата.

Хаджи Смион стоеше като гръмнат.

IX. СЪЮЗНИКЪТ

Повечето от дружината даже не забележи внезапното тръгване на Стефчова: всички сега бяха заняти да преговарят разтъжената баба Юрданица.

— Чорбаджийке, хай приберете се в градината, че нашите османлии почнаха да се мяркат из бостанята — каза заптието, като се приближи насам и си взема пушката, за да иде при Стефчова, който го възчакваше.

Баба Юрданица стана да влезе в градината. Кака Гинка я хвана под мишница и я поведе. И другите ги последваха. Най-подир вървяха Рада и Стайка. Стайка силно стискаше за ръката другарката си и ѝ казваше:

— Радо, даскало е жив, чу ли?

Но Рада не отговаряше, потопена в нова мъка. Защото едно предчувствие ѝ каза, че тая нова жертва на клисурската катастрофа, която се е спуснала днес от Балкана и която Стефчов отиваше тъй храбро да предаде, не беше ѝ чужда, че тя може да бъде същия т о й, и сърцето ѝ се свиваше от неизразима тревога и страх.

— Ха, оти тича това босò девойче? — казà Стайка, като се спря и посочи едно момиче, което идеше тичешката през ливадата.

Тя беше Марийка. Угриженото дете се връщаше назад, след като няколко часа напразно беше се блъскало де разбере къде е доктор Соколов. Сега тя с радост видя Рада, едничкия близък човек на Бойча, който може да ѝ помогне. При всичко, че помнеше Бойчовите поръчки, Марийка чувствуваше, че Рада не е опасна, че бачо ѝ Бойчо забрави да я насочи и към кака ѝ Радка и че ней можеше да ѝ разправи повече.

Рада я посрещна.

— Ела, ела, Марийке, какво правиш? Момичето се спря при нея, озърна се боязливо и попита:

— Како Радке, знайш ли къде е докторът?

— Соколов ли, Марийке? Не зная… Болен ли е някой?

Марийка се заекна смутено.

— Не, како Радке, прати ме… бачо… Бой…

Марийка прекъсна думите си уплашено… Но Рада разбра… Тя прималя и се озърна плахо. В същия миг Стефчов се зададе, като впиваше ястребови очи в Марийка. Той беше я забележил и се повръщаше за нея.

— Момиче, какво държиш в ръката? — попита той.

Марийка побледня. Тя се дръпна гузно и скри ръката си отдире.

— Дай тая книжка, момиче, да я видим! — каза той и пристъпи към нея.

Момичето изпищя като диво и фукна през ливадата към гьола.

Тъмно подозрение се изхлупи в Стефчовата глава. Той разбра, че някаква важна тайна съдържаше записката, с която бягаше уплашеното

момиче. Той го позна, че е дядовото Стояново… Защо диреше то Рада и от кого носеше то писмо за нея в такъв един час? Дали не е от Огнянова? Дали той не е слезналият от Балкана бунтовник? При тая мисъл лицето му светна от зловеща радост и той спогна Марийка.

Рада въздишаше и следеше уплашена Марийка, която, като видя биволарчето при гьола, върна се назад да бяга към друга посока. Така тя сама идеше в ръцете на Стефчова, който я пресрещаше тичешката.

Марийка видя новата опасност, тя изпищя пак, като че просеше помощ против жестокия си гонител… — Стайка, в голямо недоумение, гледаше това, което ставаше пред очите й. Тя не можеше да проникне както трябваше толкоз на Стефчова книжката; но от лицето на Рада тя разбра, че тая книжка не бива да пада в ръцете на тоя човек. Един път съвестта й осветлена, тя духна като лека кошута през ливадата, застигна Стефчова, дръпна го за сетрето, за да го задържи и да даде време на момичето да избегне.

Стефчов се извърна и изгледа селянката. Той не можеше да повярва очите си на такава дързост.

— Чичо, оти гониш девойчето? — попита сърдито Стайка, като го не пущаше.

— Пусни ме мари, свиньо! — изкрещя презрително Стефчов и се откъсна от нея. — Ах! Селачанко, тебе те праща оная. Знам, знам… Коста, Коста бре, хвани я — викна яката той към Юрдановото биволарче, което се беше разбудило от писъка на Марийка.

То й пресече пътя. Бедното момиче се спря замаяно пред новия гонител, па удари назад като загащена сърна и се завря между биволите, като да дири от тях помощ против човеците.

Стайка, у която дивата природа се разбуди, поиска да се хвърли над Стефчова и биволарчето — те пред нея стояха като кокошки пред орлица, — но остана на мястото си вкаменена: Рада отчаяно й махаше да се върне назад.

Замаяната селянка не смя вече да пристъпи на помощ на Марийка. Тя с разкъсано сърце гледаше как полуживото от страх дете се тръшна на тревата при биволите и там примря. От страшната нощ във воденицата Марийка придоби болест — истерически да припада, колчем се уплаши. Правият бивол наклони огромната си глава над неподвижното момиче, подуши го кротко и състрадателно по лицето и пак си вдигна влажния нос, като преживяше спокойно и гледаше безстрастно с големите си сини очи.

Стефчов бързо разкопча недозакопчаната пазва на Марийка и бръкна да дири записката, защото той видя, че там я увря момичето, като бягаше. Но не намери нищо. Дириха под нея и около нея, но писъмцето изчезна, гаче потъна в ямата.

Стефчов се озърна яростно.

— Мигар пък тоя да го е лапнал? — каза той и погледна строго бивола.

Голю като че разбра, че го подозират в кражба, отвори си широко запенените уста, из които висяха само гвачени лигави тревици.

Стефчов остана замаян. Той не можеше да си обясни къде се дяна късчето книжка.

— Без друго тая мръсница — каза той — ще да е изпуснала пусулката из ливадата — и заедно с Коста отидоха нататък, наведени из ливадата.

Марийка скоро дойде на себе си. Първото й движение беше да бръкне в пазвата си. Па изплака уплашена, като не намери там нищо.

Тя стана и с хленчене си отиде нататък.

Стефчов и биволарчето дълго търсиха. Най-после Стефчов тръгна бързешката към града. Вероятно той намери записката. Като мина край Рада, той продума със зверски поглед:

— На върлина ще му видим днес главата набучена!

Рада, разбита от безпокойствие, остана като приковапа на мястото си. Стайка стоеше изправена пред биволите. Тя делеше страхуванията на Рада, но не можеше да се начуди защо я не остави да отвори път на Марийка. Тя гледаше още разлютена към посоката, дето се изгуби Стефчов, като милваше несъзнателно Голя по къдрото къносано чело.

Голю подуши ръката на непознатата милувачка, мръдна и премести предния си крак.

— Радо! Ето ти книжлето! — извика селянката, като дигаше от земята приплесканото билетче.

Действително Голю беше настъпил изпуснатото билетче, когато душеше примрялата Марийка.

Рада грабна билета, раздипли го с трепетна ръка и хвърли поглед вътре.

— От Бойча! — извика тя.

Тя се хвана за гърдите, примряла от вълнение.

Билетчето съдържаше само два реда:

„Слезнах от Балкана. Донеси или прати дрехи и сведения. По-скоро.“

Билетчето не носеше подпис.

Рада го прочете още двaж, трижж и тогава съгледа с трепет, че тия думи бяха написани на бялата половинка на самото онова писмо, което тя бе изпратила по Боримечката до Бойча в ония ужасни часове. С това късче беше отдрано и името й: *Рада*, написано с молив. Сълзи обляха бузите й.

— Какво пее книжката, Радо? — попита Стайка.

— Жив, жив, сестро — изговори задъхана Рада.

Стайка се изсмя от щастие.

— Даскало жив, Радо! Я нали ти казах, че църната оная не знаеше, а па бъбреше за даскало?…

— Жив Бойчо, сестро, жив, кажи на кака Гинка, че ми прилоше, та си отидох… За книжката не казвай нищо.

И тя се запъти към бостаните.

X. ЛЮБОВ-ГЕРОИЗЪМ

Преди всичко девойката имаше нужда да си сбере свободно мислите и вземе бързо решение. Тя се заслони зад един ближен дърволяк, който я криеше от погледите, и хвана напрегнато да размишлява върху положението. А то беше критическо. Бойчовият живот висеше на косъм, той не подозираше нищо — непременно Бойчо е бил оня, когото е видяла циганката. Да, да, той; трябваше, прочее, по-скоро да му се извести за опасността и да му се даде средство да се спаси. За нея, за една мома, това не беше лесна задача: кърът беше пуст сега и кръстосван само от едни башибозуци, които се скитаха там за обир… Тя настръхна при мисълта, че може да срещне тия свирепи същества. Но тя се не бои от нищо, когато работата е за Бойча… Любовта й ще бравира всичките жестокости на съдбата и на човеците… Да, тя ще тръгне тозчас… Но той просеше и дрехи, разбира се, обикновени дрехи на мирен човек, за да не възбуди подозрителността… Предрешен, той можеше да слезе и в Бяла черкова. Това я затрудни. Де да дири сега дрехи и кой ще се изложи на явна опасност да даде свои, и кога да дири тия дрехи, когато всяка минута е драгоценна? После я удари друга мисъл, която трябваше най-напред да й дойде в главата: де се крие Огнянов? В билетчето не пише. Вероятно, той от предпазване е поверил на Марийка тая тайна, за да я съобщи устно на Соколова… А Марийка вече отиде… Как не й щукна на ума одеве да я пита дека е Бойчо? Слава богу, че тя узна поне, че е в Манастирския дол — от заптието. Манастирският дол е голям, но тя ще го разтършува цял и ще найде Бойча — уви, неприятелите му няма да губят толкова време, те

знаят точно де чака отговора на писмото си… Но тя ще го намери, ще ги превари, много ще ги превари, защото ще бъде крилата… Едно е само невъзможно за нея: дрехи! А той дрехи иска преди всичко!… Боже, боже… А времето тъй бързо върви… А тя няма с кого да се посъветва.

Всички тия мисли и съображения минаха през ума й за един миг със светкавична бързина. Тя реши да остави заслона си и да бърза към Манастирския дол. Но по-напред погледна внимателно през клоните на шубръката, към градината. Тя забележи пред вратата й един човек с голям фес, във френски дрехи от сив шаяк. Тя го взе най-напред за Стефчова, но не, този беше къс и другояче на вид… Тя позна Колча слепият. Сърцето й трепна от неволна радост, макар че Колчо, като сляп човек, малко можеше да й бъде полезен в такава работа. Но тя поне имаше с кого да се разговори. Сам бог пращаше Колча тука.

Но тя уплашена видя, че Колчо стъпваше вече на прага на портата, той влазяше в градината.

Тя извика високо:

— Бай Колчо, бай Колчо, чакай! — И тя се стрелна към него.

Колчо чу вика и се спря. В един миг Рада беше при него.

— Бай Колчо!

— Радке! Тебе търсех — каза слепецът. Па като се приближи до нея, пошушна й: — Бойчо бил жив!

— Жив, жив, бай Колчо — пое запъхтяна Рада.

— Той бил в планината — допълни Колчо.

— Не, Колчо, Бойчо бил слязъл в Манастирската река.

Колчовото лице се развълнува.

— Що думаш, Радке?

— Там, там, бай Колчо, той е сега там… аз приех писмо от него… Иска дрехи, трябват му дрехи, бай

Колчо… Него са го обадили на турците, видели го цигани… Но аз ще припкам да му обадя… Той ще бяга… Няма да го хванат, но Бойча ще го познаят навсякъде, че е от бунта, защото дрехи му трябват… Боже, боже… а време не остая…

Додето Рада така на прекъслеци и с плачевен тон изливаше страхуванията си, Колчо намери вече един изход.

— Дрехи има, Радке — каза той.

— Ах, бай Колчо, кажи!… Дека ще вземем дрехи?

— Тук наблизко, в една приятелска къща…

— Бай Колчо, само по-скоричко…

— Почакай тука една минута.

И Колчо тичешката се върна назад.

Рада заслонена под стряхата чакаше нетърпеливо. Минаха едва ли не две минути, но ней се сториха цели часове. При другото, притуряше се страхът — да не би някой да излезе из градината и да я види тук самичка и в толкова разстроено състояние…

Тя пъшкаше от мъчение.

В тоя миг зададе се едно момиченце с вързоп в ръка.

Слепецът беше турил там един фес, едно дълго сетре и панталони, от сив шаяк. Тия неща преди две-три минути бяха на него отгоре.

Добрата му душа беше предвидяла още две работи, които Рада в смущението си бе забравила: там беше прибавена и една пита хляб и стотина гроша, турени в един от джобовете.

Но Рада нито погледна във вързопа: тя го пое от момичето и тиришката се запъти на север, през бостаните.

— Боже мой, боже мой — казваше си тя горчиво, — той не иска да ме види вече! Какво му съм сгрешила?… А аз го обичам…

Както казахме, кърът беше пуст — от българите никой не смееше да излезе по-нататък от града: само едни башибозуци се мяркаха там… А за една девойка, още сама, опасността беше още по-грозна и страшна.

Но Рада нито мисли за това.

Великата любов има само едно велико мерило: самопожертвуванието.

XI. БАШИБОЗУК

Скрит в пустата воденица, Огнянов чакаше появяването на някой приятел или поне на самата Марийка.

Тая зарязана и полусрутена воденица стоеше усамотена на най-горния край на дола, недалеко от гърмещия скок, и от нея нататък нямаше вече друга сграда.

В стените зееха големи отвори — местата на бивши прозорци и врати, а една част от покрива беше отнесена от ветрища.

Порутените места в стените служеха Огнянову за прозорци, из които поглеждаше на пътеката, що върви надлъж по реката до самия скок, па се изкачва надясно по яра, във планината.

Дълго време той чака нетърпелив и безпокоен; часовете преминуваха и денят преваляваше, но долът, додето можеше да се види оттук, оставаше пуст.

Огнянов се намираше в голямо недоумение.

Страшната неизвестност нарастваше всеки миг за него и се преобръщаше в неизразимо безпокойство.

Той се трудеше да отгадае причината на това бавене. Най-лошото обаче, което предполагаше, беше, че Марийка не е успяла да намери доктора или Бързобегунека, може би принудени да се крият. Той нито подозираше ужасната опасност, която всяка минута можеше да донесе за него. Той не можеше да знае, че неговото присъствие тука е известно вече и на приятели, и на зложелатели, че съдбата му зависеше от разрешението на тоя въпрос: кой ще да превари — враговете или своите.

По едно време из пътеката се подаде едно лице, което смути Огнянова.

Един турчин.

Той беше едър, висок, със зелена чалма на глава, със силяхлък, из който стърчеше и един дълъг ятаган, и с биргьотлии гащи. И една вулия през гърба.

Вероятно един от ония турци, за които му говори Марийка.

Един башибозук.

Какво диреше той тука?

Огнянов извади револвера си и наблюдаваше. Башибозукът следваше да върви нагоре, с твърде едри крачки.

Той дойде успоредно на пустата воденица, на едно разстояние от петдесет разкрача, но не се извърна и отмина

нататък.

Огнянов беше смаян. Но той бе осъден сега на пълно бездействие и неподвижност.

Оставаше му само едно: да наглежда и да чака.

Турчинът вървеше нагоре.

Той премина реката по камъните, нагази из дивия буен буренак, що се зеленееше в самото подножие на яра, па се спря.

Огнянов забележи, че той се спря тъкмо там, отдето почваше пътеката, която води за планината.

Огнянов пребледня.

Тая пътека беше едничката, по която би могъл да избегне в Балкана, ако станеше нужда. Ужасните надвиснали ярове не бяха достъпни отдругаде. Огнянов изтръпна. Дали не беше това едно пресичане пътя му? Не идеха ли след тогова и други още?

Веднага турчинът свали чалмата си, за да й запаше края, който се бе развил.

По тоя начин цялото лице и глава на башибозука бяха открити пред взора на Огнянова.

И той видя сега едно младежко хубаво лице, с широко открито бяло чело, увенчавано от буйна руса коса, която запада на къдрици въз него.

Огнянов извика неволно от удивление, па се изправи на прозореца, тури два пръста в устата си и изсвири.

Пронизителният писък се разнесе из дола и се повтори от ековете на канарите.

Башибозукът втренчи очи във воденицата, отдето излезе гласът, и като видя начелните махания на Огнянова, спусна се стремително насам. Той беше Соколов.

Двамата приятели се прегърнаха горещо.

— Бойчо, Бойчо, жив ли си, брате, що чиниш тука? — викаше Соколов, покъртен до сълзи.

— Ами и ти, докторе, в тоя каяфет!

— Какво правиш тука, брате! Кога дойде?

— Нощеска… Що се тъй забави?

— Аз? — попита Соколов в недоумение.

— Марийка късно ли те намери?

— Коя Марийка?

— Как? Не намира ли те тя? — извика Огнянов смаян. — Аз я пратих до тебе с писмо тая заран…

— Не ме е намерил никой, та и не можеше да ме намери — отговори Соколов.

Огнянов го изгледа, учудено.

— Ами защо си тука? За кого идеш?

— Аз? Бягам.

— Бягаш, докторе?

— Да, познай по дрехите ми.

— И ти тъй излезе из Бяла черкова?

— Нощес излязох из Бяла черкова и се крих досега в Хамбаревата воденица…

— Как, ние сме били един до други и не сме знаяли! Чудно, чудно!… А де се дяна Марийка?… — каза Огнянов, у когото се пробуди изново безпокойството. — А сега за къде отиваш?

— За планината, чаках досега, доде ми донесат тескерето и пари. Но сега — няма да се делим… Живот и смърт — заедно… Ах, Бойчо, Бойчо, братко мой, какви ужасни нещастия дочака отечеството, кой мислеше това!

— Седни, седни, долу ще приказваме.

XII. ИСТОРИЯТА НА ЕДИН НЕВЪСТАНАЛ ГРАД

Сгушени в ъгъла, двамата души се осветлиха един друг върху онова, което бе се случило в Клисура и в Бяла черкова от девет деня насам. От Соколовите думи, или по-право отчет, всичко стана ясно за Огнянова сега и той намираше отгатката на енигмата… Бяла черкова, действително, не била въстанала — тозчас подир Клисура. Тя не въстанала, както всичките други села и градове, еднакво като нея, или още по-добре, приготвени за въстание. Преждевременното му избухване погубило всичко… При първото известие за клисурското движение комитетът се разделил на две мнения: едното било да се бранят само от нападение, като му не дават повод, а в случай, че им дойде отвън подкрепителна чета — да въстанат; другото било да се развие знамето тозчас, да бъде, що бъде. Имало и трето мнение и то било общото — да се капитулира. Заключили, с измама, в избата на поп Ставря най-разпалените членове на комитета, когато той решавал да се развие знамето, именно: Доктора, Попова и Редактора, и пратили депутация, начело с Юрдана чорбаджи, в К. да изяви покорство и верноподанически чувства от страна на Бяла черкова и да проси защита.

Правителството, само смутено, приело с радост заявлението и пратило в Бяла черкова петдесет башибозука да оберат оръжието и да останат да пазят града. Скоро сред двора на конака се издигнала камара от пушки, пищови и ятагани. Като издигнала тоя гръмоотвод над себе си — капитулацията, — Бяла черкова била спасена. Тя дала само една жертва: Марка Иванов. Той бил окован и откаран пеша в Пловдив, за черешата… Кой го издал — неизвестно. Пет дни след

това, вчера, едно знаме се появило на Балкана, и тълкувания, и мълви, и надежди! Духовете се развълнували, разнесло се глас, че няколко хиляди въстаници идат от Балкана на помощ на Бяла черкова… Тая военна сила се предвождала от руски и сръбски офицери… Никой не знаел положително отде иде тая ненадейна помощ, тя падала като от небето… Каблешков толкова пъти беше говорил за някаква тайнствена армия, готова да прилети в уречения час, щото и най-маловерните хванали да вярват. Всички поглеждали радостно към знамето, към върха на Балкана… На някои се сторило даже, че видят по гърба на планината хора с пушки изправени — взимали храсталака за войска. Други, с по-остро зрение, различавали московците по големите им рунтави калпаци. Тогава дошъл поп Ставри, та отключил избата и им казал:

— Грехота е, чада, да ви държим вече под ключ… Мичо право имал: елате вижте какво се е задало на планината…

Тримата затворници изхвръкнали из вратнята. След половина час, последвани от двайсетина кундураджии, превзели конака, заедно с бея, оръжието и властта! В града възторг. Бяла черкова въстава! Левското знаме, ушито от Рада, било развяно насред мегдана. Но в същия час едно ужасно известие поразило всички: говедарят тиришката се спуснал от планината и явил, че никого нямало в Балкана. А Тосун бей тръгвал вече за Бяла черкова, за да я разсипе! В тая съща минута едно друго известие удвоило настръхването. Трима клисурски въстаници били слезли от планината и се скрили в училището, на горния край на града. Те били Кандов, ранен в ръката, и двама клисурци още. Бабата-шътачка ги приела, скрила ги на потона на училището, дала им хляб, защото от два деня само с треви се били хранили; после, по тяхна поръчка, обадили на

Бързобегунека, който им донесъл дрехи, фесове и тютюн. Още неизпушили едно цигаро, видели из резките на стряхата, че училището го заграждат отвсякъде турци. В това време и Бързобегунек се намирал на потона. Нямало надежда за избягване. Турците хванали да гърмят извътре от двора, през прозорците, в потона. Ранили и двете клисурчета. Тогава те се смъкнали долу и се предали. Съсекли ги на мястото. Бързобегунек скокнал и два пъти гръмнал и наранил едного, но тозчас и той паднал от десетина куршума. Заклали го… Само Кандов не слазял. Всички мерили с пушки към отзева на потона, отдето трябвало да се покаже. Но той се не показвал. Ненадейно прогнилият потон се продънил и Кандов паднал на чардака. Той се изправил, опрял се до преградата на чардака, кръстосал ръце и извикал:

— Готов съм, удряйте!

Турците го мислили, че е началникът и че се предава: той говорил по български. Те чакали.

— Варвари! Стреляйте! Българи още ще останат! — викнал пак.

Сега разбрали.

Като отговор изпращели трийсетина пушки изведнъж връз тоя близък нишан. Но ни една го не закачила. Той търтил по чардака, слезнал през стълбите и ударил през двора към черквата, към която бил отворен пътят. Пушките пукали, но нищо. Току-що стъпил на прага, два куршума ударили Кандова и той паднал вътре в черквата… Заклали го и него… Оттам се спуснали да дирят доктора. При башибозуците и много граждани се присъединили. Трябвало да го хванат жив или мъртъв, та така да отърват града от страшния гняв на Тосун бея. Докторът трябвало да падне жертва изкупителна. По мръкнало уплашеният стопанин на къщата, дето се криел, му дава пътя… На улицата Соколов бил зърнат от потерята, тя уловила дирите му.

Обаче успял да вземе преднина над гонителите си… Като припкал из дългата Мюхлюзова улица, той побутвал пътем портите, за да се пъхне в някоя, но ни една не стояла отметната и той продължавал да бяга; на мегдана сторило му се, че от една — потерята станала на две, защото отпреде десетина души му препречили пътя. Той тогава ударил наляво и възвил назад из друга улица; гонителите му завчас изгубили дирите му, той можал няколко секунди да се спре и да си поеме душата. Но опасността не намалявала. Потерята нямало да се забави и в тая улица да налети и ако не тука — Другаде щяла да го застигне или удари с куршум благодарение на виделата звездна нощ. Да се опита да излезе на края било безразсъдно; всички изходи на града се пазели от стража. Едно спасение му остаяло: да се скрие в някоя къща приятелска. За щастие, той се сетил, че наблизко била къщата на поп Димча. Той се затекъл до нея и хлопнал вратнята й. Вратнята се отворила. Посрещнал го поп Димчо, член на комитета.

— Попе, скрий ме! — казал докторът.

— Не може, не може, докторе! Видели са те, че влазяш тука, лошо е и за мене — изшушнал му попът, като деликатно го тикал из вратнята…

Смаяният Соколов усетил, действително, приближаването на потерята, която се задала от срещната улица, и той слепешката ударил нататък и се втурнал в една сляпа улица, в дъното на която живееше негов сродник. Той бутнал вратата и попросил гостоприемство.

Бай Нечо тозчас съобразил важността на положението.

— Луд ли си, докторе, да ме запалиш? Ти знаеш, че аз имам жена и деца! — И с тия думи той му хванал ръката и му отворил портата.

Докторът побързал да излезе из тоя безизходен път и уловил Петканчовата улица. Злата му съдба го довела към ония, от които бягал. Соколов фукнал пред гонителите си.

— Ако се не спреш, ще гърмим! Чакай, докторе! — викал му отзад един от пандурите.

Истина, Соколов се спрял, но не там, дето му предлагал усърдният българин-пандурин, а по-нататък, пред Сарафовата вратня. Соколов като домашен доктор на Сарафова и приятел още, решил да опита щастието си и напосока почукал.

— Кой чука? — попитал Сарафов. Докторът се обадил.

Вместо да отвори вратнята, бежанецът чул, че Сарафов хлопнал и къщната врата и се не чул вече.

XIII. ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ИСТОРИЯТА

— Какъв позор, боже мой — изпъшка болезнено Огнянов.

— Сега в града е паника, брате; издайства и подлости… Бяла черкова не е оная — избъбра мрачно Соколов.

Огнянов въздъхна дълбоко.

— Издайства и подлости, казваш?… Те са изчадията на всяка нещастна революция… Те следват подир нея като вълците и гаргите подир бойните полета.

— А кой е бил побил знамето навръх бърдото? То беше червена кърпа на прът.

— Не зная.

— А от кого мислиш да е?

— От турците.

Огнянов го погледна недоверчиво.

— От турците, да — продължи докторът; — защото то се видя вчера, когато и Тосун бей е тръгнал от Клисура, за да нападне Бяла черкова с намерение да я разсипе. Чуваше се, че още на отиване за Клисура той се заканил да направи това. Трябвало му е само причина. Със същата коварна цел, види се, е бил разпръснат и слухът за многочислена помощ, която ни идела. А то идел Тосунът.

— Значи, той трябва да е днес в Бяла черкова?

— Да.

— Навярно там стават сега ужасни нещастия… — каза Огнянов развълнуван.

— Нещастия не — подлости стават — отговори докторът; — човекът, който бях пращал днес до града, ми каза, че Тосун бей помилвал Бяла черкова, щом му пратила тържествено депутация да го

посрещне. Същият видял, като минал край конака, че на двора му стояла цяла грамада с оръжия, донесени от самите белочерковчани… Там бил и черешовият топ… Клетият бай Марко, него най-много жаля…

Огнянов въздъхна.

— Да, бай Марка, за него е най-тежко… Той стана жертва на гнусно предателство… Както и Кандов — прибави Соколов.

— А кой обадил Кандова и другарите му? — попита Огнянов. И челото му се покри с дълбоки бразди.

— Как, аз забравих да ти кажа: предаде ги Юрдан Диамандиев… Глупавата бабичка отишла, та обадила скришом и на попа, а попът обадил на Юрдана. Сам той ревял отдолу, от мегдана на башибозуците: „Удряйте! Какво се маете? Разбойници не приемаме в града си, царски душмани не щем!“

— Боже, боже! Бедният Кандов, герой го видях на клисурската позиция и герой умрял тука… Как страшно бях потресен от вида му!… А ти как се отърва най-после?

— Скриха ме в една къща… Де мислиш, Бойчо?

— У някой приятел пак, разбира се — не у чорбаджи Юрдана.

— Приятелите и съзаклетниците ме изпъдиха безобразие, както ти разправих — отговори докторът злъчно, — всички ми хлопнаха вратите си.

— Но кой тогава?… Продължавай по-добре.

— Добре — захвана докторът; — потерята наближаваше отдире ми, аз бях дошъл къде края. Тогава едно отчаяно решение ми дойде — да се опитам да мина помежду куршумите на стражата и да уловя широкия кър, та и само тоя шанс ми остаяше за спасение, между двата огъня… Кога дойдох на трийсетина разкрача от Велчовия двор, дето стражата вардеше пусия, при един стобор, една вратня се поотвори… Аз чух скърцането и се спрях… Погледнах

пред себе си: тогава познах, че се намирам пред вратнята на Милка Тодоричкина. На прага стоеше самата девойка. Аз приближих и й казах: „Милке, гони ме потеря, можеш ли ме укри?“ „Влезте, господин докторе“ — отговори тя и аз влязох. Една минута след това потерята тиришката мина край вратнята и отиде нататък.

— И тя те спаси? — извика Огнянов.

— Да, Бойчо, Милка, една блудница!… Провидението тоя път прие образа на Милка Тодоричкина, на пропадналата, на отхвърлената, на позорната Милка Тодоричкина… Бедната! Та тя и няма за какво да се бои, какво да губи, какво да жали…

— Все едно, висок героизъм у тая блудница, сред толкова благоразумни безсърдечия, сред толкова честни низости! — забележи Огнянов. — Боже, боже, дека само доблестта е могла да намери убежище!

— Сега трябва да ме дирят пак под листо в Бяла черкова… нека ме хванат!

— Ти сега с какво намерение си, докторе? За накъде?

— За Влашко, разбира се.

— Да, и аз за там бях тръгнал, но знамето ме накара да сляза от планината.

— Както и мене — да отивам към нея… Но ти с тая дреха?… Па нямаш и шапка?

— Затова и бях пратил Марийка до тебе с писмо, за да ми донесеш каквото трябва. Чудно, къде се още бави…

— Сега няма нужда — каза докторът, — като се стъмни, ще минем в Хамбаревата воденица и бай Лилко всичко ще ти намери. Аз, по щастие, нося и друго едно старо тескере… то ще бъде за тебе… Имаме и храна във вулията…

— Отлично. Но аз идех тук не с тая цел, да бягам пак… Аз мислех да заваря въстание.

— А то излезе каша… — отзова се докторът ядосано… — Само се обрашневяхме, колкото да опропастим града…

— Имате ли някакви известия от другите места?…
— Тъмни слухове само: навсякъде все тая поразия… Въстанието не можа да се разпространи… и само катастрофи… Ти повече трябва да знаеш…

— Да, видях ги от планината пожарите, как светеха на двайсет места — каза Огнянов…

— Не бил, брате, узрял народът за такова нещо!… Измамихме се страшно — каза докторът… — Ужасни жертви дава България сега, и напразно…

— Че се измамихме, измамихме се… Но революцията трябваше да стане и жертвите трябваше да станат… Аз даже бих желал да бъдат още по-големи и по-ужасаващи. Ние не можем със силата си да разбием Турция, но можем да спечелим симпатията на света поне чрез грозните си нещастия, чрез мъченичеството си и кървавите реки, които изтичат из тялото на България… Това е все знак за съществувание: мъртвият никой го не мисли — само живият има право на живот. Ако европейските правителства не се застъпят за нас, те не заслужават да се нарекат християнски и цивилизовани!… Все едно, и да не стане нищо, ние няма защо да се каем… Ние изпълнихме една човешка длъжност: опитахме се да спечелим свободата си с кръв — не успяхме… Това е жално, но не е стилно… Позор и престъпление ще бъде само, ако скръстим вече ръце… ако плюем на идеала си, ако забравим кръвта и пожарите, в които днес плува България…

— Огнянов — каза докторът след малко мълчание, — чини ми се, че само ние мислим на тоя час това: България цяла сега ни проклина за нещастията си… Иди, послушай: всеки сега дава право на Стефчова.

XIV. ВАЖНИ РАЗГОВОРИ

Пръв път Огнянов чуваше сега името на Стефчова. Челото му се намръщи.

— Как, още ли диша тая презряна твар?

— Презряна твар? — обърна се докторът; — Стефчов сега е най-умният, най-предният, най-гордият. Не можах да му изпия кръвта… Знайш? Аз бях приготвил Клеопатра за него… Той тържествува, заедно с Юрдана чорбаджи. Той минува за спасителя на града… А нас като кучета ще ни избият, ако ни видят.

— Все равно, подла твар… Бедната Лалка, тя трябва да е много нещастна…

— Как? Ти не знаеш ли? Лалка умря.

— Умря? Що думаш?

— Умря на осемнаести априлия — пришъпна докторът.

— Колко нещастия в късо време… Той я е убил, тоя подлец! — изкрещя Огнянов.

— Да, той я уби.

И докторът му разказа със сълзи на очите причините на смъртта й.

Огнянов го хвана за ръката покъртен.

— Брате, ние еднакво сме нещастни.

Соколов го погледна въпросително.

— Лалка, любимото от тебе същество — пое Бойчо скръбно, — е в гроба; друго едно същество, което аз обичам, също е в… гроба… изгубена е за мене.

— Не, твоя Рада е жива, в Бяла черкова е! — извика живо докторът.

— Жива?… Жива, да, но е умряла за мене — Соколов го погледна учудено.

— Да, завсегда умряла — повтори Бойчо мрачно; — нещастният Кандов… бог да го прости… Защо го преживях аз?…

Докторът изгледа втрещено Огнянова.

— Бойчо, ти да не си имал спречкване с Кандова в Клисура?

— До смърт!
— И за Рада?
Огнянов се навъси.
— Да не говорим сега за това.
— Та ти луд ли си, Бойчо? Да подозираш Рада? Това е възмутително!
— Възмутително? Аз я мислех самата невинност, брате, а какво излезе? — изпъшка Огнянов. — Аз я вярвах, аз я любех, и как! И отечеството ми беше по-светло тогава, и доверие имах повече в себе си и куражът ми несъкрушим… И какво поражение! Представи си… Доста е да ти кажа, че подир това, в Клисура се бих не с надежда да победя неприятеля, но да умра от ударите му… Не ми говори. — И Огнянов тъжно наведе глава надолу.
— Лъжеш се, Рада те е обичала вярно и те обича пак, само че е много нещастна и оклеветена — от тебе първи! — каза докторът с негодувание.
Огнянов му хвърли укоризнен поглед.
— Докторе, за паметта на тоя бедни Кандов, престани да ми говориш вече за тая скръбна работа.
— Именно, и паметта на Кандова искам да умия от твоето подозрение… Недей мисли, че той е действувал подло… Истина, той беше се заплеснал в Рада… Както го знаеш, той е мечтател и дяволски се увлича… Тая необяснима страст го накара да напусне и обществото, и комитета… но тя нищо не измени в чувствата на Рада; той никак не е я оскърбил с едно нечестно предложение… От срамежливост тя ти не обадила, но тя се оплакала на Лалка от Кандовите платонически задиряния… Добре, че се сетих, на чети писмото му, писано на 19 априлий, същия ден, когато я последвал за Клисура. Предаде ми го Недкович…
И Соколов извади из портфелчето си Кандовото писмо и го подаде Огнянову.
Бойчо го прегледа бързешката и по очите му блеснаха сълзи. Щастливо изражение огря за миг лицето му.
— Благодаря, Соколов, твоите осветления свалиха от гърдите ми страшния тежък товар. Ти поднови и просвети душата ми.

— Клетата Рада, как ще е щастлива, ако узнаеше това! Аз не успях да я видя, но разбрах само, че тя е страшно отчаяна… види се, за тебе, като те е мислила за убит, както и всички… Напиши й, прати й няколко думици, преди да тръгнем, да я зарадваш горката.

— Как, да й пиша?

— Пиши й, човещината го изисква…

— Именно, човещината изисква да й не пиша, ами сам да стана да ида при нея, да й падна на колене и да й искам прошка… Аз бях жесток към Рада до подлост — извика Огнянов.

— Да, аз сам бих те съветвал да сториш това, но сега е невъзможно…

— Може да е невъзможно, но аз ще ида — каза Огнянов решително.

— Как, ще влазяш в Бяла черкова? — извика докторът смаян. — Това е цяло безумие сега. Сега в Бяла черкова е огън… Там Юрдан и Стефчов са спасители… Ти излагаш на вярна смърт живота си!

— Докторе, ти знаеш, че аз малко мисля за живота си, когато е работата да остана честен човек. Цялата Тосунова орда не може ме възпря… Аз трябва да прося извинение от тая страдалица, Рада, за моето свирепо поведение, което я бе хвърлило в отчаяното решение да търси смърт в клисурските пожари…

Огнянов му разправи с две думи случката.

— Тогава, брате, не те задържам — каза трогнато докторът.

Огнянов помисли малко, па каза тихо:

— После и друго има: Рада е моя — аз се венчах на последното си тръгване оттука с нея, венчах се… пред бога, и вместо пръстен клетви разменихме. Аз не мога да я оставя — разбираш? — и един път ако стигна благополучно до Влашко, ще я повикам да дели с мене бедност, голотия, страдания, от които състои животът на емигрантина… О, тя ще дойде с радост да сподели съдбата ми, както тука я споделяше… Тя е героиня в любовта си, докторе, и целия свят не давам за нейното сърце…

По докторовото лице се четеше възхищение.

— Ще тръгна, като се свечери, и още тая нощ ще се върна тука. И уверявам те: здрав и читав. Аз няма, не искам да умра, докторе, още, защото Рада е жива за мене и България не е освободена!…

XV. СРЕЩА

Докторът надничаше през дупката.

— Някой иде, Марийка! — каза той.

Огнянов устреми поглед също в дола.

— Не е Марийка. Марийка е по-дребна и със синьо облечена.

— Таз е в черно, носи вързоп.

— Рада! — извика Огнянов, като скокна.

И докторът скокна.

Огнянов се изправи цял на входа на воденицата и замаха с две ръце.

Рада, която от няколко време се луташе из камънаците да дири Бойча, сега го видя. Тя се спусна към него и след един миг беше във воденицата.

— Радке!

— Бойчо! Бойчо! — плачеше тя и едвам поимаше и притискаше главата му до бузите си.

Докторът присъствуваше, покъртен дълбоко, на тая сцена.

— Ами как си тука, Радке? — прибърза да попита Огнянов, като доби самообладание над чувствителността си.

— Писъмцето ти за доктора го предаде мене Марийка… Ах, Бойчо, защо ме измъчи? — казваше Рада, задяна от щастливи сълзи. — Ти не ми се сърдиш вече?… Ти нямаше право да ми се сърдиш… Ти знаеш, че няма причини…

— Прости ме, пиле, прости ме! — и Бойчо й целуваше ръцете. — Току-що ми откри Соколов заблуждението ми, то измъчи и мене страшно. Аз щях да сляза сам в града, да те моля да ме простиш… за тая жестокост… Аз съм бил недостоен за любовта на един ангел… Нали забравяш, Радке, нали прощаваш? — И Огнянов се взираше с възхищение във влажните й очи, пълни с прилив от блаженство и любов безконечна…

Но Рада изведнъж побеля като стена, оттегли се от Бойча и извика:

— Бягай, Бойчо! Аз забравих да ви кажа… Бягайте… Видели са те тука и турците идат! По-скоро, бягайте в планината! — повтаряше Рада уплашена…

— Как? — извика Соколов, като че не вярваше ушите си.

— Видяла те циганка и обадила, преди аз още да видя Марийка… Като идех, откъм лозята се спущаха сган башибозуци, па взеха и пътя за насам… Те за тебе идат, Бойчо. Ах, боже, забравих тозчас да кажа… Цял час изгубих, доде те дирех из дола… Другаде да се видим… Сега бягайте.

При всичкото му присъствие на духа, с което Огнянов се отличаваше в минути критически, това страшно известие, прието в мига на най-блажена радост, която му достави ненадейното виждане с девойката, сега още по-измиляла и по-пленителна, осветлена от героизма на любовта си, Бойчо остана поразен, той не можеше да вземе бързо решение. Той се чувствуваше безсилен на такава внезапна раздяла в минутата на най-въжделената среща. Такива скокове са потресающи. А между това миговете бяха драгоценни.

— Да бягаме? Ами ти? — питаше Бойчо.

— Мен не гледайте, за мен не мислете… бягайте по-скоро… На, вземи това — дрехи има тук… и бягай, Бойчо, и сбогом, да се видим пак, само ти остани жив, ние ще се видим и сберем пак, Бойчо, мили Бойчо… дето и да е… Сбогом…

И Рада, като подаде вързопа на Огнянова, хвана го за ръката и насила го потегли към изхода на запустялата воденица.

— Не — каза решително Огнянов, — аз не мога да те оставя в такава минута… Ако ония варвари идат по тебе…

— Да, идат, Бойчо!

— Те идат, и да те срещнат самичка в това диво място?!… Тия зверове?… Не, по-добре ще умра тук, като те защищавам…

Но Бойчо веднага разбра безразсъдността, па и съвършената безполезност на подобно отчаяно решение. Той изведнъж попита Рада:

— Радо, можеш ли вървя с нас?

На това най-неочаквано предложение Рада отговори с възклицание:

— Бива, бива, Бойчо, аз ще вървя с вас заедно до край света… Да бягаме, да бягаме, Бойчо… Огняновият поглед светна.

— Само да изскокнем до „Малкия стол“ над водопада, оттам аз ще ги удържа до довечера, а ти отведи Рада нагоре — каза Соколов.

Действително, над скока стърчаха някакви остри скали, наричаеми „Малки стол“. Иззад тия камъни един добре въоръжен човек можеше да брани от цял табор пътеката, едничката, която се извиваше по яра към планината.

Нямаше време за губене.

— Към планината! — извика, почти изкомандува Огнянов.

И той пръв стъпи на прага, като хвърли поглед навсякъде из дола.

Беше вече късно.

На срещния яр, между острите скали, се чернееха турци.

Те хващаха пусия зад камъните и зад храсталака там, щото едните глави им се виждаха и пушките. На върха някой в бели гащи стоеше и сочеше към воденицата. То беше циганката. Турци и на отсамния яр клякаха зад камъните.

Огнянов и докторът видяха, че са загащени, и нито помислиха за бягане, то беше невъзможно.

Турците продължаваха да се спущат предпазливо и да се настаняват зад камъните на урвите и зад прикрития. Имаше до стотина души.

Пътеката в дола оставаше свободна.

Бойчо се обърна към Рада и й каза:

— Радо, иди си, из пътеката, върви надлъж по реката…

Но тозчас страховита мисъл му замрачи лицето и той рече:

— Не… стой тука по-добре…

И в Радиния поглед се четеше същото решение.

— С тебе, с тебе, Бойчо… — пришъпна тя, като си сключи ръцете на гърдите.

И толкова скръб, любов и трагическа преданост се четеше във влажния й поглед! Такава готовност за смърт!

Огнянов и Соколов преброиха патроните си.

— Осемнайсет огъня имаме — продума докторът.

— Стигат, за да се умре честно — каза ниско Огнянов.

Тосун бей беше довел ордата си и лично я командуваше. Преди да се покаже на урвите, той беше затворил и дола и така бе стиснал в обръч бунтовниците, или по-добре — бунтовника, защото той беше уверен, че само Огнянов е вътре.

Преди да заповяда стрелба, Тосун бей заръча да му извикат по турски:

— Предай се, консулос комита!

Само ековете на урвите повърнаха гласа.

Рада се бе сгушила в един ъгъл, занемяла.

— Кураж, Радо — каза й Бойчо скръбно.

Тя му направи само знак с ръка, като че искаше да каже: „В Клисура ме достраша, самичка и отхвърлена. Сега не ме е страх с тебе да умра наедно, като ме обичаш… Ще видиш…“

Бойчо разбра героическия смисъл на тоя ням отговор и очите му овлажняха. Миговете минуваха.

Огнянов и Соколов, прилепени до стените, по начин да бъдат по-малко изложени, стискаха револверите си. Те хвърляха погледи към двете урви, от които на всеки миг очакваха да им блъвнат гръмотевици.

Мина се една минута. Види се, това беше срокът, даден от Тосун бея.

Тогава запукаха пушки от западната урва, запукаха от възточната, запукаха от дола. Обсадените слушаха как пищят куршумите през отверстията на покрива, през дупките на зидовете и пляскат в камъните, па падат сплескани в краката им.

Балканският дол заехтя.

Изведнъж гърмежът утихна.

При всичката си продупченост, оградата даде заслона на троицата нещастници. Никой не беше закачен. Само Рада бе паднала в несвяст на земята. Куражът бе изменил на нещастната девойка. Забрадката ѝ се бе свалила и черната ѝ коса на вълни се разстилаше по рамото ѝ в праха.

Навярно, вторият залп нямаше да се забави и Рада, легнала тъй, беше изложена на куршумите.

Огнянов се наведе, прегърна я и я премести в ъгъла, който беше най-потулен, и подложи под главата ѝ вързопа. Той я побутна, но тя се не събуждаше, тя все лежеше несъзнателна и нечувствующа нищо, що става около ѝ. И тогава, при вида на това прекрасно, побеляло, със склопени очи и избледнели устни лице, на тая нещастна мома, която бе свързала съдбата си с неговата и с която той трябваше да се раздели при адски мъчителните предчувствия за нейната участ, когато ръката му не ще вече да я защищава от тия зверове, отчаяна, нечовешка скръб се изобрази по лицето му.

— Мигар да я убия самичък? — помисли си той.

Понеже не приеха никакъв отговор от воденицата, нападателите се осмелиха повече, спуснаха се до по-долните камъняци и приближиха до дола. Воденицата по-тясно се стягаше отвред и мигът за решителните действия наставаше.

— Предай се, комита!

Отговор нямаше.

Веднага изплющяха град куршуми във воденицата. Заедно с усилването на гърмежа и турците пристъпваха по-близо насам… Понеже воденицата продължаваше да мълчи, те дойдоха до убеждение, че скритият вътре бунтовник няма оръжие. Куршумите все плющяха в стените, настъплението взимаше формата на юрюш.

Турците се приближиха доста. Настана минутата. Огнянов беше изправен до единия прозорец; докторът до входа.

Те се спогледаха и всеки изпразни револвера си в доста сгъстената тълпа на неприятеля. Тоя внезапен отговор свали троица души на земята и издаде силата на воденицата. Турците видяха, че защитниците ѝ са повече от един. Това ги посмути, но само за миг. Клисурските победители с рев се спуснаха към опасната ограда. Една част от урвите стреляше, други в отверстията на воденицата, за да не допусне на бранителите ѝ да се покажат там и да гърмят въз нападающите. Настана истински юрюш.

— Докторе, ще се мре, прощавай навеки, брате — каза Бойчо.

— Прощавай, брате.

— Докторе, никой жив да не падне в ръце!

— Никой, Бойчо; аз имам още четири патрона; единия задържам за мене…

— Аз задържам два, докторе. — И Огнянов неволно се обърна към Рада. Тя все лежеше, но лицето ѝ бе станало бяло като платно; из лявата страна на гърдите тихо бликаше струйка червена кръв и течеше на вади из диплите на роклята ѝ… Един отплеснат куршум беше я ударил. Тя беше мъртва. Тя бе минала от несвяст във вечен сън.

Тогава Бойчо остави поста си, приближи я, коленичи, хвана студените ѝ ръце и залепи дълга целувка на ледените ѝ устни; после посипа с тях челото ѝ, тия чудни любовни очи, и косата ѝ, и раната ѝ, дето застиваше кръвта. Каза ли ѝ нещо, пошушна ли ѝ в тая прощална целувка, рече ли ѝ: *Добро видение там, Радо!* — не можа да се чуе от гърмежа отвън и от плясканeто на куршумите вътре. Той я зави с мушамата си. Когато Бойчо се изправи, две струйки сълзи бяха се проточили по бузите му.

Но в тия сълзи беше цял океан от мъка…
Кой знае — може и известен дял от жежка благодарност към провидението!…

XVI. ГИБЕЛ

През тая последня и няма прощавка, която трая само половина минута, Соколов един поддържаше сражението със стотина неприятели. Внезапно той се извърна и видя Рада… Тогава косата му настръхна, очите му запламтяха като на тигър и цял, без да се пази от нещо, показа се на входа, като напук на куршумите, па на най-чист турски език извика към ордата:

— Кучета крастави! Скъпо ще изплащате всяка капка българска кръв! — и изпразни револвера си.

Тълпата с нов бяс се устреми на непристъпната крепост, в която се преобърна разсипаната воденица. Един зверски рев, последван от нов дружен залп, процепи въздуха.

— Ах! — изпъшка докторът и изпусна револвера.

Един куршум му прониза дясната ръка. Неописуем ужас и отчаяние се изобрази по лицето му. Огнянов, който гърмеше в тълпата, също окървавен вече, забележи това и попита:

— Страдаш, брате?

— Не, ами и последния патрон хвърлих, забравих…

— Имам още два в моя револвер, вземи… — каза Огнянов и подаде оръжието си на Соколова. — Сега нека видят как умира един български апостол!

Па като изтръгна големия ятаган из силяха на доктора, излезе из портата и се спусна в тълпата, като раздаваше ужасни удари наляво и надясно…

* * *

Подир половина час цялата орда, победоносна, свирепа, демонически весела, излазяше из дола с Огняновата глава, набучена на прът. Докторовият череп, раздробен на късове от ножовете (най-първия удар — от куршум — сам докторът си беше нанесъл), не можеше да послужи за трофей. Също Радината глава беше оставена — по политическа причина вече: Тосун бей беше по-хитър от Тъмрашлията.

Отзади носеха, натоварени на едни кола, убитите и ранените.

С дивашки викове сганта дойде в града. Той беше по-пуст и по-мълчалив от едно парясано гробище. На мегданя побиха трофея.

Само един човек се мяркаше там, като един призрак.

Той беше Мунчо.

Като позна главата на любимия си Русияна, той вторачи яростни, безумни очи в нея и изригна, в един дъжд от плюнки, една колосална попръжня против Мохамеда и султана.

Обесиха го на касапницата.

Тоя луд беше единственият човек, който се осмели да протестира.

Одеса, 1888 г.

Източник: Словото

(Публикуването на романа „Под игото“ е резултат от сканирането на текстове, извършено от работна група за въвеждане на българска класика, в която участват Живко Иванов, Петя Бъркалова, Светла Черпокова, Красимира Чакърова. Текстът е въведен от Самуил Алвас, Стоян Савов, Даниел Арзуманян — Пловдивски университет, Филологически факултет. Корекции: Мартин Митов)

ЗАСЛУГИ